

พระสูตรตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ

เล่มที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

สรณคมนีในขุททกปาฐะ

ว่าด้วยการถึงพระรัตนตรัย

[๑] ข้าพเจ้าถึงพระพุทธรเจ้าเป็นสรณะ ข้าพเจ้าถึง

พระธรรมเป็นสรณะ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ.

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธรเจ้าเป็นสรณะ

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ แม้ครั้งที่

๒ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ.

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธรเจ้าเป็นสรณะ

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ แม้ครั้งที่

ที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ.

จบสรณคมนี

ปรมัตตโชติกา

อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ

ข้อนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

คำปรารภพระคัมภีร์

นิเทศนี้ว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธานุภาพเป็นสรณะ

ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ

ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

แม้วาระที่ ๒ ที่ ๓ ก็เหมือนกัน เป็นนิเทศอธิบายเรื่องการถึงพระสรณตริย เป็นข้อต้นของคัมภีร์ขุททกปาฐะ.

บัดนี้ เพื่อเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งเนื้อความแห่งบาลีนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวอธิบายข้อนี้ ด้วยอรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อว่าปรมัตตโชติกา

ข้าพเจ้าไหว้พระรัตนตรัย ที่สูงสุดแห่งวัตถุ

ทั้งหลายที่ควรไหว้แล้ว จักทำการพรรณนาความแห่ง

ขุททกปาฐะ การพรรณนานี้อันข้าพเจ้าผู้รู้พระศาสนา

น้อยทำได้ยากยิ่ง เพราะขุททกปาฐะ มีอรรถลึกซึ้งก็จริง

อยู่ ถึงอย่างนั้น เพราะเหตุที่ข้อวินิจฉัยของท่านบูรพา-

จารย์ยังมีอยู่เป็นนิตยถึงวันนี้ และนวัคคัตถุศาสน์ยัง

ดำรงอยู่อย่างเดิม ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะอาศัยนวัคคัตถุ-

ศาสน์และข้อวินิจฉัยของบูรพาจารย์นี้จึงปรารถนาจะ
พรรณนาความด้วยความเคารพอย่างมา ในพระลัทธิ-
ธรรม ไม่ได้ประสงค์จะยกตนข่มท่าน ขอท่านทั้งหลาย
จงตั้งใจ สดับการพรรณนาความนั้น เทอญ.

การกำหนดขุททกปาฐะ

เพราะข้าพเจ้ากล่าวไว้ในคำปรารภนั้นว่า จักทำการพรรณนาความ
แห่งขุททกปาฐะ บางปาฐะ. ข้าพเจ้าจำต้องกำหนดขุททกปาฐะทั้งหลายเสียก่อน
แล้ว จึงจักทำการพรรณนาความภายหลัง เอกเทศส่วน ๆ หนึ่งของขุททกนิกาย
ชื่อว่า ขุททกะ. เอกเทศส่วนหนึ่ง ๆ ของนิกายทั้ง ๕ ชื่อ ขุททกนิกาย ว่าโดยธรรม
และโดยอรรถ คัมภีร์เหล่านั้น มี ๕ นิกาย คือทิมนิกาย มัชฌิมนิกาย สัง-
ยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย ชื่อว่า นิกาย ๕.

บรรดานิกายทั้ง ๕ นั้น พระสูตร ๓๔ สูตร มีพรหมชาลสูตรเป็นต้น
ชื่อว่า ทิมนิกาย จริ่งตามที่ท่านกล่าวว่า

นิกายที่รวบรวมพระสูตร ๓๔ สูตร ๓ พรรค ชื่อว่า ทิมนิกาย
อนุโลมที่ ๑.

พระสูตร ๑๕๒ สูตร มีมูลปริยายสูตรเป็นต้น ชื่อว่า มัชฌิมนิกาย.

พระสูตร ๗,๗๖๒ สูตร มีโอมตรณสูตรเป็นต้น ชื่อว่า สังยุตตนิกาย.

พระสูตร ๘,๕๕๗ สูตร มีจิตตปริยาทานสูตรเป็นต้น ชื่อว่า อังคุตตร-
นิกาย.

ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ
เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทส ปฏิสัมภिता อปทาน พุทธ-
วงศ์ จริยาปิฎก พระพุทธพจน์ที่เหลือเว้นวินยปิฎกและอภิธรรมปิฎก หรือ
นิกาย ๔ ชื่อว่า ขุททกนิกาย.

เหตุไร นิกายนี้ ท่านจึงเรียกว่า ขุททกนิกาย เหตุเป็นที่รวม
เป็นที่อยู่ของหมวดธรรมเล็ก ๆ จำนวนมาก. จริงอยู่ การรวมกันอยู่ ท่าน
เรียกว่า นิกาย ว่าโดยศาสนาและโดยโลก ในข้อนี้ มีสาธกเป็นต้นอย่างนี้
คือ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราดลาคคมองไม่เห็นหมู่สัตว์หมู่หนึ่งอันวิจิตรเหมือน
อย่างหมู่สัตว์เดียรฉานเลย. หมู่กษัตริย์โปณิกะ หมู่กษัตริย์จิกขัลลิกา. เอกเทศ
ส่วนหนึ่งของขุททกนิกายนั้น มีดังนี้ หมวดธรรมเล็ก ๆ ที่นับเนื่องในพระ-
สูตรตันตปิฎกเหล่านี้ มุ่งหมายที่จะเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายโดยอรรถ
ขุททกปาฐะ ๕ ประเภท คือ สรรณะสิกขาบท ทวัตตังสาการ กุมารปัญหา
[สามเณรปัญหา] มงคลสูตร รตนสูตร ตโรกฺขทาสสูตร นิธิกัณทสูตรและ
เมตตสูตร เป็นข้อต้นของหมวดธรรมแม่เหล่านั้น โดยอาจารย์ต่อมายกขึ้นสู่
ทางการบอกการสอน มิใช่โดยเป็นคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้.

จริงอยู่ คาถาเหล่านั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

อนนขาติสฺส สารี สนฺหาวิสุตฺตํ อนินฺพุพิสฺส

คหการี คเวสนฺโต ทุกฺขา ชาติ ปุณฺณปุณฺ

คหการก ทิฏฺฐโณติ ปุณฺ เณห์ น กาหสิ

สพฺพา เต มาสุกา ภคฺคา ตณฺหาณํ ขยมชฺชคา.

เราแสวงหาช่างผู้ทำเรือนคืออัทภาพ เมื่อไม่พบ
ได้ท่องเที่ยวไปแล้ว ลี้สงสารนับด้วยชาติมิใช่น้อย

ความเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์

ดูก่อนช่างผู้ทำเรือนคือ อัทภาพ เราพบท่านแล้ว
ท่านจักทำเรือนคืออัทภาพของเราอีกไม่ได้ ไครบ้าน

ของท่านทั้งหมด เราทำลายแล้ว ยอดแห่งเรือนคือ
คือว่า เรารื้อแล้ว จิตของเราถึงพระนิพพานแล้ว
เพราะเราได้บรรลุธรรมเป็นที่สันติคทาทั้งหลายแล้ว.

ชื่อว่าเป็นพระปฐมพุทธทวารนะ แม้ทั้งหมดโดยเป็นพระดำรัสที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้ ที่ชื่อว่าพระปฐมพุทธดำรัสนั้น ก็โดยที่ตรัสทางพระมนัส
มิใช่ทรงเปล่งพระวาจาตรัส ส่วนพระกาลามีว่า

ยทา หเว ปาตุกวนติ ธมฺมา
อาตาปีโน ฌายโต พุราหุมนสุส
อถสุส กงฺขา วปยฺหุติ สพุพา
ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ .

เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มี
เพียรเพ่งอยู่เนื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์
นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ชัดธรรมพร้อมทั้งเหตุ.

ชื่อว่าเป็นพระปฐมพุทธดำรัส โดยที่เป็นพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เปล่งพระวาจาตรัส. เพราะฉะนั้น ขุททกปาฐะ ๙ ประเภทนี้ได้ ชื่อว่าเป็นข้อค้น
ของหมวดธรรมเล็ก ๆ เหล่านั้น เราจะเริ่มพรรณนาความแห่งขุททกปาฐะนั้น
ตั้งแต่ต้นไป.

นิทานโสธนะ

การชำระคำเริ่มต้น

วาจา^{นี้}ว่า พุทธิ สรณ คจฺฉามิ

ธมฺม สรณ คจฺฉามิ

สงฺฆ สรณ คจฺฉามิ

เป็นข้อต้นของคำเริ่มต้นนั้น หัวข้อพรรณนาความของคำเริ่มต้นนั้น มีดังนี้

พระสรณตรัย ใครกล่าว กล่าวที่ไหน กล่าวเมื่อ

ใด กล่าวเพราะเหตุไร อนึ่ง ที่มีได้ตรัสไว้มาแต่แรก
เพราะเหตุไร ในที่นี้จึงว่า ตรัสไว้เป็นข้อแรก จำต้อง
ชำระคำเริ่มต้น ต่อจากนั้นไปในคำเริ่มต้น ก็จะมี
แจ้งเรื่องพระพุทฺธะ เรื่องการถึงสรณะ และเรื่องบุคคล
ผู้ถึงสรณะ จะแสดงการขาดการไม่ขาดแห่งสรณคมน์
ทั้งผล ทั้งสรณะที่ควรถึง แม้ในสองสรณะ มีธมฺม
สรณ เป็นต้น ก็รู้กันแล้วว่ามีนัยอย่างนี้ จะอธิบาย
เหตุในการกำหนดโดยลำดับ และจะประกาศสรณตรัย
นั้น ด้วยข้ออุปมาทั้งหลาย.

บรรดาคาถาเหล่านั้น คาถาแรก ก่อนอื่น มีปัญหา ๕ ข้อ คือ

๑. พระสรณตรัยนี้ใครกล่าว

๒. กล่าวที่ไหน

๓. กล่าวเมื่อไร

๔. กล่าวเพราะเหตุไร

๕. อนึ่งที่พระตถาคตมิได้ตรัสไว้มาแต่แรก เพราะเหตุไร ใน
ที่นี้จึงว่าตรัสไว้เป็นข้อแรก

จะวิสัชนาปัญหาทั้ง ๕ ข้อนั้น.

ปัญหาว่า ใครกล่าว วิสัชนาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ไม่ใช่
พระสาวก ไม่ใช่เหล่าฤๅษี ไม่ใช่เทวดากล่าว.

ปัญหาว่า กล่าวที่ไหน วิสัชนาว่า ที่อสิปตนมิกทายวัน กรุงพา-
ราณสี.

ปัญหาว่า กล่าวเมื่อไร วิสัชนาว่า เมื่อท่านพระยสะบรรลุประอรหัต
พร้อมกับสหายทั้งหลาย เมื่อพระอรหันต์ ๖๑ องค์ กระทำการแสดงธรรมใน
โลก เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก.

ปัญหาว่า กล่าวเพราะเหตุไร วิสัชนาว่า เพื่อบรรพชาและเพื่อ
อุปสมบท อย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลอุปสัมปทาเปกขะอัน

ภิกษุพึงให้บรรพชา อุปสมบท อย่างนี้ ข้อแรกให้

ปลงผมและหนวด ให้ครองผ้ากาสายะ ให้ทำผ้าห่ม

เจวียงว่า ให้ไหว้ทำภิกษุทั้งหลาย ให้นั่งกระหย่ง

ให้ประคองอัญชลี [ประนมมือ] ฟังสอนให้ว่าตาม

อย่างนี้ว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ,

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ.

ปัญหาว่า เพราะเหตุไรในที่นี้จึงตรัสเป็นข้อแรก วิสัชนาว่า
เพราะเหตุที่เทวดาและมนุษย์พากัน เข้าสู่พระศาสนาด้วยเป็นอุบาสกบ้าง เป็น
บรรพชิตบ้าง ด้วยทางนี้ ฉะนั้น จึงควรรู้ว่า นวักสัตตฤศาสน์นี้ท่านบูรพาจารย์
ทั้งหลายรวบรวมไว้ด้วยปิฎกทั้งสามยกขึ้นสู่ทางการบอกการสอน จึงว่าตรัส
เป็นข้อแรกในขุททกปาฐะนี้ เพราะเป็นทางเข้าสู่พระศาสนา.

๑. พรรณนาพระสรณศรัย

การชี้แจงเรื่องพระพุทธะ

บัดนี้ ถ้าใครเข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า จะชี้แจงเรื่องพระพุทธะ เรื่องการถึง
สรณะ และเรื่องบุคคลผู้ถึงสรณะ ในคํานั้นสัตว์พิเศษ ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะ
บัญญัติอาศัยขันธสันดานที่ถูกอบรมด้วยการบรรลุนุตตรวิโมกข์ ซึ่งเป็นนิมิต
แห่งพระญาณอันอะไร ๆ ชัดขวางมิได้ หรือเพราะบัญญัติอาศัยการตรัสรู้เองยิ่ง
ซึ่งสัจจะ อันเป็นปทัฏฐานแห่งพระสัพพัญญุตญาณ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นใด เป็นพระสยัมภูเป็นเอง
ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้ยิ่งพร้อมด้วยพระองค์เอง ซึ่งสัจจะทั้งหลาย ใน
ธรรมทั้งหลายที่มีได้ทรงฟังมาก่อน ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณใน
ธรรมเหล่านั้น และความเป็นผู้เชี่ยวชาญในผละทั้งหลาย พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า **พุทธะ**.

การชี้แจงเรื่องพระพุทธะโดยอรรถะเท่านั้นก่อน.

แต่เมื่อว่าโดยพยัญชนะ ฟังทราบโดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า ชื่อว่า
พุทธะ เพราะทรงเป็นผู้ตรัสรู้ ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะทรงเป็นผู้ปลุกให้ตื่น
สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ในบทว่า **พุทธโ** ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะอรรถว่าอะไร ชื่อว่า **พุทธะ**
เพราะอรรถว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย. ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะอรรถว่า ทรง
ปลุกหมู่สัตว์ให้ตื่น ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะทรงรู้ทุกอย่าง ชื่อว่า **พุทธะ**
เพราะทรงเห็นทุกอย่าง. ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะตรัสรู้เองไม่ใช่ผู้อื่นทำให้รู้

ชื่อว่า พุทธะ เพราะบานแล้ว ชื่อว่า พุทธะ เพราะนับกันว่าเป็นผู้สิ้น กิเลสแล้ว.
ชื่อว่า พุทธะ เพราะนับกันว่าเป็นผู้ไม่มีอุปกิเลส. ชื่อว่า พุทธะ เพราะ
อรรกว่า สิ้นราคะสิ้นเชิง. ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรกว่า สิ้นโทสะสิ้นเชิง. ชื่อว่า
พุทฺธะ เพราะอรรกว่า สิ้นโมหะสิ้นเชิง. ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะอรรกว่า ไร้กิเลส
สิ้นเชิง. ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะอรรกว่า ทรงดำเนินเอกายนมรรค. ชื่อว่า พุทฺธะ
เพราะอรรกว่า ตรัสรู้ยิ่งเอง ซึ่งพระอนุตรสัมมาสัมโพธิ์ล้าพ้นพระองค์เดียว.
ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะทรงได้ความรู้ เหตุทรงกำจัดความไม่รู้ได้แล้ว. พระนาม
ว่า พุทฺธะ นี้ มิใช่พระชนนิตั้ง มิใช่พระชนกตั้ง มิใช่พระเชษฐภคาคตั้ง
มิใช่พระเชษฐภคินิตั้ง มิใช่มิตรมาตย์ตั้ง มิใช่พระญาติสาโลหิตตั้ง มิใช่
สมณพราหมณ์ตั้ง มิใช่เทวดาตั้ง พระนามนี้ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า มี
ตอนท้ายแห่งความหลุดพ้นจากกิเลส บัญญัติคือพุทธะ ทรงทำให้แจ้งพร้อมกับ
ทรงได้พระสัพพัญญุตญาณ.

ในบทว่า พุทฺธะ นั้น ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะอรรกว่า ตรัสรู้สัจจะ
ทั้งหลาย เหมือนผู้ที่ลงมาในโลก [อวตาร] ก็เรียกว่า ผู้ลงมา [อวตาร].
ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะอรรกว่า ทรงปลุกหมู่มสัตว์ให้ตื่น เหมือนลมที่ทำใบไม้
ให้แห้ง ก็เรียกว่าใบไม้แห้ง. บทว่า สพฺพญฺญตฺยา พุทฺโธ ท่านอธิบายว่า
ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะความรู้ที่สามารถรู้ได้ทุกอย่าง. บทว่า สพฺพทสฺสาวิตฺยา
พุทฺโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะความรู้ ที่สามารถรู้ธรรมได้
ทุกอย่าง. บทว่า อนนฺถญฺญตฺยา พุทฺโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทฺธะ
เพราะตรัสรู้เอง มิใช่ผู้อื่นทำให้ตรัสรู้. บทว่า วิกสฺสิตฺยา พุทฺโธ ท่าน
อธิบายว่า ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะทรงบาน เหตุบานด้วยพระคุณนานาประการ
เหมือนดอกปทุมบาน. ด้วยบทอย่างนี้เป็นต้นว่า จินฺนาสวสฺสขาทฺเตน พุทฺโธ

ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงตื่นแล้วเหตุสิ้นกิเลสดูความหลับ
ทุกอย่าง เหมือนนรุณตื่นเพราะสิ้นความหลับ เพราะทรงละกรรมอันทำความ
หุดหู่แห่งจิตได้. ท่านกล่าวว่า เอกายนมคฺคํ กโตติ พุทฺโธ ดังนี้ ก็เพื่อ
แสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านเรียกว่า พุทธะ ก็เพราะทรงดำเนินเอกายน-
มรรค เหมือนนรุณแม่เดินทาง เขาก็เรียกว่าผู้เดินไป เพราะปริยาย (ทาง) แห่ง
อรรคว่าไปสู่ทางตรัสรู้. บทว่า เอโก อนุตฺตรํ สมนุสสํโพธิ อภิสมฺพุทฺโธติ
พุทฺโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทธะ ไม่ใช่เพราะตรัสรู้โดยคนอื่น ที่แท้ ชื่อว่า
พุทธะ เพราะตรัสรู้อย่างซึ่งพระสัมมาสัมโพธิ อันยอดเยี่ยม ด้วยพระองค์เอง
เท่านั้น. คำนี้ว่า อพุทฺธิวิหตฺตคา พุทฺธิปฏิลาภา พุทฺโธ เป็นคำแสดง
ปริยายว่า พุทฺธิ พุทฺธํ โพธิ ในคำนั้น พึงทราบอรรถ ที่สามารถทำ พุทธะ
ศัพทของบททุกบทให้สำเร็จความ โดยนัยอย่างนี้ว่า ท่านอธิบายเพื่อให้รู้ว่า
พุทธะ เพราะทรงประกอบด้วยพระคุณคือพุทธิความรู้เหมือนที่เรียกกันว่า
ผ้าเขียว ผ้าแดง ก็เพราะประกอบด้วยสีเขียว สีแดง ต่อแต่นั้น คำเป็นต้น
อย่างนี้ว่า พุทฺโธติ เนตํ นามํ ท่านกล่าวไว้ก็เพื่อให้รู้ว่า บัญญัตินี้ ดำ-
เนินไปตามอรรถะคือเนื้อความ.

การชี้แจงเรื่องพุทธะแม่โดยพยัญชนะ มีดังกล่าวนี.

ชี้แจงเรื่องสรณคมน์และผู้ถึงสรณคมน์

บัดนี้ จะกล่าวชี้แจงในเรื่องการถึงสรณคมน์เป็นต้น ดังต่อไปนี้.

พระรัตนตรัยที่ชื่อว่า สรณะ เพราะกำจัด อธิบายว่า บิพ ทำลาย นำออก
ดับภัยคือความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ทุกข์ ทุกติ ความเศร้าหมอง ด้วย
การถึงสรณะนั้นนั้นแล ของคนทั้งหลายที่ถึงสรณคมน์. อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้า
ชื่อว่า สรณะ เพราะกำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการให้เข้าถึงสิ่งที่เป็น

ประโยชน์และนำออกจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์. พระธรรมชื่อว่า สรรณะ เพราะให้สัตว์ข้ามพ้นกันดารคือภพ และให้ความโปร่งใจ. พระสงฆ์ ชื่อว่า สรรณะ เพราะกระทำสักการะ แม้เล็กน้อย ให้กลับได้ผลอันไพบูรณ์ เพราะฉะนั้น พระรัตนตรีย่นๆ จึงชื่อว่า สรรณะ โดยปริยายดังว่ามานี้.

จิตตูปบาทที่ความเลื่อมใสในพระรัตนตรีย่นๆและความเคารพในพระรัตนตรีย่นๆ กำจัดทำลายกิเลสเสียได้ เป็นไปโดยอาการคือความมีพระรัตนตรีย่นๆ เป็นเบื้องหน้า หรือ ไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย [ชักจูง] ชื่อว่า สรรณมณ. สัตว์ผู้พร้อมด้วยจิตตูปบาทนั้น ย่อมถึงพระรัตนตรีย่นๆ เป็นสรณะ อธิบายว่า ย่อมเข้าถึงพระรัตนตรีย่นๆ ด้วยจิตตูปบาท ที่มีประการดังกล่าวแล้ว อย่างนี้ว่า นี่เป็นสรณะของข้าพเจ้า นี่เป็นเครื่องนำหน้าของข้าพเจ้า. ก็บุคคลเมื่อจะเข้าถึง ย่อมเข้าถึงด้วยวิธิตามานเหมือนอย่างนายพณิชสองคนชื่อว่า ตปุสสะและภัลลิกะ เป็นต้น ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองนั้น ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระธรรมเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งสองว่าเป็นอุบาสก" ดังนี้ก็ได้.

เข้าถึงด้วยวิธีขอมเป็นศิษย์ เหมือนอย่างท่านพระมหากัสสปะเป็นต้นว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก" ดังนี้ ก็ได้.

เข้าถึง ด้วยวิธีทูลตัวไปในพระรัตนตรีย่นๆ เหมือนอย่างพรหมยู-พราหมณ์ เป็นต้น ความบาลีว่า "เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ พรหมยูพราหมณ์ ก็ลุกจากอาสนะ กระทำผ้าห่มเจวียงบำ ประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ เปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, นโม ตสฺส ภควโต

อรหโต สมฺมาสมุพฺพุทฺธสฺส, นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา-
สมุพฺพุทฺธสฺส" ดังนี้ก็ได้.

เข้าถึงโดยวิธีมอตน เช่นโยคีบุคคลผู้ชวนชวายนในกรรมฐานก็ได้.

เข้าถึง โดยวิสัยและโดยกิจ หลายวิธี เช่นด้วยวิธีกำจัด อุปกิเลสด้วย
การถึงสรณคมนั้น เหมือนอย่างพระอริยบุคคลทั้งหลาย ก็ได้.

ชี้แจงเรื่องการถึงสรณคมนั้น และเรื่องบุคคล ผู้เข้าถึงสรณคมนั้น ดัง
กล่าวมานี้.

แสดงสรณคมน์ขาด ไม่ขาด และผล

บัดนี้ จะแสดงสรณคมน์ขาดเป็นต้น ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า จะแสดง
สรณคมน์ขาดและไม่ขาดทั้งผล ทั้งสภาวะที่ควรถึง ดังต่อไปนี้.

การขาดสรณคมน์ ของบุคคลผู้ถึงสรณคมน์อย่างนี้ มี ๒ อย่าง คือ
มีโทษและไม่มิโทษ การขาดสรณคมน์เพราะการตาย ชื่อว่าไม่มีโทษ การขาด
สรณคมน์เพราะหันไปนับถือศาสนาอื่น และประพฤติดิในพระศาสนานั้น ชื่อ
ว่ามีโทษ. การขาดแม้ทั้ง ๒ นั้น ย่อมมีแก่พวกปุณฺณเหล่านั้น สรรณะของ
ปุณฺณเหล่านั้น ย่อมชื่อว่าเศร้าหมอง เพราะประพฤติดิด้วยความไม่รู้ ความ
สงสัยและความรู้ผิด และเพราะประพฤดิไม่เอื้อเฟื้อเป็นต้น ในพระพุทฺธคุณ
ทั้งหลาย ส่วนพระอริยบุคคลหามิสรณะที่ขาดไม่ และหามิสรณะเศร้าหมอง
ไม่ เหมือนอย่างที่ได้ตรัสไว้ว่า คุณอนกิกขุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วย
ทวิญฺญู [สัมมาทวิญฺญู] จะพึงนับถือศาสนาอื่น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ส่วนพวก
ปุณฺณ ยังไม่ถึงการขาดสรณะตราบใด ตราบนั้น ก็ยังชื่อว่าเป็นผู้มีสรณะไม่
ขาด การขาดสรณะของปุณฺณเหล่านั้น ย่อมมีโทษ มีความเศร้าหมองและ
อานวยผลที่ไม่น่าปรารถนา การขาดสรณะที่ไม่มีโทษ ก็ไม่มีผล เพราะหา
วิบากมิได้. ส่วนการไม่ขาดสรณะว่าโดยผล ก็ย่อมอานวยผลที่น่าปรารถนา
อย่างเดียว เหมือนอย่างที่ได้ตรัสไว้ว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

ชนเหล่านั้นจะกายมนุษย์ไปแล้ว ก็จักไม่เข้าถึงอบาย-

ภูมิ จักทำหมู่เทพให้บริบูรณ์ ดังนี้.

ก็ในข้อนั้น พึงทราบอธิบายแห่งคาถาอย่างนี้ว่า ชนเหล่าใด ถึงสรณะด้วยการตัดอุปกิเลสได้ขาดด้วยสรณคัมภีร์ ชนเหล่านั้น จักไม่ไปอบาย. ส่วนชนนอกนั้น จักไม่ไปอบาย ก็ด้วยการถึงสรณะ.

แสดงสรณะขาดไม่ขาดและผลเพียงเท่านั้นก่อน.

แสดงสรณะที่ควรถึง

ในการแสดงสรณะที่ควรถึง ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ในคำนี้ว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ผู้ใดถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ผู้นั้น จะพึงถึงพระพุทธเจ้าหรือสรณะ แม้ทั้งสองคำ การกล่าวแต่คำเดียว ก็ไร้ประโยชน์ เพราะเหตุไร เพราะมีแต่กิริยาคือการถึง ไม่มีสองกรรม. ความจริง นักคิดทางอักษรศาสตร์ ไม่ประสงค์กรรม ๒ กรรมในข้อนี้ เหมือนในคำว่า อหิ คามม เนติ เป็นต้น ฉะนั้น.

ถ้าผู้ทักท้วงกล่าวว่า การกล่าวแม้คำทั้งสองมีแค่ประโยชน์อย่างเดียว เหมือนในคำว่า จฉฺวเตว ปุพฺพํ ทิสฺส จฉฺวติ ปจฺฉิมํ ทิสฺส นักคิดอักษรศาสตร์ไม่ประสงค้อย่างนั้นดอก เพราะท่านไม่ประสงค่ว่า พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่าๆ กัน ความจริงเมื่อประสงค่ว่า พระพุทธเจ้าและสรณะเหล่านั้น เป็นเหตุเท่าๆ กันแล้ว บุคคลแม้มีจิตขุ่นเคือง เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าก็จะพึงชื่อว่า ถึงพระพุทธเจ้า ถึงสรณะนะสิ สรณะนั้นใด ทำให้ต่างไปว่า พระพุทธเจ้า. ผู้นั้นก็ชื่อว่าถึงสรณะนั้นทั้งนั้น.

ถ้าผู้ทักท้วงกล่าวว่า ท่านประสงค์เอาความที่พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน เพราะบาลีว่า **เอตฺ โข สรณํ เขมํ เอตฺ สรณมุตตมํ** สรณะนั้นแลเกษม ปลอดภัย สรณะนั้นอุดมสูงสุด ไม่ประสงค์เช่นนั้น ดอก เพราะในบทกถานั้น มีแต่พระพุทธเจ้าเป็นสรณะนั้น. ความจริง ในบทกถา นั้นนั้นแลท่านประสงค์ถึงความที่พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน อย่างนี้ว่า สรณะทั้งเกษมทั้งอุดม เพราะพิจารณาเป็นถึงพระรัตนตรัยมีพระ-
พุทธเจ้าเป็นต้นนั้น ในความเป็นสรณะ ที่นับได้ว่า กำจัดภัยแก่ผู้ถึงสรณคมน์ ได้จริง ส่วนในบาลีประเทศอื่น เมื่อมีความสัมพันธ์ด้วยผู้ถึงสรณคมน์ ท่านก็ไม่ประสงค์ความที่พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน เพราะ ไม่สำเร็จเป็นสรณคมน์ ดังนั้น คำนี้จึงสาธกไม่ได้.

ถ้าผู้ทักท้วงกล่าวว่า น่าจะประสงค์เอาความที่พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน เพราะสำเร็จเป็นสรณคมน์ แม้เมื่อมีความสัมพันธ์ด้วย ผู้ถึงสรณคมน์ได้ในบาลีนี้ว่า **เอตฺ สรณนาคมฺม สัพพทุกฺขา ปมฺจุจติ** บุคคลอาศัยสรณะนั้น ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงดังนี้ ไม่ใช่เช่นนั้นดอก เพราะขัดข้องด้วยโทษที่กล่าวมาก่อนแล้ว. ความจริง แม้ในข้อนั้น ก็จะไม่ขัดข้อง ด้วยโทษที่กล่าวมาก่อนว่า เมื่อมีความที่พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน อยู่ บุคคลแม้มีจิตชุ่นเคืองอาศัยสรณะ. คือพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ก็จะพึงหลุดพ้นจากทุกข์ได้หมดณะสิ แต่จะว่าไม่ขัดข้อง ด้วยโทษก็หาไม่ได้ ดังนั้น คำนั้นจึงสาธกไม่ได้. พึงทราบอธิบายในข้อ นั้น อย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายเมื่อจะหลุดพ้น ด้วยอานุภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นกัลยาณมิตร ท่านก็กล่าวว่า อาศัยกัลยาณมิตรจึงหลุดพ้น ได้ ในบาลีนี้ว่า

ดูก่อนนอนท์ กิ๊สตร์ทั้งหลายที่มีชาติความเกิด

**เป็นธรรมชาติ อาศัยเรตลาคตเป็นกัลยาณมิตร ย่อม
หลุดพ้น จากชาติดังนี้ จันใด แต่ในที่นี้ บุคคลเมื่อ
จะหลุดพ้น ด้วยอนุภาพแห่งสรณะ คือพระพุทธเจ้า
พระธรรมและพระสงฆ์ ท่านก็กล่าวว่า บุคคลอาศัย
สรณะนี้ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ทั้งปวง ดังนี้ ก็ฉนั้น.**

ความที่พระพุทธเจ้าเป็นคณียะ ควรถึงก็ไม่ถูก ความที่สรณะเป็น
คณียะควรถึงก็ไม่ถูก ความที่พระพุทธเจ้าและสรณะทั้งสอง เป็นคณียะควร
ถึงก็ไม่ถูก แม้โดยประการทั้งปวงอย่างนี้ คณียะสิ่งที่ควรถึงของผู้ถึงสรณคณัน
ที่ท่านอธิบายว่า ข้าพเจ้าถึงสิ่งที่พึงปรารถนา ควรกล่าวถึง ต่อ นั้น ก็ควร
กล่าวข้อยุติคือข้อที่ถูก ในเรื่องนี้ ดังนั้น ข้าพเจ้าจะกล่าวข้อยุติดังต่อไปนี้

ในข้อยุตินี้ พระพุทธเจ้าเท่านั้นเป็นคณียะ แต่เพื่อแสดงอาการคือ
การถึง คำกล่าวถึงสรณะนั้นมีว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ พระ-
พุทธเจ้าพระองค์นั้นเป็นสรณะของข้าพเจ้า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็น
ปรายะนำหน้าของข้าพเจ้า เป็นผู้กำจัดทุกข์ เป็นผู้ทรงประโยชน์ข้าพเจ้า
ถึง คบ เสพ เข้าใกล้ชิดพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ด้วยความประสงค์ดังกล่าว
มานี้ หรือว่าข้าพเจ้ารู้ทราบอย่างนี้ จริงอยู่ คิดเป็นประโยชน์ของธาตุเหล่าใด
แม้ความรู้ก็เป็นประโยชน์ของธาตุเหล่านั้น.

ถ้าผู้ทักท้วงกล่าวว่า ข้อนั้นไม่ถูก เพราะไม่ประกอบ อิติ ศัพท์ คำ
ทักท้วงนั้นก็ไม่ได้ ข้อยุติที่ถูกในเรื่องนั้น พึงมีดังนี้.

หากว่าความในเรื่องนั้น พึงมีอย่างนี้ไซ้. แດ้นั้น ก็พึงต้องประกอบ
อิตีศัพทํ ดังในประโยคทั้งหลายเป็นค่นว่า อนิจจัง รูปํ อนิจจัง รูปนหิ
ยถาภูตํ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดรูปที่ไม่เที่ยง ตามความเป็นจริงว่า รูปไม่เที่ยง
ค่นนี้. แต้อิตีศัพทํท่านหาประกอบไว้ไม่ เพราะฉะนั้น ข้อทักท้วงนั้นจึงไม่ถูก
แต่อันนี้ ไม่ถูกเพราะเหตุไร เพราะความของอิตีศัพทํมีอยู่ในตัวนั้นแล้ว ความ
ของอิตีศัพทํแม้ในที่นี้ ก็มีอยู่พร้อม ดังในประโยคทั้งหลายเป็นค่น อย่างนี้ว่า
โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺกมฺมญฺจ สรณํ คโต ก็ผู้ใดถึงพระพุทฺธเจ้า
พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ค่นนี้ แต่มิใช่จะต้องประกอบอิตีศัพทํ
ไว้ในที่ทุกแห่ง เพราะมีความอยู่พร้อมในตัวแล้ว บัณฑิตพึงทราบความของ
อิตีศัพทํแม้มิได้ประกอบไว้ เหมือนดังประกอบไว้ในที่นั้น ทั้งในที่อื่นซึ่งมี
กำเนิดอย่างนี้ เพราะฉะนั้น อิตีศัพทํจึงไม่มีโทษ [ไม่ผิด]

ถ้าผู้ทักท้วงกล่าวว่า คำใดที่ท่านกล่าวไว้ว่า ก็เพื่อแสดงอาการคือถึง
จึงต้องกล่าวระบุสรณะค่นนี้ ค่นนั้น ก็ไม่ถูก เพราะสรณะเท่านั้นเป็นคมนียะ
สิ่งที่ควรถึง ได้ในบาลีเป็นค่นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตอนุญาตการ
บรรพชา ด้วยสรณคมนัสตาม ค่นนี้ คำที่ข้าพเจ้ากล่าวค่นนั้น ไม่ใช่ไม่ถูก เพราะ
เหตุไร เพราะค่นนั้นมีความอยู่พร้อมในตัว. ความจริง ความของอิตีศัพทํนั้น
ก็มีอยู่พร้อมในคำค่นนั้นเอง เพราะเหตุที่แม้ไม่ประกอบอิตีศัพทํไว้เช่นคำก่อน
ก็พึงเห็นเหมือนดังประกอบอิตีศัพทํไว้ นอกจากนั้นก็พึงขัดข้องด้วยโทษที่กล่าว
มาก่อนน้นแหละ เพราะฉะนั้น พึงถือเอาตามที่ท่านสอนไว้เท่านั้น.

แสดงสิ่งที่ควรถึงค่นกล่าวมาค่นนี้

ชี้แจงสระณะคือพระธรรมและพระสงฆ์

บัดนี้ จะกล่าวอธิบายต่อไป. ในคำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า แม้ในสระณะทั้งสองมีว่า **ธมฺมํ สรณํ** เป็นต้น ก็รู้กันแล้วว่ามีนัยอย่างนี้เหมือนกัน. นัยแห่งการพรรณนาความนี้ใด ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในคำนี้ว่า **พุทฺธํ สรณํ จฉฺจามิ** ก็พึงทราบนัยแห่งการพรรณนาความนั้น ในสองบทนี้ว่า **ธมฺมํ สรณํ จฉฺจามิ** **สงฺฆํ สรณํ จฉฺจามิ**. จริงอยู่ ในข้อเมื่อนั้น ว่าโดยอรรถและพยัญชนะของพระธรรมและพระสงฆ์ ก็มีเพียงการชี้แจงเท่านั้นที่ไม่เหมือนกัน นอกนั้นก็เหมือนกันกับที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้น เพราะจะกล่าวอธิบายเฉพาะที่ไม่เหมือนกันในพระธรรมและพระสงฆ์นี้ ดังนี้ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มรรค ผล นิพพานชื่อว่า **พระธรรม**. ขันติ ความชอบใจหรือมดีของพวกเราว่า มรรคและวิราคะเท่านั้น ชื่อว่า**พระธรรม**ในอรรถนี้ เพราะทรงผู้เจริญมรรคผล และผู้ทำให้แจ้งพระนิพพานแล้ว โดยไม่ให้ตกไปในอบายทั้งหลาย และทำให้โปรงใจอย่างยิ่ง ขอยกอักษัปปสาทสูตรนั้นแลเป็นข้อสาธก สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในอักษัปปสาทสูตรนั้นเป็นต้นอย่างนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังฆธรรมนี้เพียงใด อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ท่านกล่าวว่าเป็นยอดของสังฆตธรรมเหล่านั้น. กลุ่มของบุคคลทั้งหลาย ผู้พึงพร้อมด้วยอริยมรรค ๔ อย่าง และผู้มีขันธสันดานอบรมยิ่งด้วยสามัญผล ๔ ชื่อว่า**พระสงฆ์** เพราะรวมตัวกันด้วยการรวมทัญญูและศีล สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ดูก่อนอานนท์ เธอจะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน
ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงเพื่อรู้อย่างสำหรับเธอทั้งหลาย
คือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์

๕ พละ ๕ โภชนงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อานนท์

เธอจะไม่เห็นภิกษุแม่ ๒ รูป มีวาทะต่างนี้ในธรรม
เหล่านี้เลย.

จริงอยู่ พระสงฆ์โดยปรมาตถ์นี้ อันบุคคลพึงถึงว่าเป็นสรณะ ใน
พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นผู้ควรของค่านับ ควรของต้อนรับ ควรของทำบุญ ควรทำอัญชลียกมือ
ไหว้ เป็นนาบุญของโลกยอดเยี่ยม. สรณคมน์ของผู้ถึงสรณะนั้น ย่อมไม่ขาด
ไม่เศร้าหมอง ด้วยการทำการไหว้เป็นต้น ในภิกษุสงฆ์หรือภิกษุณีสงฆ์แม่หมู่
อื่น หรือพระสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุข หรือสมมติสงฆ์ต่างโดยสงฆ์
จตุรกรเป็นต้น หรือแม้ในบุคคลคนหนึ่ง ซึ่งบวชเจาะจง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ความต่างกันในสังฆสรณะที่มีเท่านี้ ส่วนวิธีการขาดและไม่ขาดเป็นต้นแห่ง
สรณคมน์นี้และที่สอง นอกเหนือจากที่กล่าวแล้ว พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อน
แล้ว การพรรณนาความข้อนี้ว่า แม้ในสองสรณะว่า ทุมมํ สรณํ เป็นต้น
ก็รู้กันแล้วว่านัยนี้เหมือนกัน มีเท่านี้ก่อน.

อธิบายเหตุในการกำหนดตามลำดับ

ในคำนี้ว่า จะอธิบายเหตุในการกำหนดตามลำดับ บัดนี้จะอธิบายเหตุ
ในการกำหนดตามลำดับอย่างนี้ว่า ในคำถึงสรณทั้งสามนั้น ท่านประกาศ
พระพุทธรูปเจ้าอันดับแรก เพราะเป็นผู้เลิศแห่งสัตว์ทั้งปวง ประกาศพระธรรม
อันดับต่อมา เพราะเป็นแดนเกิดของพระพุทธรูปเจ้านั้น และเพราะเป็นธรรมที่
พระพุทธรูปเจ้านั้นทรงนำออกสั่งสอนแล้ว ประกาศพระสงฆ์อันดับสุดท้าย เพราะ
เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระธรรมนั้น และเพราะช่องเสฟพระธรรมนั้น อีกนัยหนึ่ง
ท่านประกาศพระพุทธรูปเจ้าอันดับแรก เพราะทรงประกอบสัตว์ทั้งปวงไว้ใน

หิตประโยชน์ ประกาศพระธรรมอันดับต่อมา เพราะเป็นแดนเกิดแห่งพระ-
พุทธเจ้านั้น และเพราะเป็นธรรมเป็นหิตประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ประกาศ
พระสงฆ์อันดับสุดท้าย เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุหิตประโยชน์ และ
มีหิตประโยชน์อันบรรลุแล้ว กำหนดโดยความเป็นสรณะ.

ประกาศด้วยข้ออุปมา

บัดนี้ จะกล่าวอธิบายคำที่ว่าจะประกาศพระสรณัตถ์นั้น ด้วยข้อ
อุปมาทั้งหลาย ก็ในค่านั้น พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนพระจันทร์เพ็ญ พระ-
ธรรมเปรียบเหมือนกลุ่มรัศมีของพระจันทร์ พระสงฆ์เปรียบเหมือนโลกที่
เอบอ้อมด้วยรัศมีของพระจันทร์เพ็ญที่ทำให้เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือน
ดวงอาทิตย์ทอแสงอ่อน ๆ พระธรรมดังกล่าวเปรียบเหมือนขำรัศมีของดวง
อาทิตย์นั้น พระสงฆ์เปรียบเหมือนโลกที่ดวงอาทิตย์นั้นกำจัดมืดแล้ว. พระ-
พุทธเจ้าเปรียบเหมือนคนเผาป่า พระธรรมเครื่องเผาป่าคือกิเลส เปรียบเหมือน
ไฟเผาป่า พระสงฆ์ที่เป็นบุญเขต เพราะเผากิเลสได้แล้ว เปรียบเหมือนภูมิภาค
ที่เป็นเขตนา เพราะเผาห่าเสียแล้ว. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนเมฆฝนใหญ่
พระธรรมเปรียบเหมือนน้ำฝน พระสงฆ์ผู้ระงับละอองกิเลสเปรียบเหมือน
ชนบทที่ระงับละอองฝุ่นเพราะฝนตก. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนสารถิที่ดี
พระธรรมเปรียบเหมือนอุบายฝักม้าอาชาไนย พระสงฆ์เปรียบเหมือนฝูงม้า
อาชาไนยที่ฝักมาดีแล้ว. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนศัลยแพทย์ [หมอผ่าตัด]
เพราะทรงถอนลูกศรคือทิฏฐิได้หมด พระธรรมเปรียบเหมือนอุบายที่ถอนลูกศร
ออกได้พระสงฆ์ผู้ถอนลูกศรคือทิฏฐิออกแล้ว เปรียบเหมือนชนที่ถูกถอนลูกศร
ออกแล้ว. อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนจักษุแพทย์ เพราะทรงลอก
พื้นชั้นโมหะออกได้แล้ว พระธรรมเปรียบเหมือนอุบายเครื่องลอกพื้น [ตา]

พระสงฆ์ผู้มีพื้นชั้นตาอันลอกแล้ว ผู้มีดวงตาคือญาณอันสดใส เปรียบเหมือนคนที่ลอกพื้นตาแล้ว มีดวงตาสดใส. อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนแพทย์ผู้ฉลาด เพราะทรงสามารถกำจัด พยาธิคือกิเลสพร้อมทั้งอนุสัยออกได้ พระธรรมเปรียบเหมือนเภสัชยาที่ทรงปรุงถูกต้องแล้ว พระสงฆ์ผู้มีพยาธิคือกิเลสและอนุสัยอันระงับแล้ว เปรียบเหมือนหมู่นกที่พยาธิระงับแล้ว เพราะประกอบยา.

อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ชี้ทาง พระธรรมเปรียบเหมือนทางดี หรือพื้นที่ที่ปลอดภัย พระสงฆ์เปรียบเหมือนผู้เดินทาง ถึงที่ที่ปลอดภัย พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนนายเรือที่ดี พระธรรมเปรียบเหมือนเรือ พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้เดินทางถึงฝั่ง. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนป่าหิมพานต์ พระธรรมเปรียบเหมือนโอศถยาที่เกิดแต่ป่าหิมพานต์นั้น พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้ไม่มีโรคเพราะใช้ยา. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ประทานทรัพย์ พระธรรมเปรียบเหมือนทรัพย์ พระสงฆ์ผู้ได้อริยทรัพย์มาโดยชอบ เปรียบเหมือนชนผู้ได้ทรัพย์ตามที่ประสงค์. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ชี้ชุมทรัพย์ พระธรรมเปรียบเหมือนชุมทรัพย์ พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้ได้ชุมทรัพย์.

อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าผู้เป็นวิบุรุษเปรียบเหมือนผู้ประทานความไม่มีภัย พระธรรมเปรียบเหมือนไม่มีภัย พระสงฆ์ผู้ล่วงภัยทุกอย่าง เปรียบเหมือนชนผู้ถึงความไม่มีภัย พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ปลดปล่อยพระธรรมเปรียบเหมือนการปลดปล่อย พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้ถูกปลดปล่อย พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนมิตรดี พระธรรมเปรียบเหมือนคำสอนที่เป็นहितประโยชน์ พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้ประสบประโยชน์ตน เพราะประกอบहितประโยชน์. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนบ่อเกิดทรัพย์พระธรรมเปรียบเหมือนทรัพย์ที่เป็นสาระ พระสงฆ์

เปรียบเหมือนชนผู้ใช้ทรัพย์ที่เป็นสาระ พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ทรงสรอง
สถานพระราชกุมาร พระธรรมเปรียบเหมือนน้ำที่สแกนตลอดพระเศียร พระ-
สงฆ์ผู้ทรงสแกนดีแล้วด้วยน้ำคือพระสัทธรรม เปรียบเหมือนหมู่พระราชกุมาร
ที่ทรงสแกนดีแล้ว. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนช่างผู้ทำเครื่องประดับ พระธรรม
เปรียบเหมือนเครื่องประดับ พระสงฆ์ผู้ประดับด้วยพระสัทธรรมเปรียบเหมือน
หมู่พระราชโอรสที่ทรงประดับแล้ว. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนต้นจันทน์ พระ-
ธรรมเปรียบเหมือนกลิ่นอันเกิดแต่ต้นจันทน์นั้น พระสงฆ์ผู้ระงับความร้อน
ได้สิ้นเชิง เพราะอุปโภคใช้พระสัทธรรม เปรียบเหมือนชนผู้ระงับความร้อน
เพราะใช้จันทน์ พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนบิดามอบมฤคกโดยธรรม พระ-
ธรรมเปรียบเหมือนมฤคก พระสงฆ์ผู้สืบทอดคือพระสัทธรรม เปรียบเหมือน
พวกบุตรผู้สืบทอด. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนดอกปทุมที่บาน พระธรรม
เปรียบเหมือนน้ำอ้อยที่เกิดจากดอกปทุมที่บ้านนั้น พระสงฆ์เปรียบเหมือนหมู่
ภรรยาที่ดื่อกินน้ำอ้อยนั้น. พึงประกาศพระสรณัตถ์นั้น ด้วยข้ออุปมาทั้งหลาย
ดังกล่าวมานี้.

มาติกาหัวข้อของกถาพรรณนาความที่ยกตั้งไว้ในเบื้องต้นด้วย ๔ กถา
ว่า พระสรณัตถ์ ใครกล่าว กล่าวที่ไหน กล่าวเมื่อไร กล่าวเพราะเหตุไร
เป็นต้น ก็เป็นอันประกาศแล้วโดยอรรถ ด้วยกถามีประมาณเพียงเท่านั้นแล.

จบกถาพรรณนาพระสรณัตถ์

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อปรมัตถโชติกา

สิกขาบท ๑๐ ในขุททกปาฐะ

[๒] ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก

เว้นจากปาณาติบาต

ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก

อทินนาทาน

ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก

อพรหมจรรย์

ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก

มูสาวาท

ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก

ที่ตั้งแต่งความประมาท คือการเสพของเมา คือสุรา

เมรัย

ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก

การบริโภคอาหารในเวลาวิกาล

ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก

การฟ้อนรำ ขับร้อง การประโคม และการดูการเล่น

อันเป็นข้าศึกแก่กุศล

ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก

จากการดูใบไม้ ทัดทรง ประดับประดาดอกไม้ ของหอม

อันเป็นลักษณะการแต่งตัว

ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก

การนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนสูงใหญ่

ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก

การรับทองและเงิน

จบสิกขาบท ๑๐

๒. พรรณนาสิกขาบท

หัวข้อปาฐะว่าด้วยสิกขาบท

ครั้นแสดงการเข้าสู่พระศาสนาด้วยการถึงสรณคมน้อย่างนี้แล้ว เพื่อจะพรรณนาปาฐะที่ว่าด้วยสิกขาบท ซึ่งตั้งเป็นบทนิคมเอาไว้ เพื่อแสดงสิกขาบททั้งหลาย อันอุบาสกหรือบรรพชิต ผู้เข้ามาสู่พระศาสนาจะพึงศึกษา เป็นอันดับแรก บัดนี้ข้าพเจ้าจะกล่าวมาดิกว่าหัวข้อดังต่อไปนี้

สิกขาบทเหล่านี้ ผู้ใดกล่าว กล่าวที่ใด กล่าวเมื่อใด กล่าวเพราะเหตุใด จำต้องกำหนดกล่าวทำนัยนั้น โดยความแปลกแห่งสิกขาบททั่วไป จำต้องกำหนดโทษทั้งเป็นปกติวัชระ และปณัตติวัชระ ทำการชี้แจงนัยทั่วไป ทั่วทุกสิกขาบท โดยพยัญชนะและอรรถของบททั้งหลาย.

แต่ใน ๕ สิกขาบทต้น พึงทราบวินิจฉัย โดยประกาศความแปลกกัน ของสิกขาบททั่วไปโดยความเป็นอย่างเดียวกัน และความต่างกันเป็นอาทิ ตั้งต้นแต่ปาณาติบาตเป็นต้นไป โดยอารมณฺ์ การสมาทานและการขาด โดยความมีโทษมาก โดยประโยค องค์และสมุฏฐาน โดยเวทนา มูลและกรรม โดยการงดเว้นและโดยผล.

ข้อยุติคือความถูกต้องจากการพรรณนา ๕ สิก-

ขาบทต้น ฟังนำมาใช้ใน ๕ สิกขาบทหลัง ฟังกล่าว

สิกขาบทเป็นข้อ ๆ ฟังทราบทั่ว สิกขาบท มีอย่างแล้ว

เป็นต้นไว้ด้วย.

ในมาติกาหัวข้อนั้น ๑๐ สิกขาบทมีปาณาติปาตาเวรมณีเป็นต้น นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวตรัสไว้ มิใช่พระสาวก. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ถึงกรุงสาวัตถี ทรงให้ท่านพระราหุลบรรพชา แล้ว ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกะ กรุงสาวัตถี ตรัสสิกขาบท ๑๐ นั้น เพื่อทรงกำหนดสิกขาบทสำหรับสามเณรทั้งหลาย สมจริงดังที่ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับสำราญตามพระพุทธรักษา ติดยอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์แล้ว เสด็จจาริกไปทางกรุงสาวัตถี เมื่อเสด็จจาริกมาตามลำดับ ก็ถึงกรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกะ กรุงสาวัตถี สมัยนั้น ฯลฯ สามเณรทั้งหลายเกิดความคิดว่า สิกขาบททั้งหลายสำหรับพวกเรามีเท่าไรกันหนอ พวกเราจะพึงศึกษาในสิกขาบท จำนวนเท่าไร ภิกษุทั้งหลายจึงนำความกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตอนุญาตสิกขาบท ๑๐ สิกขาบท สำหรับสามเณรทั้งหลาย เพื่อสามเณรทั้งหลายศึกษาในสิกขาบท ๑๐ นั้นคือ ปาณาติปาตา เวรมณี ฯลฯ ชาตรูป- รชตปฏิคฺคหณฯ เวรมณี " ดังนี้.

สิกขาบทที่ ๑๐ นั้น ฟังทราบทั่ว ท่านยกขึ้นใช้บอกสอน โดยแนวพระสูตรว่า สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ สมาทานศึกษา ในสิก-

ขาบททั้งหลาย และโดยแนวปาฐะที่ท่านแสดงไว้ ในสรณคมน์ อย่างนี้ว่า
ปาณาติปาตา เวรมณีสิกขาปทํ สมาธิยามิ ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท
คือเจตนางดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น ฟังทราบนัยที่ว่า "สิกขาบทเหล่านี้
นี้ ผู้ใดกล่าวว่ กล่าวที่ใด กล่าวเมื่อใด กล่าวเพราะเหตุไร จะกล่าวนัยนั้น"
เท่านั้นก่อน.

กำหนดความแปลกกันของสิกขาบททั่วไป

ก็บรรดาสิกขาบทเหล่านั้น สิกขาบทที่ ๔ - ๕ สองสิกขาบทข้างต้น
ทั่วไปทั้งอุบาสก ทั้งสามเณรโดยเป็นนิจศีล แต่ว่าโดยเป็นอุโบสถศีล ของ
พวกอุบาสก เว้นสิกขาบทหลังหมด เพราะรวบสิกขาบทที่ ๗ และ ๘ เข้าเป็น
องค์เดียวกัน สิกขาบททั้งหมด ก็ทั่วไปกับสามเณรทั้งหลาย ส่วนสิกขาบท
หลังเป็นพิเศษสำหรับสามเณรเท่านั้น ฟังทราบกำหนดโดยความแปลกกันของ
สิกขาบททั่วไปดังกล่าวมาจะนี้ ฟังกำหนดปกติวัชชะ และปัจฉัตติวัชชะ อย่าง
นี้คือ บรรดาสิกขาบทเหล่านั้น ๕ สิกขาบทข้างต้น กำหนดด้วยเจตนางดเว้น
จากปกติวัชชะ ของปาณาติบาต เป็นต้น เพราะมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐานส่วนเดียว
สิกขาบทนอกนั้น กำหนดด้วยเจตนางดเว้นจากปัจฉัตติวัชชะ.

ชี้แจงบททั่วไป

ก็เพราะเหตุที่บรรดาบทเหล่านั้น บทเหล่านั้นว่า **เวรมณีสิกขาปทํ
สมาธิยามิ** เป็นบททั่วไปทั้งหมด ฉะนั้น ฟังทราบการชี้แจงบทเหล่านั้นทั่ว
ไป ทั้งโดยพยัญชนะ ทั้งโดยอรรถะดังต่อไปนี้.

ในบทเหล่านั้น ฟังทราบโดยพยัญชนะก่อน ชื่อว่า **เวรมณี** เพราะ
เว้นเวร อธิบายว่า ละบรรเทาเวร คือทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี. อีกนัย

หนึ่ง บุคคลย่อมเว้นจากเวร ด้วยเจตนาตัวการเท่านั้น เหตุนั้น เจตนา นั้น
จึงชื่อว่า **เวรมณี** เพราะเอาวิอักษรเป็น เวอักษร. ด้วยเหตุนี้แน่แท้ ในคำนี้
พุทธบริษัทจึงสวดกันเป็น ๒ อย่างว่า **เวรมณีสึกขาปท วิรมณีสึกขาปท .**
ชื่อว่า **สึกขา** เพราะอันบุคคลพึงศึกษา. ชื่อว่า **บท** เพราะเป็นเครื่องถึง
บทแห่งสึกขา, บทแห่งสึกขา ชื่อว่า **สึกขาบท** อธิบายว่าอุปมาเป็นเครื่อง
ถึงสึกขา. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า เป็นมูล เป็นที่อาศัย เป็นที่ตั้ง. สึกขาบท
คือเจตนาเครื่องงดเว้น ชื่อว่า **เวรมณีสึกขาบท** หรือ **วิรมณีสึกขาบท**
ตามนัยที่สอง. ข้าพเจ้ายึดถือโดยชอบ ชื่อว่า **สมาธิยามิ** ท่านอธิบายว่าข้าพเจ้า
ยึดถือโดยประสงค์จะไม่ล่วงละเมิด เพราะเป็นผู้กระทำสึกขาบทไม่ให้เป็นท่อน
ไม่ให้ขาด ไม่ให้ค้างพริ้ว.

แต่เมื่อว่าโดยอรรถะ บทว่า **เวรมณี** ได้แก่ **วิริติ** เจตนางดเว้น
ประกอบด้วยจิตอันเป็นกามาวจรกุศล. วิริตินั้น ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณา-
ติบาต ท่านกล่าวไว้ในวิภังค์ โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า เจตนางด เจตนางดเว้น
เว้นขาด งดเว้น ไม่ทำ ไม่กระทำ ไม่ล่วง ไม่ละเมิดขอบเขต การชักสะพาน
เสียด้วยอริยมรรค ชื่อว่า **เสตุ** จากปาณาติบาต ในสมัยนั้น อันใด. ธรรมดาว่า
เวรมณีนั้น แม้เป็นโลกุตระมีอยู่ก็จริง ถึงอย่างนั้นในที่นี้ ก็ควรเป็น**เวรมณี**
ที่เป็นไปโดยการสมาทาน เพราะผู้สมาทานกล่าวว่า **สมาธิยามิ** เพราะฉะนั้น
เวรมณีที่เป็นโลกุตระนั้น จึงไม่มี ข้าพเจ้ากล่าวว่า**วิริติ** เจตนางดเว้น ประกอบ
ด้วยจิตอันเป็นกามาวจรกุศล.

บทว่า **สึกขา** ได้แก่ **สึกขา ๓** คือ อธิศีลสึกขา อธิจิตตสึกขา
อธิปัญญาสึกขา. แต่ในที่นี้ **ศีล**คือสัมปตตวิริติ **วิปัสสนา**ฝ่ายโลกียะ
รูปฌานและอรูปรูปฌานและอริยมรรค ท่านประสงค์ว่า **สึกขา** ในบท
ว่า**สึกขานี้**, เหมือนดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าสิกขา สมัยใด จิตเป็น

กุศลฝ่ายกามาวจร เกิดขึ้น ไปกับโสมนัส ประกอบ
ด้วยญาณ ฯลฯ สมัยนั้น ผัสสะ ก็มี ฯลฯ ความไม่
กวัดแกว่งก็มี ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า สิกขา.

ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าสิกขา สมัยใด พระ-
โยคาวจรเจริญมรรค ด้วยการเข้าถึงรูปฌานสังคจาก
กามทั้งหลาย สังคจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง
ปฐมฌาน ฯลฯ เข้าถึงปัญจฌานอยู่ ฯลฯ ความไม่
กวัดแกว่งก็มี ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าสิกขา.

ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าสิกขา สมัยใด พระ-
โยคาวจรเจริญมรรคด้วยการเข้าถึงอรุฌาน ไป
กับเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ฯลฯ ความไม่กวัด-
แกว่งก็มี ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าสิกขา.

ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าสิกขา สมัยใด พระ-
โยคาวจรเจริญโลกกุตรฌาน เป็นธรรมนำสัตว์ออกจาก
ทุกข์ ฯลฯ ความไม่กวัดแกว่งก็มี ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า
สิกขา.

บทคืออธิบายเครื่องถึง อีกอย่างหนึ่งเป็นมูล เป็นที่อาศัย เป็นที่ตั้ง
แห่งสิกขาอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาสิกขาเหล่านั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า สิกขา
บท สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า "พระโยคาวจรอาศัยศีลตั้งอยู่ในศีล
เมื่อเจริญทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๘" อย่างนี้เป็นต้น. พึงทำการชี้แจงโดย
พยัญชนะ โดยอรรถะ ทัว ๆ ไปแก่บททั้งหลายทั่วไป ในบทเหล่านั้น ด้วย
ประการดังนี้.

พรรณนา ๕ ลิกขาบทข้างต้น

คำใดข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า แต่ใน ๕ ลิกขาบทข้างต้น จำต้องชี้แจง โดยประกาศความที่แปลกกัน ฯลฯ ฟังทราบวินิจฉัย ฯลฯ ในค่านัน บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวชี้แจงดังนี้ ก่อนอื่น ในคำว่า ปาณาติปาโต นี้ บทว่า ปาโณ ได้แก่ความสืบทอดแห่งชั้นที่นับเนื่องด้วยชีวิตินทรีย์. อีกนัยหนึ่ง ได้แก่สัตว์ ที่บัณฑิตอาศัยความสืบทอดแห่งชั้นนั้น บัญญัติไว้. กัวรกเจตนา เจตนาคิดจะฆ่าของบุคคลผู้มีความสำคัญในสัตว์มีชีวิตนั้นว่าเป็นสัตว์มีชีวิต เป็นสมุฏฐานแห่งความพยายามที่จะตัดชีวิตินทรีย์ของสัตว์มีชีวิตนั้น เป็นไปทางกายทวาร และวจีทวาร ทวารใดทวารหนึ่ง ชื่อว่าปาณาติบาต.

ในคำว่า อทินนาทานํ นี้ บทว่า อทินนํ ได้แก่ ทรัพย์สิ่งของ ที่เจ้าของหวงแหน. ซึ่งเจ้าของเองเมื่อทำตามที่ต้องการ ก็ไม่ต้องโทษ ไม่ถูกดำเนินโทษเจตนา เจตนาคิดจะลัก ของบุคคลผู้มีความสำคัญในทรัพย์สิ่งของที่เจ้าของหวงแหนว่าเป็นทรัพย์สิ่งของที่เจ้าของหวงแหน เป็นสมุฏฐานแห่งความพยายามที่จะลักทรัพย์สิ่งของนั้น เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร ทวารใดทวารหนึ่งนั้นแล ชื่อว่าอทินนาทาน.

บทว่า อพรหมจริยํ ได้แก่ ความประพฤติน่าประเสริฐ. เจตนา เป็นเหตุละเมิดฐาน. คือ การช้องเสพอสังกรรม เป็นไปทางกายทวารโดยการช้องเสพเมถุนคือการสมสู่กันสองต่อสอง ชื่อว่า อพรหมจริย.

ในคำว่า มุสาวาโท นี้ บทว่า มุสา ได้แก่ วจีประโยคหรือ กายประโยค ที่หักรานประโยชน์ของบุคคลผู้มุ่งจะให้คลาดเคลื่อนจากความจริงเป็นเบื้องหน้า มิฉฉาเจตนา เจตนาที่จะพูดผิด ทำผิด ของบุคคลนั้น ด้วยประสงค์จะให้ผู้อื่นเข้าใจผิด เป็นสมุฏฐานแห่งกายประโยคและวจีประโยคที่จะทำผู้อื่น

ให้เข้าใจผิด เป็นไปทางกายทวารและวิทวาร ทวารใดทวารหนึ่ง ชื่อว่า
มูสาวาท.

ก็ในคำว่า สุราเมรยมชฺชปมาทฐานํ นี้ บทว่า สุรา ได้แก่สุรา
๕ อย่าง คือ สุราทำด้วยแป้ง สุราทำด้วยขนม สุราทำด้วยข้าวสุก สุราผสม
เชื้อ สุราที่ปรุงด้วยเครื่องปรุง.

แม้เมรัยก็มี ๕ อย่าง คือ เมรัยที่ทำด้วยดอกไม้ เมรัยที่ทำด้วย
ผลไม้ เมรัยทำด้วยงบน้ำอ้อย เมรัยที่ทำด้วยดอกมะขาง เมรัยที่ปรุงด้วยเครื่อง
ปรุง. บทว่า มชฺช ได้แก่ ทั้งสองอย่างนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า มชฺช เพราะ
อรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเมา. ก็หรือสิ่งอื่นใด ไม่ว่าอะไรเป็นที่ยึดแห่งความ
เมา บุคคลเมาประมาทด้วยสิ่งใดที่ดื่มแล้ว สิ่งอันนี้ก็เรียกว่า มชฺช. บทว่า
ปมาทฐานํ ได้แก่เจตนาที่ดื่มกลืนกินมชฺชนั้น ท่านเรียกว่า ปมาท-
ฐานํ เพราะเป็นเหตุแห่งความเมาความประมาท เจตนาที่กลืนกินมชฺชคือสุรา
และเมรัย เป็นไปทางกายทวารด้วยประสงค์จะกลืนกิน พึงทราบว่าสุราเมรัย
เป็นทั้งแห่งความประมาทโดยประการใด พึงทราบวินิจฉัยในสิกขาบทเหล่านั้น
ก่อนนับตั้งแต่ปาณาติบาตเป็นต้นไป โดยประการนั้น.

วินิจฉัยสิกขาบทอย่างเดียวกันและต่างกัน เป็นต้น

ในคำ เอกตานานตาทีโต โดยที่สิกขาบทอย่างเดียวกันแต่ต่างกัน
เป็นต้นนี้ ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ปาณาติบาต หรือสิกขาบทอันมีอทินนาทานเป็นต้น
เป็นอย่างเดียวกัน เพราะผู้จะพึงถูกฆ่า ผู้ฆ่า ประโยคและเจตนาเป็นต้น เป็น
อย่างเดียวกันหรือต่างกัน เพราะมีผู้จะถูกฆ่าเป็นต้นต่างกัน หรือว่าไม่ใช่ทั้ง
สองอย่างก็เพราะเหตุไร ผู้ทักท้วงจึงกล่าวคำนี้ ฌีว่าสิกขาบทจะเป็นอย่างเดียว
กัน เพราะคนที่พึงถูกฆ่าเป็นต้นเป็นคนเดียวกันไซ้ร้ เมื่อเป็นดังนั้น เมื่อ

ใด ผู้ช้ำมากคน ช้ำคนที่จะพึงถูกช้ำมากคนเดียว หรือผู้ช้ำคนเดียวช้ำคนที่จะพึงถูกช้ำมากคน คนที่จะพึงถูกช้ำมากคน ก็จะถูกผู้ช้ำมาด้วยประโยชน์เดียว มีสาหัตถิกประโยชน์เป็นต้น. หรือเจตนาอย่างเดียวกันก็จะยังประโยชน์ของผู้เข้าไปตัดชีวิตินทรีย์ ของคนที่จะพึงถูกช้ำมากคนให้ทั้งขึ้น เมื่อนั้น ปาณาติบาตก็จะพึงมีอย่างเดียว แต่พิจารณาสิกขาบทจะต่างกัน เพราะคนที่จะพึงถูกช้ำเป็นคนต่างกันไฉรั เมื่อเป็นดังนั้น เมื่อใดผู้ช้ำคนเดียว เมื่อทำประโยชน์เดียว เพื่อคนเดียว ก็ย่อมช้ำคนที่พึงถูกช้ำมากคน หรือผู้ช้ำมากคนเมื่อทำมากประโยชน์ เพื่อคนมากคนมีเทวทัต ญัตติและโสภทัตเป็นต้น ก็ย่อมช้ำได้เฉพาะเทวทัต ญัตติ หรือโสภทัตคนเดียวเท่านั้น หรือผู้ที่จะพึงถูกช้ำคนเดียว ถูกผู้ช้ำมาด้วยมากประโยชน์มีสาหัตถิกประโยชน์เป็นต้น เจตนามากเจตนา ก็ยังประโยชน์ของผู้เข้าไปตัดชีวิตินทรีย์ของผู้ที่จะพึงถูกช้ำคนเดียวเท่านั้นให้ทั้งขึ้น. เมื่อนั้น ปาณาติบาต ก็จะพึงมีมากอย่าง แม้คำทั้งสองนั้น ก็ไม่ถูก. สิกขาบทจะชื่อว่าเป็นอย่างเดียวกัน เพราะผู้ที่จะพึงถูกช้ำเป็นต้นเหล่านั้น มีผู้เดียวก็หามิได้ สิกขาบทจะชื่อว่าต่างกันเพราะผู้ที่จะพึงถูกช้ำเป็นต้นเหล่านั้นต่างกัน ก็หามิได้ความจริง สิกขาบทอย่างเดียวกัน และต่างกัน ก็โดยเหตุอย่างอื่น คำนั้นพึงใช้แก่ปาณาติบาต แม้สิกขาบทนอกนั้น ก็พึงใช้เช่นนั้น.

ข้าพเจ้าขอชี้แจงต่อไปนี้:- ก่อนอื่น ปาณาติบาตนั้น ชื่อว่าเป็นอย่างเดียวกัน เพราะผู้ที่จะพึงถูกช้ำและคนช้ำเป็นต้น เป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าต่างกัน เพราะผู้ที่จะพึงถูกช้ำเป็นต้นต่างกัน ก็หาไม่ ที่แท้ ปาณาติบาต ชื่อว่าเป็นอย่างเดียวกัน เพราะผู้ที่จะถูกช้ำและคนช้ำเป็นต้นเป็นอย่างเดียวกัน โดยจัดเป็นคู่ ๆ กัน. ทั้งชื่อว่าเป็นอย่างเดียวกัน เพราะผู้จะพึงถูกช้ำและคนช้ำเป็นต้นแม้ทั้งสองนั้น เป็นอย่างเดียวกันโดยจัดเป็นคู่ ๆ กัน หรือชื่อว่าต่างกัน เพราะผู้ที่จะพึงถูกช้ำและคนช้ำเป็นต้นนั้น เป็นอีกคนหนึ่งจากคนทั้งสอง

จริงอย่างนั้น เมื่อคนผู้ฆ่ามากคน แม้ฆ่าคนผู้ที่จะถูกฆ่าหลายคน ด้วยประโยชน์หลายประโยชน์ มี **สรักเขปประโยชน์** การขุดสระเป็นต้น หรือ ด้วยประโยชน์ ๆ เดียวมี **โอปาตขณประโยชน์** การขุดบ่อเป็นต้น ก็เป็น ปาณาติบาตมากปาณาติบาต เมื่อคนผู้ฆ่าคนเดียวแม้ฆ่าคนที่ถูกฆ่ามา ๆ คน ด้วย ประโยชน์เดียวหรือมากประโยชน์ด้วยเจตนาเดียว ที่ยังประโยชน์นั้นให้ตั้งขึ้น หรือ ด้วยมากประโยชน์ ก็เป็นปาณาติบาตจากปาณาติบาต อนึ่ง เมื่อคนผู้ฆ่ามากคน แม้ฆ่าคนที่ถูกฆ่าคนเดียว ด้วยมากประโยชน์ความที่กล่าวแล้ว หรือด้วยประโยชน์ เดียว ก็เป็นปาณาติบาตมากปาณาติบาต แม้ในสิกขาบทมือนินนาทานเป็นต้น ก็ นัยนี้ในเรื่องนี้ พึงทราบวินิจฉัยโดยความเป็นสิกขาบทอย่างเดียวกัน และต่างกัน เป็นต้น ด้วยประการดังกล่าวมาดังนี้

เมื่อว่าโดยอารมณ์ ในข้อนี้ ปาณาติบาตชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ์.

อทินนาทาน อพรหมจรรย์ และสุราเมรัยมัชฌมาทัญฐาน มีสังขารคือบรรดา รูปธรรมมีรูปายตนะเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ มุสาวาทมีสัตว์เป็น อารมณ์ เพราะปรารถนาที่จะพุดมุสาเป็นไป อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า แม้ อพรหมจรรย์ ก็มีสัตว์เป็นอารมณ์ อนึ่ง อทินนาทานมีสัตว์เป็นอารมณ์ใน เวลาที่สัตว์เป็นผู้ที่จะพึงถูกลักไป อีกประการหนึ่งอทินนาทาน มีสัตว์เป็น อารมณ์ก็โดยอำนาจสังขารมิใช่โดยอำนาจพระบัญญัติ ในข้อนี้ พึงทราบวินิจฉัยโดยอารมณ์ ดังกล่าวมาดังนี้.

เมื่อว่าโดยสมาทาน ก็สิกขาบทเหล่านี้ มีปาณาติปาตาเวรมณี-

สิกขาบทเป็นต้น สามเณรสมาทานในสำนักภิกษุเท่านั้น จึงเป็นอันสมาทาน ส่วน อุบาสกสมาทานเองก็ดี สมาทานในสำนักของผู้อื่นก็ดี ก็เป็นอันสมาทานแล้ว สมาทานรวมกันก็ดี สมาทานแยกกันก็ดี ก็เป็นอันสมาทานแล้ว แต่ต่างกัน

อย่างไรเล่า บุคคลสมาทานรวมกัน ก็มีวิริติเดียว มีเจตนาเดียวเท่านั้น แต่ปรากฏว่าวิริติและเจตนาเหล่านั้น มีถึง ๕ โดยอำนาจกิจคือหน้าที่. ส่วนบุคคลที่สมาทานแยกกันก็พึงทราบว่ามีวิริติ เจตนา ๕ ในข้อนี้ พึงทราบวินิจฉัยโดยการสมาทาน ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อว่าโดยการขาด ในข้อนี้ สำหรับสามเนรทั้งหลาย เมื่อสิกขาบทหนึ่งขาด ทุกสิกขาบทก็เป็นอันขาดเพราะสิกขาบทเหล่านั้น เป็นฐานที่ตั้งแห่งปาราชิกของสามเนรเหล่านั้น ด้วยสิกขาบทที่สามเนรล่วงละเมิดนั้นแล ก็มีกรรมต่อเนื่องตามมา.

แต่สำหรับคฤหัสถ์ เมื่อศีลข้อหนึ่งขาด ก็ขาดข้อเดียวเท่านั้น เพราะศีลของคฤหัสถ์เหล่านั้นมีองค์ ๕ ย่อมจะสมบูรณ์อีกด้วยการสมาทานศีลนั้นเท่านั้น แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่าบรรดาศีลที่คฤหัสถ์สมาทานเป็นข้อ ๆ เมื่อศีลข้อหนึ่งขาด ก็ขาดข้อเดียวเท่านั้น แต่บรรดาศีลที่คฤหัสถ์สมาทานรวมกัน อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าสมาทานศีล ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ดังนี้ เมื่อศีลข้อหนึ่งขาด ศีลแม้ที่เหลือ ก็เป็นอันขาดหมดทุกข้อ. เพราะเหตุไร? เพราะศีลข้อที่สมาทานไม่ขาด ด้วยศีลที่คฤหัสถ์ล่วงละเมิดนั้นแล ก็มีความผูกพันด้วยกรรมในข้อนี้ พึงทราบวินิจฉัย แม้โดยการขาด ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อว่าโดยโทษมาก บรรดาสัตว์มีชีวิตที่เว้นจากคุณ มีสัตว์เดียรัจฉานเป็นต้น ปาณาติบาตชื่อว่ามิโทษน้อย ก็เพราะสัตว์ตัวเล็ก, ชื่อว่ามีโทษมาก ก็เพราะสัตว์ตัวใหญ่. เพราะเหตุไร. เพราะประโยชน์ใหญ่ (ความพยายามมาก) แม้เมื่อมีประโยชน์เสมอกัน ชื่อว่า มีโทษมาก เพราะวัตถุใหญ่ ส่วนบรรดาสัตว์มีชีวิตที่มีคุณ มีมนุษย์เป็นต้น ปาณาติบาต ชื่อว่ามีโทษน้อย ก็เพราะมนุษย์มีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก ก็เพราะมนุษย์มีคุณมาก แต่เมื่อมี

ตัวและคุณสมบัติเหมือนกัน ก็พึงทราบว่า มีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายาม
อ่อนและมีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า แม้ในสิกขาบทที่เหลือ
ก็นับนี้ หนึ่ง ในข้อนี้ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานเท่านั้น ชื่อว่ามีโทษมาก
ปาณาติบาตเป็นต้น หามีโทษมากเช่นนั้นไม่ เพราะอะไร เพราะทำอันตราย
แก่อริยธรรม เหตุทำผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ให้กลายเป็นคนบ้า ในข้อนี้ พึง
ทราบวินิจฉัย แม้โดยความมีโทษมาก ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อว่าโดยประโยค ก็ในข้อนี้ ปาณาติบาตมี ๖ ประโยคคือ
สาหัตถิกประโยค อาณัตติกประโยค นิสัคคิกประโยค ถาวรประโยค
วิชขามยประโยค อิทธิมยประโยค.

บรรดาประโยคเหล่านั้น การประหารด้วยกายหรือของที่เนื่องด้วยกาย
ชื่อว่า สาหัตถิกประโยค สาหัตถิกประโยคนั้น แยกเป็น ๒ คือ สาหัต-
ติกประโยคเจาะจงและสาหัตถิกประโยคไม่เจาะจง. ในสาหัตถิกประโยคทั้งสอง
นั้น เฉพาะสาหัตถิกประโยคเจาะจงบุคคลย่อมผูกพันด้วยกรรม เพราะความ
ตายของคนที่ไม่เจาะจงประหารเท่านั้น. ในสาหัตถิกประโยคไม่เจาะจงอย่างนี้ว่า
ผู้ใดผู้หนึ่งจงตายเสียเถิดดังนี้ บุคคลย่อมผูกพันด้วยกรรมเพราะความตายของ
คนใดคนหนึ่ง เหตุการประหารเป็นปัจจัย. หนึ่ง แม้ด้วยสาหัตถิกประโยคทั้ง
สอง เขาพอกถูกประหารก็ตาย หรือตายด้วยโรคนั้นในภายหลัง บุคคลก็ย่อมผูก
พันอยู่ด้วยกรรม ขณะที่เขาถูกประหารเท่านั้น แต่เมื่อบุคคลประหารด้วย
ประสงค์จะให้เขาตาย แต่เขาไม่ตายด้วยการประหารนั้น กลับคิดประหารเขา
อีก พิว่า แม้ในภายหลังเขาตายด้วยการประหารครั้งแรก บุคคลก็ย่อมผูกพัน
ด้วยกรรมในเวลานั้นเท่านั้น ถ้าว่าเขาตายด้วยการประหารครั้งที่สอง ก็ไม่เป็น
ปาณาติบาต แม้เมื่อเขาตายด้วยสาหัตถิกประโยคทั้งสอง บุคคลก็ผูกพันด้วย

กรรม โดยการประหารครั้งแรกเท่านั้น เมื่อเขาไม่ตายแม้ด้วยสาหัตถิกประโยคทั้งสอง ก็ไม่เป็นปาณาติบาตเลย ในข้อที่แม่คนมากคนประหารคนคนเดียว ก็นับนี้ แม้ในอันนี้ความผูกพันด้วยกรรม ย่อมมีแก่คนที่ประหารเขาตายเท่า

การจงใจสั่งให้เขาทำ ชื่อว่า **อาณัตติกประโยค** แม้ในอาณัตต-
ประโยคนั้น ก็พึงทราบความผูกพันด้วยกรรม โดยนัยที่กล่าวไว้ในสาหัตถิก-
ประโยคนั้นแล ก็ในอาณัตติกประโยคนั้น พึงทราบว่า มีกำหนดไว้ ๖ อย่าง

อาณัตติกประโยคกำหนดไว้ อย่างเหล่านี้คือ

วัตถุ ๑ กาล ๑ โอกาส ๑ อาวุธ ๑ อิริยาบถ ๑

กิริยาวิเศษ ๑

ในข้อกำหนด ๖ นั้น สัตว์มีชีวิต พึงจำไว้ว่าวัตถุ. เวลาเช้าเวลาเย็น
เป็นต้น และเวลาหนุ่มสาว เวลาเป็นผู้ใหญ่เป็นต้น ก็พึงจำไว้ว่า กาล. คาม
นิคม ป่า ตรอกหรือทางแยก ดังว่ามานี้เป็นต้น พึงจำไว้ว่า โอกาส. อาวุธ
เป็นต้น อย่างนี้คือ คาน ธนู หรือหอก พึงทรงการยืนหรือการนั่งของตนที่ถูกฆ่า
และคนฆ่าดังว่ามานี้เป็นต้น พึงจำไว้ว่า อิริยาบถ. การแทง การตัด การ
ทำให้ขาด หรือกร้อนผม ดังว่ามาเป็นต้น พึงจำไว้ว่า กิริยาวิเศษ. ก็หากว่า
คนถูกเขาสั่งให้ฆ่าผู้ใด ทำวัตถุให้คลาดเคลื่อน [ฆ่าผิดตัว] ไปฆ่าคนอื่น
นอกจากผู้นั้นไซ้ ผู้สั่งก็ไม่ต้องผูกพันด้วยกรรม ถ้าเขาไม่ทำวัตถุให้คลาด
เคลื่อนฆ่าไม่ผิดตัว แม้ทั้งสองคนก็ต้องผูกพันด้วยกรรม คือผู้สั่งในขณะที่สั่ง
ผู้ถูกสั่งในขณะที่ฆ่า แม้ในข้อกำหนดอื่น ๆ มีกาลเป็นต้น ก็นับนี้.

ก็การปล่อยเครื่องประหารด้วยกายหรือของที่เนื่องด้วยกาย เพื่อทำเขา
ให้ตาย ชื่อว่า **นิสสัคคิยประโยค**. แม้ นิสสัคคิยประโยคนั้น ก็แยกเป็น ๒
เหมือนกันคือ นิสสัคคิยประโยคเจาะจงและไม่เจาะจง ในข้อนี้ การผูกพัน
ด้วยกรรม ก็พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วในข้อนี้ ๆ นั้นแล.

การขุดบ่อ การวางกระดานหก การประกอบเหยื่อยาพิษและกรงยนต์ เป็นต้น เพื่อให้เขาตาย ชื่อว่า **ถาวรประโยชน์**. แม้ถาวรประโยชน์นั้นก็แบ่งเป็น ๒ คือถาวรประโยชน์เจาะจงและไม่เจาะจง. ก็ในข้อนี้ การผูกพันด้วยกรรมพึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วโน้นข้อต้น ๆ แต่ความแปลกกันมีดังนี้ เมื่อคนหาห้วยมัน ทำบ่อเป็นต้นไถ่ ๆ หรือทำบ่อเปล่าก็ต้องคนอื่น ๆ ฝังว่า เขาตายเพราะบ่อเป็นต้นนั้น เป็นปัจจัย ความผูกพันด้วยกรรม ก็มีแก่คนหาห้วยมัน. อนึ่ง เมื่อคนนั้นหรือคนอื่นกลบบ่อนั้นเสียแล้ว ทำพื้นให้เรียบ หรือคนกวาดฝุ่นโกยฝุ่นไป หรือคนขุดห้วยมัน ขุดห้วยมัน ทำหลุมไว้ หรือเมื่อฝนตกเกิดโคลนตมคนลงไปติดตายในโคลนตมนั้น ความผูกพันด้วยกรรม ก็มีแก่คนหาห้วยมันนั้นแหละ ก็ฝังว่า คนที่ได้ห้วยมันหรือคนอื่น ทำหลุมนั้นให้กว้างหรือลึกกว่าเดิม คนลงไปตายเพราะหลุมกว้างหรือลึกนั้น ความผูกพันด้วยกรรม ก็แก่คนแม่ทั้งสองเหมือนกันว่า มูลเหตุทั้งหลายย่อมเทียบกัน ได้กับการขุดห้วยมันจันใด เมื่อคนกลบหลุมให้เรียบในที่นั้น คนก็พ้นจากตกหลุม ก็จันนั้น. แม้ในถาวรประโยชน์มีการวางกระดานหกเป็นต้น ก็อย่างนั้นเหมือนกัน การผูกพันด้วยกรรมตามเหตุที่เกิด ก็พึงทราบตราบเท่าที่ถาวรประโยชน์เหล่านั้นยังเป็นไป.

การร้ายวิทยาคมเพื่อให้ตาย ชื่อว่า **วิชขามยประโยชน์**.

การทำอุทธีต่าง ๆ ที่เกิดแต่วิบากกรรม เพื่อให้เขาตาย เหมือนใช้อาวุธคือเขี้ยวเป็นต้น ขบด้วยเขี้ยวเป็นอาทิ ชื่อว่า **อิทธิมยประโยชน์**. ส่วนอกินนาทานก็มีประโยชน์ คือสาหัตถิกประโยชน์และอาณัตติกประโยชน์เป็นต้นที่เป็นไปโดยอำนาจ เถยขาวหาร ปลัยขาวหาร ปฏิจฉันนาวหาร ปริกัปปาวหารและกุสาวหาร ประเภทแห่งประโยชน์แม่เหล่านั้น ก็พึงทราบโดยทำนองที่กล่าวมาแล้วนั้นแล, ลิกขาบทแม่ทั้งสามมีพรหมจริยะเป็นต้น ก็ได้เฉพาะ

สาหตติกประโยคอย่างเดียว ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัย แม้โดยประโยค ด้วย
ประการดังกล่าวมานี้

เมื่อว่าโดยองค์ ในข้อนี้

ปาณาติบาต มีองค์ ๕ คือ

๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต

๒. ปาณสมุณี สำคัญว่า สัตว์มีชีวิต

๓. วรกจิตต์ จิตคิดจะฆ่า

๔. วายมตี พยายาม

๕. เตน มรติ สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

เมื่อทึนนาทาน ก็มีองค์ ๕ เหมือนกัน คือ

๑. ปรปริคฺคหิต์ ของมีเจ้าของหวงแหน

๒. ปรปริคฺคหิตสมุณี สำคัญว่า ของมีเจ้าของหวงแหน

๓. เถยฺยจิตต์ มีจิตคิดจะลัก

๔. วายมตี พยายาม

๕. เตน อาทาตพุฬิ อาทานิ คจฺจนติ ลักของได้มา ด้วยความ
พยายามนั้น

ส่วนอพรหมจรรย์ มีองค์ ๔ คือ

๑. อชฺฌมาจริยวตฺถุ สิ่งที่พึงถ่วงละเมิด

๒. เสวนจิตต์ จิตคิดจะเสพ

๓. ปโยคํ สมาปชฺชติ พยายามเข้าถึง

๔. สาทิยติ ยินดี

มุสาวาท ก็มีองค์ ๔ เหมือนกัน คือ

๑. มุสา เรื่องเท็จ

๒. วิธึ วาทนจิตตํ จิตกิดจะพุดเท็จ

๓. วายาโม พยายาม เกิดแต่จิตนั้น

๔. ปรวิส วาทนํ พุดเท็จต่อคนอื่น และเขารู้เรื่องเท็จ

สุราเมรยมัชฌมาทัญฐาน ก็มีองค์ ๔ คือ

๑. สุราทินํ อณฺณตรํ ของมีนเมา มีสุราเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง

๒. มทนียปาตุกมฺยตาจิตตํ จิตกิดอยากจะดื่มของมีนเมา

๓. ตชฺชํ วายามํ อาปหฺรติ ความพยายามเกิดแต่จิตนั้น

๔. ปีเต จ ปวิสติ ดื่มเข้าไปในลำคอ

ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัย แม้โดยองค์ ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

เมื่อว่าโดยสมุฏฐาน ในข้อนี้ ปาณาติบาต อทินนาทานและมุสาวาท มีสมุฏฐาน ๓ คือ ๑. กายจิต ๒. วาจาจิต ๓. กายวาจาจิต. อพรหมจรรย์ มีสมุฏฐานเดียว คือกายจิต. สุราเมรยมัชฌมาทัญฐานมี ๒ สมุฏฐาน คือกาย และกายจิต ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัย โดยสมุฏฐานด้วยประการดังกล่าวมา ดังนี้.

เมื่อว่าโดยเวทนา ในข้อนี้ ปาณาติบาต ประกอบด้วยทุกขเวทนา.

อทินนาทาน ประกอบด้วยเวทนา ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง มุสาวาทก็เหมือนกัน อีกสองสิกขาบท ประกอบด้วยสุขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัย แม้โดยเวทนา ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

เมื่อว่าโดยมุล ในข้อนี้ ปาณาติบาต มีโทสะและโมหะเป็นมุล

อทินนาทานและมุสาวาท มีโลภะและโมหะเป็นมุลบ้าง มีโทสะและโมหะเป็นมุลบ้าง. อีก ๒ สิกขาบทนอกนี้มีโลภะและโมหะเป็นมุล ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัยโดยมุล ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

เมื่อว่าโดยธรรม ในข้อนี้ ปาณาติบาต อทินนาทานและอพรม-
จรรย์ เป็นกายกรรม และเป็นกรรมบถ มุสาวาทเป็นวจีกรรมอย่างเดียว ที่หัก
รานประโยชน์ ก็เป็นกรรมบถ มุสาวาทนอกนี้เป็นกรรมอย่างเดียว สุราเมรย
มัชชปมาทัฏฐานเป็นกายกรรมอย่างเดียว ในข้อนี้ พิงทราบวินิจัย แม้โดย
กรรมด้วยประการดังกล่าวมานี้.

เมื่อว่าโดยวิริตังคเวณ ในข้อนี้ ผู้ทักท้วงกล่าวว่า บุคคลเมืองคเวณ
จากปาณาติบาตเป็นต้น จึงเวณจากไหน. จะกล่าวชี้แจงดังนี้ ก่อนอื่น บุคคล
เมืองคเวณ โดยสมาทานวิริติ ย่อมงดเว้นจากอกุศลกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น
ของตนเองหรือของคนอื่น ๆ ประการอะไร. ก็ปรารภอกุศลกรรมที่จะงดเว้น
นั้นแหละ เมืองคเวณโดยสันปิตตวิริติ ย่อมงดเว้นจากอกุศลกรรม ดังกล่าวแล้ว
นั้นแล. ประการอะไร. ก็ปรารภอารมณ์แห่งอกุศลกรรมที่ปาณาติบาตเป็นต้น
ที่กล่าวแล้ว. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บุคคลปรารภสังขารทั้งหลาย. ที่นับ
ได้น้ำน้ำเมา คือสุราและเมรัยจึงงดเว้นจากที่ดังแห่งความประมาท คือการดื่มกิน
น้ำเมาคือสุราและเมรัย. บุคคลปรารภบรรดาสัตว์และสังขารเฉพาะที่ตนพึงลัก
และพึงหักราน จึงงดเว้นจากอทินนาทานและมุสาวาท. ปรารภสัตว์อย่างเดียว
จึงงดเว้นจากปาณาติบาตและอพรมจรรย์. อาจารย์นอกจากนั้นมีความเห็น
อย่างนี้ว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น บุคคลเมื่อคิดอย่างหนึ่ง ก็ทำเสียอย่างหนึ่ง ละสิ่งใด
ก็ไม่วางสิ่งนั้น ดังนี้เมื่อไม่ต้องการ [อย่างนั้น] จึงกล่าวว่า บุคคลละสิ่งใดก็ปรารภ
สิ่งนั้นคือ อกุศลกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นของตนนั้นแล จึงงดเว้น. คำนั้นไม่ถูก
เพราะเหตุไร เพื่อสิ่งนั้นไม่อารมณ์ปัจจุบัน และไม่มีอารมณ์ภายนอก. จริงอยู่
ในบาลีวิภังค์แห่งสิกขาบททั้งหลาย ท่านถามว่า สิกขาบททั้ง ๕ เป็นกุศลเท่าไร
๗๗ เป็นอรรถเท่าไร แล้วในการตอบปัญหาที่ดำเนินไปอย่างนี้ว่า กุศลทั้ง

หลาย ประกอบด้วยสุขเวทนาก็มี จึงกล่าวถึงความรักที่มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน และอารมณ์ภายนอกอย่างนี้มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน มีอารมณ์ภายนอก คำนั้น ย่อมไม่ถูกต้องสำหรับคนที่ปรารถนากุศลธรรม มีปาณาติบาตเป็นต้นของตน. ในคำที่ว่า บุคคลคิดอย่างหนึ่ง ทำเสียอย่างหนึ่ง และละสิ่งใดก็ไม่รู้สิ่งนั้น ขอกล่าวชี้แจง ดังนี้ บุคคลกำลังปฏิบัติโดยทำกิจให้สำเร็จ ใครจะกล่าวว่า คิดอย่างหนึ่ง ทำเสียอย่างหนึ่ง หรือว่า ละสิ่งใด ไม่รู้สิ่งนั้น ดังนี้ย่อมไม่ได้

อารภิตวาน อมต ชนโต สพุพปาปก

นิทสุสนญเจตฺถ ภเว มคฺคญฺโจริยปุคฺคโล

พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรค ปรารถนอมตธรรม

ก็ละบาปธรรมได้หมด เป็นอุทาหรณ์ในข้อนี้.

ในข้อนี้พึงทราบวินิจฉัย แม้โดยวิวิธังคเว้นด้วยประการดังกล่าวมาแล้วนี้.

เมื่อว่าโดยผล บาปธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมให้เกิดผลคือทุกข์ และให้เกิดวิบากที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจ ในสุคติ ทั้งให้เกิดผลมีความไม่แคล้วกล้าเป็นต้น ในกายภาคน้ำและปัจจุบัน. อนึ่ง ในข้อนี้ พึงทราบวินิจฉัย แม้โดยผลตามนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า วิบากของปาณาติบาตอย่างเบาที่สุด เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ก็ทำให้เป็นผู้มีอายุสั้น.

อีกประการหนึ่ง ในข้อนี้ ก็พึงทราบวินิจฉัย แม้โดยสมุฏฐาน เวทนา มูล กรรม และผลของเจตนาจเว้น จากปาณาติบาตเป็นต้น ในเจตนาจเว้นนั้น ให้เข้าใจกันดังนี้. เวรมณี เจตนาจเว้น เหล่านั้นทั้งหมด ตั้งขึ้นโดยสมุฏฐาน ๔ คือ กาย กายจิต วาจาจิต กายวาจาจิต. ทั้งหมดนั้นแหละประกอบด้วย สุขเวทนาก็มี ประกอบด้วยทุกขมสุขเวทนาก็มี มีโอโลกะอโทสะเป็นมูลก็มี

มือโลหะอโตะและอโมหะเป็นมูลก็มี ในข้อนี้ เวมณีแม้ทั้ง เป็นกายกรรม มุสาวทาเววมณีเป็นวจีกรรม แต่ก็ตั้งขึ้นจากจิต. ในขณะที่มรรคจิต แม้เววมณี ทั้งปวง ก็เป็นมโนกรรม.

ปาณาติปาตา เวมณี มีผลเป็นต้นอย่างนี้คือ ความมีอวัยวะใหญ่ น้อยสมบูรณ์ ความมีสมบัติคือความสูงใหญ่ ความมีสมบัติคือเขาร่วงไว้ ความมีเท้าตั้งอยู่เรียบดี ความงาม ความนุ่มนวล ความสะอาด ความกล้า ความมีกำลังมาก ความมีวาจาสละสลวย ความเป็นที่รักของชาวโลก ความมีวาจา ไม่มีโทษ ความมีบริษัไม่แตกกัน ความมีความองอาจ ความมีรูปไม่บกพร่อง ความเป็นผู้ไม่ตายเพราะศัตรู ความเป็นผู้มีบริวารมาก ความเป็นผู้มีรูปงาม ความเป็นผู้มีทรวดทรงดี ความมีโรคน้อย ความไม่เศร้าโศก ความไม่พลัดพรากกับสัตว์สังขารรักที่พอใจ ความมีอายุยืน.

อทินนาทานา เวมณี มีผลเป็นต้นอย่างนี้คือ ความมั่งมีธนทรัพย์ ความมั่งมีธัญญาทรัพย์ ความมั่งมีโภคทรัพย์ ความเกิดโภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิด ความมีความถาวรมั่นคงแห่งโภคทรัพย์ที่เกิดแล้ว ความได้โภคทรัพย์ที่ปรารถนา อย่างฉับพลัน ความมีโภคทรัพย์ไม่ถูกแบ่งด้วยภัย คือ พระราชา โจร น้ำ ไฟ ทายาทที่ไม่รักกัน ความได้ธนทรัพย์ที่ไม่สาธารณ์ ความได้โลกุตระทรัพย์ ความไม่รู้จักความไม่มี ความอยู่เป็นสุข.

อพหุมาจริยา เวมณี มีผลเป็นต้นดังนี้ คือ ความไม่มีศัตรู ความเป็นที่รักของทุกคน ความได้ข้าวน้ำผ้าและที่นอนเป็นต้น ความนอนสบาย ความตื่นสบาย ความพ้นภัยในอบาย ความเป็นผู้ไม่เกิดเป็นสตรี หรือ เกิดเป็นคนไม่มีเพศ ความไม่โกรธ ความกระทำโดยเคารพ ความเป็นที่รักกันแห่งสตรีและบุรุษ ความมีอินทริย์บริบูรณ์ ความมีลักษณะบริบูรณ์ ความไม่มีความสงสัย ความเป็นผู้ชวนชวนน้อย ความอยู่เป็นสุข ความไม่มีภัยแต่ที่ไหน ความไม่มีความพลัดพรากจากสัตว์สังขารที่รัก.

มุตวาทา เวรมณี มีผลเป็นต้นอย่างนี้ คือ ความมีอินทรีย์ผ่องใส
ความเป็นผู้พูดจาไพเราะสละสลวย ความมีพื้นเรียงเรียบและสะอาด ความ
ไม่อ้วนเกินไป ความไม่ผอมเกินไป ความไม่เตี้ยเกินไป ความไม่สูงเกินไป
ความมีสัมผัสสบาย ความมีปากมีกลิ่นดังดอกอุบล ความมีตนใกล้ชิดเชื่อฟังดี
ความมีวาจาที่เชื่อถือได้ ความมีลิ้นอ่อนแดงบางเสมียนดอกโกมลและอุบล
ความไม่ฟุ้งซ่าน ความไม่คลอนแคลน.

สุราเมรยมชฺชปมาทภูฏานา เวรมณี มีผลเป็นต้น อย่างนี้คือ ความ
ปฏิกุญหาได้จับพลันในกรณีกิจทั้งปวง ทั้งอดีตอนาคตและปัจจุบัน ความ
มีสติมั่นคงทุกเมื่อ ความไม่เป็นคนบ้า ความมีญาณ ความไม่เกียจคร้าน
ความไม่โง่ ความไม่เป็นใบ้ ความไม่มัวเมา ความไม่ประมาท ความไม่หลง
ความไม่หวาดกลัว ความไม่แข่งดี ความไม่ต้องสงสัย ความไม่ต้องแคลงใจ
ความเป็นคนพูดเท็จจะ ความเป็นคนพูดแต่วาจาไม่ส่อเสียด ไม่หยาบคาย
ไม่เปล่าประโยชน์ ความเป็นคนไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนกลางวัน ความ
มีกตัญญู มีความกตเวที ความไม่ตระหนี่ ความเสียสละ ความมีศีล ความ
เป็นคนตรง ความไม่โกรธ ความมีหิริ ความมีโอตตปปะ ความมีความ
เห็นตรง ความมีปัญญามาก ความมีความรู้ ความเป็นบัณฑิต ความฉลาด
ในสิ่งที่ เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์. ในข้อนี้ พึงทราบวินิจฉัย แม้
โดยสมุฏฐาน เวทนา มूल กรรม และผลด้วยประการดังกล่าวมานี้.

พรรณนา ๕ ลิกขาบทหลัง

คำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า ข้อยุติจากคำพรรณนา ๕ ลิกขาบทต้นนั้น
ควรนำมาใช้ใน ๕ ลิกขาบทหลัง ควรกล่าวเป็นข้อ ๆ และควรทราบวลิลิกขาบท
มีอย่างเลวเป็นต้นไว้ด้วย บัดนี้จะพรรณนาความดังต่อไปนี้. คำใดในการ
พรรณนา ๕ ลิกขาบทต้น ย่อมยุติถูกต้อง คำนั้นควรถือจากการพรรณนานั้น

มาประกอบใน ๕ สิกขาบทหลัง. ในข้อนี้ ประกอบความดังนี้. เหมือนอย่างว่า

เมื่อว่าโดยอารมณ์ในสิกขาบทก่อน ๆ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มีสังขารมีรูปายตนะเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์จันใด ในที่นี้ วิกาล โทษณะก็จันนั้น พึงทราบความต่างกัน แห่งอารมณ์ของ ๕ สิกขาบทหลัง ทุกสิกขาบท โดยนัยนี้.

แต่เมื่อว่าโดยสมათาน ๕ สิกขาบทต้น ที่สามเณรหรืออุบาสก สมาทาน ย่อมเป็นอันสมาทานแล้วจันใด ๕ สิกขาบทหลังนี้ ก็จันนั้น. แม้ เมื่อว่าโดยองค์ ความต่างกันแห่งองค์ของ ๕ สิกขาบทต้นมีปาณาติบาตเป็นต้น กล่าวไว้แล้วในที่นั้น จันใด แม้ในที่นี้ก็จันนั้น .

วิกาลโทษณะมีองค์ ๔ คือ ๑. วิกาล ๒. ของเป็นยาวกาลิกะ ๓. การกลืนกิน ๔. ความไม่เป็นคนบ้า พึงทราบความต่างกันแห่งองค์ของ สิกขาบทเมื่อนอนนั้น โดยทำนองนี้.

อนึ่ง เมื่อว่าโดยสมุฏฐานในที่นั้น สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มี ๒ สมุฏฐาน คือ กาย และกายจิต จันใด ในที่นี้ วิกาลโทษณะก็จันนั้น พึงทราบสมุฏฐานของสิกขาบททุกสิกขาบท โดยนัยดังนี้.

อนึ่งเมื่อว่าโดยเวทนา ในที่นั้น อทินนาทาน ประกอบด้วยเวทนา ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง จันใด ในที่นี้ วิกาลโทษณะก็จันนั้น พึงทราบการ ประกอบพร้อมด้วยเวทนา ของสิกขาบททุกสิกขาบท โดยนัยนี้.

อนึ่ง ในที่นั้น อพรหมจริยะ มีโลภะและโมหะเป็นมูล จันใด แม้ ในที่นี้ วิกาลโทษณะ และอีก ๒ สิกขาบท ก็จันนั้น พึงทราบความต่างกัน แห่งมูล ของสิกขาบททุกสิกขาบท โดยนัยนี้

อนึ่ง ในที่นั้น ปาณาติบาตเป็นต้น เป็นกายกรรม จันใด แม้ใน ที่นี้ วิกาลโทษณะเป็นต้น ก็จันนั้น.

อนึ่ง ชาตรุปรชตปฏิกคหณะ เป็นกายกรรมก็มี เป็นวจิกรรมก็มี
โดยปริยายแห่งความเป็นไปและความเกิดทางกายทวารเป็นต้น มิใช่กรรมบถ.

อนึ่ง เมื่อว่าโดยวิริติ ในที่นั้น บุคคลเมื่องดเว้น ย่อมงดเว้นจาก
อกุศลมีปณาดิบาตเป็นต้นหรือของตนหรือของคนอื่น ๆ จันใด แม้ในที่นี้ ก็
ย่อมงดเว้น จากอกุศลมีวิกาลโกชนะเป็นต้น ก็จันนั้น.

อนึ่ง เมื่อว่าโดยความเป็นกุศล ก็เป็นอย่างเดียวกัน. ก็เวรมณีนัน
มี ๔ สมุฏฐาน คือ กาย กายจิต วาจาจิต และกายวาจาจิต ทุกเวรมณี
ประกอบด้วยสุขเวทนากก็มี ประกอบด้วยขมทุกขมสุขเวทนากก็มี มีโอโลกะ อโทสะ
เป็นมูลก็มี มีโอโลกะ อโทสะ อโมหะเป็นมูลก็มี และทุกเวรมณีให้เกิดผลที่น่า
ปรารถนามีประการต่าง ๆ จันใด แม้ในที่นี้ ก็จันนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า

ข้อยุติจากการพรรณนา ๕ สิกขาบทต้นนั้น ควร

นำมาใช้ใน ๕ สิกขาบทหลัง ควรกล่าวสิกขาบทเป็น

ข้อ ๆ ควรทราบ ว่า สิกขาบทมีอย่างเลวเป็นต้นไว้ด้วย.

พึงทราบวินิจฉัย ๕ สิกขาบทหลังนั้น. คำว่า วิกาลโกชน์ ได้แก่
การบริโภคอาหารเมื่อล่วงเลยเวลาที่เที่ยงตรง. จริ่งอยู่ การบริโภคอาหารเมื่อ
ล่วงเลยเวลาที่เที่ยงตรงนั้น ก็คือการบริโภคอาหารเมื่อล่วงเลยเวลาที่ทรงอนุญาต
ไว้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า วิกาลโกชนะ เจตนางดเว้นจากการบริโภค
อาหารในเวลาวิกาลนั้น. ในคำว่า นจจติวาทิตวิสูกทสฺสนํ นี้ การพ้อนรำ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า นัจจะ. การขับร้องอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า คีตะ.
การประโคมอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วาทิตะ. การดูสิ่งที่เป็นข้าศึก เพราะ
ทำลายธรรมฝ่ายกุศล โดยเป็นปัจจัยทำให้เกิดกิเลส ชื่อว่า วิสูกทสฺสนะ
หรือการดูการเห็นที่เป็นข้าศึก ก็ชื่อว่า วิสูกทสฺสนะ. การพ้อนรำด้วย

การขับร้องด้วย การประโคมด้วย การดูสิ่งที่เป็นข้าศึกด้วย ชื่อว่า **นัจจ-
คิตวาทิตวิสุกทัสสนะ**. กัวิสุกทัสสนะ ในที่นี้ ฟังถือเอาตามนัยที่ตรัสไว้ใน
พรหมชาลสูตร. จริงอยู่ ในพรหมชาลสูตรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

อนึ่งท่านสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง บริโภคโภชนะ

ที่เขาให้ด้วยศรัทธา ยังชอบดูการเล่นที่เป็นข้าศึกเห็น
ปานนี้อยู่ คือ ฟ้อนรำ ขับร้องประโคม เล่นมหรสพ
เล่นเล่านิทาน เล่นปรบมือ เล่นเคาะปลุกยาม เล่นตี
กลอง เล่นของสวยๆ ทำของสวยๆ เล่น เล่นเลียน
คนจัณฑาล เล่นไม้สูง เล่นหน้าศพ เล่นชนช้าง
เล่นชนม้า เล่นชนกระบือ เล่นชนโค เล่นชนแพะ
เล่นชนแกะ เล่นชนไก่ เล่นชนนกกระทา เล่นกระบี่-
กระบอง เล่นแข่งสุนัข เล่นมวยชก เล่นมวยปล้ำ
เล่นรบกัณ เล่นสนามรบ เล่นตรวจพล เล่นจัดกระ-
บวนทัพ ดูกองทัพดังนี้เห็นปานใด พระสมณโคดม
เว้นขาดจากการดูการละเล่นเห็นปานนี้ ดังกล่าวมา
ฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง การฟ้อนรำ การขับร้องและการประโคม โดยความ
ตามที่กล่าวมาแล้วเท่านั้นเป็นข้าศึก ชื่อว่า **นัจจคิตวาทิตวิสุกะ** การดูการฟ้อนรำ
ขับร้องและประโคมที่เป็นข้าศึกเหล่านั้น ชื่อว่า **นัจจคิตวาทิตวิสุกทัสสนะ** เจตนา
งดเว้นจากการฟ้อนรำขับร้องและประโคมที่เป็นข้าศึกนั้น เมื่อความจะกล่าวว่า
ทสุสนสวนา แม้การฟังท่านก็เรียกว่า **ทัสสนะ** เหมือนกัน เหมือนการ
จับอารมณ์ แม้มิใช่เป็นไปทางจกขุทวาร ท่านก็เรียกว่า **ทัสสนะ** ในประโยค
เป็นต้นอย่างนี้ว่า **โส จ โหติ มิจฺฉาธุจฺจโก วิปริตทสุสนโน** ผู้นั้นยอม

เป็นมิจจาทิฎฐิ มีความเห็นผิด มีทัศนคติความเห็นวิปริต อันการล่วงละเมิดในสิกขาบทนี้ ย่อมมีแก่ผู้เข้าไปดูเพราะอยากจะดูเท่านั้น ส่วนผู้เดินไปพบหรือเห็นเฉพาะที่มาปรากฏ ในโอกาสที่นี้ นั่ง นอนก็มีแต่ความเศร้าหมองมิใช่ล่วงละเมิด ก็ในสิกขาบทนี้ การขบรื้องแม่ที่อิงธรรมะ ก็ไม่ควร แต่ธรรมะที่อิงการขบรื้อง พึงทราบว่าสมควร.

ดอกไม้เป็นต้น พึงใช้ประกอบด้วยการตัดทรงเป็นอาทิ ตามสมควรในสิกขาบทนั้น. คำว่า **มาลา** ได้แก่ดอกไม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง. คำว่า **วิเลปะ** ได้แก่ ของอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เขาคัดจัดไว้เพื่อดูได้ นอกจากนั้นของหอมมีผงและดวนอบเป็นต้นทุกอย่าง ชื่อว่า **ของหอม**. ของหอมนั้น ทุกอย่าง ใช้ตกแต่งประดับ ไม่ควร แต่ใช้เป็นยา ก็ควร. แต่ของหอมที่เขานำเพื่อบูชาสำหรับผู้รับไว้ ย่อมไม่ควร โดยปริยายไร ๆ ห้ามได้. ที่นอนเกินขนาด ท่านเรียกว่า **ที่นอนสูง** ที่นอนเป็นอัมพะ และเครื่องปูที่นอนเป็นอกัมปิยะ ท่านเรียกว่า **ที่นอนใหญ่**. ที่นอนแม้ทั้งสองอย่างนั้น สำหรับผู้รับไว้ย่อมไม่ควร ไม่ว่าโดยปริยายไร ๆ.

คำว่า **ชาตฐปะ** ได้แก่ทอง. คำว่า **รชตะ** ได้แก่กะหาปณะ คือของใด ๆ มีมาสกลโลหะ มาสกลไม้และมาสกลก้อนยางเป็นต้น ที่เขาใช้แลกเปลี่ยนกัน ในประเทศนั้น ๆ. ทองและเงินตราทั้งสองเมื่อนั้น ชื่อว่า **ชาตฐปรชตะ**. การรับเอาทองและเงินตรานั้น ชื่อว่า **ปฏิกคหะ** การรับ. การรับนั้น ย่อมไม่ควร ไม่ว่าโดยปริยายไร ๆ.

พึงทราบสิกขาบทเป็นข้อ ๆ ดังกล่าวมาจะนี้.

ทั้ง ๑๐ สิกขาบทนี้ บุคคลสมาทาน ด้วยฉันทะหรือ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อย่างเลว ก็ชื่อว่าหิณะ อย่างเลว. ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา

ปานกลาง ก็ชื่อว่ามัชฌิมาอย่างกลาง. ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสาอย่าง ประณีต ชื่อว่า ปณีตอย่างดี. อีกนัยหนึ่ง สิกขาบททั้ง ๑๐ นี้เศร้าหมองด้วย คณหา ทิฏฐิและมานะ ชื่อว่าอย่างเลว. ที่ไม่เศร้าหมอง ชื่อว่าอย่างกลาง. ที่ ปัญญากำกับ ในสิกขาบทนั้น ๆ ชื่อว่าอย่างดี. อีกนัยหนึ่ง สิกขาบทเหล่านั้น ที่สมาทานด้วยกุศลจิตเป็นญาณวิปยุตปราศจากความรู้ ชื่อว่าอย่างเลว. ที่ สมาทานด้วยกุศลจิตเป็นญาณสัมปยุต ประกอบด้วยความรู้ เป็นสสังขาริกมี เครื่องชักจูง ชื่อว่าอย่างกลาง. ที่สมาทานด้วยกุศลจิตเป็นญาณสัมปยุต เป็น อสังขาริก ไม่มีเครื่องชักจูง ชื่อว่า อย่างดี. พึงทราบทั่ว สิกขาบทมีอย่างเลว เป็นต้น ดังกล่าวมาจะนี้.

มาติกาหวัชข้ออันใด ข้าพเจ้ายกเป็นบทตั้งไว้ เพื่อพรรณนาปาฐะแห่ง สิกขาบท ด้วยคาถา ๖ คาถามีว่า สิกขาบทนี้ ผู้ใดกล่าว กล่าวไว้ที่ใดกล่าว เมื่อใด กล่าวเพราะเหตุใด ดังนี้ เป็นต้น มาติกาหวัชข้อนั้น เป็นอันข้าพเจ้า ประกาศโดยอรรถ ด้วยคำมีประมาณเพียงเท่านี้แล.

จบ พรรณานาสิกขาบท

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ปรมัตถโชติกา

ทวัตติงสาการ ในขุททกปาฐะ

[๓] ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก
เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย
อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา
เปลงมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร เยื่อมันสมองในสมอง.

จบทวัตติงสาการ

๓. พรรณานาทวัตติงสาการ

พรรณนาการสัมพันธแห่งบท

กรรมฐาน คือกายคตาสตินี้ใด ที่พวกเดียรถีย์ทั้งปวง ไม่เคยให้เป็น
ไปแล้ว นอกพุทธกาล เพื่อความบริสุทธิ์แห่งอาสขญาณ สละเพื่อจิตตภาวนา
ของกุลบุตรผู้มีประโยชน์อันบริสุทธิ์ด้วยสิกขาบท ๑๐ อย่างนี้ ผู้ดำรงอยู่ในศีล
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ โดยอาการเป็นอันมากในพระสูตรนั้น ๆ
อย่างนี้ว่า^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่ง ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว
เป็นไปเพื่อสังเวคะ [ความสดใจ] ใหญ่ เป็นไปเพื่ออรรณะ [ประโยชน์]
ใหญ่ เป็นไปเพื่อโยคักขมะ [ความเกษมจากโยคะ] ใหญ่ เป็นไปเพื่อ
สติสัมปชัญญะ [ความระลึกตัว] ใหญ่ เป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ

๑. อัง.เอก. ๒๑/ข้อ ๒๓๔ - ๒๓๘.

[ความรู้เห็น] เป็นไปเพื่อทิวฏฐธรรมสุขวิหาร [อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน]
เป็นไปเพื่อให้แจ้งวิชาวิมุตติและผลธรรมอย่างหนึ่ง คือกายคตาสติ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดไม่บริโศกกายคตาสติ ภิกษุเหล่านั้น
ชื่อว่าไม่บริโศคมตะ ภิกษุเหล่าใดบริโศกกายคตาสติ ภิกษุเหล่านั้น
ชื่อว่าบริโศคมตะ ภิกษุเหล่าใดไม่บริโศกกายคตาสติ ชื่อว่า ไม่ได้บริโศก
อมตะ ภิกษุที่บริโศกกายคตาสติ ชื่อว่าได้บริโศคมตะ ภิกษุที่เสื่อม
กายคตาสติ ชื่อว่าเสื่อมอมตะ ภิกษุที่ไม่เสื่อมกายคตาสติ ชื่อว่าไม่
เสื่อมอมตะ ภิกษุที่พลาดกายคตาสติ ชื่อว่าพลาดอมตะ ภิกษุที่
สำเร็จการคตาสติ ชื่อว่าสำเร็จอมตะ.

ดังนี้แล้วทรงแสดงไว้เป็นปีพพะ ๑๔ ปีพพะ คือนานาปานปีพพะ
อิริยาปถปีพพะ จตุสัมปชัญญปีพพะ ปฏิกุลมณสิการปีพพะ ชาติมุนาสิการปีพพะ
สิวติกาปีพพะ ๕ ปีพพะ โดยนัยว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายคตาสติ อันภิกษุเจริญอย่างไร ทำ
ให้มากอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปป่าก็ดี ดังนี้ เป็นต้น.

บัดนี้ นิทเทสแห่งการเจริญกายคตาสติกรรมฐานนั้น มาถึงตามลำดับ
แล้ว ในนิทเทสนั้น ข้าพเจ้ากล่าวเป็นวิปัสสนาไว้ ๓ ปีพพะ นี่ก็ อิริยาปถ-
ปีพพะ จตุสัมปชัญญปีพพะ ชาติมุนาสิการปีพพะ กล่าวสิวัตติกาปีพพะทั้ง ๕ เป็น
อาทินวานุปัสสนาไว้ในวิปัสสนาญาณ ส่วนสมาธิภาวนาในอุทฺธมาตโกสุกเป็นต้น
ในนิทเทสนั้นที่พึงปรารถนา ข้าพเจ้าก็ประกาศไว้การแล้วในอสุกภาวนา
นิทเทส คัมภีร์วิสุทธิมรรคทั้งนั้น. สองปีพพะนี้คือนานาปานปีพพะและปฏิกุ-
ลมณสิการปีพพะก็กล่าวเป็นสมาธิไว้แล้วในนิทเทสนั้น ใน ๒ ปีพเพนั้น อานา-
ปานปีพพะ เป็นกรรมฐานแผนกหนึ่งโดยแท้ โดยเป็นอานาปานัสสติ ส่วน

กรรมฐานคือทวัตติงสาการนั้นใด เป็นปริยายแห่งภวนาส่วนหนึ่งของกายคตาสติ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสงเคราะห์มันสมองไว้ด้วยเชื้อในกระดุกในบาฬีประเทศนั้น ๆ อย่างนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้แน่แล ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบเต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า ในการนี้มี ผม ขน ฯลฯ มุตร ดังนี้ ข้าพเจ้าเริ่มไว้แล้ว กรรมฐานคือทวัตติงสาการนั้น จะพรรณนาความดังต่อไปนี้

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อคฺคฺติ แปลว่า มีอยู่. บทว่า อิมสฺมึ ความว่า ที่กล่าวว่าตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มโดยรอบเต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีประการต่างๆ. บทว่า กาย ได้แก่ ในสรีระ. จริงอยู่ สรีระ เรียกกันว่า กาย เพราะสะสมของไม่สะอาด หรือเพราะเป็นที่เจริญเติบโตของผมเป็นต้นที่น่าเกลียด และของโรคตั้งร้อยมี โรคตา เป็นต้น บทว่า เกสาฯ เปฯ มุตฺตํ คืออาการ ๓๒ มีผมเป็นต้นเหล่านั้น ในทวัตติงสาการนี้ พึงทราบความสัมพันธ์เชื่อมความอย่างนี้ว่า ผมอยู่ในกายนี้ ขนมีอยู่ในกายนี้ เป็นต้น. เป็นอันตรัสอะไรไว้ ด้วยทวัตติงสาการกรรมฐานนั้น เป็นอันตรัสไว้ว่าใครๆ เมื่อพิจารณานั้น แม้โดยอาการทุกอย่างในกเพราะเรือนร่างขนาดหนึ่งนี้ คือประมาณเท่านี้คือ เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องล่างตั้งแต่ปลายผมลงมา หุ้มด้วยหนังโดยรอบ ย่อมจะไม่เห็นอะไร ไม่ว่า แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ กฤษณา จันทน์ หย้าฝ้าน การบูร หรือผองอบ เป็นต้นแม้ขนาดเล็กกว่าสะอาด โดยที่แท้ย่อมจะเห็นกายต่างโดยผมขนเป็นต้น ที่มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียดอย่างยิ่ง ไม่มีลิริที่น่าดูเลยมีประการต่างๆ ว่าไม่สะอาดอย่างเดียว.

พรรณนา โดยความสัมพันธ์แห่งบทในทวัตติงสาการกรรมฐานนี้เท่านั้น
ก่อน.

อสุภภavana

พึงทราบการพรรณนาทวัตติงสาการกรรมฐานนั้น เป็นอสุภภavana
ดังต่อไปนี้.

ก่อนอื่น อันดับแรก กุลบุตรผู้เริ่มบำเพ็ญกรรมฐาน เป็นผู้ตั้งอยู่ใน
ศีล ต่างโดยปณาดิปาตาเวรมณีสิกขาบทเป็นต้นอย่างนี้แล้ว มีประโยชน์อัน
บริสุทธิ ประสงค์จะประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอนุโยคะคือ การบำเพ็ญกรรมฐานส่วน
ทวัตติงสาการ เพื่อบรรลุความบริสุทธิแห่งอาสยญาณ กุลบุตรนั้น ย่อมมี
กัณฑ์ ๑๐ ประการ คือ กัณฑ์ด้วยที่อยู่ ด้วยตระกูล ด้วยลาภ ด้วยคณะ
ด้วยการงาน ด้วยการเดินทาง ด้วยญาติ ด้วยการเรียนคัมภีร์ ด้วยโรคและ
ด้วยอิทธิฤทธิ์ หรือด้วยการกัณฑ์ด้วยเกียรติ เมื่อเป็นดังนั้น กุลบุตรผู้นี้ก็ต้อง
ตัดกัณฑ์ ๑๐ เหล่านั้นเสีย ด้วยวิธีอย่างนี้ คือ ด้วยการละความเกี่ยวข้องใน
อาวาส ตระกูล ลาภ คณะ ญาติและเกียรติเสีย ด้วยการไม่ชวนชวนใน
การงาน, การเดินทางและการเรียนคัมภีร์เสีย ด้วยการเยียวยาโรค เมื่อเป็น
ดังนั้น กุลบุตรผู้นี้ตัดกัณฑ์ได้แล้ว ไม่ตัดความยินดีในเนกขัมมะ กำหนด
ความปฏิบัติขัดเกลานับถึงขั้นปลาย ไม่ละเลยอาจารย์ทางวินัยแม้เล็กน้อย ก็พึง
เข้าไปหาพระอาจารย์ผู้ให้กรรมฐาน ซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วยอาคม [การปริยัติ]
และอิทธิคุณ [ปฏิบัติปฏิบัติ] หรือประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งจาก
อาคมและอิทธิคุณนั้น ด้วยวิธีที่เหมาะสมแก่พระวินัย และพึงแจ้งความประสงค์
ของตนแก่พระอาจารย์นั้น ซึ่งตนทำให้ท่านมีจิตยินดีด้วยข้อวัตรสัมปทา พระ-

อาจารย์นั้น ฟังรู้ความแตกต่างแห่งนิมิตอัธยาศัยจริยา และอธิมุติของกุลบุตร
ผู้นั้น ติว่า กรรมฐานนั้นเป็นของเหมาะ เมื่อเป็นดังนี้ กุลบุตรแม่ผู้นั้น
ประสงค์จะอยู่ในวิหารที่คนอยู่ไช้ร้ แต่นั้น ก็พึงให้กรรมฐานโดยสังเขป ถ้า
กุลบุตรนั้น ประสงค์อยู่ในวิหารอื่น ก็พึงบอกกรรมฐานพิสดาร พร้อมทั้งข้อ
ที่ควรทำก่อน โดยบอกข้อที่ควรละและข้อที่ควรกำหนดรู้เป็นต้น พร้อมทั้ง
ประเภทจิตโดยบอกกรรมฐานที่เหมาะสมแก่ราคจิตเป็นต้น กุลบุตรผู้นั้นครั้น
เรียนกรรมฐานพร้อมข้อที่ควรทำก่อน ทั้งประเภทนั้นแล้วบอกลาอาจารย์ ด
เว้น เสนาสนะ ๑๘ ประเภท ที่ท่านกล่าวว่าควรงดเว้น อย่างนี้ว่า

อवासใหญ่ อวาสใหม่ อวาสเก่า อวาสใกล้

ทาง อวาสใกล้ตระพังหิน อวาสมีใบไม้ อวาสมี

ดอกไม้ อวาสมีผลไม้ อวาสที่คนปรารถนาอवास

ที่ใกล้นคร อวาสที่ใกล้คนเข้าไปตัดไม้ อวาสที่ใกล้

ไร่นา อวาสที่มีอารมณ์เป็นข้าศึก อวาสใกล้ท่าเรือ

อวาสใกล้ชายแดน อวาสมีสีมา อวาสที่เป็นอุป-

ปายะ อวาสที่ไม่ได้กัลยาณมิตร บัณฑิตรู้จักสถานที่

๑๘ ประเภทนี้ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกลเหมือน

คนเดินทาง เว้นทางมีภัยเฉพาะหน้าจะนั้น.

แล้วเข้าไปยังเสนาสนะที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่าง
นี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะประกอบด้วย

องค์ ๕ เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเสนาสนะใน

พระธรรมวินัยนี้ เป็นเสนาสนะที่ไม่ไกลนัก ที่ไม่ใกล้

นัก พรั่งพร้อมด้วยคมนาคน กลางวันผู้คนไม่พลุก
พล่าน กลางคืนเจียบเสียง ไม่อีกกะทึก ไม่มีเหลือบ-
ยุง ลม แดด ฐ รบกวณ เมื่อภิกษุอยู่ในเสนาสนะนั้น
จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร
แห่งผู้เจ็บไข้ เกิดขึ้นไม่ยาก ในเสนาสนะนั้นแล มี
ภิกษุผู้เถระ ผู้เป็นพหูสูต ผู้จบอาคม ทรงธรรม ทรง
วินัย ทรงมคติกายอยู่ ภิกษุเข้าไปหาภิกษุเถระเหล่านั้น
ตามสมควรแก่กาลสอบถามไต่เลียงว่า ท่านขอรับ ข้อ
นี้เป็นอย่างไร ข้อนี้มีความว่าอย่างไร ท่านเหล่านั้น
ยอมจะเปิดเผยข้อที่ยังไม่เปิดเผยแก่ภิกษุนั้น ทำข้อที่
ยากให้ง่ายเข้า บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอัน
เป็นที่ตั้งความสงสัยต่าง ๆ เสียได้ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เสนาสนะประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างนี้แล.

ดังนี้แล้วทำกิจทุกอย่างให้เสร็จแล้ว พิจารณาโทษในกามทั้งหลาย
และอนิสงส์ในเนกขัมมะ ทำจิตให้เลื่อมใส ด้วยการระลึกถึง [พระรัตนตรัย]
โดยความที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีแล้ว โดยความที่พระธรรมเป็นธรรมอันดี และ
โดยความที่พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ไม่ละอุคคหโกศล ความฉลาดในทาง
เรียนรู้ ๗ ทาง ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า

นักปราชญ์ฉลาดเรียนรู้ ๗ ทาง คือ โดยวาจา
โดยใจ โดยวรรณะ โดยสัจฐาน โดยทิต โดยโอกาส
และโดยปริเฉท.

และมนสิการโกศล ความฉลาดใส่ใจ ๑๐ อย่าง ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้คือ โดยลำดับ โดยไม่เรื้อนัก โดยไม่ช้านัก โดยป้องกันความฟุ้งซ่าน โดยล่วงเลยบัญญัติ โดยปล่อยลำดับ โดยอัปนา และสูตร ๓ สูตร จึงควรเริ่มเจริญทวัตติงสาการจริงอยู่ การเจริญทวัตติงสาการโดยอาการทุกอย่างย่อมสำเร็จ แก่ผู้เริ่มดังกล่าวมานี้หาสำเร็จโดยประการอื่นไม่.

ในการเจริญทวัตติงสานั้น ภิกษุรับตบปัญจกรรมฐานก่อนเป็นเบื้องต้น กล่าวโดยพระไตรปิฎก เมื่อตบปัญจกรรมฐานคล่องแคล่วโดยอนุโลม ตามนัยว่า เกสา โลมา เป็นต้น คล่องแคล่วโดยปฏิโลม ตามนัยว่า ตโจ ทนฺตา เป็นต้น ฟังเจริญเสียครึ่งเดือน ทางวาจาเพื่อตัดความวิตกที่ฟุ้งซ่านออกไปข้างนอกโดยอนุโลมและปฏิโลม ตามนัยทั้งสองนั้นแหละเพื่อให้คล่องบาลี และทางใจเพื่อกำหนดสภาวะแห่งส่วนร่างกายเป็นอารมณ์ จริยอยู่การเจริญทางวาจา ซึ่งตบปัญจกรรมฐานนั้น ตัดวิตกที่ฟุ้งไปข้างนอกได้แล้ว ย่อมเป็นปัจจัยแก่การเจริญทางวาจา เพราะคล่องบาลีแล้ว การเจริญทางใจ ย่อมเป็นปัจจัยแก่การกำหนดคอสุขะวรรณะ และลักษณะ ส่วนใดส่วนหนึ่ง เมื่อเป็นดังนั้น โดยนัยนั้น ก็ฟังเจริญวัคกะปัญจกรรมฐาน [หมวดที่มีวัคกะเป็นที่ ๕] เสียครึ่งเดือน ข้อนั้น จึงเจริญจะปัญจกรรมฐานและวัคกะปัญจกรรมฐานทั้งสองนั้นเสียครึ่งเดือน ต่อนั้นจึงเจริญปัสสาสะปัญจจะกรรมฐานเสียครึ่งเดือน ต่อนั้นก็เจริญทั้งสามบปัญจจะนั้นเสียครึ่งเดือน เมื่อเป็นดังนั้น ก็ฟังเพิ่มมตถุลงคัง ที่มีได้ตรัสในคือนท่ายไว้ในสามหมวดนี้ เพื่อเจริญรวมกันไปกับอาการแห่งปฐวีธาตุทั้งหลาย แล้วเจริญมตถุลงคังเสียครึ่งเดือน ต่อนั้นก็เจริญปัญจจะและจตุกกะเสียครึ่งเดือน เมทถักกะครึ่งเดือน ต่อนั้นก็เจริญปัญจจะและจตุกกะร่วมกับเมทถักกะครึ่งเดือน มุตตถักกะครึ่งเดือน ต่อนั้น ก็เจริญทวัตติงสาการทั้งหมดเสียครึ่งเดือน ฟังเจริญกำหนดโดยวรรณะ สันฐาน ทิศ โอกาสและปริเขต ๖ เดือนดังกล่าวมาจะนี้. ข้อนี้นท่านกล่าวหมายถึงบุคคลที่มี

ปัญญานกลาง ส่วนคนปัญญาที่บิณฑิเจริญตลอดชีวิต ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม
การเจริญย่อมสำเร็จได้ไม่นานเลย.

เกสา ผม

ในข้อนี้ ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ภิกษุผู้เริ่มกรรมฐานผู้นี้ กำหนดทวัตติง-
สาการนี้โดยวาระเป็นต้นอย่างไร ความจริงภิกษุผู้เริ่มกรรมฐานนี้ เมื่อเจริญ
ทวัตติงสาการโดยจำแนกเป็นตจปัญจะจะเป็นต้น โดยนัยว่า มีอยู่ในกายนี้ ผม
ดังนี้เป็นต้น ย่อมกำหนดผมเป็นของเช่นที่ภิกษุนี้เห็นแล้วก่อนโดยวาระว่ามี
สีดำ กำหนดผมที่เป็นเกลียวยาวโดยสัณฐานว่าเหมือนคันตาชั่ง แต่เพราะเหตุ
ที่ในกายนี้ เนื้อท้องขึ้นไปเรียกว่าทิสเบ้องบน ต่ำกว่าท้องลงมา เรียกว่าทิส
เบ้องต่ำ ฉะนั้น จึงกำหนดโดยทิสว่า เกิดในทิสเบ้องบนแห่งกายนี้ กำหนด
โดยโอกาสว่า เกิดที่หนังศีรษะ. รอบกอกุและหลุมคอ กำหนดในเกสานั้นว่า
ผมไม่รู้ว่เราเกิดที่หนังศีรษะ แม้หนังศีรษะก็ไม่รู้ว่ผมเกิดที่เรำ เปรียบเหมือน
หญ้ากุนฐะ ที่เกิดบนยอดจอมปลวกไม่รู้ว่เราเกิดบนยอดจอมปลวก แม้ยอด
จอมปลวกก็รู้ว่หญ้ากุนฐะเกิดบนเรำ ฉะนั้น กำหนดว่แท้จริงผมเหล่านั้น
เว้น จากความคิดคำนึงและการพิจารณา เป็นธรรม ไม่มีเจตนา[ใจ] เป็น
อพยากฤต ว้างเปล่า ปฏิกุสด้วยกลิ่นเหม็นน่าเกลียดอย่างยิ่ง ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่
บุคคล เมื่อว่โดยปริเฉทัตตตอน การัตตตอนมี ๒ อย่าง คือ ตัตตอนโดย
สภาคส่วนถูกกันัตตตอนโดยวิสภาคส่วนผิดกัน ในการัตตตอน ๒ อย่างนั้น
กำหนดโดยการัตตตอนโดยสภาคอย่างนี้ว่ ผมถูกัตตตอนเบ้องล่างด้วยพื้นหนัง
ที่ตั้งอยู่ และด้วยพื้นโคนของตน ที่เข้าไปในพื้นหนังนั้นประมาณปลายเมสึด
ขาวเปลือกตั้งอยู่ เบ้องบนด้วยอากาศ เบ้องขวด้วยผมกันและกัน และกำหนด
โดยัตตตอนโดยวิสภาคอย่างนี้ว่ ผมไม่ใช่อาการ ๓๑ ที่เหลือ อาการ ๓๑ ที่
เหลือก็ไม่ใช่ผม กำหนดผมโดยวาระเป็นต้นมีประการดังกล่าวมาอย่างนี้ก่อน.

โธมา ขน

ในอาการ ๓๑ ที่เหลือ ก็กำหนดชน อย่างที่ภิกษุนี้เห็นแล้ว โดย
วรรณะ ส่วนมากว่ามีสีเขียว โดยสังฆาน ว่ามีสังฆานเหมือนคันธนูโค้ง หรือ
มีสังฆานเหมือนเสี้ยนตาลงอ กำหนดโดยทิศทั้ง ๒ กำหนดโดยโอกาสว่า เกิด
ที่หน้งแห่งสรีระที่เหลือเว้นฝ่ามือฝ่าเท้า.

ในอาการ ๓๐ ที่เหลือนั้น กำหนดว่า ขนย่อมไม่รู้ว่เราเกิดที่หน้ง
แห่งสรีระ แม้หน้งแห่งสรีระก็ไม่ว่าขงเกิดที่เรำ เปรียบเหมือนหย้ำทัพพะ
อันเกิด ณ สถานที่บ้านเก่า ย่อมไม่ว่าเรำเกิด ณ สถานที่บ้านเก่า แม้สถาน
ที่บ้านเก่าก็ไม่ว่า หย้ำทัพพะเกิดที่เรำ ฉะนั้น ด้วยว่ขงเหล่านั้ เว้นจาก
ความคิดค้ำนังและการพิจารณา เป็นธรรมชาติเจตนา มิไค [ใจ] เป็นอัพยาทุก
ว่างเปล่า ปฏิภูลด้วยกลั้ณเหม็นน่ำเกลียคอย่างยิ่ง มิใช่สัตว์ มิใช่บุคคลกำหนด
โดยปริเฉทตัดตอนว่ ขนเบื่องล่ำตัดตอนด้วยพื้นหน้งที่ตั้งอยู่ และด้วยโคน
ของคนที่เข้าไปในพื้นหน้งนั้น ประมาณตัวเหำตั้งอยู่ นั้เบื่องบนตัดตอนด้วย
อากาศ ขนเบื่องขวงตัดตอนด้วยตนด้วยกันเอง ที่เป็นการกำหนดขงเหล่านั้
โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับขมนั้แล กำหนดขง
โดยวรรณะเป็นค้ำนมีประการดังกล่ำวมาฉะนี้.

นขา เล็บ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่ ผู้มีเล็บครบก็มี ๒๐ เล็บ. เล็บเหล่ำ
นั้ทั้งหมด โดยวรรณะ มีสีเขียวในโอกาสที่พื้นเนื้อ มีสีแดงในโอกาสที่ติดกับ
เนื้อ โดยสังฆาน มีสังฆานเหมือนโอกาสตามที่ตั้งอยู่ โดยมากมีสังฆาน
เหมือนเมล็ดมะขำ หรือมีสังฆานเหมือนเกล็ดปลา. โดยทิศ ตั้งอยู่ในทิศ
ทั้ง ๒. โดยโอกาสตั้งอยู่ปลายนิ้ว.

ในเล็บนั้น กำหนดว่า เล็บย่อมไม่รู้ว่ เราตั้งอยู่ปลายนิ้ว แม้นี้ว่
ก็ไม่ว่ เล็บตั้งอยู่ที่ปลายของเรา เปรียบเหมือนเมล็ดมะขาง ที่พวกเด็ก
ชาวบ้านเลียบไว้ที่ปลายไม้ ไม่ว่ เราถูกเลียบไว้ที่ปลายไม้ แม้นี้ว่ก็ไม่ว่
เมล็ดมะขางถูกเลียบไว้ที่เรา ฉะนั้น ด้วยว่าเล็บเหล่านั้น เว้นจากความคิด
คำนึงและการพิจารณา เป็นธรรมชาติไม่มีเจตนา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล กำหนดโดย
บริเวทว่า เล็บล่างถูกตัดตอนด้วยเนื้อนิ้วที่คน หรือด้วยฟันที่ตั้งอยู่ที่โคนนั้น
และเล็บบนตัดตอนด้วยอากาศที่ปลาย ด้วยหนังปลายสองข้างของนิ้วทั้งสองข้าง
นี้เป็นการกำหนดเล็บเหล่านั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดวิสภาพ ก็เช่นเดียว
กับผมนั่นแล กำหนดเล็บโดยวณะเป็นนี้ มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

ทนต์ ฟัน

ต่อแต่นั้น ก็กำหนดว่า ผู้มีฟันครบ ก็มีฟัน ๓๒ ซึ่ง ฟันเหล่านั้น
ทั้งหมด โดยวณะ ก็มีสีขาว โดยสัณฐาน ฟันของผู้มีฟันเรียบ จะปรากฏ
เหมือนฟันสังข์ตัดที่แข็ง และเหมือนพวกดอกไม้ขาวตูมที่ร้อยไว้ร้อย ฟัน
ของผู้มีฟันไม่เรียบ มีสัณฐานต่าง ๆ กัน เหมือนลำดับดั่งบนห่ออันเก่า. ก็
ในปลายแถวฟันสองข้างของฟันเหล่านั้น ฟัน ๘ ซึ่ง ข้างล่าง ๒ ซึ่ง ข้างบน
๒ ซึ่ง มีปลาย ๔ มีโคน ๔ มีสัณฐานเหมือน อาสน์ทิกเก้อี้ยว. ฟัน ๘ ซึ่ง
ซึ่งตั้งอยู่ตามลำดับนั้น ข้างในฟันเหล่านั้น มีปลาย ๓ มีราก ๓ มีสัณฐาน
เหมือนกระบี่ ฟัน ๔ ซึ่ง ข้างล่าง ๑ ซึ่ง ข้างบน ๑ ซึ่ง ตามลำดับนั้น ข้าง
ในฟันเหล่านั้น มีปลาย ๒ มีราก ๒ มีสัณฐานเหมือนไม้ค้ำยาน [เกวียน]
ฟันที่เป็นเขี้ยว ๔ ซึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ตามลำดับนั้น ข้างในของฟันเหล่านั้น ข้างล่าง
๑ ซึ่ง ข้างบน ๑ ซึ่ง มีปลายเดียว รากเดียว มีสัณฐานเหมือนมะลิตูม ฉะนั้น
ฟัน ๘ ซึ่ง ข้างล่าง ๔ ซึ่ง ข้างบน ๔ ซึ่ง ตรงกลางแถวฟัน ๒ ข้าง มีปลาย

เดียว รากเดียว มีสัณฐานเหมือนเมล็ดน้ำเต้า โดยทิศ เกิดในทิศเบื้องบน
โค โอกาส ฟันบนตั้งอยู่ในกระดูกคางบน ปลายลง ฟันล่างตั้งอยู่ในกระดูก
คางล่าง มีปลายขึ้น.

ในฟันนั้น ก็กำหนดว่า ฟันไม่รู้่ว่า เราตั้งอยู่ในกระดูกคางล่าง ตั้ง
อยู่ในกระดูกคางบน แม้กระดูกคางล่างก็ไม่ว่า ฟันตั้งอยู่ในเรา กระดูกคาง
บน ก็ไม่ว่า ฟันตั้งอยู่ในเรา เปรียบเหมือนเสา ที่บุรุษช่างก่อสร้างตั้งเข้า
ไว้ในพื้นหินเบื้องล่าง สอดเข้าไว้ใน หินเบื้องบน ย่อมไม่ว่า เราถูกเขา
ตั้งไว้ในพื้นหินเบื้องล่าง ถูกสอดเข้าไว้ในพื้นหินเบื้องบน พื้นหินเบื้องล่างก็
ไม่ว่า เขาถูกเขาตั้งไว้ในเรา พื้นหินเบื้องบนก็ไม่ว่า เขาถูกเขาสอดเข้าไว้
ในเราฉะนั้น. ด้วยว่าฟันเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา
เป็นธรรม ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. กำหนดโดยปริเฉทว่า ฟันล่างตัดตอนด้วยหลุม
กระดูกคาง สอดเข้ากระดูกคางตั้งอยู่ และด้วยพื้นรากของตน ฟันบนตัดตอน
ด้วยอากาศเบื้องขวาง กำหนดด้วยฟันซึ่งกันและกัน นี่เป็นการกำหนดฟันเหล่านี้นั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนด
ฟันโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมานี้.

ตโจ หนัງ

ต่อแต่นั้นไป สิ่งซึ่งปกปิดกองซากศพต่าง ๆ ในภายในสรีระ ชื่อว่า
ตโจ หนัງ. กำหนดว่าหนังมีสีขาว ก็ถ้าหากว่าหนังนั้น ปรากฏเหมือนมียี
ต่าง ๆ โดยเป็นสีดำสีขาวเป็นต้น ก็เพราะถูกข้อมด้วยเครื่องข้อมผิว ถึงเช่น
นั้นก็ขาวอยู่นั่นแหละ โดยวาระที่เป็นสภาพกัน. ก็ความที่หนังนั้นมีสีขาวนั้น
ย่อมปรากฏโดยผิวถูกเปลวไฟลวก และถูกประหารด้วยเครื่องประหารเป็นต้น.
กำหนดโดยสัณฐานโดยสังเขปว่า มีสัณฐานคูลงเสื่อ โดยพิศดารว่ามีสัณฐานต่าง ๆ.

จริงอย่างนั้น หนังสือเท่ามีสัณฐานเหมือนรังไหม หนังสือหลังเท่ามีสัณฐานเหมือน
รองเท้าที่ห่อไว้ หนังสือแข็งมีสัณฐานเหมือนใบตาลห่อข้าว หนังสือขามีสัณฐาน
เหมือนถุงขามีข้าวสารเต็ม หนังสือตะโพกมีสัณฐานเหมือนผ้ากรองน้ำมีน้ำเต็ม
หนังสือสันหลังมีสัณฐานเหมือนหนังสือหุ้มโล่ หนังสือท้องมีสัณฐานเหมือนหนังสือหุ้มราง
พิณ หนังสืออกโดยมากมีสัณฐาน ๔ เหลี่ยม หนังสือแขนทั้งสองมีสัณฐานเหมือน
หนังสือหุ้มแล่งธนู หนังสือหลังมือมีสัณฐานเหมือนผูกมิดโคน หรือมีสัณฐานเหมือน
ซองหวี หนังสือนิ้วมือมีสัณฐานเหมือนกล่องกุญแจ หนังสือคอมมีสัณฐานเหมือน
เลื่อยมีคอ หนังสือหน้ามีสัณฐานเหมือนรังหนอน มีช่องเล็กช่องน้อย หนังสือศีรษะ
มีสัณฐานเหมือนถลกบาตร.

ก็พระโยคาวจร ผู้กำหนดหนังเป็นอารมณ์ ส่งจิตเข้าไประหว่างหนัง และเนื้อ ตั้งแต่ริมฝีปากบน กำหนดหนังหน้าก่อนเป็นอันดับแรก ต่อนั้น ก็หนังศีรษะ หนังคอด้านนอก แล่นั้น ก็พึงกำหนดหนังมือขวา ทั้งอนุโลม และปฏิโลม โดยลำดับต่อมา ก็พึงกำหนดหนังมือซ้าย หนังสันหลัง หนัง ตะโพก ต่อนั้นก็หนังหลังเท้าขวา ทั้งอนุโลมและปฏิโลม หนังหลังเท้าซ้าย หนังกระเพาะปัสสาวะ ท้องน้อย หัวใจ คอด้านใน ต่อนั้นก็หนังคางล่าง หนังริมฝีปากล่าง กำหนดอย่างนี้อีกจนถึงริมฝีปากบน. กำหนดโดยทิศว่า เกิดในทิศทั้งสอง. กำหนดโดยโอกาสว่า ห่อหุ้มทั่วสรรพัตถะตั้งอยู่.

ในหนังสือ พระโยคาวจรกำหนดว่า หนังสือไม่รู้ว่า เราห่อหุ้ม
 สรรค์ที่ประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ แม้สรรค์ที่ประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง
 ๔ นี้ ก็ไม่รู้ว่า เราถูกหนังสือห่อหุ้มไว้เปรียบเหมือนหีบหุ้มด้วยหนังสือ หนังสือ
 ห่อหุ้มไม่รู้ว่า เราหุ้มหีบไว้ แม้หีบก็ไม่รู้ว่า เราถูกหนังสือหุ้มไว้ ฉะนั้น.
 ด้วยว่าหนังสือเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา เป็นธรรม ฯลฯ
 ไม่ใช่บุคคล. ท่านกล่าวไว้สิ้นเชิงว่า

อลลจมมปฏิจจนโน นวทวาโร มหาวโณ
สมนตโต ปคฺขรติ อสฺสจิปฺตคฺคณฺธิโย
ร่างกายนี้ หุ้มด้วยหนังสด มีทวาร ๕ มีแผล
มาก ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น ย่อมไหลออกโดยรอบ.

กำหนดโดยปริเฉทตัดตอนว่า หนังเบื้องล่าง ตัดตอนด้วยเนื้อ หรือ
พื้นที่ตั้งอยู่ที่เนื้อนั้น หนังเบื้องบน ตัดตอนด้วยผิว นี่เป็นการกำหนดหนัง
นั้นโดยสภาพ. การกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดหนัง
โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาจะนี้.

ม ต เนื้อ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดเนื้อ ที่ต่างๆโดยเนื้อ ๕๐๐ ชิ้น ในสรีระโดย
วรรณะว่ามีสีแดงคล้ายดอกทองกวาว. โดยสัณฐานว่ามีสัณฐานต่าง ๆ กัน จริง
อย่างนั้น เนื้อปลีแข้งของสรีระนั้น มีสัณฐานเหมือนข้าวสวยห่อใบตาล อาจารย์
บางพวกกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนดอกคำเจียกตูมยังไม่บานดังนี้ก็มิ เนื้อขามี
สัณฐานเหมือนลูกหินบดปูนขาว เนื้อตะโพกมีสัณฐานเหมือนปลายก้อนเส้า
เนื้อสันหลังมีสัณฐานเหมือนแผ่นก้อนน้ำตาลจากตาล เนื้อซี่โครงทั้งสองข้างมี
สัณฐานเหมือนดินฉาบบาง ๆ ในที่พื้นท้องยังซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ เนื้อนมมีสัณฐาน
เหมือนก้อนดินชุ่มที่ทำให้กลมแล้วโยนไป เนื้อแขนสองข้างมีสัณฐานเหมือน
หนูใหญ่ที่เขาตัดหางหัวและเท้าไม่มีหนังตั้งไว้. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า
มีสัณฐานเหมือนพวงเนื้อดังนี้ก็มิ เนื้อแก้มมีสัณฐานเหมือนเมล็ดกุ่มที่เขาวางไว้
ที่แก้ม. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนกบ ดังนี้ก็มิ. เนื้อลิ้นมี
สัณฐานเหมือนกลีบบัว เนื้อจมูกมีสัณฐานเหมือนผู้หนึ่งสีอวากว่าหน้า เนื้อ
เบ้าตามีสัณฐานเหมือนผลมะเดื่อสุกครึ่งหนึ่ง เนื้อสรีระมีสัณฐานเหมือนน้ำมัน

ฉาบกะทะบาง ๆ ระบายบาตร ก็พระโยคาวจร ผู้กำหนดเนื้อเป็นอารมณ์ พึงกำหนดเนื้อส่วนหยาบๆ เหล่านั้นแล. โดยสัจฐานด้วยว่าพระโยคาวจรกำหนดอยู่อย่างนี้ เนื้อส่วนละเอียดก็จะปรากฏแก่ญาณ. กำหนดโดยทิส เนื้อเกิดในทิสทั้งสอง. กำหนดโดยโอกาส เนื้อฉาบตามกระดูก ๓๐๐ ชิ้น ที่เป็นโครงตั้งอยู่.

ในเนื้อนั้น ก็กำหนดว่าเนื้อ ๕๐๐ ชิ้น ย่อมไม่รู้ว่ามีเราฉาบกระดูก ๓๐๐ ชิ้นไว้ แม้กระดูก ๓๐๐ ชิ้นก็มิรู้ว่า เราถูกเนื้อ ๕๐๐ ชิ้นฉาบฝาเรือนเหมือนฝาเรือนที่ถูกฉาบด้วยดินหยาบ ดินหยาบย่อมไม่รู้ว่ามีเราฉาบฝาเรือนไว้ แม้ฝาเรือนก็มิรู้ว่า เราถูกดินหยาบฉาบไว้. ด้วยว่าเนื้อเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและพิจารณา เป็นธรรม ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล ท่านกล่าวไว้สิ้นเชิงว่า

นวลปัสตาส ม สทา อนุลิตตา กเพวร

นนานกิมิฎฐากิณฺณ มิพฺพหฺมฺจฺจํ ว ปุตฺติก

เนื้อ ๕๐๐ ชิ้นฉาบกเพวระเรือนร่าง อันคลาตคล้ำ

ด้วยหมู่หนอนชนิดต่างๆ นำหมื่นเหมือนตุล.

กำหนดโดยปริเฉทว่า เนื้อเบื้องล่าง ตัดตอนด้วยร่างกระดูก หรือพื้นที่ตั้งอยู่ที่ร่างกระดูกนั้น เนื้อเบื้องบน ตัดตอนด้วยหนัง เนื้อเบื้องขวาง ตัดตอนด้วยเนื้อด้วยกันเอง นี่เป็นการกำหนดเนื้อนั้น โดยสภาค ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล กำหนดเนื้อโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาจะนี้.

นหารุ เอ็น

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า เอ็น ๕๐๐ ในสรีระ โดยวรรณะมีสีขาว. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสีเหมือนน้ำผึ้ง โดยสัณฐาน มีสัณฐานต่าง ๆ จริงอย่างนั้น บรรดาเอ็น ๕๐๐ นั้น เอ็นใหญ่ ๆ มีสัณฐานเหมือนดอกกันทละตูม ที่ละเอียดกว่านั้น ก็มีสัณฐานเหมือนเชือกบ่วงคล้องหมู ที่เล็กยิ่งกว่านั้น ก็มีสัณฐานเหมือนเถาวัลย์เนา ที่เล็กยิ่งกว่านั้นไปอีก ก็มีสัณฐานเหมือนสายพิณใหญ่ของชาวสิงหล ที่เล็กยิ่งกว่านั้นไปอีก ก็มีสัณฐานเหมือนด้ายหยาบ เอ็นที่หลังมือหลังเท้ามีสัณฐานเหมือนดินนาก เอ็นที่ศีรษะมีสัณฐานเหมือนผ้าบาง ๆ ที่วางไว้บนศีรษะของเด็กชาวบ้าน เอ็นหลังมีสัณฐานเหมือนแหจับปลาที่เปียกน้ำ แล้วคลี่ตากแดดไว้ เอ็นที่ไปตามอวัยวะใหญ่ ๆ นั้น ๆ ในสรีระนี้ มีสัณฐานเหมือนเสื้อตาข่ายอันสวมไว้ที่สรีระ โดยทิส เอ็นเกิดในทิสทั้งสอง. บรรดาเอ็นเหล่านั้น เอ็นใหญ่ มีชื่อว่ากัณฐะ มี ๕ ผูกตั้งแต่อกหูลังขามาช้างหน้า และข้างหลังถึงข้างซ้าย ผูกตั้งแต่อกหูลังขามาช้างหน้าและข้างหลังถึงข้างขวา ผูกตั้งแต่หลุมคอข้างขมามาข้างหน้าและข้างหลังถึงข้างซ้าย ผูกตั้งแต่หลุมคอข้างซ้ายมาข้างหน้าและข้างหลังถึงข้างขวา ผูกมือข้างขมามาข้างหน้า ๕ ข้างหลัง ๕ รวมเอ็นใหญ่ ที่ชื่อว่ากัณฐะเป็น ๑๐ ลำไปทั่ว. มือข้างซ้ายเท้าข้างขวาและเท้าข้างซ้าย ก็เหมือนอย่างนั้น. รวมความว่า เอ็นใหญ่ ๖๐ ดังกล่าวมาเหล่านั้น ก็กำหนดว่าเป็นเครื่องช่วยทรงสรีระไว้ ช่วยกำหนดสรีระก็มี กำหนดโดยโอกาส เอ็นผูกลุ่มกระดูกข้างในกระดูกกับหนัง และกระดูกกับเนื้อตั้งอยู่ทั่วสรีระ.

ในเอ็นนั้น กำหนดว่า เอ็นย่อมไม่รู้ว่า กระดูก ๓๐๐ ขึ้นถูกเราผูกไว้ แม้กระดูก ๓๐๐ ขึ้น ก็ไม่รู้ว่า เราผูกเอ็นผูกไว้ เปรียบเหมือนไม้คด ๆ

ที่ถูกเถาวัลย์พันลุ่มไว้ เถาวัลย์ย่อมไม่รู้ ว่า ไม่คิดถูกรูเราผูกไว้ แม้ไม่คิดก็ไม่
รู้ว่าเราถูกเถาวัลย์พันลุ่มไว้ ฉะนั้น. ด้วยว่าเอ็นเหล่านั้น เว้นจากความคิด
คำนึงและการพิจารณา เป็นธรรมชาติ ไม่ใช่บุคคล. ท่านกล่าวสรุปไว้ว่า

นนวนหารุสตา โหนติ พุยามมตฺเต กพฺเวร

พฺนฺหฺนติ อฏฺฐสงฺฆาญฺญ อคารมิว วสฺสลิโย.

เอ็น ๘๐๐ ย่อมผูกสร้างกระดูก ในเรือนร่างประ-
มาณวาหนึ่งไว้ เหมือนเถาวัลย์ผูกเรือน ฉะนั้น.

กำหนดโดยปริเฉทว่า เอ็นเบื้องล่าง ตัดตอนด้วยกระดูก ๓๐๐ ชิ้น
หรือพื้นที่ตั้งอยู่ที่กระดูกนั้น เอ็นเบื้องบน ตัดตอนด้วยหนังและเนื้อ เบื้อง
ขวางตัดตอนเอ็นของกันและกันเอง นี่เป็นการกำหนดเอ็นเหล่านั้น โดยสภาพ
ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดเอ็นโดยวรรณะเป็น
ต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

อฏฺฐจิ กระดูก

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดโดยวรรณะว่า กระดูกมีประเภทที่ท่านกล่าวไว้
โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า เพราะท่านถือเอากระดูกฟืน ๓๒ ชี้ แยกไว้ต่างหาก
กระดูกที่เหลือในสรีระคือกระดูกมือ ๖๔ กระดูกเท้า ๖๔ กระดูกอ่อนที่ติดเนื้อ
๖๔ กระดูกสันเท้า ๒ กระดูกข้อเท้าเท้าหนึ่ง ๆ เท้าละ ๒ กระดูกแข้ง ๒
กระดูกเข่า ๑ กระดูกขา ๒ กระดูกสะเอว ๒ กระดูกสันหลัง ๑๘ กระดูก
ซี่โครง ๒๔ กระดูกอก ๑๔ กระดูกใกล้หัวใจ ๑ กระดูกไหปลาร้า ๒ กระดูก
หลังแขน ๒ กระดูกแขน ๒ กระดูกปลายแขน ๒ กระดูกคอ ๗ กระดูกกลาง
๒ กระดูกจมูก ๑ [กระดูกตา ๒ กระดูกหู ๒] กระดูกหน้าผาก ๑ [กระดูก
หัว ๑] กระดูกกระดูกะโหลกศีรษะ ๘ กระดูกทั้งหมดนั้นแหละ มีสีขาว.

กำหนดโดย **สัณฐาน** ว่ากระดูกมีสัณฐานต่าง ๆ กัน . จริงอย่างนั้น
บรรดากระดูกเหล่านั้น กระดูกปลายนิ้วเท้า มีสัณฐานเหมือนเมล็ดตุมกา ต่อ
จากนั้น กระดูกข้อกลางของนิ้วเท้า มีสัณฐานเหมือนเมล็ดขนุนที่ไม่เต็ม
กระดูกข้อต้น มีสัณฐานเหมือนบันฑะวะ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสัณ-
ฐานเหมือนเกล็ดหางนกยูงดังนี้มี กระดูกหลังเท้า มีสัณฐานเหมือนกองราก
ต้นกันทละดำ กระดูกสันเท้า มีสัณฐานเหมือนเมล็ดผลตาลซึ่งมีเมล็ดเดียว
กระดูกข้อเท้า มีสัณฐานเหมือนลูกกลมของเล่นที่สุกรวมกัน กระดูกชิ้นเล็กใน
กระดูกแข้ง มีสัณฐานเหมือนคันธนู กระดูกชิ้นใหญ่มีสัณฐานเหมือนเส้นเอ็น
แห่งเพราะหิระหยา ที่กระดูกแข้งตั้งอยู่ในกระดูกข้อเท้า มีสัณฐาน
เหมือนหน่อต้นเป้งลอกเปลือก ที่กระดูกแข้งตั้งอยู่ในกระดูกเข่า มีสัณฐาน
เหมือนยอดตะโพน กระดูกเข่า มีสัณฐานเหมือนฟองน้ำตัดข้างหนึ่ง กระดูก
ขาตั้งมีสัณฐานเหมือนด้ามมีดและขวานที่ถูกคร่า ๆ ที่กระดูกขาตั้งอยู่ในกระดูก
สะเอว มีสัณฐานเหมือนกัน หลอดเป่าไฟของช่างทอง โอกาสที่กระดูกขาตั้ง
อยู่ในกระดูกสะเอวนั้น มีสัณฐานเหมือนผลบุญนาคตัดปลาย. กระดูกสะเอว
แม้มี ๒ ก็คิดเป็นอันเดียวกัน มีสัณฐานเหมือนเตาไฟที่ช่างหม้อสร้างไว้
อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนหมอนข้างของดาบสดังนี้ก็มี. กระดูก
ตะโพก มีสัณฐานเหมือนคราบงูที่เขาวางคว่ำหน้า กระดูกสันหลัง ๑๘ ชิ้นมี
ช่องเล็กน้อยในที่ ๗-๘ แห่ง ภายในมีสัณฐานเหมือนผืนผ้าโพกศีรษะที่วาง
ซ้อน ๆ กัน ภายนอก มีสัณฐานเหมือนแล่งกลม กระดูกสันหลังเหล่านั้น
มีหนา ๒ - ๓ อัน เสมือนฟันเลื่อย. บรรดากระดูกซี่โครง ๒๔ ชิ้น ส่วน
ที่บริบูรณ์ มีสัณฐานเหมือนเคียวชาวสิงหลที่บริบูรณ์ ส่วนที่ไม่บริบูรณ์ มี
สัณฐานเหมือนเคียวชาวสิงหลที่ไม่บริบูรณ์ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ทั้งหมด

นั่นแล มีสัณฐานเหมือนปีกสองข้างของไก่ขาวที่คลีออก ดังนี้ก็มี กระดุกอก ๑๔ ชิ้น มีสัณฐานเหมือนแถวแผ่นไม้คานหามเก่า ๆ กระดุกหัวใจ มีสัณฐานเหมือนแผ่นทัฬหี กระดุกไหปลาร้า มีสัณฐานเหมือนด้ามมีดโลหะเล็ก ๆ บรรดากระดุกไหปลาร้าเหล่านั้น กระดุกส่วนล่าง มีสัณฐานเหมือนอัมพจันทร์ [พระจันทร์ครึ่งซีก] กระดุกหลังแขน มีสัณฐานเหมือนใบขวาน อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนจอบชาวสิงหลตัดครึ่ง ดังนี้ก็มี กระดุกแขน มีสัณฐานเหมือนด้ามกระจกเงา อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนด้ามมีดใหญ่ ดังนี้ก็มี กระดุกปลายแขน มีสัณฐานเหมือนเงาตาลคู่ กระดุกข้อมือ มีสัณฐานเหมือนผืนผ้าโพกศีรษะ. ที่เขาวางติดรวมกัน กระดุกหลังมือ มีสัณฐานเหมือนกองเงาต้นกันทละดำ กระดุกข้อต้นของนิ้วมือ มีสัณฐานเหมือนบันฑะวะ กระดุกข้อกลาง มีสัณฐานเหมือนเมล็ดขนุนที่ไม่บริบูรณ์ กระดุกข้อปลาย มีสัณฐานเหมือนเมล็ดคุมกา กระดุกคอ ๗ มีสัณฐานเหมือนชั้นหน่อไม้ไผ่ที่เขาเจาะ วางเรียงไว้ กระดุกกลางลำ มีสัณฐานเหมือนเชือกผูกค้อนเหล็กของช่างทอง กระดุกกลางบน มีสัณฐานเหมือนไม้ชำระ ๗ อันกระดุกเป้าตาและโพรงจุมุก มีสัณฐานเหมือนลูกตาลอ่อนที่ยังไม่ลอกเชื้อ กระดุกหน้าผาก มีสัณฐานเหมือนกะโหลกสังข์แตกที่เขาวางคว่ำหน้า กระดุกกกหู มีสัณฐานเหมือนกล่องมีดโกนของช่างแต่งผม บรรดากระดุกหน้าผากและกกหู กระดุกในโอกาสที่ติดกันเป็นแผ่นตอนบน มีสัณฐานเหมือนชิ้นผ้าเก่าปิดหม้อ เต็มน้ำหนา ๆ กระดุกหัว มีสัณฐานเหมือนมะพร้าวคดติดปาก กระดุกศีรษะ มีสัณฐานเหมือนกะโหลกน้ำเต้าเก่าแก่ที่เสียวางไว้. โดยทิส กระดุกทั้งหลาย เกิดในทิสทั้งสอง.

โดยโอกาส กระดุกทั้งหลาย ตั้งอยู่ทั่วศีรษะไม่มีส่วนเหลือ แต่ว่า โดยพิเศษ กระดุกศีรษะตั้งอยู่บนกระดุกคอ กระดุกคอก็ตั้งอยู่บนกระดุกสัน-

หลัง กระดูกลิ้นหลัง ก็ตั้งอยู่บนกระดูกสะเอว กระดูกสะเอว ก็ตั้งอยู่บนกระดูกขา กระดูกขาก็ตั้งบนกระดูกเข่า กระดูกเข่าก็ตั้งอยู่บนกระดูกแข้ง กระดูกแข้ง ก็ตั้งอยู่บนกระดูกข้อเท้า กระดูกข้อเท้าก็ตั้งอยู่บนกระดูกหลังเท้า กระดูกหลังเท้า ก็ยกกระดูกข้อเท้าขึ้นตั้ง กระดูกข้อเท้าก็ยกกระดูกแข้งขึ้นตั้ง ฯลฯ กระดูกคอก็ยกกระดูกศีรษะขึ้นตั้ง. พึงทราบกระดูกส่วนที่เหลือโดยทำนองดังกล่าวมานะนี้.

ในกระดูกนั้น กำหนดว่า กระดูกศีรษะ ย่อมไม่รู้่ว่า เราตั้งอยู่บนกระดูกคอ ฯลฯ กระดูกข้อเท้า ย่อมไม่รู้่ว่า เราตั้งอยู่บนกระดูกหลังเท้า แม้กระดูกหลังเท้าก็ไม่รู้่ว่า เรายกกระดูกข้อเท้าขึ้นตั้ง เปรียบเหมือนบรรดาทัฬหสัมภาระ มีอิฐและไม้กลอน อิฐเป็นต้นตอนบนย่อมไม่รู้่ว่า เราตั้งอยู่บนอิฐเป็นต้นตอนล่าง อิฐเป็นต้นตอนล่าง ก็ไม่รู้ว่ายกอิฐเป็นต้นตอนบนตั้งขึ้น ฉะนั้น ด้วยว่า กระดูกเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณาเป็นธรรม ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. ก็กระดูก ๓๐๐ ชิ้นที่เป็นโครงสร้างเหล่านี้ อันเอ็น ๕๐๐ และเนื้อ ๕๐๐ ชิ้นผูกและฉาบไว้หนุ่มเป็นต้นเดียวกัน ฉาบทาด้วยยางเหนียวไปตามประสาทรับรส ๗,๐๐๐ มีหยดเหงื่อกรองด้วยขุมขน ๕๕,๐๐๐ มีตระกูลหนอน ๘๐ ตระกูล นับได้ว่า กาย อย่างเดียว ซึ่งพระโยคาวจรเมื่อพิจารณาโดยสภาวะเป็นจริง ย่อมจะไม่เห็นสิ่งใด ๆ ที่ควรเข้าไปยึดถือ แต่จะเห็นร่างกระดูกอย่างเดียว ที่รัดตรึงด้วยเอ็น คลาคล่ำด้วยซากศพต่าง ๆ ซึ่งครันเห็นแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นไอระเหยของพระทศพล เหมือนอย่างทีตรัสไว้ว่า

ปฏิปาณียญฺจนิ จิตานิ โกณฺเฑยา

อนกสณฺธิยมิโต น เกหิจิ

พทุโธ นหารุหิ ขราย โจทิโต

อเจตโน กฏฐกลิงฺครูปโม

กระดูกทั้งหลายตั้งหลายเรียงกัน ในที่ต่อเป็นอัน
มากจากกายนี้ อันสิ่งไร ๆ มิได้ผูกไว้ กายนี้หากเอ็น
ทั้งหลายผูกรัดไว้ อันขราเตือนแล้ว ไม่มีเจตนา [ใจ]
อุปมาดังท่อนไม้.

กณเป กณเป ขาคัง อสุจิมุหิ จ ปุตินิ

ทุกฺคนฺธ จาปี ทุกฺคนฺธ เกทนมฺหิ จ วยธมฺม

อฏฺฐิปุณฺณ อฏฺฐิปุณฺณ นิพฺพุตโต ปุตินิ ปุติกายมฺหิ

ตมฺหิ จ วินธ จนุทํ เหตุสฺส ปุตุตา ทสฺพลสฺส.

ซากศพเกิดในซากศพ ของเน่าเกิดในของไม่

สะอาด ของเหม็นเกิดในของเหม็น ของต้องเสื่อม

สภาพเกิดในของต้องสลายไป กองกระดูกเกิดในกอง

กระดูก ของเน่าเกิดในกายเน่า เธอทั้งหลาย จง

กำจัดความพอใจในกายอันเน่านั้นเสีย ก็จักเป็นบุตร

ของตถาคตทสพล.

โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า ภายในกระดูก ตัดตอนด้วยเยื่อในกระดูก

ภายนอก ตัดตอนด้วยเนื้อ ปลายและโคนตัดตอนด้วยกระดูกของกันและกัน

เอง นี่เป็นการกำหนดกระดูกเหล่านั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ

ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล กำหนดกระดูกโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าว

มาดังนี้.

อภิจมิณขั เยื่อในกระดูก

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า เยื่อในกระดูก ซึ่งอยู่ภายในกระดูกทั้งหลาย มีประเภทตามที่กล่าวแล้วในสรีระโดยวาระ มีสีขาว. โดยสัณฐานเหมือนโอภาสของตน คือ เยื่อกระดูกที่อยู่ภายในกระดูกทั้งหลายขนาดใหญ่ ๆ มีสัณฐานเหมือนหน่อหวายขนาดใหญ่ซึ่งเขาสอดหมุนใส่ในข้อไม้ไผ่และข้อขนาดใหญ่ เยื่อกระดูกที่อยู่ภายในกระดูกเล็ก ๆ มีสัณฐานเหมือนหน่อหวายขนาดเล็ก ซึ่งเขาสอดหมุนใส่ในข้อไม้ไผ่และข้อขนาดเล็ก โดยทิศ เกิดในทิศทั้งสอง. โดยโอกาส ตั้งอยู่ในภายในกระดูกทั้งหลาย.

ในเยื่อกระดูกนั้นก็กำหนดว่า เยื่อกระดูกย่อมไม่รู้ว่เราอยู่ในกระดูก แม้กระดูกก็ไม่รู้ว่ เยื่อกระดูกอยู่ในเรา เปรียบเหมือนนมส้มและน้ำอ้อย อยู่ในไม้ไผ่และข้อเป็นต้น ย่อมไม่รู้ว่เราอยู่ในไม้ไผ่และข้อเป็นต้น แม้ไม้ไผ่และข้อเป็นต้น ก็ไม่รู้ว่ นมส้ม และน้ำอ้อยอยู่ในเรา ฉะนั้น จริงอยู่ ธรรมเหล่านั้นเว้น ความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท เยื่อในกระดูก ตัดตอนด้วยพื้นภายในกระดูกทั้งหลาย และด้วยส่วนแห่งเยื่อในกระดูก. นี่เป็นการกำหนดเยื่อในกระดูกนั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดเยื่อกระดูกโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

วักกะ ไต

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า วักกะ ไต ต่างโดยเป็นดังลูกกลม ๒ ลูก ภายในสรีระ. โดยวาระมีสีแดงอ่อนมีสีเหมือนเมล็ดทองหลาง. โดยสัณฐาน สัณฐานเหมือนลูกกลมเล่นร้อยด้าย ของเด็กชาวบ้าน อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนมะม่วง ๒ ผลขั้วเดียวกันดังนี้ก็มี. โดยโอกาส ไตนั้น

ถูกเอ็นหยาบ ซึ่งออกมาจากหลุมค่อมโคนเดียวกัน ไปหน่อยหนึ่งแล้วแตกออกเป็นสองส่วนรัดตรึงไว้แล้วล้อมเนื้อหัวใจตั้งอยู่.

ในไตนั้น ก็กำหนดว่า ไตย่อมไม่รู้่ว่า เราถูกเอ็นหยาบรัดไว้ แม้เอ็นหยาบก็ไม่ว่า เรารัดไตไว้ เปรียบเหมือนมะม่วง ๒ ผลติดขั้วเดียวกัน ย่อมไม่รู้่ว่า เขาถูกขั้วรัดไว้ แม้ขั้วก็ไม่ว่าเรารัดมะม่วง ๒ ผลไว้ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล โดยปริเฉทว่า ไต ตัดตอนด้วยส่วนแห่งไต นี่เป็นการกำหนดไตนั้นโดยสภาวะ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล กำหนดไตโดยวรรณะ เป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

หทัย หัวใจ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า หทัยหัวใจ ภายในสรีระโดยวรรณะสีแดง มีสีเหมือนสีหลังกลีบปทุมแดง. โดยสัณฐานมีสัณฐานเหมือนดอกปทุมตูม ลอกกลีบนอกออกแล้ววางคว่ำหน้าลง. ก็หัวใจนั้น ข้างหนึ่งเหมือนผลบุญนาถตัดยอดข้างนอกเกลี้ยง ข้างในก็เหมือนข้างในผลบวบขม. ของตนปัญญามาก เข้มนิคหน้อย ของคนปัญญาอ่อน ตุ่มอย่างเดียว มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป ถอดรูปนั้นออกไปแล้ว เลือดขังอยู่ประมาณครึ่งฝ่ามือ ภายในหัวใจกล่าวคือชิ้นเนื้อส่วนที่เหลือ เลือดนั้นของคนรากจรีตสีแดง ของคนโทสจรีต สีดำ ของคนโมหจรีต สีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ของคนวิตกจรีต สีเหมือนน้ำเชือกั่วพู่ ของคนสัทธาจรีต สีเหมือนดอกกรรณิการ์ ของตนปัญญาจรีต ผ่องใสไม่ขุ่นมัว ปรากฏว่าโชติช่วงเหมือนแก้วมณีโดยกำเนิดที่ชำระแล้ว โดยทิศเกิดในทิศเบื้องบน โดยโอกาสตั้งอยู่ตรงกลางราวนมทั้งสอง ภายในสรีระ.

ในหัวใจนั้น ก็กำหนดว่า หัวใจย่อมไม่รู้เราตั้งอยู่ตรงกลางราวนม ทั้งสอง แม้วราวนมก็รู้ว่าหัวใจตั้งอยู่ตรงกลางเรา เปรียบเหมือนกลอนสลัก ตั้งอยู่กลางบานหน้าต่างและประตูทั้งสอง ย่อมไม่รู้เราตั้งอยู่ตรงกลางบานหน้าต่างและประตูทั้งสอง แม้อันหน้าต่างและประตูก็รู้ว่ากลอนสลักตั้งอยู่กลางเรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้นเว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า หัวใจตัดตอนด้วยส่วนแห่งหัวใจ นี่เป็นการกำหนดหัวใจนั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล กำหนดหัวใจโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

ยกนํ ตัป

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า ชันเนื้อคู่ ที่เรียกกันว่ายกนํ ตัป ภายใน สรีระ โดยวรรณะสีแดง มีสีเหมือนสีหลังกลีบดอกดอกกุณฑลแดง โดยสัณฐาน มีโคนเดียวกัน ปลายคู่ มีสัณฐานเหมือนดอกทองหลาง ก็ตบนั้นของคนปัญญาอ่อน มีแฉกเดียวแต่ใหญ่ ของคนมีปัญญามีแฉก ๒-๓ แฉก แต่เล็ก โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน โดยโอกาสอาศัยสีข้างด้านขวาตั้งอยู่ภายในราวนมทั้งสอง.

ในตบนั้น ก็กำหนดว่า ตบย่อมไม่รู้เราอาศัยสีข้างด้านขวาตั้งอยู่ภายในราวนมทั้งสอง แม้สีข้างด้านขวาภายในราวนมทั้งสองก็รู้ว่าตบอาศัยเรา ตั้งอยู่ เปรียบเหมือนชันเนื้อซึ่งแขวนอยู่ที่ข้างกระเบื้องหม้อ ย่อมไม่รู้เราแขวนอยู่ที่ตั้งกระเบื้องหม้อ แม้ข้างกระเบื้องหม้อก็ไม่ว่า ชันเนื้อแขวนอยู่ที่เรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. แต่โดยปริเฉท กำหนดว่า ตบตัดตอนด้วยส่วนแห่งตบ นี่เป็นการกำหนดตบนั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพก็เช่นเดียวกันกับผมนั่นแล. กำหนดตบโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

กิโถมกั พังผืด

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่าโดยวาระ**พังผืด**มี ๒ อย่าง คือ ชนิดปิด และชนิดไม่ปิด [เปิด] มีสีขาวเหมือนผ้าเก่า. โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือนโอกาสของคน. โดยทิสเกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาสพังผืดชนิดปิดล้อมหัวใจ และไคตั้งอยู่ พังผืดชนิดไม่ปิด [เปิด] หุ้มเนื้อได้หนังทั่วสรีระตั้งอยู่

ในพังผืดนั้น กำหนดว่า พังผืดย่อมไม่รู้ว่เราล้อมหัวใจและไค และ หุ้มเนื้อได้หนังทั่วสรีระ แม้หัวใจและไค และเนื้อทั่วสรีระ ก็ไม่รู้ว่เราถูก พังผืดหุ้ม เปรียบเหมือนที่เนื้ออันถูกผ้าเก่าหุ้ม ผ้าเก่าก็ไม่รู้ว่เราหุ้มเนื้อ แม้เนื้อก็ไม่รู้ว่เราถูกผ้าเก่าหุ้ม ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิด คำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า พังผืด เบื้องล่างตัดตอนด้วยเนื้อ เบื้องบนตัดตอนด้วยหนัง เบื้องขวางตัดตอนด้วย ส่วนแห่งพังผืด นี่เป็นการกำหนดพังผืดนั้นโดยสภาพ. ส่วนการกำหนดโดย วิสภาค ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดพังผืดโดยวาระเป็นต้น มีประการ ดังกล่าวมานี้

ปีหัง ม้าม

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวาระ **ม้าม** ภายในสรีระมีสีเขียว มีสีเหมือนดอกคนที่สอแห้ง. โดยสัณฐาน โดยมากมีสัณฐานเหมือนกลิ้งกลิ้งโคคำ ไม่พันกัน ประมาณ ๗ นิ้ว. โดยทิสเกิดในทิสเบื้องบน โดยโอกาส ตั้งอยู่ข้าง ซ้ายหัวใจ อาศัยข้างบนพื้นท้อง ซึ่งเมื่อออกมาข้างนอก เพราะถูกประหาร ด้วยเครื่องประหาร สัตว์ก็จะสิ้นชีวิต.

ในม้ามนั้น ก็กำหนดว่า ม้ามย่อมไม่รู้ว่เราอาศัยส่วนข้างบนของพื้น ท้อง แม้ส่วนข้างบนของพื้นท้องไม่รู้ว่ ม้ามอาศัยเราตั้งอยู่ เปรียบเหมือน

ก้อนโคมัย [มูลโค] อาศัยส่วนข้างบนของท้องตั้งอยู่ ย่อมไม่รู้ว่า เราอาศัย ส่วนข้างบนของท้องตั้งอยู่ แม้ส่วนข้างบนของท้องก็ไม่รู้ว่า ก้อนโคมัยอาศัย เราตั้งอยู่ ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า ม้ามตัดตอนด้วยส่วนแห่งม้าม นี่เป็น การกำหนดม้ามนั้นโดยสภาค ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผม นั้นแล. กำหนดม้ามโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมานะนี้.

ปปฺผาสฺ ปอด

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ ปอดเป็นประเภทขึ้นเนื้อ ๓๒ ชิ้น ภายในสรีระ สีแดงเหมือนผลมะเดื่อสุกยังไม่จัด โดยสัณฐาน มี สัณฐานเหมือนขนมที่ตัดไม่เรียบ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่ามีสัณฐานเหมือน กองหินอิฐก่อกำแพงดังนี้ก็มี ปอดนั้นไม่มีรส ไม่มีโอชะ เหมือนหินฟางที่ สัตว์เคี้ยวแล้ว เพราะถูกกระทบด้วยไออุ่นไฟที่เกิดแต่กรรม ซึ่งพลุ่งขึ้น เพราะ ไม่มีอาหารที่เคี้ยวที่เคี้ยว. โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน. โดยโอกาส ตั้งข้างบน ห้อยคลุมหัวใจและตับระหว่างราวนมทั้งสอง.

ในปอดนั้น ก็กำหนดว่า ปอดย่อมไม่รู้ว่าเราตั้งห้อยอยู่ระหว่างราวนม ทั้งสองภายในสรีระ แม้ระหว่างราวนมทั้งสองภายในสรีระ ก็ไม่รู้ว่า ปอดตั้ง ห้อยอยู่ในเรา เปรียบเหมือนรังนกห้อยอยู่ภายในขี้ผึ้งเก่า ย่อมไม่รู้ว่าเราตั้งห้อย อยู่ภายในขี้ผึ้งเก่า แม้ภายในขี้ผึ้งเก่าก็ไม่รู้ว่า รังนกตั้งห้อยอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล นี่เป็นการกำหนดปอดนั้นโดยสภาค. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับ ผมนั้นแล. กำหนดปอดโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมานะนี้.

อนัต ใส่ใหญ่

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวาระ ใส่ใหญ่ขดอยู่ในที่ ๒๑ ขด ของบุรุษขนาด ๓๒ ศอก ของสตรีขนาด ๒๘ ศอก สีขาว เหมือนสีน้ำตาล กรวดและปูนขาว. โดยสังฐาน มีสังฐานเหมือนงูเรื้อนที่เขาตัดหัววางขดไว้ในรางเลือด. โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาส ตั้งอยู่ภายในสรีระ ซึ่งมีหลุมคอและทางเดินกรีส [อุจจาระ] เป็นที่สุด เพราะโยงกับเบื้องบนที่หลุมคอ และเบื้องล่างที่ทางเดินกรีส.

ในใส่ใหญ่นั้น ก็กำหนดว่า ใส่ใหญ่ย่อมไม่รู้เราตั้งอยู่ภายในสรีระ แม้ภายในสรีระ ก็ไม่รู้ใส่ใหญ่ตั้งอยู่ในเรา เปรียบเหมือนเรื้อนร่างงูเรื้อน สิริษะขาด ที่ถูกวางไว้ในรางเลือด ย่อมไม่รู้เรา เราตั้งอยู่ในรางเลือด แม้รางเลือดก็ไม่รู้เรื้อนร่างงูสิริษะขาดตั้งอยู่ในเรานั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านั้นเว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า ใส่ใหญ่ตัดตอนด้วยส่วนแห่งใส่ใหญ่. นี่เป็นการกำหนดใส่ใหญ่โดยสภาค ส่วนกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล.

อนตุณ ใส่น้อย

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวาระ ใส่น้อยในระหว่างใส่ใหญ่ ภายในสรีระ สีขาวเหมือนสีรากจกกลนี. โดยสังฐาน มีสังฐานเหมือนรากจกกลนีนั้นแหละ. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสังฐานเหมือนเยี่ยวโค ดังนี้ ก็นี้ โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาสพันปลายปากขดใส่ใหญ่รวมกัน เหมือนแผ่นกระดานยนต์ พันเชือกเวลาที่คนทำ จอบและขวานเป็นต้นชักยนต์ ตั้งอยู่ระหว่างขดใส่ใหญ่ ๒๑ ขด เหมือนเชือกที่ร้อยขดเชือกเช็ดเท้า ตั้งอยู่ในระหว่างเชือกเช็ดเท้า.

ในไส้ນ้อยนั้น ก็กำหนดว่า ไส้ນ้อยย่อมไม่รู้ว่ามี เราพันไส้ใหญ่ภายในไส้ใหญ่ ๒๑ คนไว้ แม้ไส้ใหญ่ก็ไม่ได้รู้ว่ามี ไส้ນ้อยพันเราไว้เปรียบเหมือนเชือก [เล็ก] ร้อยขดเชือกเช็ดเท้า [เชือกใหญ่] ย่อมไม่รู้ว่ามี เราร้อยขดเชือกเช็ดเท้าไว้ แม้ขดเชือกเท้าก็ไม่ได้รู้ว่ามี เชือก [เล็ก] ร้อยเราไว้ ฉะนั้น. ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า ไส้ນ้อย ตัดตอนด้วยส่วนแห่งไส้ใหญ่. นี่เป็นการกำหนดไส้ນ้อยนั้น โดยสภาพส่วนการกำหนดโดยวิสภาพก็เช่นเดียวกับผลนั้นแล. การกำหนดไส้น้อยโดยธรรมะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมานี้.

อุทริย อาหารใหม่

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยธรรมะ อาหารใหม่มีสี่เหมือนอาหารที่กลืนเข้าไป โดยลักษณะที่ลักษณะเหมือนข้าวสารที่ผูกหย่อนๆ ในผ้ากรองน้ำ โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน. โดยโอกาส ตั้งอยู่ในท้อง ธรรมดาว่าท้อง เป็นพื้นของไส้ใหญ่ เสมือนโป่งลมที่เกิดเองตรงกลางฝ่าเบิก ซึ่งถูกบีบทั้งสองข้าง ภายนอกเกลี้ยงเกลา ภายในพัวพันด้วยกองขยะเนื้อ เสมือนผ้าซับระดู เระอะคล้ำคล่ำ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่าเสมือนข้างในของผลขนุนคั้น ดังนี้ก็มี. ในท้องนั้น มีหนองต่างด้วยหนอง ๓๒ ตระกูลอย่างนี้ คือ ตระกูลตักโกลกะ [ขนาดผลกระวาน] กัณฐุปปาทกะ [ขนาดไส้เดือน] ตาบทริกะ [ขนาดเสี้ยนตาล] เป็นต้น คลาคล่ำ ไตกันยัวเยี้ย อาศัยอยู่ประจำ ซึ่งเมื่อไม่มีอาหารมีน้ำและข้าวเป็นต้น ก็โอดแค้นต้องระงมซ่อนไซ้เนื้อหัวใจ และเวลาคนกลืนกินอาหารมีน้ำและข้าวเป็นต้นลงไป ก็เงยหน้าตาลีตาลานแย่งอาหาร ๒ - ๓ คำที่คนกลืนลงไปครั้งแรก [ท้อง] จึงกลายเป็นบ้านเกิด เป็นส่วนเป็นโรงพยาบาล และเป็นป่าช้าของหนองเหล่านั้น เป็นที่เปรียบเหมือนในถูลุสารถ ฝนเม็ดหยาบ ๆ ตกลงมาในบ่อโสโครกใกล้ประตูหมู่บ้านคนจันทาล ชาก

ต่าง ๆ ตั้งแต่ปัสสาวะ อุจจาระ ขึ้นหนัง กระดุก เอ็น น้ำลาย น้ำมูก และเลือดเป็นต้น ถูกน้ำพัดพา รวมคลุกเคล้ากับนมและน้ำ ก็มีหนองระกุกน้อยใหญ่เกิดเอง ล่วงไป ๒๓ วัน ก็เดือดด้วยแรงแสงแดดและความร้อน พ่นฟองฟอดปุดขึ้นข้างบน มีสีเขียวจัด ไม่สมควรที่จะเข้าใกล้หรือมองดู ไม่ต้องการถึงว่าจะสุตคัมหรือลัมรส จันใด น้ำและข้าวเป็นต้น มีประการต่าง ๆ ก็จันนั้นเหมือนกัน อันสากคือฟันบดละเอียดแล้ว อันมือคือลิ้นตัวกลับ ไปมาแล้ว คลุกเคล้าด้วยน้ำลาย ปราศจากความพร้อมด้วยสีกลิ้นรสเป็นต้น ไปทันใด เสมือนรากสุนัขในรางสุนัข รวมกันคลุกเคล้าด้วยดีเสลด เดือดด้วยแรงไฟในท้องและความร้อน มีหนองระกุกใหญ่่น้อยปล่อยฟองฟอดขึ้น เบื้องบน จะกลายเป็นกองขยะมีกลิ่นเหม็นและน่าเกลียดอย่างยิ่ง ซึ่งฟังมาแล้ว ทำให้ไม่อยากคิมน้ำกินข้าวเป็นต้น อย่างว่าถึงจะตรวจดูด้วยจักขุคือปัญญาเลข ซึ่งเป็นที่ ๆ น้ำและข้าวเป็นต้นตกลงไปแล้ว จะแบ่งเฉลี่ยเป็น ๕ ส่วน คือ ส่วนหนึ่ง สัตว์ [ในท้อง] จะกินส่วนหนึ่ง ไฟในท้องจะเผาไหม้ ส่วนหนึ่ง จะกลายเป็นปัสสาวะ ส่วนหนึ่งจะกลายเป็นอุจจาระ ส่วนหนึ่งจะกลายเป็น รส [โอชะ] บำรุงเพิ่มเลือดและเนื้อ.

ในอาหารใหม่นั้น ก็กำหนดว่า อาหารใหม่ ย่อมไม่รู้ว่า เราอยู่ในท้องที่มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียดอย่างยี่งี้ แม้ต้องก็ไม่รู้ว่า อาหารใหม่อยู่ในเรา เปรียบเหมือนรากสุนัข ที่อยู่ในรางสุนัข แม้รางสุนัขก็ไม่รู้ว่ารากสุนัขอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล โดยปริเฉท ก็กำหนดรู้ว่าอาหารใหม่ตัดตอนด้วยส่วนแห่งอาหารใหม่นี้เป็นการกำหนดอาหารใหม่นั้น โดยสภาค ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล กำหนดอาหารใหม่ โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

กริธ อารกเก [อุจจาระ]

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ อารกเก ภายใตริระ โดยมาก ก็มีสีเหมือนอาหารที่กลืนกินเข้าไป โดยสัณฐาน ก็มีสัณฐานเหมือน โอกาส. โดยทิส เกิดในทิสเบื้องล่าง. โดยโอกาส ตั้งอยู่ในที่อาหารอันย่อยแล้ว อยู่อาศัย ธรรมดาประเทศที่อาหารอันย่อยแล้วอยู่อาศัย ก็เป็นประเทศเสมือน ภายใตปล้องไม้ไผ่และอ้อ สูงประมาณ ๘ นิ้ว อยู่ปลายลำไผ่ใหญ่ระหว่าง โคนท้องน้อยและต้นหลังเบื้องล่าง เปรียบเหมือนน้ำฝนตกในที่เบื้องบน [สูง] ก็ไหลลงทำที่เบื้องล่าง [ต่ำ] ให้เต็มยังอยู่ ฉนั้นใด น้ำและข้าวเป็นต้นอย่างใด อย่างหนึ่ง ที่ตกลงในที่อยู่ของอาหารสด [ใหม่] อันไฟในท้องเผาให้สุกเดือด ปุดเป็นฟอง กลายเป็นของละเอียดไปเหมือนแป้ง เพราะไฟธาตุทำให้ละเอียด แล้วก็ไหลไปตามช่องลำไผ่ใหญ่ บีบรัดสะสมยังอยู่เหมือนดินเหลืองที่เขาใส่ ใตปล้องไม้ไผ่และต้นอ้อ ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน.

ในอารกเกนั้น ก็กำหนดว่า อารกเกยอมไม่รู้ ว่า เราอยู่ในที่อยู่ ของอาหารที่ย่อยแล้ว แม้ที่อยู่ต้องอาหารที่ย่อยแล้ว ก็ไม่รู้ ว่า อารกเกอยู่ใน เราเปรียบเหมือนดินเหลืองที่เขาใส่ลงในปล้องไม้ไผ่และไม้อ้อ ยอมไม่รู้ ดินเหลืองอยู่ในเรา แม้ปล้องไม้ไผ่และไม้อ้อก็รู้ว่า ดินเหลืองอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้เว้น จากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่ บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า อารกเก ตัดตอนด้วยส่วนแห่งอารกเก นี้ เป็นการกำหนดอารกเกนั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพก็เช่นเดียวกับฉนั้นแล. กำหนดอารกเกโดยวรรณะเป็นต้นมีประการดังกล่าวมานี้.

มตถุลลัค มันในสมอง

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ มันในสมองภายในกระโหลก ศิริระ ในสรีระ มีสีขาวเหมือนสีเห็ด. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสี

เหมือนสินน้ำนมเดือด ดังนี้ก็มี. โดยสังขฐาน มีสังขฐานเหมือนโอกาส. โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน. โดยโอกาส เป็นประเภทก้อนมันสมอง ๔ ก้อน ที่อาศัย ร้อยเอ็น ๔ รอย ภายในกระโหลกศีรษะในสรีระ รวมกันตั้งอยู่เหมือนก้อนแป้ง ๔ ก้อนที่เขา รวมกันตั้งไว้.

ในมันสมองนั้น ก็กำหนดว่า มันในสมองย่อมไม่รู้่ว่า เราอยู่ในกระโหลกศีรษะ แม้กระโหลกศีรษะก็ไม่รู้ว่ามันในสมองอยู่ในเรา เปรียบเหมือน ก้อนแป้งที่เขา สู้ไว้ในกระโหลกน้ำเต้าเก่า หรือน้ำนมเดือด ย่อมไม่รู้ว่าจะอยู่ในกระโหลกน้ำเต้าเก่า แม้กระโหลกน้ำเต้าเก่า ก็ไม่รู้ว่าจะก้อนแป้ง หรือน้ำนมเดือด อยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า มัน ในสมองตัดตอนด้วย ส่วนแห่งมันในสมอง นี่เป็นการกำหนดมันในสมองนั้นโดยสภาพ ส่วนการ กำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดมันในสมอง โดยวรรณะ เป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

ปิตตํ ตี

ต่อแต่นี้ไป กำหนดว่า ตี แม้สองชนิด คือดินนอกถุงและตีในถุง มี สีเหมือนน้ำมันมะขางนี้ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ดินนอกถุงมีสีเหมือนดอก พิกุลแห่งดังนี้ก็มี โดยสังขฐาน มีสังขฐานเหมือนโอกาส. โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาส ดินนอกถุง เว้นที่ของผมขนเล็บและพื้นอันพ้นจากเนื้อ และ หน้าที่แข็งและแห้ง เอิบอาบสรีระส่วนที่เหลืออยู่เหมือนหยาดน้ำมัน เอิบอาบ น้ำ ซึ่งเมื่อกำริบแล้ว ดวงตาจะเหลืองเวียนศีรษะ ตัวสั่นและคัน ตีในถุง ตั้งอยู่ในถุงน้ำดี ซึ่งเสมือนรังบวบขมให้ อาศัยเนื้อหัวใจตั้งอยู่ในระหว่าง หัวใจและปอด ซึ่งเมื่อกำริบแล้ว สัตว์ทั้งหลายจะเป็นบ้ามีจิตวิปลาส ทิ้งหิริ-โอดตปปะ ทำการที่ไม่ควรทำ พูดคำที่ไม่ควรพูด กิดข้อที่ไม่ควรคิด.

ในดินนั้น ก็กำหนดว่า ดินนอกอุ้ง ย่อมไม่รู้^๑ว่า เราเอิบอาบตลอดสรีระ อยู่ แม้สรีระก็^๒ไม่รู้^๓ว่า ดินนอกอุ้งเอิบอาบเราอยู่. เปรียบเหมือนน้ำมัน เอิบอาบน้ำอยู่ ย่อมไม่รู้^๔ว่าเราเอิบอาบน้ำอยู่ แม่น้ำก็^๕ไม่รู้^๖ว่า น้ำมันเอิบอาบเราอยู่ ฉะนั้น ดินในอุ้งย่อมไม่รู้^๗ว่า เราอยู่ในอุ้งน้ำดี แม่น้ำดีก็^๘ไม่รู้^๙ว่า ดินในอุ้งอยู่ในเรา เปรียบเหมือนน้ำฝน ที่อยู่ในรังบวบขม ย่อมไม่รู้^{๑๐}ว่า เราอยู่ในรังบวบขม แม้รังบวบขมก็^{๑๑}ไม่รู้^{๑๒}ว่าน้ำฝนอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า ดิ^{๑๓}ตัดตอนด้วยส่วนแห่งดี นี่เป็นการกำหนดดินนั้น โดยสภาค. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับ ผมนั้นแล กำหนดดีโดยว^{๑๔}รรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมานี้.

เสมอหิ เสดล

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่าโดยว^{๑๕}รรณะ เสมอหะมีประมาณบาตรหนึ่ง ภายในสรีระ มีสีขาว เหมือนสีน้ำในมะเดื่อ โดยส^{๑๖}ถฐาน มีส^{๑๗}ถฐานเหมือนโอกาส. โดยทิสเกิดในทิสเบื่องบน. โดยโอกาส ตั้งอยู่ในท้อง ซึ่งในเวลากลืนกินอาหารมีน้ำและโภชนะเป็นต้น เมื่อน้ำและโภชนะเป็นต้นตกลง ก็จะแตกออกเป็นสองส่วนแล้วจะกลับมาคลุมอีก ซึ่งเมื่อมีน้อย พื้นท้องจะมีกลิ่นเหมือนซากศพน่าเกลียดอย่างยิ่ง. เหมือนหัวฝิ^{๑๘}สุก เหมือนไข่ไก่เน่า เปรียบเหมือนสาหร่ายในน้ำ เมื่อขึ้นไม้หรือกระเบื้องตกก็จะขาดเป็นสองส่วนแล้วก็กลับมาคลุมอีก ฉะนั้น การเรอที่ดี ปากก็ดี จะมีกลิ่นเหม็นเหมือนซากศพน่าด้วยกลิ่นที่พุ่งขึ้นจากท้องนั้น และคนผู้นั้น ก็จะถูกเขาพูดได้ตะเพิดว่า ออกไปเจ้าส่งกลิ่นเหม็น และเสมอหะพอกพูนหนาแน่นขึ้น ก็ช่วยระงับกลิ่นเหม็นตั้งอยู่ภายในพื้นท้องนั้นแหละ เหมือนแผ่นกระดานปิดส้วม.

ในเสมหะนั้น ก็กำหนดว่า เสมหะย่อมไม่รู้ว่ามีอยู่ที่พื้นท้อง แม้พื้นท้องก็ไม่ว่าเสมหะอยู่ในเรา เปรียบเหมือนแผ่นฟองบนบ่อโสโครก ย่อมไม่ว่า เราอยู่ในบ่อโสโครก แม้บ่อโสโครกก็ไม่ว่า แผ่นฟองอยู่ในเราฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า เสมหะตัดตอนด้วยส่วนแห่งเสมหะ. นี่เป็นการกำหนดเสมหะนั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดเสมหะโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

ปุพฺพโพ หนอง

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวาระ หนองมีสีเหมือนใบไม้เหลือง โดยสณฺฐาน มีสณฺฐานเหมือนโอกาส โดยทิสเกิดในทิสทั้งสอง โดยโอกาส ธรรมดาโอกาสของน้ำเหลือง ตั้งอยู่ประจำไม่มี จะตั้งอยู่ในตำแหน่งสรีระที่น้ำเหลืองสะสมตั้งอยู่ ที่เมื่อถูกตอหนามเครื่องประหารและเปลวไฟเป็นต้นกระทบ แล้วห้อเลือด หรือเกิดฝีและต่อมเป็นต้น.

ในหนองนั้น ก็กำหนดว่า หนองย่อมไม่รู้ว่ามี เราตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ถูกตอและหนามเป็นต้นกระทบ หรือในตำแหน่งที่เกิดฝีและต่อมเป็นต้น ณ ที่นั้น ๆ แห่งสรีระ แม้ตำแหน่งสรีระก็ไม่ว่า น้ำเหลืองอยู่ในเรา เปรียบเหมือนยางไม้ที่ไหลออกตั้งอยู่ในที่ ๆ ถูกคมขวานเป็นต้นเฉพาะในที่นั้น ๆ ของต้นไม้ ย่อมไม่รู้ว่ามี เราตั้งอยู่ในที่ ๆ ถูกเฉพาะของต้นไม้ แม้ที่ ๆ ถูกเฉพาะของต้นไม้ก็ไม่ว่า ยางไม้ตั้งอยู่ในเราฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า หนองตัดตอนด้วยส่วนแห่งน้ำเหลือง นี่เป็นการกำหนดหนองนั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดหนองโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

โลหิต์ เลือด

ต่อแต่นั้นไป ในเลือด ๒ อย่าง คือ เลือดขังและเลือดเดิน ก็กำหนด เลือดขังก่อน โดยวรรณะมีสีเหมือนน้ำครั่งเดือดขึ้น เลือดเดินมีสีเหมือนน้ำ ครั่งใส. โดยสัณฐาน เลือดทุกอย่าง มีสัณฐานเหมือนโอกาสของตน. โดยทิส เลือดขังเกิดในทิสเบื้องบน เลือดเดินเกิดในทิสทั้งสอง โดยโอกาส เลือดเดิน จะกระจายไปตลอดสรีระทุกส่วนของสัตว์เป็นๆ เว้นที่ ๆ ผมนเล็บและฟันที่พ้น จากเนื้อ และหนังที่กระด้างและแข็ง เลือดขังทำส่วนล่างของตัวให้เต็มแล้ว ทำหดยเลือดให้ตกลงทีละน้อย ๆ บนม้ามหัวใจตับและปอดประมาณเต็มฝ่ามือ หนึ่ง ทำม้ามหัวใจตับและปอดให้ชุ่มอยู่ ซึ่งเมื่อไม่ทำม้ามและหัวใจเป็นต้น ให้ชุ่มอยู่ สัตว์ทั้งหลายก็จะกระหายน้ำ.

ในเลือด ก็กำหนดว่า เลือดย่อมไม่รู้ว่ เราทำม้ามและหัวใจเป็นต้น ให้ชุ่ม ตั้งอยู่ส่วนล่างของตัว แม้ที่ส่วนล่างของตัวหรือม้ามและหัวใจเป็นต้น ก็ไม่รู้ว่ เลือดตั้งอยู่ในเรา หรือทำเราให้ชุ่มตั้งอยู่ เปรียบเหมือนน้ำที่อยู่ใน ภาชนะเก่าๆ ทำก้นดินเป็นต้นข้างล่างให้ชุ่มอยู่ ย่อมไม่รู้ว่ เราตั้งอยู่ใน ภาชนะเก่าๆ ทำก้นดินเป็นต้นข้างล่างให้ชุ่มอยู่ แม้ภาชนะเก่าๆ หรือก้น ดินเป็นต้นข้างล่าง ก็ไม่รู้ว่ น้ำตั้งอยู่ในเรา หรือทำเราให้ชุ่มตั้งอยู่ ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเทท กำหนดว่า เลือดตัดตอนด้วยส่วนแห่งเลือด. นี่เป็นการกำหนด เลือดนั้นโดยสภาค. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดเลือดโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมานี้.

เสโท เหยื่อ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ เหยื่อ ในสรีระมีสีเหมือนน้ำ มันทาใส. โดยสังฆฐาน มีสังฆฐานเหมือนโอกาส โดยทิสเกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาส ธรรมดาเหยื่อจะออกอยู่เป็นนิจ หามีไม่ หากแต่เหยื่อมีอยู่ทุกเมื่อ หรือเพราะเหตุที่เวลาใด สรีระ เปรี้ยว ร้อน เพราะร้อนไฟแสงแดดและฤดูวิปริต เป็นต้น เวลานั้น เหยื่อจะไหลออกจากทุกรูผมและขุมขน เหมือนน้ำในกำ เถ้าขี้และก้อนขี้ที่ติดไม่เรียบพวยกขึ้นพองน้ำ ฉะนั้น พระโยคาวจรจึงกำหนด เหยื่อนั้น โดยสังฆฐาน ด้วยรูผมและขุมขนเหล่านั้น ท่านบูรพาจารย์ทั้งหลาย กล่าวไว้ว่า อันพระโยคาวจร ผู้กำหนดเอาเหยื่อเป็นอารมณ์ พึงมนสิการใส่ใจเหยื่อ โดยที่เหยื่อทำรูผมและขุมขนให้เต็มแล้วตั้งอยู่.

ในเหยื่อนั้น กำหนดว่า เหยื่อย่อมไม่รู้ ว่า เราไหลออกจากรูผมและขุมขน แม้รูผมและขุมขนก็ไม่ว่า เหยื่อไหลออกจากเรา เปรียบเหมือนน้ำที่ ไหลออกจากช่องกำเหง้าขี้และกำขี้ ข้อมไม่รู้ ว่า เราไหลออกจากช่องเหง้า ขี้และกำขี้ แม้ช่องเหง้าขี้และกำขี้ ก็ไม่ว่า น้ำไหลออกจากเรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเทเพทกำหนดว่า เหยื่อตัดตอนด้วยส่วนแห่งเหยื่อ นี่เป็นกำหนดเหยื่อนั้น โดยสภาพ. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดเหยื่อ โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมานี้.

เมโท มันทัน

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะนั้น มันทันระหว่างหนังและเนื้อ ในสรีระ มีสีเหมือนขมิ้นผำ โดยสังฆฐาน มีสังฆฐานเหมือนโอกาส จริงอย่าง นั้น สำหรับคนตัวอ้วนมีสุข มันทันที่แผ่ไประหว่างหนังและเนื้อ มีสังฆฐาน

เหมือนผ้าเปลือกไม้เก่าข้อมขมื่น สำหรับคนตัวผอม มันข้นอาศัยเนื้อแข็ง เนื้อขา
เนื้ออาศัยสันหลังและเนื้อหลังและเนื้อพื้นท้องรวมไว้ มีสัณฐานเหมือนผ้า
เปลือกไม้เก่าข้อมขมื่นที่เขารวบวางไว้. โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง โดยโอกาส
มันข้นสำหรับคนอ้วนแผ่ไปทั่วสรีระ สำหรับคนผอม อาศัยเนื้อแข็งเป็นต้น อยู่
ซึ่งก็คือมันเหนียว มิใช่รวมไว้เพื่อเป็นน้ำมันในสมอง มิใช่เพื่อเป็นน้ำมันใน
ลำข้าว มิใช่เพื่อตามประทีป [จุดตะเกียง] เพราะเป็นของน่าเกลียดอย่างยิ่ง.

ในมันข้นนั้น กำหนดว่า มันข้นข้อมไม่รู้ว่ เราอาศัยทั่วสรีระหรือ
เนื้อที่แข็งเป็นต้นตั้งอยู่ แม้ทั่วสรีระหรือเนื้อที่แข็งเป็นต้น ก็ไม่รู้ว่ มันข้น
อาศัยเราตั้งอยู่ เปรียบเหมือนผ้าเปลือกไม้เก่าข้อมขมื่น ที่วางพังกองเนื้อ ข้อม
ไม่รู้ว่ เราวางพังกองเนื้อ แม้กองเนื้อก็ไม่รู้ว่ ผ้าเปลือกไม้เก่าข้อมขมื่นวาง
พังกองเรา ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา
 ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า มันข้น เบื้องล่างตัดตอนด้วยเนื้อ
เบื้องบนตัดตอนด้วยหนัง โดยรอบ ตัดตอนด้วยส่วนแห่งมันข้น. นี่เป็นการ
กำหนดมันข้นนั้นโดยสภาพ. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมมัน
แล. กำหนดมันข้น โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

อสุสุ น้ำตา

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ น้ำตา มีสีเหมือนน้ำมันงา
ใส. โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือนโอกาส. โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน โดย
โอกาส ตั้งอยู่ในเบ้าตา ถิ่นน้ำตานี้ หางตั้งอยู่ในเบ้าตาทุกเมื่อเหมือนน้ำดี
ในถุงน้ำดีไม่. มีได้อย่างไรเล่า. เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายเกิดโสมนัสดีใจ ก็หัว-
เราะดังลั่น เกิดโสมนัสเสียใจ ก็ร้องไห้ครวญหรือกลืนกินอาหารเผ็ดก็
เหมือนกัน และเมื่อใด ตาทั้งสองข้างของสัตว์เหล่านั้น ถูกควันละอองและ

ฝุ่นเป็นต้นกระทบ เมื่อนั้น น้ำตาเกิดขึ้นเพราะโสมนัส โทมนัสและอาหาร
เผ็ดเป็นต้น ก็จะขัง เอ่อออกเต็มเบ้าตา ท่านบูรพาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า
อันพระโยคาวจร ผู้กำหนดเอน้ำตาเป็นอารมณ์ พึงมนสิการใส่น้ำตานั้น
โดยที่น้ำตาขังเต็มเบ้าตานั่นแล.

ในน้ำตานั้น กำหนดว่า น้ำตาข้อมไม่รู้เราขังอยู่ในเบ้าตา แม้เบ้า
ตาก็ไม่รู้ น้ำตาขังอยู่ในเรา เปรียบเหมือนน้ำที่ขังอยู่ในเมล็ดลูกตาลรุ่นที่
ตัดปลายข้อมไม่รู้เราขังอยู่ในเบ้าเมล็ดลูกตาลรุ่นที่ตัดปลาย แม้เบ้าเมล็ดลูก
ตาลรุ่นตัดปลาย ก็ไม่รู้ น้ำขังอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้น
จากความคิดคำนึงและพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่าน้ำ
ตา ตัดตอนด้วยส่วนแห่งน้ำตา นี่เป็นการกำหนดน้ำตานั่น โดยสภาพ. ส่วน
การกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. ก็กำหนดน้ำตา โดยวรรณะ
เป็นต้น มีประการดังกล่าวมานี้.

วสา มันทลว

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ มันทลว คือมันที่ละลาย
อยู่โนสรีระ มีสีเหมือนน้ำมันที่ราดในข้าวตัง. โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือน
โอกาส โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาส ตั้งอยู่ที่ฝ่ามือหลังมือฝ่าเท้าหลัง
เท้า ดังจุมูก หน้าผากและจอยบ่า แต่มันทลวนั้น หาละลายตั้งอยู่ในโอกาส
เหล่านั้น ทุกเมื่อไม่. อย่างไรเล่า. เมื่อใด ประเทศที่เหล่านั้น เกิดไออุ่น
เพราะไม่ถูกกันกับความร้อนของไฟ แสงแดด ฤดูและธาตุที่ไม่ถูกกัน เมื่อ
นั้นมันลว ก็จะละลายซ่านไปในประเทศที่เหล่านั้น เหมือนน้ำค้างในบ่อน้ำ
ที่มีน้ำใส.

ในมันเหลว กำหนดว่า มันเหลวย่อมไม่รู้วาท่วมอยู่ตลอดฝ่ามือ
เป็นต้น แม้ฝ่ามือเป็นต้นก็รู้วามันเหลวท่วมเราอยู่ เปรียบเหมือนน้ำค้ำ
ที่ท่วมบ่อน้ำอยู่ ย่อมไม่รู้วาท่วมบ่อน้ำ แม้บ่อน้ำก็รู้วาท่วม
เราอยู่ ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา
 ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล โดยปริเฉท กำหนดว่า มันเหลวตัดตอนด้วยส่วนแห่งมันเหลว
นี้เป็นการกำหนดมันเหลวนั้นโดยสภาค ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับ
ผมนั่นแหละ กำหนดมันเหลว โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

เขโผ น้ำลาย

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ น้ำลายภายในปากในสตรีระ
สีขาวสีเหมือนฟองน้ำ. โดยสัทฐาน มีสัทฐานเหมือนโอกาส. อาจารย์พวก
หนึ่งกล่าวว่า มีสัทฐานเหมือนฟองน้ำทะเลดังนั้นก็มิ โดยทิส เกิดในทิสเบื้อง
บน. โดยโอกาส ไหลลงจากแก้มสองข้าง ตั้งอยู่ที่ลิ้น แต่น้ำลายนั้น หาสะสม
ตั้งอยู่ที่แก้มนั้น ทุกเมื่อไปไม่ เป็นอย่างไรเล่า. เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายเห็น
หรือ ระลึกถึงอาหารเช่นนั้น หรือวางของร้อนของรสขมเผ็ดเค็มและเปรี้ยว
บางอย่างลงในปาก และเมื่อใด หัวใจของสัตว์เหล่านั้น ไม่สบาย หรือเกิด
หิวขึ้นในบางครั้ง เมื่อนั้นน้ำลายจะเกิดไหลลงจากแก้มทั้งสองข้างตั้งอยู่ที่ลิ้น
แต่ที่ปลายลิ้นน้ำลายนั้นจะบาง ที่โคนลิ้นจะหนา ก็ข้าวเม่า ข้าวสาร หรือของ
เคี้ยวอื่น ๆ บางอย่างที่เขาใส่ลงในปาก จะยังไม่ละลายไปเหมือนน้ำในบ่อที่ขุด
บนทรายริมแม่น้ำ เมื่อนั้น น้ำลาย จะสามารถทำของเคี้ยวให้เปียกชุ่ม.

ในน้ำลายนั้น กำหนดว่า น้ำลายย่อมไม่รู้วาท่วมอยู่ตลอดแก้มทั้งสอง
ข้างตั้งอยู่ที่พื้นลิ้น แม้พื้นลิ้นก็รู้วาท่วมน้ำลายไหลลงจากแก้มทั้งสองข้างตั้งอยู่

ในเรา เปรียบเหมือนน้ำที่ตั้งอยู่ที่พื้นบ่อซึ่งเขาขุดบนทรายริมแม่น้ำ ย่อมไม่รู้ว่าเรากำลังอยู่ที่พื้นบ่อ แม้พื้นบ่อก็ไม่รู้ว่ามีน้ำตั้งอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่าน้ำลายตัดตอนด้วยส่วนแห่งน้ำลาย. นี่เป็นการกำหนดน้ำลายนั้น โดยสภาพ. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดน้ำลาย โดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

สังขานิกา น้ำมูก

ตั้งแต่นั้นไป ก็กำหนดว่าโดยวาระ น้ำมูก สีขาวเหมือนสีเขือตาล รุน. โดยสังขาน มีสังขานเหมือนโอกาส. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสังขานเหมือนหน่อหวายที่เขาใส่ติดต่อกัน กีบ ๆ เข้าไปในโพรงจุก ดังนี้ก็มี โดยทิสเกิดในทิสเบื้องบน. โดยโอกาส ขังอยู่เต็มจุก แต่น้ำมูกนั้น หาสะสมขังอยู่ในโพรงจุกนั้นทุกเมื่อไปไม่. เป็นอย่างไรเล่า บุรุษหอนมสั้มไว้ในใบบัว เอาหนามเจาะใบบัวตอนล่าง ที่นั่น ก้อนนมสั้มก็จะไหลออกจากช่องนั้นตกลงไปภายนอก จันใด เมื่อใดสัตว์ทั้งหลายร้องไห้หรือเกิดธาตุกำเริบ โดยอาหารและฤดูที่ไม่ถูกกัน เมื่อนั้นมันในสมอง ที่กลายเป็นเสมหะเสีย ไหลออกจากภายในศีรษะ ลงทางช่องบนเพดานปาก ขังอยู่เต็มจุกนั้นเหมือนกัน

ในน้ำมูกนั้น กำหนดว่า น้ำมูกย่อมไม่รู้ว่าเรากำลังอยู่ในโพรงจุก แม้โพรงจุกก็ไม่รู้ว่า น้ำมูกขังอยู่ในเราเปรียบเหมือนนมสั้มเสียที่เขาใส่ไว้ในหอยโข่ง ย่อมไม่รู้ว่าเราอยู่ในหอยโข่ง แม้หอยโข่งก็ไม่รู้ว่า นมสั้มเสียอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า น้ำมูก ตัดตอนด้วยส่วนแห่งน้ำมูก นี่เป็นการกำหนดน้ำมูกนั้น. โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดน้ำมูกโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

ลลิกา ไขข้อ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า ชากศพที่ล้นเป็นมันในภายในที่ต่อแห่ง
สรีระ ภายในสรีระ ชื่อไขข้อ. โดยวรรณะ ไขข้อนั้น มีสีเหมือนยางคัน
กรรมการ. โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือนโอกาส. โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง.
โดยโอกาส ให้สำเร็จกิจคือหน้าที่หยอดน้ำมันที่ต่อแห่งกระดูกทั้งหลาย ตั้งอยู่.
ภายในที่ต่อ ๑๘๐ แห่ง ไขข้อนั้น ของผู้ใดมีน้อย ผู้นั้น ลูกขึ้น นั่งลงก้าวไป
ข้างหน้า ถอยมาข้างหลัง งอแขนเหยียดแขน กระดูกทั้งหลายก็จะล้นกုပ်กับ
เดินไปก็เหมือนทำเสียงคืดนี้ เดินทางไกลไปได้แม้เพียงโยชน์หนึ่งสองโยชน์
วาโยธาตุก็กำเริบ [เป็นลม] ตัวก็ลำบาก. ส่วนไขข้อของผู้ใดมีมาก ผู้นั้น
กระดูกทั้งหลายก็ไม่ล้นกုပ်กับ ในขณะที่ลูกขึ้นและนั่งลงเป็นต้น แม้เดินทาง
นาน ๆ วาโยธาตุก็ไม่กำเริบ ตัวก็ไม่ลำบาก.

ในไขข้อนั้น กำหนดว่า ไขข้อย่อมไม่รู้วาระหยอดน้ำมันที่ต่อ ๑๘๐
แห่งอยู่ แม้ที่ต่อ ๑๘๐ แห่งก็ไม่รู้ว่าไขข้อหยอดน้ำมันเราอยู่ เปรียบเหมือน
น้ำมัน หยอดเพลารยอมไม่รู้วาระหยอดน้ำมันเพลารอยู่ แม้เพลารก็ไม่รู้
ว่า น้ำมันหยอดน้ำมันเราอยู่ ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมชาติเหล่านั้นเว้นจากความคิด
คำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า ไขข้อคิด
ตอนด้วยส่วนแห่งไขข้อ นี่เป็นการกำหนดไขข้อนั้นโดยสภาค. ส่วนการกำหนด
โดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดไขข้อโดยวรรณะเป็นต้น มีประการ
ดังกล่าวมานี้.

มุตติ มุตร [ปัสสาวะ]

ต่อแต่นั้นไป กำหนดว่า โดยวรรณะ มุตรภายในสรีระมีสีเหมือน
น้ำค้างถั่วทอง โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือนน้ำที่อยู่ภายในหม้อน้ำที่เต็ม

ซึ่งเขาวางคว่ำปาก. โดยทิศ เกิดในทิศเบื้องล่าง โดยโอกาสตั้งอยู่ในกะเพาะปัสสาวะ. ถูกับปัสสาวะ ท่านเรียกชื่อว่ากะเพาะปัสสาวะ ซึ่งเปรียบเหมือนรสน้ำโสโครก ย่อมเข้าไปในหม้อซึ่งที่ไม่มีปาก ซึ่งเขาวางไว้ในบ่อโสโครก ทางเข้าไปของรสน้ำโสโครกนั้นไม่ปรากฏ จันใด มูตรเข้าไปทางสรีระ แต่ทางเข้าไปของมูตรนั้นไม่ปรากฏ ส่วนทางออกเท่านั้นปรากฏอยู่.

ในมูตรนั้น กำหนดว่า มูตรย่อมไม่รู้่ว่า เราตั้งอยู่ในกะเพาะปัสสาวะ แม้กะเพาะปัสสาวะก็ไม่ว่ามูตรตั้งอยู่ในเรา เปรียบเหมือนรสน้ำโสโครก ในหม้อซึ่ง ที่ไม่มีปากซึ่งเขาวางไว้ในบ่อน้ำโสโครก ย่อมไม่รู้ว่าจะอยู่ในหม้อซึ่งที่ไม่มีปาก แม้หม้อซึ่งก็ไม่ว่ารสน้ำโสโครกตั้งอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า มูตรตัดตอนด้วยภายในกะเพาะปัสสาวะ และด้วยส่วนแห่งมูตร นี้เป็นการกำหนดมูตรนั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดมูตร โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมานี้. พระโยคาวจรกำหนดทวัตติงสาการนี้ โดยวรรณะเป็นต้น ด้วยประการดังนี้.

เพราะอาศัยการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งภาวนาการเจริญทวัตติงสาการนั้น ๆ ทวัตติงสาการมีผมเป็นต้น ก็ย่อมจะคล่องแคล่ว ปรากฏชัดโกฏฐาสเป็นส่วน ๆ แก่พระโยคาวจรนั้น ผู้กำหนดทวัตติงสาการนี้ โดยวรรณะเป็นต้น ด้วยประการดังนี้ ตั้งแต่นั้นไปเมื่อบุรุษมีดวงตา ตรวจพวงมาลัยแห่งดอกไม้ทั้งหลาย ซึ่งมี ๓๒ สี อันร้อยไว้ด้วยด้ายเส้นเดียวกัน ดอกไม้ทุกดอก ก็ย่อมเป็นอันปรากฏไม่ก่อนไม่หลัง จันใด เมื่อพระโยคาวจร สํารวจกายนี้ด้วยสติว่า ในกายนี้มีเกสาผมเป็นต้น ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเป็นอันปรากฏไม่ก่อนไม่หลัง จันนั้นเหมือนกัน สติที่ตั้งขึ้นในผมทั้งหลายที่นึกถึง ย่อมจะเป็นไปจน

ถึงมูตร ตั้งแต่นั้นไป มนุษย์และเดียรถายเป็นต้น ที่เดินไปมา จะละอาการว่าสัตว์ ปรากฏชัดแต่กองแห่งโกฏฐาสเป็นส่วนๆ เท่านั้น แก่พระโยคาวจรนั้น และน้ำและโภชนะเป็นต้น ที่สัตว์เหล่านั้นกลืนกิน ก็จะปรากฏชัดเหมือนใส่ลงไปในกองโกฏฐาส.

ในข้อนี้ ผู้ทักท้วงกล่าวว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น พระโยคาวจรผู้นี้จะพึงทำอะไร ต่อแต่นั้นไป. ขอกล่าวชี้แจงดังนี้ นิमितนั้นนั่นแล อันพระโยคาวจรพึงเสพ พึงเจริญ พึงทำให้มาก พึงกำหนด ให้เป็นอันกำหนดด้วยดี ถ้ามว่าก็พระโยคาวจรนี้ เสพเจริญนิमितนั้น ทำให้มาก กำหนดให้เป็นอันกำหนดด้วยดีอย่างไร. ตอบว่า ความจริง พระโยคาวจรนี้เสพนิมิตที่ท่วตติงสาการมีผมเป็นต้น ปรากฏ เป็นโกฏฐาสส่วนๆ นั้น ย่อมผูก คบ เข้าไปใกล้ด้วยสติ ให้ใจยึดห้อยถือสติ หรือทำสติที่ได้ในนิमितนั้น ให้งอกงาม ท่านเรียกว่าเจริญนิमितนั้น. ขื่อว่าทำให้มาก ได้แก่ทำนิमितนั้นบ่อยๆ ให้ประกอบด้วยสติ อันวิตกและวิจารณ์เข้ากระทบแล้ว. ขื่อว่ากำหนดให้เป็นอันกำหนดด้วยดี ได้แก่ณิมิตเป็นอันกำหนดด้วยดี ไม่หายไปอีก โดยประการใด พระโยคาวจรย่อมกำหนดเข้าไปรองรับเข้าไปผูกนิमितนั้นไว้ด้วยสติ โดยประการนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง มนสิการโกศล ความฉลาดในมนสิการอันใด ที่กล่าวไว้แต่ก่อน ๑๐ ข้ออย่างนี้คือ โดย ๑. โดยลำดับ ๒. โดยไม่เร่ร่อน ๓. โดยไม่ช้านัก ๔. โดยป้องกันความฟุ้งซ่าน ๕. โดยล่วงบัญญัติเสีย ๖. โดยปล่อยลำดับ ๗. โดยลักษณะ ๘. ๙. ๑๐. สูตรทั้ง ๓. ในมนสิการโกศลนั้น พึงทราบว่ พระโยคาวจรมนสิการใส่ใจโดยลำดับ ขื่อว่า เสพ. มนสิการโดยไม่เร่ร่อน และโดยไม่ช้านัก ขื่อว่า เจริญ มนสิการโดยป้องกันความฟุ้งซ่าน ขื่อว่าทำให้มาก มนสิการโดยล่วงบัญญัติเป็นต้น ขื่อว่า กำหนดให้เป็นอันกำหนดด้วยดี.

ในข้อนี้ผู้ทักท้วงกล่าวว่า พระโยคาวจรนี้ มนสิการธรรมเหล่านั้น โดยมนสิการโกศลมีโดยลำดับเป็นต้นอย่างไร. ขอกล่าวชี้แจงดังนี้ ความจริงพระโยคาวจรนี้ ครั้นมนสิการหมดแล้ว ลำดับจากนั้น ก็มนสิการขณ ไม่มนสิการเลิပ်. ในอาการทุกอย่างดังนี้ เพราะเหตุไร. เพราะว่าพระโยคาวจรเมื่อมนสิการพิศลำดับ ก็มีจิตลำบาก ก็ไปจากทวัตติงสาการภาวนา เจริญภาวนาไม่สำเร็จ เพราะไม่ได้ธัมมาเสวนาความสดชื่นที่ควรได้โดยภาวนาสมบัติเปรียบเหมือนบุรุษผู้ไม่ฉลาดขึ้นบันได ๓๒ ขั้น ผิดสำหรับ ก็ลำบากกายยอมตกบันไดนั้น ขึ้นบันไดไม่สำเร็จ ฉะนั้น.

อนึ่ง พระโยคาวจรเมื่มนสิการโดยลำดับ ก็มนสิการไม่เร็วเกินไปว่า เกสา โลมา. เพราะว่า พระโยคาวจรเมื่อมนสิการเร็วเกินไป ก็ไม่อาจกำหนดสีและสัณฐานเป็นต้น ที่พ้นจากทวัตติงสาการ แต่นั่น ก็จะไม่ฉลาดในทวัตติงสาการ และกรรมฐานก็จะเสื่อมเสียไป เปรียบเหมือนบุรุษ กำลังเดินทางไกล ไม่อาจกำหนด ทางเรียบ ทางขรุขระต้นไม้ ที่คอนที่ลุ่ม ทางสองแพร่งเป็นต้น ที่พ้นไปจากหนทาง แต่นั่น ก็จะไม่ฉลาดในหนทาง การเดินทางไกล ก็จะสิ้นไป ฉะนั้น.

อนึ่ง พระโยคาวจร มนสิการโดยไม่เร่ร่อนนัก ฉันทิโก ก็มนสิการ แม้โดยไม่ชักช้านักฉันทิโก เพราะว่า พระโยคาวจรเมื่อมนสิการชักช้านัก ก็จะไม่ถึงความสำเร็จทวัตติงสาการภาวนา แต่จะถึงความย่อยยับด้วยกามวิตกเป็นต้น ในระหว่าง เพราะขาดภาวนา เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกล ถูกหน่วงเหนี่ยวอยู่ที่ต้นไม้อูเขา และหนองน้ำเป็นต้น ในระหว่างทาง ก็ไม่ถึงถิ่นที่ประสงค์ แต่จะถึงความย่อยยับ ด้วยสิ่งใดและเสียเป็นต้น ในระหว่างนั่นเอง ฉะนั้น.

อนึ่ง พระโยคาวจรเมื่อนมสิการโดยไม่ชักช้านัก ก็มนสิการแม้โดย
ป้องกันความฟุ้งซ่านเสีย พระโยคาวจรย่อมมนสิการ โดยประการที่จะไม่ฟุ้ง-
ซ่าน เพราะงานอื่น ๆ มีงานนวัตรม การก่อสร้างเป็นต้น พระโยคาวจร ผู้
มีจิตฟุ้งซ่านไปภายนอก มีความตริกแห่งจิตไม่ตั้งมั่นในทวิตติงสาการมีผม
เป็นต้น ก็ไม่ถึงความสำเร็จแห่งภาวนา จะถึงความย่อยยับเสียในระหว่างนั้น
เองเหมือนสหยาของพระโผติสัตว์ ย่อยยับเสียในการเดินทางไปกรุงตักกสิลา
ส่วนพระโยคาวจรผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีความตริกแห่งจิตตั้งมั่นในทวิตติงสาการ
มีผมเป็นต้น ก็ถึงความสำเร็จแห่งภาวนา เหมือนพระโผติสัตว์ถึงความสำเร็จ
แห่งราชสมบัติในกรุงตักกสิลา ธรรมเหล่านั้น ย่อมปรากฏโดยอสุกะ โดยสีหรือ
โดยความว่างเปล่า ด้วยอำนาจบารมี จริยาและความน้อมใจเธอแก่พระโยคาว-
จรนั้น ผู้มนสิการโดยป้องกันความฟุ้งซ่าน ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พระโยคาวจรนมสิการธรรมเหล่านั้น โดยลวงบัญญัติ. ชื่อว่า
โดยลวงบัญญัติ ได้แก่นมสิการลวงเลยสละเสียซึ่งโวหารเป็นต้นอย่างนี้ว่า เกสา
โลมา โดยเป็นอสุกเป็นต้น ตามที่ปรากฏแล้ว. มนสิการอย่างไร. เปรียบ
เหมือนมนุษย์ทั้งหลาย ที่เข้าไปอาศัยอยู่ในน้ำ ทำเครื่องหมายหักกิ่งไม้เป็นต้น
เพื่อจำสถานที่ที่มึ่น้ำไว้เพราะเป็นภูมิภาคที่ไม่คุ้นเคย ไปตามแนวเครื่องหมายนั้น
ย่อมบริโภคน้ำได้ แต่เมื่อใด คุ้นเคยภูมิภาคแล้ว ก็ปล่อยไม่สนใจเครื่องหมาย
นั้นเข้าไปยังสถานที่ที่มึ่น้ำ บริโภคน้ำได้ ฉะนั้น พระโยคาวจรนี้ก็ฉะนั้น
เหมือนกัน มนสิการธรรมเหล่านั้น โดยโวหารนั้น ๆ มีเกสา โลมาเป็นต้นไป
ก่อน เมื่อธรรมเหล่านั้น ปรากฏชัดโดยอารมณ์มีอสุกเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง
ลวงเลยปล่อยโวหารนั้น มนสิการโดยอารมณ์มีอสุกเป็นต้นแล.

ในข้อนั้น ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ธรรมเหล่านั้น ปรากฏโดยความเป็นอสุกะ
เป็นต้นแก่พระโยคาวจรนั้นอย่างไร โดยวิธีอย่างไร หรือโดยความเป็น

ของว่างเปล่าอย่างไร. อนึ่ง พระโยคาวจร มนสิการธรรมเหล่านี้โดยอสุภะ
อย่างไร โดยวรรณะอย่างไร หรือโดยความว่างเปล่าอย่างไร. ก่อนอื่น ผม
ทั้งหลายย่อมปรากฏแก่พระโยคาวจรนั้นโดยอสุภะ เป็น ๕ ส่วน คือ วรรณะ สี
ลักษณะ ทรวดทรง คันธะกลิ่น อาสยะ ที่อยู่และโอกาสที่เกิด พระโยคาวจรนี้
มนสิการธรรมเหล่านี้ เป็น ๕ ส่วนนั้นแล โดยอสุภะ อย่างไรเล่า. ธรรมคา
หมเหล่านั้นโดยวรรณะ ไม่งาม เป็นของปฏิกูลน่าเกลียดอย่างยิ่ง. จริงอย่างนั้น
มนุษย์ทั้งหลาย เห็นเปลือกไม้หรือเส้นด้าย มีสีเหมือนผม ซึ่งตกลงไปในน้ำ
และข้าวเวลากลางวัน ย่อมทิ้งหรือเกลียดน้ำและข้าว แม้เป็นของชอบใจ ด้วย
สำคัญว่าผม. แม้โดยลักษณะ ก็ไม่งาม จริงอย่างนั้น มนุษย์ทั้งหลาย กระทบ
เปลือกไม้หรือเส้นด้าย ซึ่งมีลักษณะเหมือนผม ซึ่งตกลงไปในน้ำข้าว เวลา
กลางคืน ย่อมทิ้งหรือเกลียดน้ำข้าวแม้เป็นของชอบใจ ด้วยสำคัญว่าผม. แม้
โดยกลิ่นก็ไม่งาม. จริงอย่างนั้น ผมทั้งหลายที่เว้นการตกแต่งมีทาน้ำมัน ดิน
ดอกไม้ รมควันเป็นต้น กลิ่นน่ารังเกียจอย่างยิ่ง คนสูดกลิ่น ผมที่โยนใส่ใน
ไฟ ต้องปิดจมูก เบือนหน้าหนี. แม้โดยที่อยู่ก็ไม่งาม. จริงอย่างนั้น ผม
เหล่านั้น สะสมแล้ว ก็เพิ่มพูนไพบูลย์ด้วยการไหลมาคั่งกันของดี เสมหะ น้ำ-
เหลืองและเลือด เหมือนต้นกะเพราเป็นต้นในกองขยะ ด้วยการไหลมาคั่งกัน
ของสิ่งไม่สะอาดของมนุษย์นานาชนิด. แม้โดยโอกาส ก็ไม่งาม. จริงอย่าง
นั้น ผมเหล่านั้น เกิดในหนังอ่อน ที่คลุมศีรษะของมนุษย์ทั้งหลาย เหนือ
ยอดกองซากศพ ๓๑ มีขนเป็นต้น ซึ่งน่าเกลียดอย่างยิ่งเหมือนต้นกะเพราเป็น
ต้นในกองขยะ. ในซากศพ ๓๑ มีขนเป็นต้น ก็นัยนี้. พระโยคาวจรนี้ มน-
สิการธรรมเหล่านี้ ที่ปรากฏโดยอสุภะ โดยความเป็นของไม่งาม ด้วยประการ
อย่างนี้ก่อน.

ถ้าหากว่า ธรรมเหล่านี้ปรากฏแก่พระโยคาวจรนั้น โดยวาระเมื่อเป็นดังนี้ ผมทั้งหลายก็ปรากฏ โดยเป็นนิตกสิน. ขน ฟัน ก็อย่างนั้น ย่อมปรากฏ โดยเป็นโอทาคสิน. ในทวัตติงสาการทุกอย่าง ก็นัยนี้. พระโยคาวจรนี้ ย่อมมนสิการธรรมเหล่านี้ โดยเป็นกสินนั้น ๆ นั้นแล. ธรรมที่ปรากฏโดยวาระอย่างนี้ พระโยคาวจรก็มนสิการโดยวาระ ก็ถ้าหากว่า ธรรมเหล่านั้นปรากฏแก่พระโยคาวจรนั้น โดยความเป็นของว่างเปล่า เมื่อเป็นดังนี้ ผมทั้งหลายย่อมปรากฏ โดยเป็นการประชุมวินิพโกรูปที่มีโคชะครบ ๘ ด้วยการกำหนดแยกออกจากกลุ่มก้อน. ขนเป็นต้น ก็ปรากฏเหมือนอย่างที่ผมปรากฏ. พระโยคาวจรนี้ ย่อมมนสิการธรรมเหล่านั้น อย่างนั้นเหมือนกัน. ธรรมที่ปรากฏโดยความเป็นของว่างเปล่าอย่างนี้ ก็มนสิการโดยความเป็นของว่างเปล่า.

พระโยคาวจรนี้ มนสิการอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า มนสิการธรรมเหล่านั้น โดยลำดับ. ชื่อว่าโดยปล่อยลำดับ อธิบายว่า พระโยคาวจร ปล่อยผมที่ปรากฏ โดยเป็นอสุกะเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง และมนสิการจน เป็นผู้เพ่งเล็งอยู่ในผมทั้งหลายแล้วมนสิการจนทั้งหลาย เมื่อตั้งมนสิการในขนทั้งหลาย ก็ชื่อว่า ปล่อยผม เปรียบเหมือนปลิง เพ่งเล็งอยู่ที่ประเทศอันจับไว้ด้วยหาง ปล่อยประเทศอื่นทางจะงอยปาก เมื่อจับประเทศนั้นไว้ ก็ชื่อว่าปล่อยประเทศนอกนี้ ฉะนั้น. ในทวัตติงสาการทุกอย่าง ก็นัยนี้. ก็ธรรมเหล่านั้น เมื่อปรากฏแก่พระโยคาวจรนั้น ผู้มนสิการ โดยปล่อยลำดับอย่างนี้ ย่อมปรากฏไม่เหลือเลย ทั้งปรากฏว่าปรากฏชัดกว่า.

เมื่อเป็นดังนี้ ธรรมเหล่าใด ปรากฏโดยความเป็นของไม่งามแก่พระโยคาวจรใด ทั้งปรากฏว่าปรากฏชัดกว่า เปรียบเหมือนลิงถูกพรานไล่ตะเพิดไปในดงตาล ๓๒ นี้ ไม่หยุดอยู่แม้แต่ต้นเดียว โลดโผไป เมื่อใด

กลับก็เล่า เมื่อนั้น จึงหยุดอิงตาลอ่อนอันสะอาด ที่หุ้มห่อด้วยใบตาลทิบตัน
หนึ่งเท่านั้น ฉันทิด ลิงคือจิตของพระโยคาวจรนั้น ก็ฉันทันเหมือนกัน อัน
พระโยคาวจรนั้นนั่นแหละไล่ตะเพิดไปอยู่ในกายนี้ ที่มี ๓๒ โกฏฐาสคือส่วน
ไม่หยุดอยู่แม้แต่ส่วนหนึ่ง โลดไป เมื่อใดกลับ เพราะไม่มีความปรารถนาในอัน
เล่นไปสู่อารมณ์เป็นอันมาก ก็เหินเฉิดน้อย[ล้ำ] เมื่อนั้น ธรรมใดของพระ-
โยคาวจรนั้น คล่องแคล่วหรือเหมาะแก่จิตกว่าในส่วน ๓๒ มีผมเป็นต้น หรือ
เป็นผู้บำเพ็ญบารมีไว้ก่อนในธรรมใด ก็อิงธรรมนั้นหยุดอยู่โดยอุปจารสมาธิ
เมื่อเป็นดังนั้น พระโยคาวจรทำมิตนั้นนั่นแหละ ให้เป็นอันถูกความตริก จรด
ถูกวิตกจรดบ่อย ๆ ก็จะทำปฐมฌานให้เกิดขึ้นตามลำดับ ตั้งอยู่ในปฐมฌาน
นั้นแล้ว เริ่มวิปัสสนา ย่อมบรรลุนิพพานได้.

อนึ่ง ธรรมเหล่านั้น ย่อมปรากฏโดยวาระแก่พระโยคาวจรได้
เปรียบเหมือนลิงถูกพรานไล่ตะเพิดไปในดงตาล ๓๒ ต้น ไม่หยุดอยู่แม้แต่ต้น
เดียว เมื่อใดกลับก็เหินเฉิดล้ำ เมื่อนั้น จึงหยุดอิงตาลอ่อนอันสะอาด ที่หุ้มห่อ
ด้วยใบตาลทิบตัน หนึ่งเท่านั้น ฉันทิดลิงคือจิตของพระโยคาวจรนั้น ก็ฉันทัน
เหมือนกัน อันพระโยคาวจรนั้นนั่นแหละไล่ตะเพิดไปอยู่ในกายนี้ที่มี ๓๒ ส่วน
ไม่หยุดอยู่แม้แต่ส่วนหนึ่ง โลดไป เมื่อใดกลับ เพราะไม่มีความปรารถนา
เล่นไปในอารมณ์เป็นอันมาก ก็เหินเฉิดล้ำ เมื่อนั้น ธรรมใดของพระโยคาวจร
นั้น คล่องแคล่วหรือเหมาะแก่จิตกว่า ใน ๓๒ ส่วนมีผมเป็นต้น หรือเป็น
ผู้บำเพ็ญบารมีมาแต่ก่อนในธรรมใด ก็อิงธรรมนั้น หยุดอยู่โดยอุปจารสมาธิ
เมื่อเป็นดังนั้น พระโยคาวจรทำมิตนั้นนั่นแหละ ให้เป็นอันถูกความตริกจรด
ถูกวิตกจรดบ่อย ๆ ก็จะทำให้เกิดรูปาวจรฌานแม้ทั้ง ๕ โดยนิลกสิน หรือโดย
ปีตกสิน ตามลำดับ และตั้งอยู่ในรูปาวจรฌานนั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง เริ่ม
เจริญวิปัสสนา ก็จะบรรลุนิพพานได้.

อนึ่ง ธรรมเหล่านั้น ปราภฏโดยความเป็นของว่างเปล่า แก่พระ-
โยคาวจรใด พระโยคาวจรมั่น ย่อมมณสิการโดยลักษณะ เมื่อมณสิการโดย
ลักษณะ ย่อมบรรลุดูพิจารณา โดยกำหนดธาตุ ในธรรมเหล่านั้น เมื่อ
เป็นดังนั้น เมื่อมณสิการ ก็มณสิการธรรมเหล่านั้น โดยสูตรทั้ง ๓ คือ ไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. นี่เป็นวิปัสสนานัยของพระโยคาวจรมั่น. พระโยคาวจร
เริ่มเจริญวิปัสสนานี้และปฏิบัติไปตามลำดับ ก็ย่อมบรรลุดูริยภูมิแล.

ก็คำใดข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า ก็พระโยคาวจรมั่น มณสิการธรรมเหล่านี้
อย่างไร คำนั้นก็เป็นการอันข้าพเจ้าพยากรณ์แล้ว ด้วยกลามีประมาณเพียงเท่านี้.
อนึ่งเล่า คำใดข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า พึงทราบการพรรณนาปาฐะนั้นอย่างนี้ โดย
ภavana. ความของคำนั้น ก็เป็นการอันข้าพเจ้าประกาศแล้วแล.

ปกิณณกนัย

นัยเบ็ดเตล็ด

บัดนี้ พึงทราบปกิณณกนัยนี้ เพื่อความชำนาญและความฉลาด ใน
ทวัตติงสาการนี้ว่า

นิमितฺตโต ลกฺขณโต ธาตุโต สุนฺณโตปิ จ
ขนฺธชาติโต จ วิญญฺเอยโต ทวตฺติงสาการนิจฺจโย.
พึงทราบการวินิจฉัยทวัตติงสาการ โดยนิमित โดย
ลักษณะ โดยธาตุ โดยความว่างเปล่า และโดยขันธ
เป็นต้น.

บรรดาข้อปกิณณะนั้น ข้อว่าโดยนิमित ความว่า ในทวัตติงสาการนี้ มีประการดังกล่าวมาแล้วนี้ มีนิमित ๑๖๐ ซึ่งพระโยคาวจร สามารถกำหนดทวัตติงสาการได้โดยโกฏฐาสคือเป็นส่วนๆ คือ ผมมีนิमित ๕ คือ วรรณะ สี สันฐาน ทรวดทรง ทิสา ทิศ โอกาส ที่เกิด ปริเฉท ตัดตอนในชนเป็นต้นก็อย่างนี้.

ข้อว่า โดยลักษณะ ความว่า ในทวัตติงสาการมีลักษณะ ๑๒ ซึ่งพระโยคาวจร สามารถทำนสการทวัตติงสาการได้โดยลักษณะ คือ ผมมี ๔ ลักษณะ คือ ลักษณะแข็ง ลักษณะเอบอบ ลักษณะร้อน ลักษณะพัด ในชนเป็นต้น ก็อย่างนี้.

ข้อว่า โดยธาตุ ความว่า ในทวัตติงสาการ ในธาตุทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสในบาลีนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษบุคคลนี้ มีธาตุ ๖ ดังนี้ ธาตุมี ๑๒๘ ซึ่งพระโยคาวจร สามารถกำหนดทวัตติงสาการได้โดยธาตุคือ ในผมมีธาตุ ๔ คือ ส่วนที่แข็งเป็นปฐวิธาตุ ส่วนที่เอบอบเป็นอาโปธาตุ ส่วนที่ร้อนเป็นเตโชธาตุ ส่วนที่พัดเป็นวาโยธาตุ. ในชนเป็นต้นก็อย่างนี้

ข้อว่า โดยความว่างเปล่า ความว่า ในทวัตติงสาการมีสุญญตา ๑๒๘ ซึ่งพระโยคาวจร สามารถพิจารณาเห็นทวัตติงสาการ โดยความว่างเปล่าคือในผมก่อน มีสุญญตา ๔ คือ ปฐวิธาตุว่างจากอาโปธาตุเป็นต้น อาโปธาตุเป็นต้น ก็อย่างนั้น ว่างจากปฐวิธาตุเป็นต้น. ในชนเป็นต้นก็อย่างนี้.

ข้อว่า โดยขันธเป็นต้น ความว่า ในทวัตติงสาการเมื่อผมเป็นต้น ท่านสงเคราะห์โดยขันธเป็นต้น พึงทราบวินิจฉัย โดยนัยเป็นต้น อย่างนี้ว่า ผมทั้งหลายมีขันธเท่าไร มีอายตนะเท่าไร มีธาตุเท่าไร มีสัจจะเท่าไร มีสติปัญญาเท่าไร. กายย่อมปรากฏประหนึ่งกองหญ้าและไม้แก่พระโยคาวจรนั้น ผู้พิจารณาเห็นอย่างนี้ เหมือนอย่างท่านกล่าวไว้ว่า

นตฺถิ สตฺโต นโร โปโส ปุคฺคโล นูปลพฺภติ

สุญฺญโต อัม คายิ **ติณฺณสฺสูปโม.**

ไม่มี สัตว์ นระ บุรุษ ไม่ได้บุคคล

กายนี้มีสภาพว่างเปล่า เปรียบเสมือนด้วยหญ้าและไม้.

อนึ่งเล่า ความยินดีนั้นใด อันมิใช่ของมนุษย์ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า

สฤณดาการํ ปวิญฺจสุทํ สนฺตจิตฺตสุทํ ตาทีโน

อมาตย์ ฤทธิ โหติ สมมา ชมม วิปสฺสโต.

ท่านผู้เข้าไปยังเรือนว่าง มีจิตสงบ คงที่ พิจาร-

ณาเห็นธรรมโดยชอบ ย่อมมีความยินดี ที่ไม่ใช่ของ

มนุษย์.

ความยินดีนั้น อยู่ไม่ไกลเลย. ต่อแต่นั้น อมตะคือ ปิติและปราโมช
นั้นใด ที่สำเร็จมาแต่วิปัสสนา ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนี้ว่า

ยโตะ ยโตะ สมนุสติ จนุชานัน อุทยพุพพ

ลกที ปืติปำโมซั๋ อดต๋ ต๋ วิชาณต๋ .

พิจารณาเห็นความเกิดและดับแห่งชั้นทั้งหลาย

โดยประการใด ๆ ปิติและปราโมชอันอมตะย่อมได้

แก่ผู้พิจารณาเห็นความเกิดดับนั้น โดยประการนั้น ๆ.

พระโยคาวจร เมื่อเสวยปีติและปราโมชอันเป็นอมตะนั้น ไม่นานเลย
ก็จะทำให้แจ้งอมตะคือพระนิพพานที่ไม่แก่ไม่ตาย อันอริยชนสัพแล้วแล.

จบกถาพรรณนาทวัตติงสาการ

แห่ง

อรรถกถาพุทธทศปาฐะ ชื่อปริมัตถโชติกา

สามเณรปัญหาในขุททกปาฐะ

[๔] อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๑ สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วย
อาหาร. อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๒ นามและรูป. อะไรเอ๋ยชื่อ
ว่า ๓ เวทนา ๓. อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๔ อริยสัจ ๔. อะไร
เอ๋ยชื่อว่า ๕ อุปาทานจันท์ ๕. อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๖
อายตนะภายใน ๖. อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๗ โพชนงค์ ๗.
อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๘ อริยมรรคมีองค์ ๘. อะไรเอ๋ยชื่อว่า
๙ สัตตवास ๙. อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๑๐ ท่านผู้ประกอบ
ด้วยองค์ ๑๐ เรียกว่าพระอรหันต์.

จบสามเณรปัญหา

๔. กถาพรรณนากุมารปัญหา^๑

อตุลุปัตติ เหตุเกิดเรื่อง

บัดนี้ ถึงลำดับพรรณนาความของกุมารปัญหา [สามเณรปัญหา]
เป็นต้นอย่างนี้ว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่าหนึ่ง ข้าพเจ้าจักกล่าวเหตุเกิดเรื่องของ
กุมารปัญหาเหล่านั้น และประโยชน์แห่งการวางบทตั้งในที่นี้แล้วจึงจักทำการ
พรรณนาความ.

จะกล่าวเหตุเกิดเรื่องของกุมารปัญหาเหล่านั้นก่อน. ชื่อว่าโสปากะ
เป็นพระมหาสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ท่านโสปากะนั้น สำเร็จพระอรหันต์

๑. บาลีเป็นสามเณรปัญหา.

เมื่ออายุได้ ๗ ขวบโดยกำเนิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระพุทธรประสงค์จะทรง
อนุญาตการอุปสมบทด้วยการพยากรณ์ [ตอบ] ปัญหาแก่ท่าน ทรงเห็นว่า
ท่านเป็นผู้สามารถพยากรณ์ปัญหาทั้งหลาย ที่มีความอันพระองค์ทรงประสงค์
แล้ว จึงตรัสถามปัญหา โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่าหนึ่ง.
ท่านก็พยากรณ์ และทำจิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์
นั้น. อันนั้นนั่นแลได้เป็นอุปสมบทของท่านพระโสฬสคนั้น.
นี่เป็นเหตุเกิดเรื่องของสามเณรปัญหาเหล่านั้น.

ประโยชน์ของการวางบทตั้ง

ก็เพราะเหตุที่ประกาศจิตตภาวนา โดยระลึกถึงพระพุทธรเจ้า พระ-
ธรรมและพระสงฆ์ด้วยสรณคมน์ ประกาศศีลภาวนาด้วยสิกขาบทและประกาศ
กายภาวนาด้วยทวัตติงสาการ ฉะนั้น บัดนี้ จึงวางการพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้
เป็นบทตั้งในที่นี้ เพื่อแสดงมุข คือ ปัญญาภาวนา โดยประการต่าง ๆ หรือ
เพราะเหตุที่สมาธิมีศีลเป็นปทัฏฐาน และปัญญามีสมาธิเป็นปทัฏฐาน เหมือน
อย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปลฺโธ จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวยํ นรชน
ผู้มีปัญญา ตั้งอยู่ในศีล เจริญจิตและปัญญา ดังนี้ ฉะนั้น จึงควรทราบแม้
ว่า ข้าพเจ้าครั้นแสดงศีลด้วยสิกขาบททั้งหลาย และสมาธิที่มีศีลนั้นเป็นโคจร
ด้วยทวัตติงสาการแล้ว จึงวางปัญหาพยากรณ์เป็นบทตั้งไว้ในที่นี้ เพื่อแสดง
ประเภทแห่งปัญญา อันเป็นเครื่องตรวจตราธรรมต่าง ๆ สำหรับผู้มีจิตตั้งมั่น
แล้ว.

นี่เป็นประโยชน์ของการวางปัญหาเหล่านั้น เป็นบทตั้งในที่นี้.

พรรณนาปัญหาว่าอะไรเอ่ย ชื่อว่า ๑

บัดนี้ จะพรรณนาความของปัญหาเหล่านั้น. ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ ในธรรมอย่างหนึ่งอันใด ย่อมทำที่สุดทุกข์ได้โดยลำดับ อนึ่ง ท่านพระโสပါกะ นี้ เมื่อหน่ายในธรรมอย่างหนึ่งอันใด ได้ทำที่สุดทุกข์แล้ว พระผู้มีพระภาค เจ้า ทรงหมายถึงธรรมนั้น จึงตรัสถามปัญหาว่า อะไรเอ่ย ชื่อว่าหนึ่ง. พระเถระทูลตอบด้วยเทศนาเป็นบุคคลลธิฐานว่า สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร. ในข้อนี้ พระสูตรทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติเป็นโณ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายดังนี้ เป็นเครื่องสาธกในความเกิดข้อยุติด้วยการตอบอย่างนี้. ในข้อนี้ สัตว์ทั้งปวง ท่านกล่าวว่า ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหารโดยอาหารใด อาหารนั้น หรือความที่สัตว์เหล่านั้นตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร พึงทราบว่า พระเถระผู้ถูกตรัสถามว่า อะไรเอ่ย ชื่อว่า ๑ ทูลชี้แจงแล้ว. จริงอยู่ ข้อนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์ว่า ชื่อว่า ๑ ในที่นี้ แต่มิใช่ตรัสเพื่อให้รู้ว่า ชื่อว่า อย่างอื่นในพระศาสนา หรือในโลก ไม่มี. ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมอย่างหนึ่ง ภิกษุ

เมื่อหน่ายโดยชอบ เมื่อคลายโดยชอบ เมื่อหลุดพ้น

โดยชอบ เห็นที่สุดโดยชอบ ตรัสรู้ความเป็นธรรม

โดยชอบ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในทิฏฐธรรม คือ

ปัจจุบัน ในธรรมอย่างหนึ่งเป็นโณ คือในธรรมอย่าง

หนึ่งว่า สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร.

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมอย่างหนึ่งนี้แล

ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ เมื่อคลายโดยชอบ เมื่อหลุดพ้น

โดยชอบ เห็นที่สุดโดยชอบ ตรัสรู้ความเป็นธรรม

โดยชอบ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกขได้ในทิฏฐธรรม คือ

ปัจจุบัน คำนั้นใดเรากล่าวว่า ปัญหา ๑ อุทเทศ ๑

ไวยาकरण ๑ ดังนี้ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว.

ในคำว่า อาหารภูจิติกา นี้ พระเถระถือเอาปัจจัยด้วย อาหาร ศัพทํ เรียกสัตว์ทั้งปวงที่ตั้งอยู่ได้ด้วยปัจจัยว่า ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร เหมือนปัจจัยท่านเรียกว่าอาหาร ในพระบาลีเป็นต้นอย่างนี้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุกนิมิตมีอยู่ การทำให้มากด้วยการมนสิการโดยไม่แยกคาย ในสุกนิมิตนั้น นี่เป็นอาหารเพื่อความเกิดแห่งกามฉันทะที่ยังไม่เกิด ฉะนั้น แต่เมื่อท่านหมายเอาอาหาร ๔ กล่าววว่า ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร ดังนี้. คำว่าทั้งปวง ก็น่าจะไม่ต้อง เพราะพระบาลีว่า เทพที่เป็น อสัณฺณิสัตว์ ไม่มีเหตุ ไม่มีอาหาร ไม่ผัสสะ ไม่มีเวทนา.

ในข้อนั้น พึงมีคำชี้แจงดังนี้ แม้เมื่อกล่าวอย่างนี้ ความที่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นตั้งอยู่ได้ด้วยปัจจัย ก็ถูกแท้ เพราะพระบาลีว่า ธรรมเหล่าไหนมีปัจจัย. ปัญจันธํ คือรูปจันธํ ฯลฯ วิญญานจันธํ แต่ความที่สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ได้ด้วยปัจจัย คำนี้เห็นจะไม่ถูกแน่ทีเดียว ข้อนี้ ไม่ควรเห็นอย่างนี้. เพราะอะไร เพราะกล่าวรวมไว้เสร็จถึงจันธในสัตว์ทั้งหลาย. จริงอยู่ท่านกล่าวรวมไว้เสร็จในสัตว์ทั้งหลายแล้ว เพราะอะไร. เพราะท่านอาศัยจันธบัญญัติ. อย่างไร. เหมือนอุปการแห่งบ้านในเรือน เหมือนอย่างว่า เมื่อเรือนหลังเดียว หรือสองหลัง แม้สามหลังแห่งบ้าน ถูกไฟไหม้ ก็กล่าวรวมความไว้เสร็จถึงบ้านในเรือนอย่างนี้ว่า บ้านถูกไฟไหม้เพราะอาศัยเรือนหลายหลังบัญญัติ ฉันทใด ก็พึงทราบวว่า กล่าวรวมความไว้เสร็จถึงว่าสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร ในสัตว์ทั้งหลายที่ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร เพราะอรรถว่าเป็น

ปัจจัยในชั้นทั้งหลาย ก็ฉนั้นเหมือนกัน. แต่เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ ฟังทราบ
ว่า เมื่อชั้นทั้งหลาย เกิดแก่และตายอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุ เธอเกิดแก่และตายอยู่ทุกขณะ ดังนี้ เป็นอันทรงแสดงว่า
ตรัสรวมความไว้เสร็จถึงชั้นในสัตว์เหล่านั้น เมื่อใด สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้
ด้วยอาหารที่เรียกว่าปัจจัยอันใด อาหารอันนั้นหรือความที่สัตว์ตั้งอยู่ได้ด้วย
อาหาร ฟังทราบว่า มีหนึ่ง เพราะหาอาหารหรือความที่สัตว์ตั้งอยู่ได้ด้วย
อาหาร ย่อมเป็นฐานที่ตั้งแห่งนิพพิทาความหน่าย เพราะเป็นเหตุแห่งอนิจจตา
ความเป็นของไม่เที่ยง. เมื่อนั้นภิกษุเมื่อหน่าย เพราะเห็นอนิจจตาในสังขาร
ทั้งหลายที่เข้าใจกัน ว่าสัตว์ทั้งปวงเหล่านั้น ย่อมจะเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้โดย
ลำดับ ย่อมบรรลุปรมัตถวิสุทธิ ความบริสุทธิ์โดยปรมัตถ์ เหมือนอย่าง
ที่ตรัสไว้ว่า

สพเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยथा ปญฺญาเย ปสฺสติ

อตฺถ นิพฺพินฺนุติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุตฺติยา.

เมื่อได้เห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

เนื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งวิสุทธิ.

ก็ในปัญหาข้อแรกนี้ มีปาฐะอยู่ ๒ อย่างว่า เอกํ นาม กิ และ
[เอกํ นาม] กิห. ในปาระทั้ง ๒ นั้น ปาฐะชาวสิงหลว่า กิห. ด้วยว่า ชาว
สิงหลเหล่านั้น แทนที่จะกล่าวว่า กิ ก็กล่าวเสียว่า กิห. อาจารย์ชาวสิงหลบาง
พวกกล่าวว่า คำว่า ห เป็นนิบาต ปาฐะแม่ของพวกที่ถือลัทธิฝ่ายเถรวาท
ก็อย่างนี้เหมือนกัน. แต่ทั้ง ๒ ปาฐะ ความก็อย่างเดียวกัน. ชอบใจอย่างใด
ก็พึงสวดพึงกล่าวอย่างนั้น. เหมือนอย่างว่า บางแห่ง ก็กล่าวว่า ทุกข์ และ
บางแห่งก็กล่าวว่า ทุกข์ ในบาลีทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า สุเขน มุญฺโห

อถ วา ทูเขน ทุกฺข โทมนสฺสํ ปฏิสฺส เวเทติ ฉนฺได บางแห่งก็ว่า เอก
บางแห่งก็ว่า เอกกํ ก็ฉนฺนํ. แต่ในที่นี้มีปาฐะนี้อย่างเดียวว่า เอกํ นาม.

พรรณนาปัญหาวา อะไรเอ่ย ชื่อว่า ๒

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์นี้อย่าง
นี้แล้ว จึงตรัสถาม หายังในรูป เหมือนนัยแรกว่า อะไรเอ่ย ชื่อว่า ๒
พระเถระกล่าวซ้ำว่า เทว ๒ ทูลตอบด้วยเทศนาเป็นบุคลาธิษฐานว่า คือนาม
และรูป. บรรดานามและรูปนั้น เรื่องที่มีใช้รูปทั้งหมด ท่านเรียกว่านาม เพราะ
น้อมมุ่งหน้าสู่อารมณ์อย่างหนึ่ง เพราะเป็นเหตุน้อมจิตไปอย่างหนึ่ง. แต่ในที่นี้
ท่านประสงค์เอาธรรมที่มีอาสวะเท่านั้น เพราะเป็นเหตุแห่งนิพพิทาความหน่าย
ส่วนมหาภูตรูป ๔ และรูปทั้งหมดที่อาศัยมหาภูตรูปนั้นเป็นไป ท่านเรียกว่า
รูป เพราะอรรถว่า แดกสลาย. รูปนั้นในที่นี้ ท่านประสงค์เอาทั้งหมด.
แต่พระเถระกล่าวในที่นี้ว่า ชื่อว่า ๒ คือนามและรูป ก็โดยความประสงค์นี้
แล มิใช่กล่าวเพราะไม่มีธรรม ๒ อย่างอื่น เหมือนอย่างที่ได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๒ อย่าง ภิกษุ

เมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ใน
ธรรม ๒ อย่าง คือนามและรูป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ในธรรม ๒ อย่างนี้แล ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ
ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ ฉนฺนํไฉว ปญฺหา ๒
อุทเทส ๒ ไวยากรณ์ ๒ ดังนี้ คำนี้ เราอาศัยอันนี้
กล่าวแล้ว.

ก็ในปัญหาข้อนี้ ฟังทราบวา ภิกษุละอรรถกถาวิภูติความเห็นว่าเป็นตน
ได้ ด้วยการเห็นเพียงนามรูปแล้ว เมื่อหน่ายโดยชอบคือการพิจารณาเห็นอนัตตา

ย่อมจะเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ ย่อมบรรลุปรมัตถวิสุทธิได้ เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญา ยปฺปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺนติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
เมื่อใด เห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็น
อนัตตา เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่ง
วิสุทธิ ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๓

บัดนี้ พระศาสดาผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์
ปัญหาเมื่อนี้แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปเหมือนนัยก่อน ๆ ว่า อะไรเอ๋ย
ชื่อว่า ๓. พระเถระกล่าวซ้ำว่า ตีฉิ ๓ เมื่อแสดงสังขยาจำนวนที่เหมาะสมแก่ลึงค์
เพศศัพท์ แห่งความที่พึงพยากรณ์อีก จึงทูลตอบว่า ติสฺโส เวทนา คือ
เวทนา ๓. อีกนัยหนึ่ง พระเถระคิดว่า จำเราจะกลับคำว่า ตีฉิ ความของ
เวทนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ติสฺโส เวทนา เมื่อแสดงจึงทูลตอบ.
บัณฑิตพึงทราบความในข้อนี้ ดังกล่าวมาจะนี้. ด้วยว่าเทศนาของเหล่าท่าน
ผู้บรรลुเทศนาอันวิลาส เพราะความแตกฉานแห่งปฏิสัมภิทา มีถาอมุขเป็นอัน
มาก แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า ตีฉิ นี้ เป็นบทเกิน. แต่พระเถระ
กล่าวในที่นี้ว่า ติสฺโส เวทนา คือ เวทนา ๓ ก็ตามนัยก่อน ๆ นั้นแล
มิใช่กล่าวเพราะไม่มีธรรม ๓ อย่างอื่น เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๓ เหล่านี้ ภิกษุ
เมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้
ในธรรม ๓ คือเวทนา ๓ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม

๓ เหล่านี้แล ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็น

ผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ คำนี้ได้ว่า ปัญหา ๓ อุทเทส ๓

ไวยากรณ์ ๓ ดังนี้ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว ดังนี้.

ในปัญหาคือ ฟังทราบว่ ภิกษุละสุขสัญญา ความสำคัญว่าสุข ด้วยการเห็นเวทนาทั้งสามเป็นทุกข์ แล้วหน่ายโดยมุขคือการพิจารณาเห็นทุกข์ ตามแนวพระสูตรที่ตรัสไว้ว่า เวทนาความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งหมดนั้นเรากล่าวว่าเป็นทุกข์ หรือตามแนวความเป็นทุกข์ เพราะทุกข์เป็นทุกข์ เพราะแปรปรวนและเป็นทุกข์เพราะปัจจัยปรุงแต่งอย่างนี้ว่า

โย สุขํ ทุกฺขโต อทุกฺ ทุกฺขมทุกฺขิ สลฺลโต

อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ อทุกฺขิ นํ อนิจฺจโต.

ผู้ใดเห็นสุขเป็นทุกข์ เห็นทุกข์เป็นดังลูกศร

เห็นอทุกขมสุขมีอยู่ ผู้นั้น ชื่อว่าเห็นเวทนานั้นเป็น

ของไม่เที่ยง ดังนี้.

ย่อมจะเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ ย่อมบรรลุปรมัตตวิสุทธิได้เหมือนอย่างที่ได้ตรัสไว้ว่า

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญา ยปฺปสฺสตี

อถ นิพฺพินฺนตี ทุกฺเย เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

เมื่อใดเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งวิสุทธิ

ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ่ย ชื่อว่า ๔

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหา
แม้เนื้อหานี้แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไป เหมือนนัยก่อน ๆ ว่า อะไร

เอ่ย ชื่อว่า ๔ ในปัญหาข้อนี้ ในฝ่ายพยากรณ์ปัญหานี้ บางแห่ง ท่านประ-
สงค์เอาอาหาร ๔ ตามนัยก่อน ๆ เหมือนอย่างตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๔ ภิกษุเมื่อหน่าย

๗๑ เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ ในธรรม ๔ คือ อาหาร ๔.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมเท่านั้นแลภิกษุเมื่อหน่าย

โดยชอบ ๗๑ เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้. คำนั้นใดว่า

ปัญหา ๔ อุทเทส ๔ ไวยากรณ์ ๔ ดังนี้ คำนี้เรา

อาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว ดังนี้.

บางแห่ง ภิกษุผู้มีจิตอบรมดีแล้วในคุณธรรมเหล่าใด ย่อมเป็นผู้ทำ
ที่สุดทุกข์ได้โดยลำดับ คุณธรรมเหล่านั้น ก็คือสติปัฏฐานสี่ เหมือนอย่าง
พระกชังคลาภิกษุณีกล่าวไว้ว่า

ผู้มีอายุ ในธรรม ๔ ภิกษุผู้มีจิตอบรมดีแล้วโดย

ชอบ เห็นที่สุดโดยชอบ ตรัสรู้ความเป็นธรรมโดยชอบ

ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในปัจจุบัน ในธรรม ๔ คือ

สติปัฏฐาน ๔ ผู้มีอายุ ในธรรม ๔ เหล่านี้แล ภิกษุ

มีจิตอบรมดีแล้วโดยชอบ ๗๑ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์

ได้ คำนั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ปัญหา ๔

อุทเทส ๔ ไวยากรณ์ ๔ คำนี้ ดิฉันอาศัยข้อนั้น

กล่าวแล้ว ดังนี้.

แต่ในที่นี้ การตัดภวตัณหาไม่ได้ เพราะตรัสรู้ตามและแทงตลอด
อริยสัจ ๔ เหล่าใด เพราะเหตุที่อริยสัจ ๔ เหล่านั้น ท่านประสงค์เอาแล้ว
หรือเพราะเหตุที่ปัญหากรรมที่ท่านพยากรณ์ด้วยปริยายนี้ เป็นอันพยากรณ์ดี

แล้วทั้งนั้น ฉะนั้น พระเถระกล่าวซ้ำว่า จตุตถาริ ๔ จึงทูลตอบว่า อริสัจจานิ อริยสัจทั้งหลาย. ในคำนั้นศัพท์ว่า จตุตถาริ ๔ เป็นการกำหนดด้วยจำนวน. บทว่า อริสัจจานิ ได้แก่ สัจจะที่เป็นอริยะ อธิบายว่า ไม่ผิดไม่คลาดเคลื่อน เหมือนอย่างที่เราได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล เป็น
ของแท้ ไม่ผิด ไม่แปรเป็นอื่น เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงเรียกว่า อริยสัจ.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุใดท่านอธิบายไว้ว่า เพราะเป็นสัจจะอันโลก
ทั้งเทวโลกพึงดำเนิน พึงบรรลุ. เพราะดำเนินไปในทางเจริญที่เข้าใจกันว่า
ฐานที่ควรพยายามบ้าง เพราะไม่ดำเนินไปในทางไม่เจริญบ้าง พระพุทธเจ้า
พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกทั้งหลาย ที่รับรู้กันว่าเป็นพระอริยะ
เพราะประกอบพร้อมด้วยอริยธรรม คือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ย่อม
แทงตลอดอริยสัจเหล่านี้ แม้เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า อริยสัจ เหมือน
อย่างที่เราได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้ ฯลฯ
อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล พระอริยะทั้งหลายอยู่อมแทงตลอด
อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าอริยสัจ เพราะเป็นสัจจะของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เป็นอริยะ เหมือนอย่างที่เราได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอริยะในโลกทั้ง
เทวโลก ฯลฯ ทั้งเทวดาและมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึง
เรียกว่าอริยสัจ.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าอริยสัจ แม้เพราะทำให้สำเร็จความเป็นอริยะ
เพราะอริยสัจเหล่านั้น ทรงรู้ยิ่งด้วยพระองค์เองแล้ว เหมือนอย่างที่เรา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอริยสัจ ๔ เหล่านี้แล

ตถาคตตรัสรู้ยิ่งเองตามเป็นจริง ตถาคตจึงถูกเรียกว่า

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

ความแห่งบทของอริยสัจเหล่านั้นมีดังนี้ ความตัดขาดภวตัณหา ย่อม
มิได้ เพราะความตรัสรู้ตามและแทงตลอดอริยสัจเหล่านั้น เหลืออย่างที่เรา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกขอริยสัจนี้นั้น อันเรา

ตถาคตตรัสรู้แล้ว แ แทงตลอดแล้ว ฯลฯ ทุกขนิโรธ

คามินีปฏิปทาอริยสัจ อันเราตถาคตตรัสรู้แล้ว แ

ตลอดแล้ว ภวตัณหาเราตถาคตก็ถอนได้แล้ว ตัณหา

ที่นำไปในภพ ก็สิ้นแล้ว บัดนี้ การเกิดอีกไม่มีกันละ

ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๕

พระศาสดา มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหา
แม้แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปตามนัยก่อน ๆ ว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๕.
พระเถระกล่าวซ้ำว่า ปญจ ๕ จึงทูลตอบว่า อุปาทานขันธ ในคำเหล่านั้น
คำว่า ปญจ ๕ เป็นการกำหนดจำนวน. ขันธทั้งหลาย ที่ถูกอุปาทานให้
เกิดมา หรือที่ทำอุปาทานให้เกิด ชื่อว่าอุปาทานขันธ. รูป เวทนา สัญญา
สังขาร และวิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง มีอาสวะ อันบุคคลพึงยึดถือ คำนี้
เป็นชื่อของอุปาทานขันธเหล่านั้น ก็ในที่นี้ พระเถระกล่าวว่า อุปาทานขันธ ๕

ตามนัยก่อนนั้นแล มิใช่กล่าวเพราะไม่มีธรรม ๕ อย่างอื่น. เหมือนอย่างที่
ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๕ ภิกษุเมื่อหน่าย
โดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้. ในธรรม ๕
คืออุปาทานชั้น ๕ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๕
เหล่านี้แล ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้
ทำที่สุดทุกข์ได้ คำนี้ได้ว่า ปัญหา ๕ อุทเทส ๕
ไวยากรณ์ ๕ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว ดังนี้.

ก็ในปัญหาข้อนี้ ภิกษุเมื่อพิจารณาโดยความเกิดความดับเป็นอารมณ์
ได้มตะด้วยวิปัสสนาแล้ว ย่อมทำให้แจ้งมตะคือพระนิพพาน โดยลำดับ.
เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ยโต ยโต สมมุสสิ ขนฺธานํ อุตฺตมํ
ลภฺติ ปิตีปโมชํ อมตํ ตํ วิขานตํ
พิจารณาความเกิดความดับแห่งชั้นทั้งหลาย
โดยประการใด ๆ ปิตีและปราโมชอันเป็นอมตะ ย่อม
ได้แก่ท่านผู้เห็นความเกิดความดับนั้น โดยประการนั้น ๆ
ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๖

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์เมื่อนี้
อย่างนี้แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปตามนัยก่อน ๆ ว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๖
พระเถระกล่าวซ้ำว่า จ หก จึงทูลตอบว่า อายตนะภายใน. ในคำเหล่านั้น
คำว่า จ ๖ เป็นการกำหนดจำนวน. อายตนะทั้งหลายที่ประกอบในภายใน

หรือกระทำตนให้เป็นที่อาศัยเป็นไป ชื่อว่า อัชฌัตติก. ชื่อว่า อายตนะ เพราะต่อหรือเพราะก่อความเจริญ หรือเพราะนำสังสารทุกข์มายืดยาว คำนี้เป็นชื่อของจักขุ ตา, โสตะ หู, ฆานะ จมูก, จีวหา ลิ้น, กายะ กาย, มนะ ใจ. ก็ในที่นี่ พระเถระกล่าวว่า อาตนะภายใน ๖ ตามนัยก่อน มิใช่กล่าวเพราะไม่มีธรรม หก อย่างอื่น. เหมือนอย่างที่เราได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๖ ภิกษุเมื่อหน่าย

โดยชอบ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้. ในธรรม ๖

คืออายตนะภายใน ๖ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๖

เหล่านี้แล ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้

ทำที่สุดทุกข์ได้ คำนี้ได้ว่า ปัญหา ๖ อุทเทศ ๖

ไวยากรณ์ ๖ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว.

ก็ในปัญหาข้อนี้ ภิกษุพิจารณาอายตนะภายใน ๖ โดยความเป็นของว่างตามพระบาลี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า สุญโณ คาโม บ้านว่าง นี่เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ ดังนี้ โดยความเป็นของเปล่าและโดยความเป็นของว่าง เพราะตั้งอยู่ได้ไม่นานเหมือนฟองน้ำและพยับแดดจะนั้นก็หน่าย. ทำที่สุดทุกข์โดยลำดับ ย่อมเข้าถึงที่ซึ่งมัจจุราชมองไม่เห็น เหมือนอย่างที่เราได้

ยถา ปุพฺพุกํ ปสฺเส ยถา ปสฺเส มรฺรํจํ

เอวํ โลกํ อเวกฺขนตํ มจฺจุราชา น ปสฺสตี.

มัจจุราชย่อมมองไม่เห็นผู้ที่มองเห็นโลกเหมือน

เห็นฟองน้ำ เหมือนเห็นพยับแดดจะนั้น.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๗

พระศาสดาผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหานี้แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไป ตามนัยก่อน ๆ ว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๗. วิทยญาณฉฐิ ๗ พระเถระกล่าวในการพยากรณ์ปัญหาใหญ่ก็จริง ถึงอย่างนั้น ภิกษุผู้มีจิตอบรมดีแล้วในธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ พระเถระเมื่อแสดงธรรมเหล่านั้น จึงทูลตอบว่า โพนธมคฺ ๗. อนึ่งเล่าความข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุมัติแล้ว เหมือนอย่างที่เราได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย กชังคลาภิกษุณีเป็น
บัณฑิต ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย กชังคลาภิกษุณี มี
ปัญญามาก พวกท่านเข้าไปหาคฤหบดีแม้ที่เดียว สอบ
ถามข้อความนี้ แม้เราก็จึงพยากรณ์ความข้อนั้นเหมือน
อย่างที กชังคลาภิกษุณี พยากรณ์ฉะนั้น.

กชังคลาภิกษุณี นั้นพยากรณ์ไว้อย่างนี้ว่า

ผู้มีอายุ ในธรรม ๗ ภิกษุผู้มีจิตอบรมดีแล้ว โดย
ชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้. ในธรรม ๗
คือโพนธมคฺ ๗ ผู้มีอายุ ในธรรม ๗ เหล่านี้แล ภิกษุ
ผู้มีจิตอบรมดีแล้ว โดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุด
ทุกข์ได้. คำนันใดว่าปัญหา ๗ อุทเทส ๗ ไวยากรณ์
๗ คำนีเราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว. ดังนี้.

ความข้อนี้ ฟังทราบไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุมัติแล้วด้วยประการฉะนี้.

ในคำเหล่านั้น คำว่า **สตฺต๑** เป็นการกำหนดจำนวนแต่ขาดไม่ขาดไม่เกิน. คำว่า **โพชนก๑** นี้เป็นชื่อของธรรมมีสติเป็นต้น. ความของบทในโพชนก๑ ๗ นี้มีดังนี้ ชื่อว่า **โพธิ** เพราะวิเคราะห์ว่า พระอริยสาวกย่อมตรัสรู้ ด้วยธรรมสามัคคี กล่าวคือ สติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิและอุเบกขา อันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปาทะเป็นอันมาก มีความหลุดพ้นความฟุ้งซ่าน ความหยุดเพียร ความพยายาม กามสุขัลลิกานุโยค อตฺตกิลมณานุโยค และความยึดถือด้วยอุเบกขาและสัสสตทวิญญูเป็นต้น อันเกิดขึ้นในขณะที่แห่งมรรคจิต ส่วนโลกิยะและโลกุตระนั้น ท่านอธิบายว่า ลุกขึ้นจากความหลับ คือสันดานที่มีกิเลส หรือแทงตลอดอริยสัจ ๔ หรือทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นแล เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ทรงเจริญโพชนก๑ ๗ ตรัสรู้ยังเองซึ่งพระอนุตรสัมมาสัมโพธิ.

อีกอย่างหนึ่งแม้พระอริยสาวก ชื่อว่าโพธิ เพราะวิเคราะห์ว่า ตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคีนั่น มีประการตามที่กล่าวมาแล้ว. ดังนั้น ชื่อว่าโพชนก๑ เพราะเป็นองค์คือส่วนแห่งโพธิ กล่าวคือธรรมสามัคคีนั่น เหมือนอย่างองค์แห่งฌานและองค์แห่งมรรค อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าโพชนก๑ แม้เพราะเป็นองค์ของพระอริยสาวกที่ได้ไหวหารว่าโพธินั้น เหมือนอย่างองค์คือส่วนของกองทัพและองค์คือส่วนของรถเป็นต้นฉะนั้น.

อีกประการหนึ่ง พึงทราบอรรถว่าโพชนก๑แห่งโพชนก๑ทั้งหลาย โดยวิธีที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทาอย่างนี้ว่า ในบทว่า **โพชนก๑** ชื่อว่า **โพชนก๑** เพราะอรรถว่าอะไร ชื่อว่า **โพชนก๑** เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ชื่อว่า **โพชนก๑** เพราะตรัสรู้ ชื่อว่า **โพชนก๑** เพราะตรัสรู้ตาม ชื่อว่า **โพชนก๑** เพราะแทงตลอด ชื่อว่า **โพชนก๑** เพราะตรัสรู้พร้อม. พระโยคาวจร เมื่อ

เจริญทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อย่างนี้ ไม่นานนัก ก็จะเป็นผู้ได้คุณมี
ความหน่ายโดยส่วนเดียวเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์
ได้ในปัจจุบัน สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อัน

บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อความ
หน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อความคลายกำหนด เพื่อ
ความดับ เพื่อความระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความ
รู้พร้อม เพื่อความดับ ดังนี้.

พรรณนาปัญหาอะไรอยู่ ชื่อว่า ๘

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหา
เมื่อนี้ อย่างนี้แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปว่าอะไรอยู่ชื่อว่า ๘. พระเถระ
กล่าวโลกธรรม ๘ ไว้ในการพยากรณ์มากปัญหา ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ภิกษุ
ผู้มีจิตอบรมดีแล้วในธรรมเหล่าใด ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ พระเถระเมื่อ
แสดงธรรมเหล่านั้น ไม่กล่าวว่า องค์อริยะแห่งมรรค ๘ เพราะเหตุที่ ธรรมดา
มรรคอันพ้นจากองค์ ๘ หามีไม่ แต่ว่ามรรคมีเพียงองค์ ๘ เท่านั้น ฉะนั้น
เมื่อจะให้สำเร็จความข้อนี้จึงทูลตอบ โดยวิลาสแห่งเทศนาว่า อริยมรรคมี
องค์ ๘ ความและเทศนาค้นข้อนี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุโมदिแล้วทั้งนั้น
เหมือนอย่างที่เราได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย กชังคลาภิกษุณี เป็น

บัณฑิต ฯลฯ แม้เราก็จึงพยากรณ์เหมือนกชังคลาภิกษุณี
พยากรณ์ นั้นแล.

ก็พระกษัตริย์นั้น พยากรณ์ไว้อย่างนี้ว่า

ผู้มีอายุ ในธรรม ๘ ภิกษุผู้มีจิตอบรมดีแล้วโดย

ชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ คำนั่นใด

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ปัญหา ๘ อุทเทส ๘

ไวยากรณ์ ๘ คำนี ดิฉันอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว ดังนี้.

ความและเทศนานั้น ฟังทราบ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุมัติแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อริโย แปลว่า อันผู้ต้องการพระนิพพาน ฟังบรรลุ. อนึ่งมรรคฟังทราบ ว่า อริยะ เพราะเป็นไปห่างไกลจากกิเลสทั้งหลาย. เพราะกระทำให้เป็นพระอริยะ และแม้เพราะได้อริยผล. องค์ของมรรคนั้นมี ๘ เพราะเหตุนี้ มรรคนั้น จึงชื่อว่าทอ้งค์ ๘. มรรคนั้นฟังทราบว่าเป็นเพียงองค์เท่านั้น เพราะมรรคมีสภาพที่บุคคลจะไม่พึงได้ โดยแยกออกจากองค์ เหมือนกองทัพน้องค์ ๔ และคนตรีเมือง ๕. บุคคลย่อมค้นหาพระนิพพานด้วยทางนี้หรือแสวงหาเอง หรือกินกิเลสไป เหตุนี้ ทางนี้จึงชื่อว่ามรรค.

ภิกษุเมื่อเจริญมรรคมีประเภท ๘ และมีองค์ ๘ นี้อย่างนี้ ย่อมทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้เกิด ทำให้แจ้งพระนิพพานด้วยเหตุนี้ ทำนี้จึงกล่าวว่า เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในปัจจุบัน สมดังตรัสไว้อย่างนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หางเมล็ดข้าวสาลี หรือหาง

เมล็ดข้าวเหนียว ที่เข้างัดไว้ชอบ เอามือหรือเท้า

เหยียบ จักตำเอามือหรือเท้าได้ หรือจักทำให้ห้อยเลื้อย

ได้ ข้อนี้เป็นไปได้. เพราะอะไร. เพราะหางเมล็ด

เขาตั้งไว้ชอบ ฉันทใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้น
หนอที่ฉันนั้นเหมือนกัน จักทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้
เกิด จักทำให้แจ้งพระนิพพานได้ ก็ด้วยทฤษฎีที่ตั้งไว้
ชอบ ด้วยมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ ข้อนี้เป็นไปได้
ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ่ยชื่อว่า ๕

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหา
นี้ จึงตรัสถามปัญหาขึ้นไปถึงว่า อะไรเอ่ยชื่อว่า ๕. พระเถระกล่าวซ้ำว่า
นว ๕ จึงทูลตอบว่า สัตตาวาส.

ในคำนั้น คำว่า นว ๕ เป็นการกำหนดจำนวน. คำว่า สัตว์ ได้แก่
สัตว์มีชีวิต ที่ท่านบัญญัติที่อาศัยชั้นธัมมเจตนาเนื่องในจิตตินทรีย์. คำว่า อาวาส
ได้แก่ชื่อว่าอาวาส เพราะเป็นที่อยู่อาศัย. ที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า
สัตตาวาส นับเป็นทางแห่งเทศนา. แต่เมื่อว่าโดยอรรถใจความ คำนี้เป็นชื่อ
ของสัตว์ ๕ ประเภท เหมือนอย่างที่ท่าน^๑ กล่าวไว้ว่า

ผู้มีอายุ เหล่าสัตว์มีกายต่างกันมีสัญญาต่างกัน

มีอยู่ เหมือนมนุษย์บางพวก เทพบางพวก และวินิ-
ปาติกะทางพวกนี้เป็นสัตตาวาสที่ ๑. เหล่าสัตว์มีกาย
ต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน มีอยู่ เหมือนทวยเทพ
ที่อยู่ในหมู่พรหมผู้เกิดเป็นพวกแรก นี่เป็นสัตตาวาสที่
๒. เหล่าสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน
มีอยู่ เหมือนทวยเทพเหล่าอภัสสระ นี่เป็นสัตตาวาส
๓. เหล่าสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่าง
เดียวกัน มีอยู่ เหมือนทวยเทพเหล่าสุกสิณหะ นี่เป็น

๑. ที.ปาฎิ. ๓/ข้อ ๔๕๗.

สัตตาวาสที่ ๔. เหล่าสัตว์ที่ไม่มีสัญญา ไม่เสวยอารมณ์

มีอยู่ เหมือนทวยเทพเหล่าอสัญญสัตว์นี้เป็นสัตตาวาส
ที่ ๕. เหล่าสัตว์ ฯลฯ ที่เข้าถึงอากาศอันญายตนะ นี้
เป็นสัตตาวาสที่ ๖. เหล่าสัตว์ ฯลฯ ที่เข้าถึงวิญญาณัญญ-
ายตนะ นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๗. เหล่าสัตว์ ฯลฯ ที่เข้าถึง
อากิญจัญญายตนะ นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๘. เหล่าสัตว์ ฯลฯ
ที่เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๙.

ก็ในที่นี้ พระเถระ กล่าวว่า สัตตาวาส ๙ ก็ตามนัยก่อน ๆ นั้น-
แหละ มิใช่กล่าวเพราะไม่มีธรรม ๙ อย่างอื่น เหมือนอย่างที่ได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๙ ภิกษุเมื่อหน่าย

โดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ ในธรรม ๙
คือ สัตตาวาส. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๙
เหล่านี้แล ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำ
ที่สุดทุกข์ได้ คำนั่นใด เรากล่าวว่า ปัญหา ๙ อุทเทศ ๙
ไวยากรณ์ ๙ คำนี้อาอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว.

ก็ในปัญหานี้ ภิกษุละความเห็นว่ายั่งยืนงามความเป็นคนสุขเสียดด้วยญาณ
ปริยญา ในสัตตาวาส เพราะบาฬีว่า ธรรม ๙ ความกำหนดรู้ คือ สัตตาวาส
๙. หน่ายด้วยการเห็นเป็นเพียงกองสังขารล้วน ๆ คลายกำหนดด้วยการเห็น
อนิจจลักษณะด้วยตริณปริยญา หลุดพ้นด้วยการเห็นทุกขลักษณะ เห็นที่สุดโดย
ชอบด้วยการเห็นอนัตตลักษณะ ตรัสรู้ความเป็นธรรมชอบด้วยปหานปริยญา
ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมีพุทธดำรัสว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๙ ภิกษุเมื่อหน่าย

โดยชอบ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้. ในธรรม ๙
คือ สัตตาวาส ๙ ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๑๐

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์แม่นนี้
อย่างนี้ จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปว่า อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๑๐ ในปัญหานั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอภิสกลกรรมบถ ๑๐ ไว้ในการพยากรณ์ทั้งหลาย นอก
จากการพยากรณ์ปัญหานี้ เหมือนอย่างที่เราได้กล่าวไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๑๐ ภิกษุเมื่อหน่าย

โดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้. ในธรรม

๑๐ คือ อภิสกลกรรมบถ ๑๐ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน

ธรรม ๑๐ ภิกษุเมื่อหน่าย โดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้

ทำที่สุดทุกข์ได้ คำนั้นใดเรากล่าวว่า ปัญหา ๑๐

อุทเทศ ๑๐ ไวยากรณ์ ๑๐ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าว

แล้ว ดังนี้.

ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ในที่นี้ เพราะเหตุที่พระเถระไม่นำตัวเองเข้าไป ประ-
สงค์แต่จะพยากรณ์พระอรหันต์ หรือเพราะเหตุที่ปัญหากรรม ที่พระเถระพยา-
กรณ์โดยปริยายนี้ เป็นอันพยากรณ์ดีแล้ว ฉะนั้น ท่านที่ประกอบองค์ ๑๐
เหล่าใดท่านเรียกว่าพระอรหันต์ พระเถระเมื่อแสดงการบรรลุองค์ ๑๐ เหล่านั้น
จึงทูลตอบด้วยเทศนาเป็นบุคลาธิษฐานว่า ท่านผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๑๐
ท่านเรียกว่า พระอรหันต์. เพราะในข้อนี้ ท่านผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๑๐
เหล่าใด ท่านเรียกว่า พระอรหันต์ พึงทราบว่างค์ ๑๐ เหล่านั้น พระเถระ
ถูกตรัสถามว่า อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๑๐ จึงทูลชี้แจง. ก็องค์ ๑๐ เหล่านั้น พึง
ทราบโดยนัยที่เราได้กล่าวไว้ในพระสูตรทั้งหลายเป็นต้น อย่างนี้ว่า

ภิกษุทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรียกกัน
ว่า อเสขะ อเสขะ ภิกษุเป็นอเสขะ ด้วยเหตุเท่าไร
พระเจ้าข้า. ตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ เป็นอเสขะ
สัมมาสังกัปปะ เป็นอเสขะ สัมมาวาจา เป็นอเสขะ
สัมมากัมมันตะ เป็นอเสขะ สัมมาอาชีวะ เป็นอเสขะ
สัมมาวายามะเป็นอเสขะ สัมมาสติเป็นอเสขะ สัมมา
สมาธิเป็นอเสขะ สัมมาญาณะเป็นอเสขะ และสัมมา
วิมุตติเป็นอเสขะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุ
ชื่อว่า เป็นอเสขะแล.

จบพรรณนาอนุสารปัญหา

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ปรมัตถโชติกา

มงคลสูตรในขุททกปาฐะ

[๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้. สมัยหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร
อารามของท่านอนาถปิณฑิกะ กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น
เมื่อล่วงปฐมยามไปแล้ว เทวดาองค์หนึ่งมีวรรณะด
งามเปล่งรัศมีสว่างทั่วพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยืน
ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยพระคาถาว่า

[๖] เทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ปรารถนาความ
สวัสดี พากันคิดมงคลทั้งหลาย ขอพระองค์โปรดตรัส
บอกมงคลอันอุดมด้วยเถิด พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบด้วยคาถาเหล่านั้นว่า

การไม่คบพาล การคบแต่บัณฑิต และการบูชา
ผู้ที่ควรบูชา นี่ก็เป็นมงคลอุดม

การอยู่ในประเทศอันเหมาะ ความเป็นผู้ทำบุญ
ไว้แต่ก่อน การตั้งตนไว้ชอบ นี่ก็เป็นมงคลอุดม.

ความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้มีศิลปะ มีวินัยที่
ศึกษามาดี มีวาจาเป็นสุภาษิต นี่ก็เป็นมงคลอุดม.

การบำรุงมารดาบิดา การสงเคราะห์บุตรภริยา
การงานอันไม่อาภุศล นี่ก็เป็นมงคลอุดม.

ทาน ธรรมจริยา การสงเคราะห์ญาติ การงาน
อันไม่มีโทษ นี่ก็เป็นมงคลอุดม.

การงดเว้นจากบาป งดเว้นการดื่มน้ำเมา ความ
ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย นี่ก็เป็นมงคลอุดม.

ความเคารพ ความยอมตน ความสันโดษความ
กตัญญู การพึงธรรมตามกาล นี่ก็เป็นมงคลอุดม.

ความอดทน ความว่าง่าย การเห็นสมณะ การ
สนทนาศรรตามกาล นี่ก็เป็นมงคลอุดม.

ตบะ พรหมจรรย์ การเห็นอริยสัจ การทำพระ-
นิพพานให้แจ้ง นี่ก็เป็นมงคลอุดม.

จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้ว ไม่หวั่นไหว
ไม่เศร้าโศก ไม่เศร้าหมองด้วยละอองกิเลส เกษม
ปลอดโปร่ง นี่ก็เป็นมงคลอุดม.

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทำมงคลดังนี้แล้ว
ไม่พ่ายแพ้ในข้าศึกทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิ์ในทุก
สถาน นี่แลมงคลอุดม ของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น.

จบมงคลสูตร

๕. อรรถกถามงคลสูตร

ประโยชน์แห่งบทตั้ง

บัดนี้ ถึงลำดับการพรรณนาความแห่งมงคลสูตรที่ยกเป็นบทตั้ง ต่อลำดับจากกุมารปัญหา. ในที่นี้ข้าพเจ้าจะกล่าวประโยชน์แห่งบทตั้งแล้วจึงจักพรรณนาความแห่งมงคลสูตรนั้น. อย่างไรก็ตาม. ความจริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้มิได้ตรัสถามลำดับนี้ แต่ข้าพเจ้ากล่าวเพื่อแสดงว่าการนับถือพระศาสนาด้วยการถึงสรณะ และนัยตามประเภทศีลสมาธิปัญญา ทรงแสดงไว้ด้วยสิกขาบท ทวัตติงสาการและกุมารปัญหา นี้ใด แม้ทั้งหมดนั้น ก็เป็นมงคลอย่างยิ่ง เพราะผู้ต้องการมงคล จำต้องทำปากเพียรอย่างยิ่งในมงคลนั้นนั่นแล. ส่วนความที่การนับถือพระศาสนาเป็นต้นนั้น เป็นมงคลนั้นบัณฑิตพึงทราบตามแนวพระสูตรนี้.

นี้เป็นประโยชน์แห่งบทตั้งในมงคลสูตรนั้น ในที่นี้

กถาพรรณนาปฐมมหาสังคายนา

ก็เพื่อพรรณนาความแห่งมงคลสูตรนั้น ซึ่งยกเป็นบทตั้งไว้อย่างนี้ มีมาดิกาหัวข้อ ดังนี้.

ข้าพเจ้าจะกล่าววิธีนี้อย่างนี้ว่า คำนี้ผู้ใดกล่าว
กล่าวเมื่อใด กล่าวเพราะเหตุไร เนื้อจะพรรณนาความ
แห่งปาฐะมี เอว เป็นต้น ก็กล่าวสมุฏฐานที่เกิด
มงคลกำหนดมงคลนั้นแล้ว จะชี้แจงความมงคลแห่ง
มงคลสูตรนั้น.

ในมาติกานั้น ก่อนอื่น ก็กล่าวกันว่า วุตฺตํ เยน ยทา ยสุมา
เจตํ วตฺวา อิมํ วิธึ. ท่านกล่าวหมายถึงคำคือ เอวมเม สุตํ ๗ป.๗ภควนฺตํ
ภคทาย อหฺมภาสิ. จริงอยู่. พระสูตรนี้ ท่านกล่าวโดยฟังต่อ ๆ กันมา
ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นสยัมภูคือเป็นพระพุทธเจ้าเองไม่มีอาจารย์ เพราะ
ฉะนั้น คำนี้ [นิทานวจนะ] จึงไม่ใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น. เพราะเหตุที่มีคำกล่าวว่า คำนี้ ใครกล่าว
กล่าวเมื่อใด และกล่าวเพราะเหตุใด. ฉะนั้น จึงขอกล่าวชี้แจง. ดังนี้
คำนี้ท่านพระอานนทฺกล่าว และกล่าวในเวลาทำมหาสังคายนาครั้งแรก

ความจริง การทำมหาสังคายนาครั้งแรกนี้ ควรทราบมาตั้งแต่ต้น
เพื่อความฉลาดในนิทานวจนะคำต้นของสูตรทั้งปวง ดังต่อไปนี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นนาถะที่พึ่งของโลก ทรงบำเพ็ญพุทธ-
กิจ เริ่มต้นแต่ทรงประกาศพระธรรมจักรจนถึงทรงโปรดสุกัถาทปริพาชก แล้ว
เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เวลาใกล้รุ่งวันวิสาขบูชาจะมีระหว่าง
คันสาละคู่ ในสาละวนทยานอันเป็นที่แหว่งพักของมัลลกะศรัยโกสิกรุงกุสินารา
ท่านพระมหากัสสปะผู้เป็นสังฆเถระของภิกษุประมาณเจ็ดแสนรูปที่ประชุมกันใน
วันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้ามาระลึกถึงคำของ ขรฺวตา
สุกัถทะ กล่าวเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ ๗ วันว่า "พอที่
เถิด ผู้มีอายุ ท่านทั้งหลาย อย่างเศร้าโศกไปเลย อย่างร่ำไรไปเลย
พวกเราพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะนั้น แต่ก่อนพวกเราถูกพระ-
มหาสมณะผู้นั้น บังคับจู้ว่า 'สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอบ้างละ สิ่งนี้ไม่
ควรแก่พวกเธอบ้างละ' มาบัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จักทำสิ่ง
นั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่ทำสิ่งนั้น" ท่านดำริว่า "พวกภิกษุชั่ว

เข้าใจว่า" ปาพจน์ คือ ธรรมวินัย มีศาสดาล่วงไปแล้ว ได้สมัครพรรคพวก
ก็จะพากันข้ายิพระสัทธรรมให้อันตรธานไปไม่นานเลย ขื่อนี้ย่อมเป็นไปได้.
ตราบใด ธรรมวินัยยังดำรงอยู่ ตราบนั้น ปาพจน์ คือ ธรรมวินัยก็หาชื่อว่า
มีศาสดาล่วงไปแล้วไม่ สมจริง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส^๑ไว้ว่า

ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยอันใด อันเรตถา-

คตแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและ

วินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเรา

ล่วงลับไป ดังนี้.

อย่ากระนั้นเลย จำเราจะช่วยกันสังคายนารธรรมและวินัย โดยวิธีที่พระศาสนา
นี้จะพึงดำรงอยู่ยั่งยืนยาวนาน.

อนึ่งเล่า เรากัสสปะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุเคราะห์ด้วยสาธารณ-
บริโภคในจีวร ตรัสว่า

ดูก่อนกัสสปะเธอจักครองผ้าป่านบังสกุลที่ใช้แล้ว

ของเราไหวหรือ และทรงอนุเคราะห์ด้วยทรงสถาปนา

เราไว้เสมอๆ กับพระองค์ในอุตตริมนุสสธรรม ธรรม

อัน ยิ่งยวดของมนุษย์ ต่างโดยอนุปปวหาร ๕ และ

อภิญา ๖ โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้ง

หลาย เราตถาคตต้องการสังัดจากกามทั้งหลาย สังัด

จากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงใด

แม้กัสสปะก็ต้องการสังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจาก

อกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ เข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงนั้น.

ดังนี้.

เรานั้นจะมีหนี้อื่นอะไรเล่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ กัสสปะผู้นี้จักเป็น
ผู้ดำรงวงศ์พระสัทธรรมของเรา จึงทรงอนุเคราะห์เรา ด้วยการอนุเคราะห์ที่
ไม่ทั่วไปนี้ เหมือนพระราชาทรงอนุเคราะห์พระราชโอรส ผู้ดำรงวงศ์ตระกูล
ด้วยทรงมอบเกราะและพระราชอิสริยยศ มิใช่หรือ จึงทำความอุตสาหะให้เกิด
แก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อช่วยกันสังคายนาธรรมและวินัย เหมือนอย่างที่ท่าน
พระอานนทกล่าวไว้ว่า

ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปเล่ากะภิกษุทั้ง

หลายว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ครั้งหนึ่ง เราเดินทางไกล

จากนครปาวามาสู่นครกุสินารา พร้อมกับภิกษุหมู่

ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ดังนี้.

สุภัททกัณท์ ควรกล่าวให้พิศดารทั้งหมด. ต่อจากนั้น ท่านพระมหากัสสป
กล่าวว่า

ผู้มีอายุทั้งหลายเอาเถิด เรามาช่วยกันสังคายนา

ธรรมและวินัย ต่อไปเมื่อหน้าธรรมรุ่งเรือง ธรรมก็

จะร่วงโรย. อวินัยรุ่งเรือง วินัยก็จะร่วงโรย เมื่อหน้า

อธรรมวามีกำลัง ธรรมวาก็จะอ่อนกำลัง อวินยวามี

มีกำลัง วินยวาก็จะอ่อนกำลัง.

ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอพระเถระ
โปรดเลือกภิกษุทั้งหลายเถิด. พระเถระละเว้น ภิกษุที่เป็นปุณฺณ โสคาบัน สกทา-
คามิ อนาคามีและพระชินาสพสุกขวิปัสสโก ผู้ทรงพระปริยัติคืออนวัคสัดตุศาสน์
ทรงสิ้น เป็นจำนวนหลายร้อยหลายพันรูป เลือกเอาเฉพาะภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์
ประเภทเวฬุชาเป็นต้น ผู้ทรงปริยัติคือพระไตรปิฎกทั้งหมด บรรลุปฏิสัมภิ-
ทา มีอานุภาพยิ่งใหญ่โดยมาก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกย่องเป็นเอตทัคคะที่

พระสังคีติกาจารย์มุ่งหมายกล่าวไว้ว่า ครั้นนั้นแล ท่านพระมหากัสสป
คัดเลือกพระอรหันต์ ๕๐๐ รูปหย่อนอยู่รูปหนึ่ง ดังนี้.

ถามว่า ทำไม พระเถระจึงทำให้หย่อนอยู่รูปหนึ่ง. ตอบว่า เพื่อไว้
ช่องโอกาสแก่ท่านพระอานนท์เถระเพราะว่า ทั้งรวมกับท่านพระอานนท์ ทั้ง
เว้นท่านพระอานนท์เสียไม่อาจทำสังคายนาธรรมได้ ด้วยว่าพระอานนท์นั้น เป็น
พระเสขะยังมีกิจที่ต้องทำอยู่ ฉะนั้น จึงไม่อาจรวมได้ แต่เพราะเหตุที่นังคสัตต-
ทสสน์มีสุตตะและเคยยะเป็นต้น ข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งพระทศพลทรงแสดง
แล้ว ที่ชื่อว่า ท่านพระอานนท์ไม่ได้รับต่อพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ไม่มีฉะนั้น จึงไม่อาจเว้นเสียได้. ฉะนั้น ท่านพระอานนท์แม้เป็นเสขะอยู่ ก็น่า
ที่พระเถระจะพึงเลือก เพราะเป็นผู้มีอุปการะมาก ต่อการทำสังคายนาธรรม
แต่เพราะเหตุไร พระเถระจึงไม่เลือกเล่า. เพราะจะหลีกเลี่ยงการดำเนินคดี
เสีย. ความจริง พระเถระมีความสนทนอมอย่างเหลือเกินในท่านพระอานนท์.
จริงอย่างนั้น ถึงท่านพระอานนท์จะมีศีรษะหงอกแล้ว. พระเถระก็ยังสั่งสอน
ท่านด้วยวาตะว่า เด็ก ว่า "เด็กคนนี้ ไม่รู้จักประมาณเสียเลย". อนึ่ง
ท่านพระอานนท์นี้เกิดในตระกูลศากยะ เป็นพระอนุชาของพระตถาคต เป็น
โอรสของพระเจ้าอา. ในการคัดเลือกท่านพระอานนท์ ภิกษุทั้งหลายจะสำคัญ
ประการหนึ่งท่านลำเอียงเพราะรัก จะพึงดำเนินคดีเห็นว่าพระเถระละเว้นเหล่าภิกษุ
ผู้บรรลุนิเสขปฏิสัมภิทาเสียไปเลือกพระอานนท์ ผู้บรรลุนิเสขปฏิสัมภิทา. พระ-
เถระเมื่อจะหลีกเลี่ยงดำเนินคดีนั้นนั้น คิดว่า "เว้นพระอานนท์เสีย ก็ไม่
อาจทำสังคายนากันได้ เราจะเลือก ก็ต่อเมื่อภิกษุทั้งหลายอนุโมदिท่านนั้น" ดังนี้
จึงไม่เลือกเอง.

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายพากันร้องขอพระเถระ เพื่อเลือกท่านพระ-
อานนท์เสียเองเลย เหมือนอย่างที่ท่านพระอานนท์กล่าวไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ได้กรายเรียนท่านพระมหากัสสป
อย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านพระอานนท์นี้ ถึง
แม้จะเป็นพระเสขะ แต่ก็ไม่ควรจะลำเอียงเพราะรัก
เพราะเกลียด เพราะหลง เพราะกลัว ก็ท่านพระ-
อานนท์นี้ ได้ร่ำเรียนธรรมและวินัยมาในสำนักพระ-
มีพระภาคเจ้าเป็นอันมา ถ้าอย่างนั้น ขอพระเถระ
โปรดเลือกท่านพระอานนท์ด้วยเถิดเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล
ท่านพระมหากัสสป จึงได้เลือกท่านพระอานนท์ด้วย
ดังนี้.

พระเถระจึงได้มีจำนวนครบ ๕๐๐ รูป รวมทั้งท่านพระอานนท์ ที่
พระเถระเลือกโดยอนุมัติของภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น ภิกษุผู้เถระทั้งหลายปรึกษากันว่า เราจะช่วยกันสังคายนา
ธรรมและวินัย ที่ไหนเล่าหนอ. ได้ตกลงกันว่า กรุงราชคฤห์ มีโคจรที่หาอาหาร
มาก มีเสนาสนะมาก ถ้ากระไร เราจะอยู่จำพรรษา ช่วยกันทำสังคายนา ณ
กรุงราชคฤห์ ภิกษุเหล่าอื่น [ที่ไม่ได้รับคัดเลือก] ไม่พึงเข้าจำพรรษา
กรุงราชคฤห์. ก็เหตุไร ภิกษุผู้เถระเหล่านั้น จึงได้ตกลงกันดังนั้น. เพราะท่าน
ดำริว่า การทำสังคายนา^{นี้} เป็นถาวรกรรมของเรา บุคคลผู้เป็นวิสภาคไม่ถูก
กัน จะพึงเข้ามาท่ามกลางสงฆ์ แล้วรื้อถาวรกรรมนั้นเสีย. ครั้งนั้น ท่าน
พระมหากัสสปจึงประกาศด้วยอุตติหุติกรรม. คำประกาศนั้น พึงทราบตาม
นัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในสังคีติขันธกะนั้นแล.

ครั้งนั้น นับแต่พระตถาคตเสด็จปรินิพพาน เมื่อการเล่นสาธุกิฬาล่วงไป ๗ วัน การบูชาพระธาตุล่วงไปอีก ๗ วัน พระมหากัสสปเถระรู้ว่าเวลาล่วงไปครั้งเดือนแล้ว ยังเหลือเวลาเดือนครึ่ง ก็กระชั้นชิดดีทีเข้าจำพรรษา จึงกล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย เราจะพากันไปกรุงราชคฤห์ ก็พาหมู่ภิกษุครั้งหนึ่งเดินทางแยกไปทางหนึ่ง แม้พระอนุรุธเถระ ก็พาหมู่ภิกษุครั้งหนึ่งแยกไปอีกทางหนึ่ง. ส่วนพระอานนตเถระถือบาตรจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันหมู่ภิกษุแวดล้อม ประสงค์จะไปกรุงสาวัตถี [ก่อน] แล้ว จึงจะไปกรุงราชคฤห์ ก็แยกทางจาริกไปทางกรุงสาวัตถี. ในสถานที่พระอานนตเถระไปถึง ๆ ก็ได้มีเสียงครวญคร่ำรำพันขนานใหญ่ว่า ท่านอานนท์เจ้า ท่านอานนท์เก็บพระศาสดาไว้เสียที่ไหนมาแล้ว. เมื่อพระเถระถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับ ได้มีเสียงครวญคร่ำรำพันขนานใหญ่ เหมือนในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพาน.

ข้าว่า สมัยนั้น ท่านพระอานนท์ ต้องปลอบมหาชนนั้น ด้วยธรรมิกถาที่ประกอบด้วยอนิจจตาความไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วจึงเข้าไปยังพระเชตวันวิหาร เปิดพระทวารแห่งพระคันธกุฎีที่พระทศพลประทับแล้วนำเตียงตั้งออกเคาะปิดกวาดพระคันธกุฎี ทิ้งขยะก็อดดอกไม้แห้ง นำเตียงตั้งเข้าไปตั้งไว้ตามเดิมอีก ได้กระทำวัตรปฏิบัติทุกอย่างที่ควรทำ เหมือนในครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่.

พระเถระแจ้งใจดีมีयरบายเจื่อน้ำนมในวันที่ ๒ เพื่อทำกายที่มีธาตุหนักให้เบา เพราะตั้งแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพาน ท่านต้องยืนมาก. นั่งมาก จึงนั่งอยู่แต่ในวิหารเท่านั้น ซึ่งท่านอ้างถึง จึงกล่าวกะเด็กหนุ่ม ที่สุกมาณพใช้ไปดังนี้ว่า

ดูก่อนพ่อหนุ่ม วันนี้ยังไม่เหมาะ เพราะเรากำลัง

ย้าย ต่อพรุ่งนี้เราจึงจะเข้าไป.

วันที่ ๒ พระเถระ มีพระเจตกเถระ เป็นปัจฉาสมณะผู้ติดตาม
จึงเข้าไป ถูกลูกหลานพาลปัญหาแล้วได้กล่าวสูตรที่ ๑๐ ชื่อ สุกสูต^๑ ใน
ทีฆนิกาย. คราวนั้นพระเถระขอให้ลูกหลาน ช่วยปฏิสังขรณ์สิ่งสลักหักพังใน
พระเชตวันวิหาร ครั้นจวนจะเข้าพรรษาจึงไปยังกรุงราชคฤห์. พระมหากัสสป-
เถระและพระอนุรุธเถระก็อย่างนั้น พาหมู่ภิกษุทั้งหมดไปยังกรุงราชคฤห์
เหมือนกัน.

สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์มีวัดใหญ่อยู่ ๑๘ วัด ทุกวัดมีหยากเหื่อที่เขา
ทิ้งตกเรียกราดไปทั้งนั้น. เพราะในเวลาที่มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพาน
ภิกษุทั้งหลายถือบาตรจีวรของตนทอดทิ้งวัดและบริเวณไปกันหมด ครั้นนั้น
พระเถระทั้งหลาย คิดกันว่า เราจะช่วยกันปฏิสังขรณ์วิหารที่ชำรุดทรุดโทรม
ตลอดเดือนแรกแห่งพรรษา เพื่อบูชาพระพุทธคำรัสและปลดเปลื้องคำดำหนิ
ติเตียนของพวกเดียรฉัตร. ด้วยว่า พวกเดียรฉัตรพากันติเตียนว่า พวกสาวก
ของพระสมณโคดม เมื่อศาสดายังมีชีวิตอยู่ ก็ช่วยกันทะนุบำรุง ครั้นศาสดา
ปรินิพพานแล้ว ก็พากันทอดทิ้งไป. ท่านอธิบายว่า พระเถระทั้งหลายคิดกัน
ดังนั้น ก็เพื่อปลดเปลื้องคำดำหนิติเตียนของเดียรฉัตรพวกนั้น. สมจริงดังที่ท่าน
กล่าวไว้ว่า

ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลาย ปรีกษากันดังนี้ว่า ผู้มี
อายุทั้งหลาย การปฏิสังขรณ์วิหารที่ชำรุดทรุดโทรม
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ เอาเถิดผู้มีอายุ
ทั้งหลาย จำเราจะช่วยกันปฏิสังขรณ์วิหารที่ชำรุดทรุด-

โทรม ตลอดเดือนแรก เดือนกลางเราจึงจักประชุม

ช่วยกันสังคายนาธรรมและวินัย.

วันที่สอง พระเถระเหล่านั้น พากันไปยืนอยู่ใกล้ประตูพระราชนิเวศน์ พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จมาทรงไหว้แล้วปวารณาว่า ท่านเจ้าข้า โยมจะช่วยอะไรได้บ้าง พระคุณเจ้าต้องการอะไร. พระเถระทั้งหลาย ถวายพระพรขอหัตถกรรมงานฝีมือ เพื่อต้องการปฏิสังขรณ์วัดใหญ่ ๑๘ วัด. พระราชาทรงรับว่า สาธุ คีละ เจ้าข้า แล้วพระราชทานผู้คนที่ช่างฝีมือ. พระเถระทั้งหลาย ให้ปฏิสังขรณ์วิหารทั้งหมด ตลอดเดือนแรก. ต่อมา จึงกราบทูลพระราชาว่า ขอถวายพระพร งานปฏิสังขรณ์วิหารเสร็จแล้ว บัดนี้ อาตมาภาพทั้งหลาย จะช่วยกันสังคายนาธรรมและวินัย. พระราชามีพระดำรัสว่า คีละ เจ้าข้า ขอพระคุณเจ้าโปรดทำอย่างสบายใจเถิด การอาณัติกรไว้เป็นพระของโยม ฝ่ายการธรรมจักรเป็นธุระของพระคุณเจ้า โปรดสั่งมาเถิดเจ้าข้า จะให้โยมช่วยอะไร. พระเถระทั้งหลาย ถวายพระพรทูลว่า ถวายพระพร โปรดให้สร้างสถานที่นั่งประชุมสำหรับภิกษุทั้งหลาย ผู้จะช่วยกันทำสังคายนาธรรม. ตรัสถามว่า จะทำที่ตรงไหนเล่า เจ้าข้า. ทูลว่า ถวายพระพร ทำใกล้ประตูถ้าสัตตบรรณข้างภูเขาเวภาระน่าจะเหมาะสมหาบพิตร. พระเจ้าอชาตศัตรูรับสั่งว่า คีละ เจ้าข้า แต่โปรดให้สร้างมณฑปใหญ่ มีฝา เสาและบันไดอันจัดไว้อย่างดี วิจิตรด้วยลายดอกไม้และลายเครือเถานานาชนิด เสมือนวิสุกรรมเทพบุตรเนรมิตไว้แต่มณฑปใหญ่นั้น ให้มีเพดานทองกลมกลืนกับพวงดอกไม้ชนิดต่าง ๆ อันห้อยย้อยอยู่ งานภาคพื้นดินก็ปรับเสร็จเป็นอันดี จดงามด้วยดอกไม้บุษบานาพันธุ์ ประหนึ่งพื้นทางเดินอันประดับด้วยลูกธำมณีรัตนวิจิตร เสมือนวิมานพรหม โปรดให้ปูลาดอาสนะอันเป็นกบปิยะ ๕๐๐ ที่ มีค่านับมิได้ ในมณฑป

ให้ฉัน สำหรับภิกษุ ๕๐๐ รูป ให้ปลาดอาสนะพระเถระ หันหน้าทางทิศเหนือ หันหลังทางทิศใต้ ให้ปลาดธรรมาสน์ ที่นั่งแสดงธรรม อันควรเป็นอาสนะสำหรับ พระผู้มีพระภาคเจ้า หันหน้าทางทิศตะวันออก ท่ามกลางมณฑป วางพิงทำด้วยงาช้างไว้บนธรรมาสน์นั้น แล้วมีรับสั่งให้เผดียงแจ้งแก่ภิกษุสงฆ์ว่า กิจกรรมเสร็จแล้ว เจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ พຼ່ງนี้ป็นวันประชุมสงฆ์ ส่วนตัวท่านเป็นเสาะ ยังมีกิจที่จะต้องทำ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงไม่ควรไปประชุม ขอท่านจงอย่าประมาณะ. ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ดำริว่า พຼ່ງนี้เป็นวันประชุม การที่เรายังเป็นเสาะไปประชุม ไม่สมควรเลย ดังนี้. จึงยับยั้งอยู่ด้วยกายคตาสติ ตลอดราตรีเป็นอันมาก เวลาใกล้รุ่งจึงลงจากที่จงกรมเข้าไปยังวิหาร นึกถึงกาย หมายจะนอนพัก. เท้าทั้งสองพ่นฝุ่น และสิริษะยังไม่ทันถึงนอน ในระหว่างนั้น จิตไม่ยึดมั่น ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย.

ความจริง ท่านพระอานนท์นี้ ยับยั้งอยู่ภายนอก ด้วยการจงกรม ไม่อาจทำคุณวิเศษให้เกิดได้ จึงดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเราไว้ มิใช่หรือว่า อานนท์ เธอมีบุญที่ทำไว้แล้ว จงประกอบความเพียรเนื่องๆ ก็จักเป็นผู้ไม่มีอาสวะได้ฉับพลัน ก็ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสไว้ไม่ผิด เราคงปรารถนาความเพียรเกินไป ด้วยเหตุนี้ จิตของเราจึงเป็นไปทางฟุ้งซ่าน เอาเถิด จำเราจะประกอบความเพียรแต่พอดี จึงลงจากที่จงกรม ยืน ณ ที่ข้างเท้า ล้างเท้าแล้วก็เข้าวิหาร นั่งบนเตียง คิดจะพักผ่อนเสียหน่อยหนึ่ง ก็เอนกายลงบนเตียง เท้าทั้งสองพ่นฝุ่น และสิริษะยังไม่ทัน ถึงหมอน ในระหว่างนั้น จิตไม่ยึดมั่น ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย. พระอรหันต์ของพระ-

เถระ. เว้นจากอิริยาบถ ๔ ด้วยเหตุนี้ เมื่อถามกันว่า ในพระศาสนา
ภิกษุรูปใด ไม่นั่ง ไม่นอน ไม่ยืน ไม่เดิน บรรลุพระอรหัต ก็ควรจะ
ตอบว่า พระอานนทเถระ.

ในวันที่สอง พระภิกษุเถระทั้งหลาย ฉันทดาหาร เก็บงำบาตรจีวร
แล้ว ก็ประชุมกัน ณ ชรรณสภา. ส่วนพระอานนทเถระประสงค์จะให้สงฆ์
การบรรลุพระอรหัตของตน จึงไม่ไปพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลาย
เมื่อนั่งเหนืออาสนะที่ถึงแก่ตน ๆ ตามอาวุโส ก็นั่งเว้น อาสนะของพระอานนท-
เถระไว้. ในที่นั้น เมื่อมีพระเถระบางเหล่าถามว่า นั้นอาสนะของใคร ก็มี
เสียงตอบว่า ของพระอานนท. ถามว่า ก็พระอานนทไปไหนเสียเล่า. สมัย
นั้น พระเถระดำริว่า บัดนี้ เป็นเวลาที่เราไปได้ละ ดังนั้น เมื่อสำแดง
อาณูภาพของตน จึงดำเนินไปแสดงตัวเหนืออาสนะของคนเลย. อาจารย์บาง
พวกกล่าวว่า เหมาะมานั่งก็มี.

เมื่อพระอานนทนั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระมหากัสสปเถระจึงปริกษา
ก็ภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราจะสังคายนาอะไรก่อน ชรรณ
หรือวินัย

ภิกษุทั้งหลายจึงเรียนว่า ข้าแต่ท่านมหากัสสปะ ชรรณว่าวินัยเป็น
อายุของพระพุทธศาสนา เมื่อวินัยยังดำรงอยู่ พระศาสนาก็ชื่อว่าดำรงอยู่ด้วย
เพราะฉะนั้น เราจะสังคายนาวินัยก่อน. พระเถระถามว่า จะมอบให้ใครเป็น
สังคายนาวินัยเล่า. ภิกษุทั้งหลายเรียนว่า ท่านพระอุบาลี เจ้าข้า. พระเถระ
ถามแย้งว่า พระอานนทไม่สามารถหรือ. ภิกษุทั้งหลายเรียนว่า ไม่ใช่ไม่
สามารถดอกเจ้าข้า แต่ทว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อยังดำรงพระชนม์อยู่
ทรงอาศัยการเล่าเรียนพระปริยัติ [ของท่าน] จึงทรงสถาปนาท่านพระอุบาลีไว้

ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาสิเป็นเลิศกว่าภิกษุ**
สาวกของเราผู้ทรงพระวินัย ดังนี้ เพราะฉะนั้น เราจะถามพระอุบาสิเถระ
ช่วยกันสังคายนาวินัย. แต่นั้น พระเถระจึงสมมติตนด้วยตนเอง เพื่อถามวินัย
ฝ่ายพระอุบาสิเถระก็สมมติตน เพื่อตอบวินัย. ในข้อนั้น มีบาลีดังนี้

ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปะ เสด็จสงฆ์ว่า

สุณาตุ เม อวุโส สงฺโฆ, ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกถลฺลํ

อหํ อุปาสิ วิณฺยํ ปุญฺญเญยฺยํ .

ดูก่อนท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรดฟังข้าพเจ้า ผีว่า สงฆ์ปรัก-
พร้อมแล้ว ข้าพเจ้าจะถามวินัยของท่านอุบาสิ.

แม้ท่านพระอุบาสิ ก็เสด็จสงฆ์ว่า

สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ, ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกถลฺลํ

อหํ อายสฺมตฺตา มหากัสสปเณ วิณฺยํ ปุญฺญโณ วิสฺสขุเชยฺยํ .

ข้าแต่ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรดฟังข้าพเจ้า ผีว่า สงฆ์ปรัก-
พร้อมแล้ว ข้าพเจ้าอันท่านพระมหากัสสปะ ถามแล้ว จะตอบวินัย.

ท่านพระอุบาสิ ครั้นสมมติตนด้วยตนเองอย่างนี้แล้ว ก็ลุกจากอาสนะ
ห่มจีวรเลียบบา ไหว้พระภิกษุชั้นเถระแล้ว นั่งเหนือธรรมาสน์จับพัดทำด้วย
งา ต่อขึ้น ท่านพระมหากัสสปเถระจึงถามวินัยทั้งหมดตั้งแต่ปฐมปาราชิกเป็น
ต้นไป กะท่านพระอุบาสิเถระ. ท่านพระอุบาสิเถระก็ตอบ พระภิกษุหมดทั้ง
๕๐๐ รูป ก็สวดเป็นหมู่พร้อม ๆ กัน ตั้งแต่ปฐมปาราชิกถึงกขาบท พร้อมทั้ง
นิทานไป แม้สิกขาบทนอกนั้น ก็สวดอย่างนั้น เพราะเหตุนี้ ฟังถือเรื่อง
ทั้งหมดตามอรรถกถาวินัย. ท่านพระอุบาสิเถระครั้ง สังคายนาวินัยปิฎกทั้งสิ้น
พร้อมทั้งวิภังค์ทั้งสอง [ภิกขุวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์] พร้อมด้วยคัมภีร์ชั้นธกะ

และปรินิพพานโดยนัยนี้แล้ว ก็วางพัสตง ลงจากธรรมาสน์ ไหว้ภิกษุผู้เฒ่าแล้ว
ก็นั่งเหนืออาสนะที่ถึงแก่ตน.

ท่านพระมหากัสสปเถระ ครั้นสังคายनावินัยแล้วประสงคฺจะสังคายนา
ธรรม จึงถามภิกษุทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายเมื่อจะสังคายนาธรรม จะมอบ
บุคคลใดเป็นธุระสังคายนาธรรม. ภิกษุทั้งหลาย จึงเรียนว่า มอบท่านพระ-
อานนท์เถระให้เป็นธุระ.

ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสป. จึงเผด็จสงฆ์ว่า

สุมาตฺถ เม อาวุโส สงฺโฆ, ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกฺกฺลํ อหํ
อานนฺทํ ฌมฺมํ ปุจฺเจยฺยํ .

ดูก่อนท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรดฟังข้าพเจ้า ผิดว่า สงฆ์
พริกกพร้อมแล้ว ข้าพเจ้าจะถามธรรมกะท่านอานนท์.

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ ก็เผด็จสงฆ์ว่า

สุมาตฺถ เม ภนฺเต สงฺโฆ, ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกฺกฺลํ อหํ
อายสุมฺตา มหากสฺสเปณ ฌมฺมํ ปุจฺจฺโ จ วิสฺสขฺเขยฺยํ .

ข้าแต่ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรดฟังข้าพเจ้า ผิดว่า สงฆ์
พริกกพร้อมแล้ว ข้าพเจ้าอันท่านพระมหากัสสปะถามแล้ว จะตอบ
ธรรม ดังนี้.

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ลุกจากอาสนะ. ห่มจีวร เฉวียงบ่า ไหว้
พระภิกษุชั้นเถระแล้วก็นั่งเหนือธรรมาสน์ถือพัสตง. ลำดับนั้น ท่านพระมหา-
กัสสปเถระ ถามธรรมกะท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ พรหมชาลสูตร
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ณ ที่ไหน. ตอบว่า ตรัสที่พระตำหนักในพระราช-
อุทยานชื่ออัมพลัญญิกา ซึ่งอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา. ถามว่า

ทรงปรารภใคร. ตอบว่า ทรงปรารภสุปิยปริพาชกกับ พรหมทัตตมาณพ.
ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปถามท่านพระอานนท์ถึงนิทานแห่งพรหมชาลสูตร
ถามทั้งบุคคล. ถามว่า ท่านอานนท์ ก็สามัญญผลสูตรเล่าตรัสที่ไหน. ตอบว่า
ที่สวนมะม่วงของหมอชีวก กรุงราชคฤห์ เข้าๆ. ถามว่า ตรัสกับใคร. ตอบ
ว่า กับพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร โอรสพระนางเวเทหิ เข้าๆ. ลำดับนั้น
ท่านพระมหากัสสปะจึงถามท่านพระอานนท์ ถึงนิทานแห่งสามัญญผลสูตร ถาม
ทั้งบุคคล. ท่านพระมหากัสสปถามแม้ทั้ง ๕ นิกาย โดยอุบายนี้แลท่านพระ-
อานนท์ ถูกถามแล้วถามเล่าก็ตอบได้หมด. ปฐมมหาสังคิตีสังคายนาใหญ่ครั้ง
แรกนี้ พระเถระ. ๕๐๐ รูปช่วยกันทำ

สเทหิ ปญจหิ กตา เตน ปญจสตาติ จ

เถระเหว กตตตต ๗ เกริกาคติ ปวุจจติ.

ปฐมมหาสังคิตี การทำสังคายนาใหญ่ครั้งแรก อันพระเถระ
๕๐๐ รูป ช่วยกันทำ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า ปญจสตา และ
เพราะภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นพระเถระทั้งนั้น จึงเรียกว่า เกริกา ลัทธิ-
เถระวาท.

เมื่อปฐมมหาสังคิตี กำลังดำเนินไป เมื่อท่านพระอานนท์ อันท่าน
พระมหากัสสปะ ครั้นถามคัมภีร์ที่มนิกายและคัมภีร์มัชฌิมนิกายเป็นต้นหมด
แล้ว เมื่อจะถามคัมภีร์ขุททกนิกาย ตามลำดับ ในท้ายคำที่ท่านถามเป็นต้น
อย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ มงคลสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ณ ที่ไหน ดังนี้
จึงถามถึงนิทานในคำนี้ว่า ถามทั้งนิทาน ถามทั้งบุคคล. ท่านพระอานนท์
ประสงค์จะกล่าวนิทานนั้นให้พิสดารว่า ตรัสอย่างไร ผู้ใดฟังมา ฟังเมื่อใด
และผู้ใดกล่าว กล่าวที่ใด กล่าวแก่ผู้ใด จะกล่าวข้อความนั้นให้หมด เมื่อ

จะแสดงความเห็นว่า ตรัสไว้อย่างนี้, ข้าพเจ้าฟังมา, ฟังมาสมัยหนึ่ง, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส, ตรัสที่กรุงสาวัตถี, ตรัสแก่เทวดา ดังนี้จึงกล่าวว่า เอมมุเม สุตฺ เอกํ สมยํ ภควา สวตฺถิยํ วิหริติ เขตฺวเน อนาถ-
ปิณฺฑิกสุตฺต อารามे ๗๗ ภาควนฺตํ กาถาย อชฺฌณฺณาสี. คำนี้ ท่าน
พระอานนทกล่าวไว้อย่างนี้. ก็เล่ากันว่าฟังทราบมาว่า ท่านกล่าวไว้ในเวลาทำ
ปฐมมหาสังคีติ.

บัดนี้ จะอธิบายในข้อนี้ว่า ตรัสเพราะเหตุไร. เพราะเหตุที่ท่าน
พระมหากัสสปะถามถึงนิทาน ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวนิทานนั้นไว้พิศดารตั้งแต่
ต้น อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่เทวดาบางเหล่าเห็นท่านพระอานนทนั่งเหนือ
ธรรมาสน์ ห้อมล้อมด้วยคณะผู้เชี่ยวชาญ จึงเกิดจิตคิดว่ "ท่านพระอานนท
นี้เป็นเวทเทหฺมุณี แม้โดยปกตินับเพียงอยู่ในสากยตระกูล เป็นทายาทของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า แม้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงยกย่องไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะถึง ๕ สถาน เป็นผู้ประกอบด้วยอัจฉริยอัปฺภูตธรรม ๔ ประการ เป็น
ที่รักที่ดองใจของบริษั ๔ บัดนี้ เห็นทีจะเป็นรัชทายาทโดยธรรมของพระผู้มี
พระภาคเจ้า เกิดเป็นพุทธะ ผู้รู้".

ฉะนั้น ท่านพระอานนท รู้ทั่วถึงความปริวิตกทางใจของเทวดาเหล่า
นั้นด้วยใจตนเอง ทนการยกย่องคุณที่ไม่เป็นจริงนั้นไม่ได้เพื่อแสดงภาวะที่ตน
เป็นเพียงสาวก จึงกล่าวว่า เอมมุเม สุตฺ เอกํ สมยํ ภควา ๗๗
อชฺฌณฺณาสี. ในระหว่างนี้พระอรหันต์ ๕๐๐ รูปและเทวดาหลายพัน ก็ชื่อชม
ท่านพระอานนทว่า สาธุ สาธุ. แผ่นพื้นมหาปฐพีก็ไหว ฝนดอกไม้เนานา
ชนิดก็หล่นลงจากอากาศ ความอัศจรรย์อย่างอื่นก็ปรากฏมากมาย และเทวดา
มากมายก็เกิดความสังเวชว่า คำใด เราฟังมาต่อพระพักตร์ของพระผู้

มีพระภาคเจ้า คำนั้น แม่เหตุการณ์ผ่านพ้นสายตามาแล้ว ก็มาเกิดได้.

คำนี้ ท่านพระอานนท์ แม่จะกล่าวในเวลาทำปฐมมหาสังคิติ ก็พึงทราบที่ท่าน
กล่าวเพราะเหตุนี้ ด้วยประการฉะนี้. ด้วยการพรรณนามาเพียงเท่านี้ ก็เป็น
อันประกาศความแห่งกึ่งกาลานี้ว่า วุคฺคํ เยน ยथा ยสฺมา เจตํ วตฺวา
อิมํ วิธึ กล่าววิธีนี้ว่า ผู้ใดกล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวเพราะเหตุใด.

พรรณนาปาฐะว่า เอวํ เป็นต้น

เพื่อประกาศความที่รวบรัดไว้ด้วยหัวข้อเป็นต้น อย่างนี้ว่า เอวมิจฺจา-
ทิปาสฺส อตฺถํ นานุปการโถ ความแห่งปาฐะว่า เอวํ เป็นต้น โดย
ประการต่าง ๆ บัดนี้ ขออธิบายดังนี้ ศัพท์ว่า เอวํ นี้ พึงเห็นว่า

ใช้ในอรรถทั้งหลายมีเป็นต้นว่า ความเปรียบเทียบ ความแนะนำ
ความขกย่อง ความติเตียน การรับคำ อาการ การชี้แจง การห้ามความอื่น.
จริงอย่างนั้น เอวํ ศัพท์นี้

ใช้ในความเปรียบเทียบ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า

เอวํ ชาเตน มจฺเจน กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุํ สัตว์

เกิดมาแล้ว ควรบำเพ็ญกุศลให้มาก ฉะนั้น

ใช้ในความแนะนำ ได้ในประโยคเป็นต้น เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ
เอวํ เต ปฏิกฺกมิตพฺพํ เธอพึงก้าวไปอย่างนี้ พึงถอยกลับ อย่างนี้.

ใช้ในความขกย่อง ได้ในประโยคเป็นต้น เอวเมตํ ภควา เอว-
เมตํ สุตฺตํ ข้อนั้นเป็น อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนั้นเป็น อย่างนี้
พระสุกต.

ใช้ในความติเตียน ได้ในประโยคเป็นต้นว่า เอวเมวํ ปนํย
วสฺสึ ยสฺมี วา ตสฺส มุณฺฑกสฺส สมนกสฺส วณฺณํ ภกฺสฺติ ก็หญิง

ถ้อยคนนี้กล่าวสรรเสริญสมณะหัวโล้นนั้น อย่างนี้ อย่างนี้ ทุกหน
ทุกแห่ง.

ใช้ในการรับคำ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ ว่า เอว ภนฺเตติ
โฆ เต ภิกฺขุ ภควโต ปุจฺจสุสฺสํ ภิกฺขุเหล่านั้น ทูลรับพระดำรัส
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ใช้ในอาการ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เอว พฺยา โฆ อหิ
ภนฺเต ภควตา ฆมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้า
ย่อมรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว อย่างนี้ จริง.

ใช้ในการชี้แจง ได้ในประโยคเป็นต้นว่า

เอหิ ตฺวํ มาณวกฺก เยน สมฺมโน อานนฺโท เตนุ-
ปสฺสกมฺ. อุปสฺสกมิตฺวา มม วจเนน สมณฺ อานนฺทํ
อปฺปาพาริ อปฺปาดงฺกํ ลหุญฺจํ พลํ ผาสฺสูหาริ
ปุจฺจํ สุโภ มาณโว โตเพยฺยปฺตฺโต ภวนฺตํ อานนฺทํ
อปฺปาพาริ อปฺปาดงฺกํ ลหุญฺจํ พลํ ผาสฺสูหาริ
ปุจฺจตฺติติ เอลฺลจ วเทหิ สาธุ กิร ภวํ อานนฺโท เยน
สุภสฺส มาณวสฺส โตเพยฺยปฺตฺตสฺส นิเวสํ เตนุ-
ปสฺสกมฺตฺว อญฺญมฺปํ อุปาทาย

มานี้แน่ะ พ่อหนุ่ม เจ้าจงเข้าไปทาทานพระ-
อานนทฺ์ แล้วเรียนถามท่านพระอานนทฺ์ ถึงความไม่
มีอาพาธ ความไม่มีโรค ความคล่องแคล่ว ความมี
กำลัง ความอยู่สำราญ และจงพูดอย่างนี้ว่า สุภมาณพ

โตทยยบุตร เรียนถามท่านพระอานนท์ถึงความไม่มี
อาพาธ ความไม่มีโรค ความคล่องแคล่ว ความมี
กำลัง ความอยู่สำราญ และจงกล่าวอย่างนี้ว่า สาธุ
ขอท่านพระอานนท์ โปรดอนุเคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์
ของสุภมาณพโตทยยบุตรด้วยเถิด.

ใช้ในการห้ามความอื่น ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า

ตํ ก็ มณฺณล กาลามา อิม ฆมฺมา กุสลา วา
อกุสลา วาติ. อกุสลา ฆนฺเตติ. สวชฺชา วา อน-
วชฺชา วาติ. สวชฺชา ฆนฺเตติ. วิญฺญุครหิตา วา
วิญฺญูปฺปสตฺถา วาติ. วิญฺญุครหิตา ฆนฺเตติ. สมตฺตา
สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย ลํ วตฺตนฺติ โน วา กลํ
โว เอตฺถ โหติติ. สมตฺตา ฆนฺเต สมาทินฺนา ปหิ-
ตาย ทุกฺขาย ลํ วตฺตนฺติ เอว โน เอตฺถ โหติติ.

ตรัสถามว่า ดูก่อนชาวกาลามะทั้งหลาย ท่าน
จะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร ธรรมเหล่านั้นเป็นกุศล
หรืออกุศล. ทูลตอบว่า เป็นอกุศล พระเจ้าข้า ตรัส
ถามว่า มีโทษหรือไม่มีโทษ. ทูลตอบว่า มีโทษ
พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า วิญญูชนติเตียนหรือสรรเสริญ
เล่า. ทูลตอบว่า ตีเตียน พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า
บุคคลสมาทานบริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประ-
โยชน์ เพื่อทุกข์หรือมิใช่ ในข้อนี้ท่านมีความเห็น
อย่างไร. ทูลตอบว่า บุคคลสมาทานบริบูรณ์แล้ว เป็น

ไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ ข้อพระองค์มี

ความเห็นในข้อนี้ อย่างนี้ พระเจ้าข้า.

แต่ในที่นี้ พึงเห็นว่า เอวํ ศัพท์ ใช้ในอรรถ คืออาการ การชี้แจง และการห้ามความอื่น.

ในอรรถทั้ง ๓ นั้น พระเถระแสดงอรรถนี้ด้วย เอวํ ศัพท์ ที่มีอรรถ เป็นอาการว่า พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ละเอียดโดยนัย ต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยมากอัธยาศัย สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ. มีปาฏิหาริย์ ต่าง ๆ อย่าง ลุ่มลึกโดยธรรม อรรถ เทศนาและปฏิเวธ มากระทบโสต พอ เหมาะแก่ภาษาของตน ๆ ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ใครจะสามารถรู้ได้โดย ประการทั้งปวง แต่ข้าพเจ้าแม้ใช้เรียวแรงทั้งหมดให้เกิดความอยากจะฟัง ก็ ได้ฟังมาอย่างนี้ คือแม้ข้าพเจ้าก็ได้ฟังมาแล้วโดยอาการอย่างหนึ่ง.

ด้วยเอวํ ศัพท์ ที่มีอรรถเป็นการชี้แจง พระเถระเมื่อจะเปลื้องตนว่า ข้าพเจ้ามิใช่พระสยัมภู พระสูตรนี้ ข้าพเจ้ามิได้ทำให้แจ้ง จึงแสดงพระสูตร ทั้งสิ้นที่ควรกล่าวในบัดนี้ว่า เอวมมุเม สุตํ คือแม้ข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างนี้.

ด้วยเอวํ ศัพท์ ที่มีศัพท์เป็นการห้ามความอื่น พระเถระเมื่อแสดง พลังความทรงจำของตน อันควรแก่ภาวะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญ ไว้อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนทเป็นยอดของภิกษุสาวกของเรา ซึ่งเป็นพหูสูต มีคติ มีสติ มีธิตี เป็นพุทธอุปัฏฐาก ดังนี้ ย่อมให้เกิดความ อยากฟังแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยกล่าวว่า ข้าพเจ้าฟังมาแล้วอย่างนี้ คำนั้น ไม่ ขาดไม่เกิน ไม่ว่าโดยอรรถหรือพยัญชนะ บัณฑิตพึงเห็นอย่างนี้เท่านั้น ไม่ พึงเห็นเป็นอย่างอื่น.

แก้บท เม

เมศัพท์ พบกันอยู่ในความ ๓ ความ. จริงอย่างนั้น เมศัพท์ มีความว่า มยา อันเรา ได้ในประโยคเป็นต้นว่า ภาตถิกิธัมเม อโฆชนเยยฺย โภชนะที่ได้มาด้วยการจับกล่อม อันเราไม่ควรบริโภค.

มีความว่า มยุหํ แก่เรา ได้ในประโยคเป็นต้นว่า สาธุ เม ภนฺเต ภควา สงฺขิตฺเตน ธมฺมํ เทเสตุ คีละ พระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด.

มีความว่า มม ของเรา ได้ในประโยคเป็นต้นว่า ธมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด.

แต่ในที่นี้ เมศัพท์ ย่อมถูกต้องในความทั้งสองคือ เม สุตํ อันข้าพเจ้าฟังมา มม สุตํ การฟังของข้าพเจ้า.

แก้บท สุตํ

สุตศัพท์นี้ มีอุปสรรคและไม่มีอุปสรรค ต่างกันโดยความหลายความ เช่นมีความว่า ไป ปราภฺว กำหนด สังสม ขวนขวาย เสี่ยงที่รู้ทางโลดตะ และรู้ตามแนวโสตทวารเป็นต้น. จริงอย่างนั้น สุตศัพท์นั้น

มีความว่าไป ได้ในประโยคเป็นต้นว่า เสนาย ปสฺสโต เคลื่อนทัพไป.

มีความว่า ปราภฺว ได้ในประโยคเป็นต้นว่า สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว เห็นอยู่.

มีความว่า กำหนด ได้ในประโยคเป็นต้นว่า อวสฺสตา อวสฺสุตสฺส ภิกษุณีมีความกำหนด ยินดีการที่ชายผู้มีความกำหนดมาอุบค้ำจับต้องกาย.

มีความว่า **สังสม** ได้ในประโยคเป็นต้นว่า **ตุมฺเหหิ ปุณฺณ**
ปสุตํ **อนปฺปกํ** ท่านทั้งหลายสังสมบุญเป็นอันมาก.

มีความว่า **ขวนขวย** ได้ในประโยคเป็นต้นว่า **เย ฌานปฺปสุตา**
ธีรา ปราชญ์เหล่าใดขวนขวยในฌาน.

มีความว่า **เสียงที่รู้ทางโสตะ** ได้ในประโยคเป็นต้นว่า **ทิฏฺฐิ**
สุตํ **มุตํ** รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ.

มีความว่า **รู้ตามแนวโสตทวาร** ได้ในประโยคเป็นต้นว่า **สุตฺตโร**
สุตฺตสนฺนิโย **ทรงฺสุตะ** **สังสมฺสุตะ**.

แต่ในที่นี้ ศัพท์ว่า **สุตะ** มีความว่า เข้าไปทรงไว้หรือการทรงจำไว้ด้วยวิถีวิญาณ ซึ่งมีโสตวิญาณเป็นหัวหน้า. ในคำนั้น เมื่อใด **เมศฺพทํ** มีความว่า **มยา** อันข้าพเจ้า เมื่อนั้นก็ประกอบความว่า **อันข้าพเจ้าฟังมา** แล้ว ก็ทรงจำไว้แล้วด้วยวิถีวิญาณ อันมีโสตวิญาณเป็นหัวหน้า อย่างนี้. เมื่อใด **เมศฺพทํ** มีความว่า **มม** ของข้าพเจ้า เมื่อนั้น ก็ประกอบความว่าการฟังของข้าพเจ้าคือการทรงจำไว้ ด้วยวิถีวิญาณอันมีโสตวิญาณเป็นหัวหน้า.

บรรดาบททั้ง ๓ เหล่านี้ ดังพรรณนามานี้ บทว่า **เอวํ** เป็นบทชี้ถึงกิจคือหน้าที่ของโสตวิญาณ. บทว่า **มยา** เป็นบทชี้ถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยโสตวิญาณที่กล่าวแล้ว. บทว่า **สุตํ** เป็นบทชี้ถึงการถือเอาไม่ขาดไม่เกินและไม่วิปริต เพราะปฏิเสธภาวะคือการไม่ได้ฟัง.

นัยหนึ่ง บทว่า **เอวํ** เป็นบทแสดงถึงภาวะที่มีจิตคิดจะฟังเป็นต้น เป็นไปในอารมณ์ โดยประการต่าง ๆ. บทว่า **เม** เป็นบทแสดงถึงตัว. บทว่า **สุตํ** เป็นบทแสดงถึงธรรม.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า เอว เป็นบทชี้แจงธรรมที่ควรชี้แจง. บทว่า เม เป็นบทชี้แจงตัวบุคคล. บทว่า สุต เป็นบทชี้แจงกิจคือหน้าที่ของตัวบุคคล.

อีกนัยหนึ่ง ศัพท์ว่า เอว อธิบายถึงประการต่างๆ ของวิถิจิตทั้งหลาย เป็นอาการบัญญัติ ศัพท์ว่า เม อธิบายถึงตัวผู้ทำ. ศัพท์ว่า สุต อธิบายถึงวิสัย.

อีกนัยหนึ่ง ศัพท์ว่า เอว อธิบายถึงกิจหน้าที่ของบุคคล. ศัพท์ว่า สุต อธิบายถึงกิจหน้าที่ของวิญญาน. ศัพท์ว่า เม อธิบายถึงบุคคลผู้ก่อปรด้วยกิจทั้งสอง.

อีกนัยหนึ่ง ศัพท์ว่า เอว แสดงถึงภาวะ. ศัพท์ว่า เม แสดงถึงบุคคล. ศัพท์ว่า สุต แสดงถึงกิจของบุคคลนั้น.

ในคำเหล่านั้น คำว่า เอว และว่า เม เป็นวิชขมานบัญญัติ โดยเป็นสักกีกตลปรมัตถ์. คำว่า สุต เป็นวิชขมานบัญญัติ.

อีกนัยหนึ่ง คำว่า เอว และ เม ชื่อว่า อุปาทาบัญญัติ เพราะกล่าวอาศัยอารมณ์นั้นๆ. คำว่า สุต ชื่อว่า อุปนิชาบัญญัติ เพราะกล่าวอ้างอารมณ์มีอารมณ์ที่เห็นแล้วเป็นต้น.

ก็ในคำทั้ง ๓ นั้น พระเถระแสดงไม่หลงเลื่อนด้วยคำว่า เอว . ความไม่หลงลืมเรื่องที่ฟังมาด้วยคำว่า สุต อนึ่ง พระเถระแสดงการใส่ใจโดยแยกคายด้วยคำว่า เอว เพราะไม่มีการแทงตลอดโดยประการต่างๆ สำหรับผู้ใส่ใจโดยไม่แยกคาย. แสดงความไม่ฟังชานด้วยคำว่า สุต เพราะไม่มีการฟังสำหรับผู้มีจิตฟังชาน. จริงอย่างนั้น บุคคลผู้มีจิตฟังชาน แม้ท่านจะกล่าวครบถ้วนทุกอย่าง ก็จะกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ยิน โปรดพูดซ้ำสิ. ก็ในข้อนี้

บุคคลจะให้สำเร็จการยังตนไว้ชอบและความเป็นผู้ทำบุญไว้ก่อน ก็ด้วยการใส่ใจโดยแบบกาย จะให้สำเร็จการฟังธรรมของสัตบุรุษ และการฟังพาอาศัยสัตบุรุษ ก็ด้วยความไม่ฟังชาน ก็พระเถระแสดงความถึงพร้อมด้วยจักรธรรม ๒ ข้อหลังของด้วยอาการอันงาม ด้วยบทว่า เอวํ นี้ แสดงความถึงพร้อมด้วยจักรธรรม ๒ ข้อต้น ด้วยความเพียรฟัง ด้วยบทว่า สุตํ อนึ่ง พระเถระแสดงความบริสุทธิ์แห่งอชยาศัย และความบริสุทธิ์แห่งความเพียรอย่างนั้น คือ แสดงความฉลาดในอริคมด้วยความบริสุทธิ์แห่งอชยาศัย ทั้งแสดงความฉลาดในปริยัติ ด้วยความบริสุทธิ์แห่งความเพียร.

อนึ่ง พระเถระแสดงความถึงพร้อมด้วยอรรถปฏิสัมภิตาและปฏิภาณปฏิสัมภิตาของตน ด้วยถ้อยคำอันแสดงปฏิเวธมีประการต่างๆ ด้วยคำว่า เอวํ นี้ แสดงความถึงพร้อมด้วยธรรมปฏิสัมภิตาและนิรุกติปฏิสัมภิตา ด้วยถ้อยคำอันแสดงปฏิเวธอันต่างด้วยข้อที่ควรฟัง ด้วยคำว่า สุตํ นี้ อนึ่งพระเถระเมื่อกล่าวคำที่แสดงถึงความใส่ใจโดยแบบกายนี้ ก็ประกาศให้เขารู้ว่า ธรรมเหล่านี้ ข้าพเจ้าฟังด้วยใจแล้วรู้ทะลุปรุโปร่งแล้วด้วยทิฐิ ด้วยคำว่า เอวํ เมื่อกล่าวคำอันแสดงถึงความเพียรฟังนี้ ก็ประกาศให้เขารู้ว่า ธรรมเป็นอันมาก ข้าพเจ้าฟังแล้วทรงจำแล้ว คล่องปากแล้ว ด้วยคำว่า สุตํ เมื่อแสดงความบริบูรณ์แห่งอรรถและพยัญชนะให้เกิดความเอื้อเฟื้อที่จะฟัง แม้ด้วยคำทั้งสองนี้.

อนึ่ง ท่านพระอานนทไม่ตั้งธรรมที่พระตถาคตทรงประกาศแล้ว เพื่อตน ล่วงเสียซึ่งภูมิของอสัตบุรุษ เมื่อปฏิญาณความเป็นพระสาวก จึงก้าวลงสู่ภูมิของสัตบุรุษ ด้วยคำแม่ทั้งสี่ ว่า เอวํ เม สุตํ นี้. อนึ่ง พระเถระชื่อว่า ยกจิตขึ้นจากสัทธรรม ทั้งจิตไว้ในพระสัทธรรม. อนึ่งเมื่อแสดงว่า พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ข้าพเจ้า

ฟังมาแล้วอย่างสิ้นเชิง ชื่อว่า เปลื้องตน อ้างพระศาสดา แนบสนิทพระพุทธ-
คำรัส ตั้งแบบแผนธรรมไว้.

อนึ่งเล่า พระเถระไม่ยอมรับความที่กล่าว เอว เม สุต คนทำให้
เกิดขึ้น เมื่อเปิดการฟังมาก่อนใคร จึงควรทราบ ว่า ท่านชื่อว่าทำลายความ
ไม่เชื่อ ทำให้เกิดศัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความเชื่อในพระธรรมนี้
แก่มวลเทวดาและมนุษย์ว่า พระคำรัสนี้ ข้าพเจ้ารับมาต่อพระพักตร์ของพระผู้-
มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้แก้แค้นด้วยจตุเวสารัชชญาณ ผู้ทรงทศพล ผู้
ดำรงอยู่ในตำแหน่งสูงสุด ผู้บันลือสีหนาท ผู้ทรงเป็นยอดของสรรพสัตว์
ทรงเป็นใหญ่ในธรรม ทรงเป็นราชาแห่งธรรม อธิบดีแห่งธรรม ทรงมีธรรม
เป็นที่พึ่งอาศัย ทรงหมุนจักรอันประเสริฐ คือ ศัทธรรม ทรงเป็นพระสัมมา-
สัมพุทธะตรัสรู้ชอบลำพังพระองค์ ในบทคำรัสนั้น ไม่ควรทำความสงสัยเคลือบ
แคลงในอรรถหรือธรรม บทหรือพยัญชนะเลย. ถิ่นข้อนี้มีคำกล่าวว่

วินาสยติ อสทริยิ สทุธิ วาทุเณติ สาสเน

เอวมเม สุตมิจเจว วท โคตมสาวโก.

ท่านพระอานนท์ สาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

เมื่อกล่าวคำว่า เอวมเม สุต ชื่อว่าทำลายอัสทริยะ

ความไม่เชื่อ เพิ่มพูนศรัทธาความเชื่อในพระศาสนา.

แก้อรรถ เอก และ สมย

ศัพท์ว่า เอก แสดงการกำหนดจำนวน. ศัพท์ว่า สมย แสดงกาล
ที่กำหนด. สองคำว่า เอก สมย แสดงกาลไม่แน่นอน ในคำนั้น สมย
ศัพท์ มีความว่า พร้อมเพรียง ขณะ กาล ประชุม เหตุลัทธิ
ได้เฉพาะ ละ และแทงตลอด.

จริงอย่างนั้น สมยศัพท์นั้น มีความว่าพร้อมเพรียงได้ในประโยคมี
เป็นต้นว่า อุปเปว นาม เสวปี อุปสงกเมยฺยาม กาลญจ สมยญจ
อุปาทาย ถ้ากระไร เราทั้งหลายกำหนดกาลและความพร้อมเพรียง พึงเข้าไปหาแม้ในวันพรุ่งนี้

มีความว่า ขณะ ได้ในประโยคเป็นต้นว่า เอโก ว โข ภิกฺขเว
ขโณ จ สมโย จ พุรุหมจิริยวสาย คู่ก่อน ภิกษุทั้งหลาย โอกาสและ
ขณะ เพื่อกาลอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ มีอย่างเดียวแล.

มีความว่า กาล ได้ในประโยคเป็นต้นว่า อุณฺหสมโย ปริพาหสมโย
กาลร่อน กาลกระวนกระวาย.

มีความว่า ประชุม ได้ในประโยคเป็นต้นว่า มหาสมโย ปวนสมฺมิ
การประชุมใหญ่ในป่าใหญ่.

มีความว่า เหตุ ได้ในประโยคเป็นต้นว่า สมโยปี โข เต
ภทฺทาลิ อุปปฏิวิฑฺโธ อโหสิ, ภควา โข สวตฺถิยํ วิหริติ, โสปี
มํ ขานิสฺสติ ภทฺทาลิ นาม ภิกฺขุ สตฺถุสาสเน ลิกฺขาย อปริปุร-
การิติ อยมฺปี โข เต ภทฺทาลิ สมโย อุปปฏิวิฑฺโธ อโหสิ. คู่ก่อน
ภทฺทาลิ เธอก็ไม่รู้ตลอดถึงเหตุว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่กรุงสาวัตถี
แม้พระองค์ก็จักทรงทราบตัวเราว่า ภิกษุชื่อภทฺทาลิไม่ทำสิกขาให้บริบูรณ์ใน
คำสอนของของพระศาสดา คู่ก่อนภทฺทาลิ เธอไม่รู้ตลอดถึงเหตุแม้นี้แล.

มีความว่าลัทธิ ได้ในประโยคเป็นต้นว่า เตน โข ปน สมเยน
อุคฺคหมานิ ปริพฺพาชโก สมณฺณญฺติกาปฺตโต สมยปฺปวาทเก ตินฺห-
ทุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อารามे ปฏฺวิสติ. สมัยนั้น ปริพาชก
ชื่อ อุคคาหมานะ บุตรของ นางสมณฺณญฺติกา อาศัยอยู่ในอารามของพระ-
นางมัลลิกา ซึ่งมีศาลาหลังเดียว มีดินมะพลับเรียงรายอยู่รอบ เป็นสถานที่
สอนลัทธิ

มีความว่า ได้เฉพาะ ได้ในประโยคเป็นต้นว่า

ทิฏฺฐเฐ ฆมฺเม จ โย อตุโถ โย จตุโถ สมฺปฺราโยโก

อตุลาภิสมยา ธีโร ปณฺหิโตติ ปวฺจจติ.

ผู้มีปัญญา ท่านเรียกว่า บัณฑิต เพราะได้เฉพาะ
ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายภาคหน้า.

มีความว่า ละ ได้ในประโยคเป็นต้นว่า สมฺมา มานาภิสมยา
อนตฺมกาสิ ทฺวักขสฺส ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะ ละ มานะได้โดยชอบ.

มีความว่า แทงตลอด ได้ในประโยคเป็นต้นว่า ทฺวักขสฺส ปิพนฺธุ-
โธ สงฺขตฺตฺวโธ สนตาปฺนฺโธ วิปริณามฺมฺโธ อภิสมายฺมฺโธ มีความ
บิบบันปรุงแต่ง เร่าร้อน แปรปรวน แทงตลอด.

แต่ในที่นี้ สมยศัพท์นั้น มีความว่า กาล. ด้วยเหตุนี้ พระเถระจึง
แสดงว่า เอกํ สมยํ สมัยหนึ่ง บรรดาสมัยทั้งหลาย ที่เรียกว่ากาล เป็นต้น
ว่า ปี ฤดู เดือน ครึ่งเดือน คืน วัน เข้า กลางวัน เย็น ยามดั้น ยามกลาง
ยามท้าย และครุ.

ท่านอธิบายว่า สมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ใด ที่เรียกว่ากาลมีมาก
ซึ่งปรากฏอย่างยิ่งในหมู่เทวดาและมนุษย์ เป็นต้นอย่างนี้คือ สมัยเสด็จลงสู่
พระครรภ์ สมัยประสูติ สมัยทรงสังเวช สมัยเสด็จออกทรงผนวช สมัยทรง
ทำทุกกรกิริยา สมัยทรงชนะมาร สมัยตรัสรู้ สมัยประทับอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
สมัยเทศนา สมัยปรินิพพาน บรรดาสมัยเหล่านั้น พระเถระแสดงสมัยหนึ่ง
กล่าวคือสมัยเทศนา.

ท่านอธิบายว่า บรรดาสมัยทรงทำกิจด้วยพระญาณ และทรงทำกิจด้วย
พระกรุณา สมัยทรงทำกิจด้วยพระกรณานี้ใด บรรดาสมัยทรงปฏิบัติเพื่อ

เพื่อประโยชน์ส่วนผู้อื่นนี้ไฉ่ บรรดาสมัยทรงปฏิบัติกรณียกิจทั้งสอง แก่บริษัท
ที่ประชุมกัน สมัยทรงกล่าวธรรมิกถานี้ไฉ่ บรรดาสมัยเทศนาและปฏิบัติ สมัย
เทศนานี้ไฉ่ บรรดาสมัยแม่เหล่านั้น พระเถระแสดงว่า เอก์ สมัย สมัยหนึ่ง
หมายเอาสมัยใดสมัยหนึ่ง.

ในข้อนี้ ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ก็เพราะเหตุไร ในพระสูตรนี้ ท่านจึงทำ
นิเทศเป็นตติยวิภคิ ไม่ทำเหมือนในอภิธรรม ที่ท่านนิเทศเป็นสัตตมวิภคิตว่า
ยสุมี สหยา กามาวจร และในสูตรบทอื่นนอกจากอภิธรรมนี้ว่า ยสุมี สมยา
ภิกขเว ภิกขุ วิวิจเจะ กามะหิ และเหมือนในวินัย ที่ท่านนิเทศเป็นตติ-
ยวิภคิตว่า เตน สมเยน พุทุโธ ภควา. ขอล่าชี้แจงดังนี้ เพราะใน
พระอภิธรรมและพระวินัยนั้น สมัยศัพท์มีอรรถเป็นอย่างนั้น ส่วนในพระสูตร
นี้มีอรรถเป็นอย่างอื่น. ความจริงบรรดาปิฎกทั้งสามนั้น ในอภิธรรมปิฎก
สมัยศัพท์มีอรรถว่ากำหนดภาวะ. จริงอยู่ อภิธรรมะ ก็คือสมัยศัพท์ที่มีความว่า
กาล และมีความว่าประชุม และภาวะแห่งธรรมมีผัสสะเป็นต้นนั้นกำหนดได้
ด้วยภาวะแห่งสมัยคือขณะ ความพร้อมเพรียงและเหตุแห่งธรรมทั้งหลายมี
ผัสสะเป็นต้น ที่กล่าวแล้วในอภิธรรมปิฎกและสูตรบทอื่นนั้น เพราะฉะนั้น
ท่านจึงท่านนิเทศเป็นสัตตมวิภคิต ในอภิธรรมปิฎกนั้น เพื่อส่อความนั้น.

ส่วนในวินัยปิฎก สมัยศัพท์ มีความว่าเหตุและมีความว่า ภาวะ. จริง
อยู่ สมัยทรงบัญญัติสิกขาบทนั้นไฉ่ แม้พระเถระมีพระสารีบุตรเป็นต้น ยังรู้
ได้โดยยาก โดยสมัยนั้นอันเป็นเหตุ และเป็นภาวะ พระผู้มีพระภาคเจ้าเนื้อ
ทรงบัญญัติสิกขาบททั้งหลาย ก็ทรงเพ่งถึงเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทจึงประทับ
อยู่ ณ สถานที่นั้น ๆ เพราะฉะนั้น ท่านจึงท่านนิเทศเป็นตติยวิภคิตไว้ใน
วินัยปิฎกนั้น เพื่อส่อความนั้น.

ส่วนในสูตรนี้ และในปาฐะแห่งสุตตันตปิฎก ซึ่งมีกำเนิดอย่างนี้อื่น ๆ สมยศัพท์มีอรรถว่า อัจฉินตสังโยค คือหุติยาวิภคติ ที่แปลว่าตลอด. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสูตรนี้หรือสูตรอื่น ตลอดสมยใด ก็ประทับอยู่ด้วย พระกรุณาวิหารตลอดไปคือตลอดสมยนั้น เพราะฉะนั้น สมย ศัพท์จึงควร ทราบว่า ท่านท่านเทศเป็นหุติยาวิภคติไว้ในสูตรนี้ ก็เพื่อสื่อความนั้น. ใน ข้อนี้ มีคำกล่าวว่า

ตํ ตํ อตุลฺมเปกิฉิตฺวา ภูมฺเมน กรณฺณ จ
อตุลฺมตฺร สมโย วุตฺโต อูปโยเคน โส อธิ.
ท่านพิจารณาอรรถนั้น ๆ กล่าวสมยศัพท์ในปิฎก
อื่นด้วยสัตตมวิภคติและด้วยตติยาวิภคติ แต่ในสุต-
ตันตปิฎกนี้ สมยศัพท์นั้น ท่านกล่าวด้วยหุติยาวิภคติ.

แก้อรธบท ภควา

คำว่า ภควา นี้เป็นคำเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ผู้วิเศษโดยพระ-
คุณเป็นยอดของสัตว์ เป็นครูและควรเคารพเหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ ภควาติ จนนมุตตมํ
ครุการวฺยตฺโต โส ภควา เตน วุจฺจติ.

คำว่า ภควา เป็นคำประเสริฐสุด คำว่า ภควา เป็น
คำสูงสุด พระองค์ทรงเป็นครู และควรแก่ความเคารพ
ด้วยเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกว่า ภควา.

ความจริง นามชื่อมี ๔ คือ อาวัตถิกะ ชื่อตามรุ่น ลิงคิกะชื่อตามเพศ
เนमितตกะ. ชื่อตามคุณ อริจฺจสมุปฺปนนะ ชื่อตั้งลอย ๆ. ชื่อว่าอริจฺจสมุปฺปนนาม
ท่านอธิบายว่า เป็นนามที่ตั้งตามความพอใจ. ในนามทั้ง ๔ นั้น นามเป็นต้น

อย่างนี้ว่า โคลุก โคลีก โกงาม ชื่อว่า อาวัตถิกนาม. นามเป็นต้นอย่างนี้ว่า
คนมีไม้เท้า [คนแก่] คนมีฉัตร [พระราชา] สัตว์มีหงอน [นกยูง] สัตว์มี
วง [ช้าง] ชื่อว่าลึงคิกนาม. นามเป็นต้นอย่างนี้ว่า ผู้มีวิชา ๓ ผู้มีอภิญา
๖ ชื่อว่า เนมิคิกนาม. นามเป็นต้นอย่างนี้ว่า ผู้เจริญด้วยสิริ ผู้เจริญด้วย
ทรัพย์ ซึ่งเป็นไปไม่เพ่งความของคำ ชื่อว่า อธิจสมุปป็นนาม. ส่วนนาม
ว่าภควา นี้ เป็นเนमितถกนามโดยพระคุณ ไม่ใช่พระนางเจ้ามหาเมธา พุทธ-
มารดาตั้ง ไม่ใช่พระเจ้าสุทโธทรมหาราช พุทธบิดาตั้ง ไม่ใช่พระประยูรญาติ
๘๔,๐๐๐ พระองค์ตั้ง ไม่ใช่เทวดาพิเศษมีท้าวสักกะ ท้าวสันดุสิตเป็นต้นตั้ง
เหมือนอย่างที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า พระนามว่า ภควา นี้พระพุทธรมาดา
มิได้ตั้ง ฯลฯ. พระนามคือภควา เป็นสังคัลปบัญญัติ. เพื่อประกาศพระคุณ
ทั้งหลาย ที่เป็นคุณเนमितถกนาม พระสังคัลปการยทั้งหลายจึงกล่าวภควาว่า

ภที ภซี ภาคี วิภตุตวา อิติ

อกาสี ภคฺคณฺติ คุรุติ ภากุยฺวา

พหุหิ ฌายหิ สุภาวิตตฺตโน

ภวนฺตฺโค โส ภควาติ วุจฺจติ.

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงพระนามว่า ภควา

เพราะทรงเป็นผู้มีภคคือโชค เพราะทรงเป็นผู้เสพ
[ที่สัจ] เพราะทรงมีภาค [ส่วนที่ควรได้รับจตุปัจจัย
หรือมีส่วนแห่งธรรม] เพราะทรงเป็นผู้จำแนกธรรม
เพราะได้ทรงทำการหักบาปธรรม เพราะทรงเป็นครู
เพราะทรงมีภาคะคือบุญ เพราะทรงอบรมพระองค์ดี
แล้วด้วยบุญธรรมเป็นอันมาก เพราะเป็นผู้ถึงที่สุดภพ.

ก็ความแห่งพระคุณบวว่า ภควา นั้น พึงเห็นตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว
ในนิเทศเป็นต้นนั้นแล.

อนึ่ง ปริยายอื่นอีก มีดังนี้

ภคฺยว ภาควา ยุตโต ภาเกหิ จ วิภุตฺตว

ภคฺตว วนฺตคฺมโน ภเวสุ ภควา ตโต.

พระองค์ทรงมีบุญ ทรงหักกิเลส ทรงประกอบ

ด้วยภคธรรม ทรงจำแนกธรรม ทรงเสพธรรม ทรง

คายกิเลสเป็นเหตุไปในภพทั้งหลายได้แล้ว เพราะ

ฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า ภควา.

ในบทเหล่านั้น พึงทราบว่ ท่านถือลักษณะแห่งนิรุตติศาสตร์อย่าง
นี้ว่า ลงอักษรใหม่ ย้ายอักษร เป็นต้น หรือถือลักษณะการรวมเข้าในชุด
ศัพท์มี ปิโสทรศัพท์ เป็นต้น ตามนัยแห่งศัพท์ศาสตร์ เมื่อน่าจะเรียกว่า
พระภคยว เพราะพระองค์มีภคยะคือบุญบารมีมีทานและศีลเป็นต้น อย่าง
เยี่ยม อันให้เกิดความสูงทั้งโลกียะและโลกุตระ แต่ก็เรียกเสียว่า ภควา.

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระองค์ทรงหักรานกิเลส อันทำความกระวน
กระวายเร่าร้อนนับแสนประเภท คือประเภทโลภะ โทสะ โมหะ ประเภทวิปริต.
มนสิการ ประเภทอหิริกะ อโนตตปปะ ประเภทโกธะ อุปนาหะ ประเภทมักขะ
ปลาสะ ประเภทอิสสา มัจฉริยะ ประเภทมายาสาเฉยยะ ประเภทถัมภะ สารัมภะ
ประเภทมานะ อดินานะ ประเภทมทะ ปมาทะ ประเภท ตัณหา อวิชา.
ประเภท อกุศลมูล ๓ พุจจริต ๓ สังกิเลส ๓ มละ ๓ วิสมะ ๓ สัญญา ๓
วิตก ๓ ปปัญจธรรม ๓. ประเภทวิปริยสะ ๔ อาสวะ ๔ คันถะ ๔ โอฆะ ๔ โยคะ
๔ อคติ ๔ ตัณหุปปาทะ ๔. ประเภทเจโตจีละ ๕ วินิพนธ์ ๕ นีวณะ ๕

อภินันทนะ ๕ ประเภทวิวาทมูล ๖ ตัณหาภายะ ๖ ประเภทอนุสัย ๗ ประเภท
มิจฉัตตะ ๘ ประเภทตัณหามูลกะ ๙ ประเภทอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประเภท
ทิฏฐิกะ ๑๒ ประเภทตัณหาวิจริต ๑๐๘ หรือว่าโดยสังเขป ก็อमार ๕ คือ
กิเลสมาร ขันธมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวปุตตมาร ฉะนั้น เมื่อ
น่าจะเรียกว่า ภคควา ก็เรียกเสียว่า ภควา เพราะทรงหักกรานอันตรายเหล่านั้น
เสียได้ ในข้อนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า

ภคฺคราโค ภคฺคโทโส ภคฺคโมโห อนาสโว

ภคฺคาสฺส ปาปกา ฆมฺมา ภควา เตน วุจฺจติ.

ทรงหักราคะ หักโทสะ หักโมหะ ไม่มีอาสวะ ทรงหัก

บาปธรรมได้แล้ว ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่าภควา.

ก็แลความถึงพร้อมแห่งพระรูปกายของพระองค์ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระบุญ-
ลักษณะนับร้อย เป็นอันท่านแสดงด้วยความที่ทรงมีภากะคือบุญ ความถึง
พร้อมแห่งพระธรรมกาย เป็นอันท่านแสดงด้วยความที่ทรงหักโทสะได้แล้ว.
ความเป็นผู้ที่ชาวโลกและคนใกล้เคียงนับถือมากก็ดี ความเป็นผู้ที่ภุหฺสฺสและ
บรรพชิตทั้งหลายไปมาหาสู่ก็ดี ความเป็นผู้สามารถในอันช่วย จัดทุกข์กายและ
ทุกข์ใจ แก่ผู้ไปมาหาสู่ก็ดี ความเป็นผู้ทำอุปการะเขาด้วยอามิสทานและธรรม
ทานก็ดี ความเป็นผู้สามารถในอันประกอบเขาไว้ด้วยโลกียสุขและโลกุตตรสุข
ก็ดีเป็นอันท่านแสดงด้วยพระคุณสองอย่างนั้น.

อนึ่ง เพราะเหตุที่ ภค ศัพท์ในโลก เป็นไปในธรรม ๖ คือ อสริยะ
ธรรมะ ขสะ ลิริ กามะ ปชัตตะ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงมี
อสิริยะความเป็นไปในจิตของพระองค์เองอย่างเยี่ยม หรือทรงมีอสิริยะ
บริบูรณ์โดยอาการทุกอย่างที่สมมติว่าเป็นโลกียะ มือนิมา ทำตัวให้เล็ก
[ย่อส่วน] ลิ้งนิมาทำตัวให้เบา [เหาะ] ทรงมีโลกุตตรธรรมก็เหมือนกัน ทรงมี

ยศบริสุทธิอย่างยิ่ง ที่ทรงได้โดยพระคุณตามเป็นจริง ปรากฏทั่วสามโลก ทรงมีพระสิริสง่างามทั่วสรรพางค์ บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ทรงสามารถให้เกิดขวัญตาขวัญใจแก่ผู้ชวนขวายเป็นสุขพระรูปพระโฉมได้ทรงมีพระกามะ อันหมายถึงความสำเร็จแห่งประโยชน์ที่ทรงประสงค์ เพราะประโยชน์ใด ๆ ที่ทรงประสงค์แล้ว บรรดาแล้วจะเป็นประโยชน์ นี้ก็ตามประโยชน์ผู้อื่นก็ตามประโยชน์นั้น ๆ ก็สำเร็จสมพระประสงค์ทั้งนั้น และทรงมีพระปัดตะ กล่าวคือ สัมมาวายามะ อันเป็นเหตุเกิดความเป็นครูของโลกทั้งปวง ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ภควา โดยอรรถนี้ว่าทรงมีภกธรรม เพราะความที่ทรงประกอบด้วยภกธรรมเหล่านั้น.

แก้บทวิภุตวา

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็น วิภุตวา ท่านอธิบายว่า ทรงจำแนก เปิดเผย แสดง ซึ่งธรรมทั้งปวงโดยประเภที่มีประเภทกุศล เป็นต้น หรือซึ่งธรรมมีกุศลธรรมเป็นต้น โดยประเภที่มีจันท์ อยตนะ ธาตุสังขะ อินทรีย์และปฏิจาสุมุปาทเป็นต้น หรือซึ่งทุกขอริยสัจ โดยอรรถคือ ปิณฑะปิณฑัน สังขะอันปัจจุปรังแต่ สันตปาปะแผดเผา วิปริณามะแปรปรวน หรือซึ่งสมุทัยอริยสัจ โดยอรรถคือ อายุหนะ ประมวลทุกข์มา นิทานะเหตุแห่งทุกข์ สังโยคะผูกไว้กับทุกข์ ปลิโพทะหน่วงไว้มิให้ถึงมรรค ซึ่งนิโรธอริยสัจโดยอรรถคือ นิสสรณะออกไปจากทุกข์ วิเวกะสังัดจากทุกข์ อสังขะอันปัจจุมิได้ปรังแต่ อมตะเป็นสภาพไม่ตาย ซึ่งมรรคอริยสัจโดยอรรถคือ นิยานิกะ นำออกจากทุกข์ เหตุ เหตุแห่งนิโรธ ทัสสนะเห็นพระนิพพาน อธิปไตย ใหญ่ในการเห็นพระนิพพาน ฉะนั้น เมื่อน่าจะเรียก วิภุตวา แต่ก็เรียกเสียว่า ภควา.

แก้บท ภตุตวา

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงคบ ทรงเสพ ทรงทำ ให้มาก ซึ่งธรรมอันเป็นทิพพิหาร พรหมวิหารและอริยวิหาร ซึ่งกายวิเวก จิตวิเวก และอุปธิวิเวก ซึ่งสุญญตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์ และ อนิมิตตะ วิโมกข์ และซึ่งอุตตริมนุสสธรรมทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระอื่นๆ ฉะนั้น เมื่อน่าที่จะเรียกว่า ภตุตวา แต่ก็เรียกเสียว่า ภควา

แก้บท ภเวสุ วนุตคมน

อนึ่งเล่า เพราะเหตุที่การไป กล่าวคือ ค้นหาในภพทั้ง ๓ อันพระ- องค์ทรงคายเสียแล้ว ฉะนั้น เมื่อน่าที่จะเรียกว่า ภเวสุ วนุตคมน แต่ท่าน ถืออักษรจากภวศัพท์ ค้ออักษรจากคมนศัพท์ และวอักษรจากวันตศัพท์ แล้วทำให้เป็นทิมะเสียงยาว เรียกเสียว่า ภควา เหมือนในทางโลก เมื่อน่า จะเรียกเต็ม ๆ ว่า เมहनสุส ขสุส มาลา แต่ปราชญ์ท่าน [ถือเอา เม จาก เมहनสุส ข จาก ขสุส ลา จากมาลา] ก็เรียกเสียว่า เมขลา ฉะนั้นแล.

ก็ท่านพระอานนท์เถระเมื่อแสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา เล่าเรียนมา จึง ประกาศพระสรีรธรรม [ตัวธรรม] ของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ประจักษ์ ด้วย คำว่า เอวมเม สุตํ ในพระสูตรนี้ ด้วยคำเพียงเท่านี้ ด้วยเหตุนี้ พระ- เถระจึงปลอบชนผู้มีใจพลุ่งพล่าน เพราะไม่พบพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ปาพจน์ [คือกรรมวินัย] นี้ ชื่อว่ามีศาสดาล่วงแล้ว หามิได้ ธรรมวินัยนี้เป็นศาสดา ของท่านทั้งหลาย.

ด้วยคำว่า เอกิ สมยิ ภควา พระเถระเมื่อแสดงความรู้ที่พระผู้มี- พระภาคเจ้าไม่มีอยู่ในสมัยนั้น ชื่อว่าแสดงปรินิพพานแห่งพระรูปกาย. ด้วย

ค่านั้น พระเถระย่อมยังชนผู้มีมัวเมา เพราะมัวเมาในชีวิตให้สลัดใจ และยัง
อุตสาหะในธรรมให้เกิดแก่ชนนั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้พระองค์นั้น ผู้
ทรงแสดงอริยธรรมนี้เช่นนั้น ทรงทสพล มีพระกายดุจรังเพชร ก็ยังเสด็จ
ปริณิพพาน ในข้อนั้น คนอื่นใครเล่าจะพึงให้เกิดความหวังในชีวิตได้.

ก็พระเถระเมื่อกล่าวว่ เอว ชื่อว่าแสดงเทศนาสมบัติ ความถึง
พร้อมแห่งเทศนา เมื่อกล่าวคำว่า เม สุต ชื่อว่าแสดงสาวกสมบัติ ความถึง
พร้อมแห่งสาวก. เมื่อกล่าวคำว่า เอก สมัย ชื่อว่าแสดงกาลสมบัติ ความ
ถึงพร้อมแห่งกาล เมื่อกล่าวคำว่า ภควา ชื่อว่าแสดงสภสมบัติ ความถึงพร้อม
แห่งผู้แสดง.

แก้บท สาวตถึย วิหริ

คำว่า สาวตถึ ในคำว่า สาวตถึย วิหริ นี้ ได้แก่นครอันเป็น
สถานที่อยู่ประจำของฤๅษีชื่อสวัตถะ เหมือนคำว่า กากนุที มากนุที ฉะนั้น
ดังนั้น ท่านจึงเรียกว่า สวัตถึ เป็นศัพท์อติลึงค์ [เพศหญิง] ปราชญ์ทาง
อักษรศาสตร์กล่าวกันอย่างนี้. ส่วนพระอรธกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า เครื่อง
อุปโภคบริโภคสำหรับมนุษย์มีอยู่ทุกสิ่งทุกอย่างในนครนั้น เหตุนั้น นครนั้น
จึงชื่อว่า สวัตถึ. แต่ในการประกอบศัพท์ เมื่อถูกถามว่า มีสิ่งของอะไร
จึงอาศัยคำว่ามีทุกอย่าง ประกอบว่า สวัตถึ มีของทุกอย่าง.

เครื่องอุปกรณ์ทุกอย่าง มีพร้อมในกรุงสวัตถึ
ทุกเมื่อ เพราะฉะนั้น หมายถึงของทุกอย่างจึงเรียกว่า
สวัตถึ.

ราชธานีแห่งแคว้นโกศล นารินรมย์ นำชน นำ
ชื่นใจ ไม่เจียบจากเสียงทั้ง ๑๐ พรั่งพร้อมด้วยข้าหน้า

กรุงสาวัตถีราชธานี ถึงความเจริญไพบูลย์มั่งคั่ง

รุ่งเรือง น่ารื่นใจ ดังกรุงอาพกัณฐาทพธานีของ

เหล่าทวยเทพ ฉะนั้น.

ใกล้กรุงสาวัตถีนั้น คำนี้น่าเป็นสัจจมีวิภัติ ลงในอรรถว่าใกล้.

คำว่า วิหริติ นี้ เป็นคำแสดงความพร้อมด้วยวิหารการอยู่ บรรดา อริยาบถวิหาร ทิพวิหาร พรหมวิหาร และอริยวิหาร แบบใดแบบหนึ่ง โดยไม่แปลกกัน แต่ในพระสูตรนี้ แสดงความประกอบพร้อมด้วยอริยาบถวิหาร ในบรรดาอริยาบถต่างโดยขึ้น เดิน นั่ง นอน อริยาบถหนึ่ง ด้วย เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนก็ดี ทรงดำเนินก็ดี ประทับนั่งก็ดี บรรทมก็ดี ก็พึงทราบว่าเป็น วิหริติ อยู่ทั้งนั้น. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงตัดความลำบากแห่งอริยาบถอย่างหนึ่งด้วยอริยาบถอีกอย่างหนึ่ง [เปลี่ยนอริยาบถ] ทรงบริหารอรรถภาพให้เป็นไปไม่ลำบาก เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า วิหริติ ประทับอยู่.

แก้อรธบท เขตวน

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า เขตวน นี้ ดังนี้. พระราชากุมารชื่อว่า **เขตะ** เพราะชนชนผู้เป็นศัตรูของตน หรือว่า **เขตะ** เพราะประสูติ เมื่อพระราชาทรงชนชนผู้เป็นศัตรู หรือว่า ชื่อว่า **เขตะ** แม้เพราะพระราชาทรงขนานพระนามอย่างนี้แก่พระราชกุมาร เพราะมีพระราชประสงค์จะให้ป็นมงคล. ที่ชื่อว่า **วนะ** เพราะให้คบหา อธิบายว่า ให้ทำความรักดีแก่ตน เพราะความถึงพร้อมแห่งตน คือให้เกิดความรักในตน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **วนะ** เพราะเรียกร้อง อธิบายว่า ประหนึ่งว่า วอนขอสัตว์ทั้งหลายว่า เชิญมาใช้สอยเราเถิด. วะของเชตราชกุมาร ชื่อว่า **เขตวัน**. จริงอยู่ เขตวัน

นั่น อันพระราชกุมารพระนามว่า เขตตะ ปลุกสร้างบำรุงรักษา. เขตราชกุมาร
นั่นเป็นเจ้าของเขตวันนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกกันว่าเขตวัน. ในพระเขตวัน
นั่น.

แก้อรธบท อนาถปิณฑิกสูตร อาราม

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า อนาถปิณฑิกสูตร อาราม นี้ ดังนี้.
คฤหบดีนั้น ชื่อสุทัตตะ โดยบิดามารดาตั้งชื่อให้ อนึ่งท่านได้ให้ก้อนข้าวเป็น
ทานแก่คนอนาถเป็นประจำ เพราะท่านเป็นคนปราศจากมลทินคือความตระหนี่
และเพราะเป็นผู้ร่ำพร้อมด้วยคุณ มีกรุณาเป็นต้น เหตุท่านเป็นผู้มั่งคั่งด้วย
สมบัติที่น่าปรารถนาทุกอย่าง ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้รับขนานนามว่า อนาถ-
ปิณฑิกะ. ประเทศที่ชื่อว่า อาราม เพราะเป็นที่สัตรีทั้งหลาย หรือโดย
เฉพาะอย่างยิ่งบรรพชิตทั้งหลายพากันมาภิรมย์ อธิบายว่า บรรพชิตทั้งหลาย
พากันมาจากที่นั่น ๆ ยินคือภิรมย์ อยู่อย่างไม่เบื่อหน่าย เพราะพระเขตวันนั้น
งดงามด้วยดอกไม้ ผลไม้ ใบไม้อ่อนเป็นต้น และเพราะถึงพร้อมด้วยองค์ของ
เสนาสนะ ๕ ประการ มิไม่ไกลเกินไปไม่ใกล้เกินไปเป็นต้น. อีกประการหนึ่ง
ชื่อว่าอาราม เพราะนำท่านที่ไปในที่นั้น ๆ มาภายในของคนแล้วยินดี เพราะ
สมบัติดังกล่าวมาแล้ว. จริงอยู่ อารามนั้น อันท่านอนาถปิณฑิกคฤหบดี
ซื้อจากพระหัตถ์ของเขตพระราชกุมาร ด้วยปูเงิน ๑๘ โกฏิ ให้สร้างเสนาสนะ
เป็นเงิน ๑๘ โกฏิ เสร็จแล้วฉลองวิหารเป็นเงิน ๑๘ โกฏิ มอบถวายพระภิกษุ
สงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยบริจาคนเงิน ๕๔ โกฏิ อย่างนี้ เพราะ
ฉะนั้น จึงเรียกกันว่า อารามของท่านอนาถปิณฑิกะ. ในอารามของ
อนาถปิณฑิกะนั้น.

ก็ในคำเหล่านั้น คำว่า เขตวัน ระบุถึงเจ้าของตนก่อน คำว่า
อนาถปิณฑิกสูตร อาราม ระบุถึงเจ้าของตนหลัง. มีคำทักท้วงว่า ในการ

ระบุดังพระเชตวันและอารามเหล่านั้น มีประโยชน์อะไร. ขอชี้แจงดังนี้. กล่าวโดยอธิการก่อน ประโยชน์ก็คือเป็นการทำการกำหนด [ตอบ] คำถามที่ว่าตรัสไว้ ณ ที่ไหนอย่างหนึ่ง เป็นการประกอบผู้ที่ต้องการบุญอื่น ๆ ไว้ในการถึง [ถือเอา] แบบอย่าง อย่างหนึ่ง. จริงอยู่ ในประโยชน์สองอย่างนั้น ทรัพย์ ๑๘ โกฎิ ที่ได้จากการขายที่ดิน ในการปลูกสร้างปราสาทที่มีประตูและซุ้มและต้นไม้ทั้งหลายที่มีค่าหลายโกฏิ เป็นการบริจาคของพระเชตราชกุมาร. ทรัพย์ ๕๔ โกฎิ เป็นการบริจาคของท่านอนาถปิณฑิกกฤหบดี. ด้วยการระบุดังพระเชตวันและอารามนั้น ท่านพระอานนท์ เมื่อแสดงว่าผู้ต้องการบุญย่อมทำบุญทั้งหลายอย่างนี้ ก็ย่อมประกอบผู้ต้องการบุญอื่น ๆ ไว้ในการถือเอาเป็นแบบอย่าง โดยประการใด. การประกอบผู้ต้องการบุญไว้ในการถือเอาแบบอย่าง ก็พึงทราบว่าเป็นประโยชน์ในข้อนี้โดยประการนั้น.

ในข้อนี้ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ฝ่าฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ใกล้กรุงสาวัตถีก่อน ท่านพระอานนท์ก็ไม่ควรกล่าวว่า ในพระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกะ แต่ถ้าประทับอยู่ในพระเชตวันนั้น ก็ไม่ควรกล่าวว่า ใกล้กรุงสาวัตถี. ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่อาจประทับ อยู่ในสถานที่สองแห่งในเวลาเดียวกันได้. ขอชี้แจงดังนี้ ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้วมิใช่หรือ ว่า คำว่า **สาวตฺถิ** เป็นสัตตมวิภักตฺถิงในอรรถ ว่าใกล้ เพราะว่า เปรียบเหมือนฝูงโค เทียวไปอยู่ใกล้แม่น้ำคงคาและยมนาเป็นต้น เขาก็เรียกว่า เทียวไปใกล้แม่น้ำคงคา เทียวไปใกล้แม่น้ำยมนา ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อประทับ อยู่ ณ พระเชตวันอารามของท่านอนาถปิณฑิกะใกล้กรุงสาวัตถี ก็พึงทราบว่า ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกะใกล้กรุงสาวัตถี แม้ในพระสูตรนี้ ก็ฉะนั้น. จริงอยู่ คำว่า **สาวตฺถิ** ของพระเถระ ก็เพื่อแสดงโคจรตาม คำที่เหลือ ก็เพื่อแสดงสถานที่อยู่ประจำอันเหมาะแก่บรรพชิต.

ในคำทั้งสองนั้น พระเถระแสดงการอนุเคราะห์หลักธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการระบุงรุงสาวัดดี แสดงการอนุเคราะห์บรรพชิตด้วยการระบุนพระเชตวันเป็นต้น . อีกนัยหนึ่ง แสดงการงดเว้น อัตตกลิมถานุโยค เพราะถือเอาปัจจัย ด้วยคำตัน แสดงอุบายงดเว้น กามสุขัลลิกานุโยค เพราะละวัตถุกามด้วยคำหลัง. อนึ่ง แสดงความพากเพียรในเทศนาด้วยคำตัน แสดงความน้อมไปในวิเวก ด้วยคำหลัง แสดงการเข้าไปด้วยกรุณา ด้วยคำตัน และแสดงการเข้าไปด้วยปัญญา ด้วยคำหลัง. แสดงความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงน้อมไปในอันจะให้สำเร็จหิตุสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยคำตัน แสดงความที่ทรงไม่ติดอยู่ในการบำเพ็ญหิตุสุขแก่ผู้อื่น ด้วยคำหลัง. แสดงความอยู่ผาสุก อันมีการทรงสละสุขที่ประกอบด้วยธรรมเป็นนิमित ด้วยคำตัน แสดงการอยู่ผาสุก อันมีการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอุตตรนิมุตตธรรมเป็นนิमित ด้วยคำหลังที่แสดงความที่ทรงมีอุปการะมากแก่นมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยคำตัน . แสดงความที่ทรงมีอุปการะมากแก่เทวดาทั้งหลาย ด้วยคำหลัง. แสดงความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอุบัติในโลก เจริญเติบโตใหญ่ในโลก ด้วยคำตัน แสดงความที่โลกฉาบทาพระองค์ไม่ได้ ด้วยคำหลัง มีอย่างดังกล่าวมานี้เป็นต้น.

คำว่า อถ ใช้ในอรรถว่าไม่ขาดสาย ศัพท์ว่า โข เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่า แสดงเรื่องอื่น ๆ ด้วยสองคำนั้น พระเถระแสดงว่า เรื่องอื่น ๆ นี้เกิดขึ้นในพระวิหารของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ขาดสายเลย. เรื่องนั้นคืออะไร คือเรื่องเทวดาองค์หนึ่งเป็นต้น . ศัพท์ว่า อญฺญตฺรา องค์หนึ่ง ในคำว่า อญฺญตฺรา เทวดาองค์หนึ่งนั้น แสดงความไม่แน่นอน. จริงอยู่ เทวดานั้นไม่ปรากฏนามและโคตร เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อญฺญตฺรา. เทวดาก็คือเทพนั้นแล คำว่า อญฺญตฺรา นี้ สาธารณะทั่วไปแก่หญิงและชาย แต่ในที่นี้ผู้ชายเท่านั้น คือเทพบุตร. ก็คำอะไรเล่า เทพบุตรท่านกล่าวว่า เทวดา โดยเป็นสาธารณนาม.

แก่ อภิกขุคตศัพท์

ในคำว่า อภิกขุคตตาย รตติยา นี้ อภิกขันตศัพท์ใช้ในความ
ทั้งหลาย มี ลีนไป ดี งาม ยินดียิ่ง เป็นต้น.

ในความเหล่านั้น ใช้ในความว่า ลีนไป ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้
ว่า อภิกขุคตา ภนฺเต รตฺติ, นิขฺขุโตะ ปจฺโม ยาโม จิรฺนิสินฺโน
ภิกฺขุสงฺฆโม อุทฺติสฺสุ ภนฺเต ภควา ภิกฺขุโน ปาฏิโมกฺขํ จ้าแต่พระ-
องค์ผู้เจริญ ราตรีลีนไปแล้ว ปฐมขานล่วงไปแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งนานแล้ว ขอ
พระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิดพระเจ้าข้า.

ใช้ในความว่า ดี ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อโย อิมสํ จตฺตุนํ
ปฺปุลฺลาลาณํ อภิกฺขุคตโต จ ปณฺธิตโร จ นี้ดีกว่า ประณีตกว่า บุคคล
๔ จำพวกนี้.

ใช้ในความว่า งาม ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า

โก เม วณฺหติ ปาทานิ อิทฺธิยา ยสฺสา ชลํ

อภิกฺขุเตน วณฺณเณน สพฺพวา โสภาสยฺ ทิสฺวา.

ใครหนอ รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ด้วยยศ มีวรรณะงาม
ส่องรัศมีสว่างทั่วทิศ มาไหว้เท้าเรา.

ใช้ในความว่า ยินดียิ่ง ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อภิกฺขุคตํ
โก โคตม อภิกฺขุคตํ โก โคตม ไพบฺราหฺมจฺริง ทานฺพระโคตม
ไพบฺราหฺมจฺริง ทานฺพระโคตม.

แต่ในพระสูตรนี้ ใช้ในความว่า ลีนไป. ท่านอธิบายว่า บทว่า
อภิกขุคตตาย รตติยา แปลว่า เมื่อราตรีลีนไปแล้ว.

ในคำว่า อภิกขุคตตณฺหา นี้ อภิกขันตศัพท์ในความว่า งาม.
วัณณศัพท์ ใช้ในความว่า ผิว สรรเสริญ พวกตระกูล เหตุ ทรวดทรง
ขนาด รูปายตนะ เป็นต้น.

ใช้ในความว่า **ผิว** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **สุวรรณวณฺโณ**
ภควา พระผู้มีพระภาคเจ้ามี **พระฉวี** ดังทอง.

ใช้ในความว่า **สรรเสริญ** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **คุณ**
กฤหบดี คำสรรเสริญพระสมณโคดมเหล่านั้น ท่านรวบรวมไว้เมื่อไร.

ใช้ในความว่า **พวกตระกูล** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ท่านพระ-
โคดม **วรรณะ ๔** เหล่านั้น.

ใช้ในความว่า **เหตุ** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **เกณ** **นะ** **วณฺเณน**
คณะเถโนติ **วุจฺจติ** เพราะเหตุอะไรเล่าหนอ จึงมาว่าเราเป็นผู้ขโมยกลืน.

ใช้ในความว่า **ทรวดทรง** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **มหนฺต**
หตุธีราชวณฺณ **อภินิมฺมิตฺวา** เนรมิตรวดทรงเป็นพระยาช้าง.

ใช้ในความว่า **ขนาด** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **ตโย** **ปตฺตสฺส**
วณฺณา **ขนาด**ของบาตรตามขนาด.

ใช้ในความว่า **รูปายตนะ** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **วณฺโณ**
คนฺโธ **รโส** **โอชา** **รูป** **กลิ่น** **รส** **โอชา**.

วิณฺศัพทํ นั้น ในสูตรนี้ พึงเห็นว่าใช้ในความว่า **ผิว** ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงอธิบายว่า บทว่า **อภิฏฺกนฺตวณฺณา** แปลว่า มีวรรณะน่ารัก.

แก้อรธบท เกวลกปป์

เกวลศัพท์ในบทว่า **เกวลกปป์** นี้ มีความหมายเป็นอนเอก เช่น **ไม่**
มีส่วนเหลือ โดยมาก **ไม่ปน** [ล้วน ๆ] **ไม่มากเกินไป** **มันคง** **ไม่เกาะ**
เกี่ยว จริงอย่างนั้น **เกวล**ศัพท์นั้นมีความว่าไม่มีส่วนเหลือ ได้ในประโยค
เป็นต้นอย่างนี้ว่า **เกวลปริปุณฺณ** **ปริสุทฺธ** **พฺรหฺมจริย** **พฺรหฺมจรรย** **ปริ-**
สุทฺธิ์บริบูรณ **ไม่มีส่วนเหลือ**.

มีความว่า โดยมาก ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เกวลกปฺปา

จ อญฺคมคฺชา ปหุตฺตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อุปสงฺกมิตฺตสนฺติ
ชาวอังคะและชาวมคธะ ส่วนมาก ถือของเถียว ของกิน เข้าไปเฝ้า.

มีความว่าไม่ปน [ล้วน ๆ] ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เกวลสุต
ทุกขกฺขณฺหสุตฺต สมฺภูติ โหติ ความเกิดแห่งทุกข์ขั้น ล้วน ๆ มีอยู่.

มีความว่าไม่มากเกินไปได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เกวลํ สุทฺธา-
มตฺตกํ นฺน อมฺมายสุมา ท่านผู้นี้มีเพียงศรัทธาอย่างเดียว แน่แท้.

มีความว่า มันคง ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อายสฺมโต
ภนฺเต อนฺนรฺทสุตฺต พาทิโย นาม สุทฺธิวិหาริโก เกวลกปฺปํ

สงฺฆเมทาย จิโต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ศัทธิวิหาริก ของท่านพระอนนฺนุทระ
ชื่อว่าพาหิยะ ตั้งอยู่ในสังฆเภท การทำสงฆ์ให้แตกกัน ตลอดกับ มันคง.

มีความว่าไม่เกาะเกี่ยว ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เกวลี วุสฺสิตฺวา
อุตฺตมปริโสติ วุจฺจติ ผู้ไม่เกาะเกี่ยวอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ท่านเรียกว่า
บุรุษสูงสุด.

แต่ในสูตรนี้ เกวลศัพท์นั้น ท่านประสงค์เอาความว่า ไม่มีส่วน
เหลือ.

ส่วนกัปปศัพท์ มีความหมายมากเป็นต้นว่า ความเชื่อมั่น โวหาร
กาล บัญญัติ ตัดแต่ง วิกัปปํ เลิศ และโดยรอบ.

จริงอย่างนั้น กัปปศัพท์นั้น มีความว่าเชื่อมั่น ได้ในประโยคเป็นต้น
อย่างนี้ว่า โอกปฺปนียเมตฺตํ โภโต โคตมสุตฺต ยถา ตํ อรหโต
สมฺมาสมฺพุทฺธสุตฺต นั้นเป็นความเชื่อมั่นต่อท่านพระโคตม เหมือนอย่าง
เชื่อมั่น ต่อพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

มีความว่า โวหาร ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อนุชานามิ
ภิกขเว ปญฺจหิ สมณกฺปเปหิ ผลํ ปริญฺญชิตุํ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเรา
อนุญาต ถิ่นผลไม้นี้ด้วยสมณโวหาร ๔ ประการ.

มีความว่า กาล ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เยน สุทํ นิจฺจ
กปฺปํ วิหรามิ ได้ยินว่า เราจะอยู่ตลอดกาล เป็นนิตย์ ด้วยธรรมใด.

มีความว่า บัณฺณุตติ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อิจฺจายสุมา
กปฺโป ทานํ กปฺปะ อย่างนี้.

มีความว่า ตัตถัง ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อลงฺกโต กปฺปิต-
เกสมฺมสุสุ ตังตํ ตังตํ และหนด.

มีความว่า ควร ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า กปฺปติ ทฺวํกุลฺลกปฺโป
ภิกษุไว้ผมสององค์ย่อมควร.

มีความว่า เลศ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อตุลฺลิกํ กปฺโป
นิปฺพชฺชิตุํ ทำเลศเพื่อจะนอนมีอยู่.

มีความว่า โดยรอบ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เกวลกปฺปํ
เวพฺพวนํ โอลาสฺสวา ส่องรัศมี รอบ ๆ พระเวพฺพวน.

แต่ในสูตรนี้ กปฺปสํพทํ ทานํ ประสงค์เอาความว่า โดยรอบ
โดยประการที่ในคำว่า เกวลกปฺปํ เขตวนํ นี้ ควรจะทราบความอย่างนี้ว่า
ส่องรัศมีตลอดพระเชตะวัน โดยรอบไม่เหลือเลย.

บทว่า โอลาสฺสวา ได้แก่ แผ่ด้วยรัศมี. อธิบายว่า ทำรัศมีเป็น
อันเดียวกัน รุ่งโรจน์อย่างเดียวกัน เหมือนพระจันทร์และเหมือนพระอาทิตย์

คำว่า เยน ภควา เทนุสสงฺกมิ เป็นตติยาวิภคติดลงในอรรถแห่ง
สัตตมวิภคิตี โดยประการที่พึงเห็นความในคำนี้ อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า

ประทับ อยู่ ณ ที่ใด เทพบุตรก็เข้าไปเฝ้า ณ ที่นั้น. หรือพึงเห็นความในคำนี้
อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชันเทวดาและมนุษย์พึงเข้าไปเฝ้า โดยเหตุใด
เทพบุตรก็เข้าไปเฝ้าโดยเหตุที่นั่นนั่นแหละ. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า อันเทวดา
และมนุษย์พากันเข้าไปเฝ้า ด้วยเหตุอะไร. ด้วยประสงค์จะบรรลुकุณวิเศษมี
ประการต่าง ๆ เหมือนต้นไม้อใหญ่ที่ออกผลอยู่เป็นนิจ อันฝูงนกพากันเข้าไป
ก็ด้วยประสงค์จะบริโภคผลไม้มิ่งมีรสอร่อย ฉะนั้น. ท่านอธิบายว่า บทว่า
อุปสงฺกมิ แปลว่าไปแล้ว. คำว่า อุปสงฺกมิตฺวา เป็นคำกล่าวถึงสุดท้ายแห่ง
การเข้าไปเฝ้า. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า เทวดาไปอย่างนั้นแล้ว ต่อ นั้น
ก็ไปยังสถานที่ต่อจากอาสนะ กล่าวคือที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า
ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ได้แก่ ถวายบังคม น้อมนมัสการพระผู้มีพระภาค
เจ้า.

ศัพท์ว่า เอกมฺหุตํ เป็นศัพท์นิตยศัพท์เป็น ภาวนปฺปํ สกฺลิ่ง. ท่าน
อธิบายว่า โอกาสหนึ่ง ส่วนข้างหนึ่ง. อีกนัยหนึ่ง คำนี้เป็นทุตติยวิภัตติ ลง
ในอรรถสัทตมวิภัตติ. ศัพท์ว่า อญฺฐาสิ ปฏิเสธอธิบายถนึ่งเป็นต้น อธิบาย
ว่า สำเร็จการขึ้น คือได้ขึ้นแล้ว.

ถามว่า ก็เทวดานั้นขึ้นอย่างไร จึงชื่อว่าได้เป็นผู้ขึ้นอยู่ ส่วนข้าง
หนึ่ง.

ตอบว่า ท่านโบราณจารย์กล่าวว่า

น ปจฺจโต น ปุรโต นาปี อาสนนฺทฺรโต
น กจฺเจ โนปี ปฏฺวิเต น จาปี โอนฺตฺถนฺเต
อิม โทเส วิวชฺเชตฺวา เอกมฺหุตํ จิตา อหุ.

ไม่ยืนข้างหลัง ไม่ยืนข้างหน้า ไม่ยืนใกล้และ
ไกล ไม่ยืนที่ขึ้นและ ไม่ยืนเหนือลม ไม่ยืนที่ต่ำและ
ที่สูง ยืนเว้นโทษเหล่านี้ ชื่อว่ายืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง
ดังนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร เทวดาองค์นี้ จึงยืนอย่างเดียวไม่นั่ง.

ตอบว่า เพราะเทวดาประสงค์จะกลับเร็ว. จริงอยู่ เทวดาทั้งหลาย
อาศัยอำนาจประโยชน์บางอย่าง จึงมาสู่มนุษยโลก เหมือนบุรุษผู้สะอาด มา
เข้าส้วม. ก็โดยปกติ มนุษยโลก ย่อมเป็นของปฏิกูล เพราะเป็นของเหม็น
สำหรับเทวดาเหล่านั้น นับแต่ร้อยละ เทวดาทั้งหลาย ไม่อภิมยในมนุษย-
โลกนั้นเลย ด้วยเหตุนี้ เทวดาองค์นี้ จึงไม่นั่ง เพราะประสงค์จะทำกิจที่มา
แล้วรีบกลับไป. ก็มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมนั่งก็เพื่อบรรเทาความลำบากแห่งอิริยา-
บถมีดินเป็นต้นอันใด ความลำบากอันนั้นสำหรับเทวดาไม่มี เพราะฉะนั้น
เทวดาจึงไม่นั่ง.

อนึ่ง พระมหาสาวกเหล่าใด ยืนแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงนับถือตอบพระมหาสาวกเหล่านั้น [คือประทับยืน] แม้
เพราะเหตุนี้ เทวดาจึงไม่นั่ง.

อนึ่ง เทวดาไม่นั่งก็เพราะเคารพในพระผู้มีพระภาคเจ้า. จริงอยู่ที่นั่ง
ย่อมบังเกิดแก่เทวดาทั้งหลายผู้ประสงค์จะนั่ง เทวดาองค์นี้ไม่ปรารถนาที่นั่งนั้น
ไม่คิดแม้แต่จะนั่ง จึงได้ยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

บทว่า เอกมุนฺติ จิตา โข สว เทวดา ความว่า เทวดาองค์
นั้น ยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง ด้วยเหตุเหล่านั้นอย่างนี้แล้ว. บทว่า ภควนฺติ
กาถาย อหุณฺณสว ความว่า ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำร้อยกรอง

อันกำหนดด้วยอักขระบท. ว่าอย่างไร. ว่าอย่างนี้ว่า พหู เทวา มนุสสา จ
๗ป๗ พุรุหิ มงฺกลมุตฺตมํ .

เรื่องมูลเหตุเกิดมงคลปัญหา

ในการพรรณนามงคลสูตรนั้น เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าตั้งมาติกาหัวข้อไว้
ว่า เนื้อจะพรรณนาความแห่งปาฐะมีอาทิว่า เอว โดยประการต่างๆ จะกล่าว
ถึงสมุฏฐานมูลเหตุ ดังนี้ นี่เป็นโอกาสที่จะกล่าวถึงสมุฏฐานมูลเหตุ นั้น
จะกล่าวถึงสมุฏฐานมูลเหตุเกิดมงคลปัญหาเสียก่อนแล้วภายหลัง จึงจักพรรณนา
ความแห่งบทอาถรรพ์เหล่านี้.

เล่ากันมาว่า ในชมพูทวีป มหาชนชุมนุมกันในที่นั้น ๆ เช่นใกล้ประตู
เมือง สถาแห่งสถานราชการเป็นต้น มอบทรัพย์สินเงินทอง ให้เขาเล่าเรื่อง
ต่าง ๆ เช่น เรื่องนางงามสีดามาเป็นต้น. เรื่องหนึ่ง ๆ เล่าอยู่ถึง ๔ เดือนจึงจบ
ในสถานทีนั้น. วันหนึ่ง เรื่องมงคลปัญหาก็เกิดขึ้นว่า อะไรเล่าหนอ เป็น
มงคล. สิ่งทีเห็นหรือเป็นมงคล เรื่องที่ได้ยินหรือเป็นมงคล หรือเรื่องที่ทราบ
เป็นมงคล ใครหนอรูจักมงคล ดังนี้.

ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อ**ทิกฺขฐมัจฺฉลิกะ** [นับถือสิ่งที่เห็นเป็นมงคล]
กล่าวว่า ข้าพเจ้ารู้จักมงคล. สิ่งทีเห็นเป็นมงคลในโลก รูปทีสมมติกันว่า
เป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าทิกฺขฐะ. รูปอย่างไรเล่า. คนบางคนในโลกนี้ ตื่นแต่เช้าเห็น
นกกระเด็นบ้าง เห็นต้นมะตูมรุ่มบ้าง เห็นหญิงมีครรภ์บ้าง เห็นเด็กรุ่ม
หนุ่ม ตกแต่งประดับกาย เทินหม้อเต็มน้ำบ้าง ปลาตะเพียนแดงสดบ้าง ม้า
อาชาในขบวนบ้าง รถเทียมม้าบ้าง โคผู้บ้าง โคเมียบ้าง โคแดงบ้าง ก็หรือว่าเห็น
รูปแม่อื่นใด เห็นปานนั้น ทีสมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง รูปทีเห็นนี้ เรียกว่า
ทิกฺขฐิมงคล. คนบางพวกก็ยอมรับคำของเขา บางพวกก็ไม่ยอมรับ พวกทีไม่
ยอมรับ ก็ขัดแย้งกับเขา.

ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อ **สุตมังกลิเก** ก็กล่าวว่า ท่านเอ๋ย ขึ้นชื่อว่า
ดาวย่อมเห็นของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง ของดีบ้างของไม่ดีบ้าง ของ
ชอบใจบ้าง ของไม่ชอบใจบ้าง ผิดว่า รูปที่ผู้หนึ่ง เห็นพึงเป็นมงคลไซร้ ก็จะพึง
เป็นมงคลทั้งหมดคณะ เพราะฉะนั้น รูปที่เห็นไม่เป็นมงคล. ก็แต่ว่าเสียงที่
ได้ยินต่างหากเป็นมงคล. เสียงที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง. ชื่อว่าสุตะ. อย่างไรเล่า.
คนบางคนในโลกนี้ ลูกขึ้นแต่เช้า ได้ยินเสียงเช่นนี้ว่า เจริญแล้ว เจริญอยู่
เต็ม ขาว ใจดี สิริ เจริญด้วยสิริ วันนี้ ฤกษ์ดี ยามดี วันดี มงคลดี
หรือเสียงที่สมมติว่ามงคลยิ่งอย่างใดอย่างหนึ่ง. เสียงที่ได้ยินนี้ เรียกว่า **สุตมงคล**.
บางพวกก็ยอมรับคำของเขา บางพวกก็ไม่ยอมรับ พวกที่ไม่ยอมรับ ก็ขัดแย้ง
กับเขา.

ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อ **มุตมังกลิเก** กล่าวว่า ท่านเอ๋ย แท้จริง
ขึ้นชื่อว่าหู ย่อมได้ยินเสียงดีบ้างไม่ดีบ้าง ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง ผิดว่า
เสียงที่ผู้หนึ่ง ได้ยิน พึงเป็นมงคลไซร้ ก็จะเป็นมงคลทั้งหมดคณะ. เพราะฉะนั้น
เสียงที่ได้ยินจึงไม่เป็นมงคล. ก็แต่ว่าสิ่งที่ทราบแล้วต่างหากเป็นมงคล. กลิ่นรส
และโณภูมิจะสิ่งที่พึงถูกต้อง ชื่อว่ามุตตะ. อย่างไรเล่า. คนบางคนลูกแต่เช้า
สูดกลิ่นดอกไม้มีกลิ่นดอกปทุมเป็นต้นบ้าง เกี่ยวไม้สีฟันขาวบ้าง จับต้องแผ่น
ดินบ้าง จับต้องข้าวกล้าเขียวบ้าง มูลโคสดบ้าง เต้าบ้าง งาบ้าง ดอกไม้
บ้าง ผลไม้บ้าง ฉาบทาด้วยดินขาวโดยชอบบ้าง นั่งผ้าขาวบ้าง โปกผ้าโปกขาว
บ้าง ก็หรือว่าสูดกลิ่น ลิ้มรส หรือถูกต้องโณภูมิจะที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง
อย่างอื่นใด เห็นปานนั้น สิ่งดังกล่าวมานี้ เรียกว่า **มุตมงคล**. บางพวกก็ยอม
รับคำแม่ของเขา บางพวกก็ไม่ยอมรับ.

ในสามพวกนั้น ทัศนังคคิกบุรุษ ก็ไม่อาจทำให้สุตมังคคิกบุรุษและ
มุตมังคคิกบุรุษยินยอมได้ ทั้งสามฝ่ายนั้น ฝ่ายหนึ่ง ก็ทำอีกสองฝ่ายให้ยินยอม
ไม่ได้ บรรดามนุษย์เหล่านั้น พวกใดยอมรับคำของทัศนังคคิกบุรุษ พวกนั้น
ก็ถือว่ารูปที่เห็นแล้ว เท่านั้นเป็นมงคล. พวกใด ยอมรับคำของสุตมังคคิกบุรุษ
และมุตมังคคิกบุรุษ พวกนั้นก็ถือว่าเสียงที่ได้ยินเท่านั้นเป็นมงคล สิ่งที่ได้
ทราบเท่านั้น เป็นมงคล. เรื่องมงคลปัญหานี้ ปรากฏไปทั่วชมพูทวีป ด้วย
ประการฉะนี้.

ครั้งนั้น มนุษย์ทั่วชมพูทวีปถือกันเป็นพวกๆ พวกกันคิดมงคลทั้งหลาย
ว่า อะไรกันหนอเป็นมงคล. อารักขเทวดาของมนุษย์พวกนั้น ฟังเรื่องนั้น
แล้ว ก็พากันคิดมงคลทั้งหลายเหมือนกัน. เหล่าภุมมเทวดา เป็นมิตรของ
เทวดาเหล่านั้น ฟังเรื่องจากอารักขเทวดานั้นแล้ว ก็พากันคิดมงคลอย่างนั้น
เหมือนกัน. อากาสัญญเทวดาเป็นมิตรของเทวดาเหล่านั้น จดมหาราชิกเทวดา
เป็นมิตรของอากาสัญญเทวดาเหล่านั้น โดยอุบายนี้ ทราบถึงกนิษฐเทวดา
เป็นมิตรของสุทสสีเทวดา ฟังเรื่องจากสุทสสีเทวดานั้นแล้ว ก็ถือกันเป็นพวกๆ
พากันคิดมงคลทั้งหลาย ด้วยอุบายอย่างนี้ การคิดมงคลได้เกิดไปในที่ทุกแห่ง
จนถึงหมื่นจักรวาล. ก็การคิดมงคลเกิดขึ้นแล้ว แม้วินิจฉัยว่าเป็นมงคล นี้
เป็นมงคลแต่ก็ยังไม่เด็ดขาด จึงตั้งอยู่ถึง ๑๒ ปี. ทั้งมนุษย์ทั้งเทวดาทั้งพรหม
หมดด้วยกัน เว้น พระอริยสาวกแต่เป็น ๓ พวก คือทัศนังคคิกะ สุตมังคคิกะ
และมุตมังคคิกะ แม้แต่พวกหนึ่ง ก็ตกลงตามเป็นจริงไม่ได้ว่า นี่เท่านั้นเป็น
มงคล มงคลโลกาหล การแตกตื่นเรื่องมงคลเกิดขึ้นแล้วในโลก.

ขึ้นชื่อว่า โกลาหลมี ๕ คือ กัปโกลาหล จักกวัตติโกลาหล
พุทโกลาหล มงคลโกลาหล โมนะยโกลาหล. บรรดาโกลาหลทั้ง ๕

นั่น เหล่าเทวดาชั้นกามาวจร ปล่อยศิระะ สยายผม ร้องไห้ เอาหัตถ์เช็ด น้ำตา นุ่งผ้าสีแดง ทรงเพศแปลกๆ อย่างยิ่ง เทียวไปในถิ่นมนุษย์ร้องบอกกล่าวว่า ล่วงไปแสนปี กับจักปรากฏ โลกนี้จักพินาศ มหาสมุทรจักแห้ง มหาปฐพีนี้และขุนเขาสินธุ จักถูกไฟไหม้จักพินาศ โลกพินาศจักมีจนถึงพรหมโลก. คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์ ขอท่านทั้งหลายจงพากันเจริญเมตตาไว้เถิด จงพากันเจริญกรุณา มุทิตา อุเบกขา ไว้เถิด ท่านผู้นิรทุกข์จึงบำรุงมารดาบิดา จงยำเกรงท่านผู้เป็นใหญ่ในตระกูล ตื่นกันเถิด อย่าได้ประมาทกันเลย. นี้ชื่อว่า **กัปโกลาหล.**

เทวดาชั้นกามาวจรมันแล เทียวไปในถิ่นมนุษย์บอกกล่าวว่า ล่วงไปร้อยปี พระเจ้าจักรพรรดิจักเกิดขึ้นในโลก. นี้ชื่อว่า **จักกวัตติโกลาหล.**

ส่วนเทวดาชั้นสุทธาวาส ประดับองค์ด้วยอาภรณ์พรหม โปกผ้าของพรหมที่พระเศียรเกิดปีติปราโมทย์ กล่าวพระพุทฺธคุณ เทียวไปในถิ่นมนุษย์บอกกล่าวว่า ล่วงไปพันปี พระพุทฺธเจ้าจักอุบัติในโลก. มีชื่อว่า **พุทฺธโกลาหล.**

เทวดาชั้นสุทธาวาสนั้นแหละ รู้จิตของพวกมนุษย์ เทียวไปในถิ่นมนุษย์บอกกล่าวว่า ล่วงไปสิบสองปี พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า จักตรัสมงคล. นี้ชื่อว่า **มงคลโกลาหล.**

เทวดาชั้นสุทธาวาสนั้นแหละ เทียวไปในถิ่นมนุษย์ บอกกล่าวว่า ล่วงไปเจ็ดปี ภิกษุรูปหนึ่งสมาคมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า จักทูลถามโมเนยยปฏิบัติา นี้ชื่อว่า **โมเนยยโกลาหล.** บรรดาโกลาหลทั้ง ๕ นี้ มงคลโกลาหลของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วในโลก.

ครั้งนั้น เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พากันเลือกเฟ้นก็ยังไม่ได้ มงคลทั้งหลาย ล่วงไป ๑๒ ปี เทวดาชั้นดาวดึงส์คบหาสมาคมกัน ก็ช่วยกัน

คิดอย่างนี้ว่า เจ้าของเรือนก็เป็นหัวหน้าของตนภายในเรือน เจ้าของหมู่บ้าน ก็เป็นหัวหน้าของชาวหมู่บ้าน พระราชาก็เป็นหัวหน้าของมนุษย์ทั้งหลาย ท้าว สักกะจอมทวยเทพพระองค์นี้ ก็เป็นผู้เลิศประเสริฐสุดของพวกเรา คือเป็น อธิบดีของเทวโลกทั้งสอง [ชั้นจาตุมหาราชและดาวดึงส์] ด้วยบุญ เดช อิสริยะ ปัญญา. ถ้ากระไร เราจะพึงพากันไปทูลถามความข้อนี้กะท้าวสักกะ จอมทวย เทพเถิด. เทวดาเหล่านั้น ก็พากันไปยังสำนักท้าวสักกะ ถวายบังคมจอม ทวยเทพ ซึ่งมีพระสรีระมีสิริด้วยอาภรณ์ประจำพระองค์ อันเหมาะสมแก่ขณะนั้น มีหม้ออัปสร ๒๕๐ โกฏิห้อมล้อม ประทับนั่งเหนือบัลลังก์มณีสลิลอาสน์อัน ประเสริฐ ภายใต้อันปาริฉัตรคองแล้วยืน ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ทูลว่า ขอ ประทานพระวโรกาส พระองค์ผู้นิรทุกข์ โปรดทรงทราบเถิด. บัดนี้ มงคล ปัญหาตั้งขึ้นแล้ว พวกหนึ่งกล่าวว่า รูปที่เห็นเป็นมงคล พวกหนึ่งกล่าวว่า เสียงที่ได้ยินเป็นมงคล พวกหนึ่งกล่าวว่าสิ่งที่ทราบแล้วเป็นมงคล บรรดาท่าน เหล่านั้น พวกข้าพระบาทและพวกอื่นยังไม่ได้ข้อยุติ สาธุ ขอพระองค์โปรด ทรงพยากรณ์ตามเป็นจริง แก่พวกข้าพระบาทด้วยเถิด. ท้าวสักกะเทวราชแม้ โดยปกติ ทรงมีปัญหา จึงตรัสว่าเรื่องมงคลนี้เกิดขึ้นที่ไหนก่อนเล่า. ทูลว่า ข้าแต่เทวราช พวกข้าพระบาทฟังคำของพวกเทวดาชั้นจาตุมมหาราช ต่อจาก นั้น พวกเทวดาจาตุมมหาราชก็ฟังคำของพวกอากาสัญญเทวดา พวกอากาสัญญ- เทวดาฟังคำของพวกภุมมเทวดา พวกภุมมเทวดาฟังคำของเทวดาผู้รักษามนุษย์ พวกเทวดาผู้รักษามนุษย์กล่าวว่า เรื่องมงคลเกิดขึ้นในมนุษย์โลก.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมทวยเทพตรัสถามจอมเทวดาเหล่านั้นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่ไหน. เทวดาทั้งหลายทูลว่า ประทับอยู่ใน มนุษยโลก พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า ใครได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นแลหรือ. ทูลว่า ไม่มีใคร พระเจ้าข้า. ตรัสว่า คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์

ทำไมหนอ ท่านทั้งหลาย จึงมาถึงดวงไฟเสียแล้วมาตามไฟต่อจากแสงหิ่งห้อย ด้วยเหตุไร ท่านทั้งหลายจึงมาล่วงเลยพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงแสงมงคลไว้ ไม่เหลือเสียเล่า ยังเข้าใจว่าควรจะได้ถามเรา มาเถิดท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย เรา จะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พวกเราคงจักได้การพยากรณ์ปัญหา อัน มีสิริแน่แท้ จึงมีเทวโองการใช้เทพบุตรองค์หนึ่งว่า ท่านจงไปทูลถามพระ- ผู้มีพระภาคเจ้าเถิด. เทพบุตรองค์นั้นแต่งองค์ด้วยเครื่องอลังการ อันเหมาะสม แก่ขณะนั้น รุ่งโรจน์ดุจสายฟ้าแลบ มีหมู่เทพแวดล้อม ไปยังพระเชตวัน มหาวิหาร ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วยืน ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง เมื่อ ทูลถามมงคลปัญหา จึงกล่าวเป็นคาถาว่า พหู เทวา มนุสฺสา จ เป็นต้น.

นี่เป็นมูลเหตุเกิดมงคลปัญหา

พรรณนาคาถาว่า พหู เทวา

บัดนี้ จะพรรณนาความแห่งบทคาถา. ศัพท์ว่า พหู แสดงจำนวน ไม่แน่นอน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงอธิบายว่า หลายร้อย หลายพัน หลายแสน ชื่อว่า เทวะ เพราะเล่น อธิบายว่า เล่นกับ กามคุณ ๕ หรือโสดิช่วงด้วย สิริของตน. อีกนัยหนึ่ง บทว่า เทวา ได้แก่ เทพทั้ง ๓ คือสมมติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บทว่า เทวา ได้แก่ เทพ ๓ คือ สมมติเทพ อุป-
ปัตติเทพ วิสุทธิเทพ บรรดาเทพทั้ง ๓ นั้น พระราชา
พระราชเทวี พระราชกุมาร ชื่อว่าสมมติเทพ. เทพ
ตั้งแต่ชั้นจาตุम्मหาราชิกาและสูงขึ้นไวกว่านั้น ชื่อว่า
อุปัตติเทพ ท่านที่เรียกกันว่าพระอรหันต์ ชื่อว่า
วิสุทธิเทพ.

ในเทพทั้ง ๓ นั้น ในสูตรนี้ ท่านประสงค์เอาอุปัติติเทพ. ชื่อว่า มนุษย์ เพราะเป็นเหล่ากของพระมนุ. แต่โบราณจารย์กล่าวว่า ชื่อว่า มนุษย์ เพราะเป็นผู้มีใจสูง. มนุษย์เหล่านั้น มี ๔ คือชาวชมพูทวีป ชาว อปรโคยานทวีป ชาวอุตตรกุรุทวีป ชาวปุพพวิเทหทวีป ในสูตรนี้ท่านประสงค์ เอามนุษย์ชาวชมพูทวีป. ชื่อว่ามงคล เพราะสัตว์เจริญรุ่งเรืองด้วยคุณเหล่านั้น อธิบายว่า สัตว์ถึงความสำเร็จและความเจริญ. บทว่า อจินตย์ แปลว่า คิดกันแล้ว. บทว่า อากงขมานา ได้แก่ ประสงค์ ปรารถนา กระหม่อม. บทว่า โสตุถานํ แปลว่า ความสวัสดิ์ ท่านอธิบายว่า ความที่ธรรมทั้งหลาย อันเป็นไปในปัจจุบัน และภายภาคหน้าทุกอย่าง สวยดีงาม. บทว่า พुरुหิ ได้แก่แสดง ประกาศ บอก เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย. บทว่า มงฺกळ ได้แก่ เหตุแห่งความสำเร็จ เหตุแห่งความเจริญ เหตุแห่งสมบัติทุกอย่าง. บทว่า อุตฺตมํ ได้แก่ วิเศษประเสริฐ นำประโยชน์สุขมาให้โลกทั้งปวง ดังกล่าวมานี้ เป็นการพรรณนาตามลำดับบทแห่งคาถาทั้งหลาย.

ส่วนความรวมมีดังนี้ เทพบุตรนั้นแลเห็นเทวดาในหมื่น จักรวาล ชุมนุมกันในจักรวาลนี้ เพราะอยากจะฟังมงคลปัญหา พวกกันเนรมิตอัธภาพ อันละเอียด ๑๐ บ้าง ๒๐ บ้าง ๓๐ บ้าง ๔๐ บ้าง ๕๐ บ้าง ๖๐ บ้าง ๗๐ บ้าง ๘๐ บ้าง ขนาดโอกาสปลายชนทรายชนหนึ่ง ยืนห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์อันประเสริฐที่จัดไว้ เปล่งพระรัศมี ครอบงำเทวดามารพรหมทั้งหมด ด้วยพระสิริและพระเดช และหยั่งรู้ปริวิตก แห่งใจของเหล่ามนุษย์ชาวชมพู ที่ไม่ได้มาประชุมในสมัยนั้น ด้วยใจตนเอง กล่าวคาถา เพื่อถอนลูกศรคือความสงสัยของเทวดาและมนุษย์ทั้งปวงว่า

เทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ปรรณาคความ
สวัสดี จึงพากันคิดมงคลทั้งหลาย ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกมงคลด้วยเถิด พระเจ้าข้า.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เป็นผู้ซึ่งข้าพระองค์ทูลถามแล้ว
โดยอนุมัติของเทวดาเหล่านั้น และโดยอนุเคราะห์มนุษย์ทั้งหลาย มงคลอันใด
เป็นอุดมสูงสุด เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ข้าพระองค์หมดด้วยกัน โปรด
อาศัยพระกรุณาตรัสบอกมงคลอันนั้น แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถ.

พรรณนาคาถาว่า อเสวนา จ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสดับคำของเทพบุตรนั้น อย่างนี้แล้ว จึงตรัส
พระคาถาว่า อเสวนา จ พาลานํ เป็นต้น. ในพระคานานั้น บทว่า อเสวนา
ได้แก่ การไม่คบ ไม่เข้าไปใกล้.

บทว่า พาลานํ ความว่า ชื่อว่าพาล เพราะเป็นอยู่ หายใจได้
อธิบายว่า เป็นอยู่โดยเพียงหายใจเข้าหายใจออก ไม่เป็นอยู่โดยความเป็นอยู่
ด้วยปัญญา. ซึ่งพาลเหล่านั้น.

บทว่า ปณฺหิตานํ ความว่า ชื่อว่าบัณฑิต เพราะดำเนินไป อธิบาย
ว่า ดำเนินไปด้วยคติ คือความรู้ในประโยชน์ที่เป็นปัจจุบันและภายภาคหน้า
ซึ่งบัณฑิตเหล่านั้น.

บทว่า เสวนา ได้แก่ การคบ การเข้าใกล้ ความมีบัณฑิตนั้น
เป็นสหาย มีบัณฑิตนั้น เป็นเพื่อน ความพริกกพร้อมด้วยบัณฑิตนั้น.

บทว่า ปุชา ได้แก่ การสักการะ เคารพนับถือ กราบไหว้.

บทว่า ปุชเนยฺยานํ แปลว่า ผู้ควรบูชา.

บทว่า **เอตมมฺงฺคลมฺมุตฺตมํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
ประมวลการไม่คบพาล ๑ การคบบัณฑิต ๑ การบูชาผู้ที่ควรบูชา ๑ ทั้งหมด
จึงตรัสว่า **เอตมมฺงฺคลมฺมุตฺตมํ**. ท่านอธิบายว่า คำใดท่านถามว่า โปรค
ตรัสบอกมงคลอันอุดมเกิด ท่านจงถือค่านั้นว่า มงคลอันอุดม ในข้อนั้นก่อน
นี้เป็นการพรรณนาบทแห่งคานานี้.

ส่วนการพรรณนาความแห่งบทนั้น พึงทราบดังนี้ พระผู้มีพระภาค
เจ้า ทรงสดับคำของเทพบุตรนั้นอย่างนี้แล้ว จึงตรัสพระคานานี้ว่า **อเสวนา
จ พาลานํ** เป็นต้น.

ในคานานั้น **กาลามิ ๔** คือ **ปฺจฉิตฺตคาลา อปฺจฉิตฺตคาลา** **สาธุ-
สันธิคคาลา อนนุสันธิคคาลา**.

บรรดาคาถาทั้ง ๔ นั้น คาถาที่ทรงถูกผู้ถามถามแล้ว จึงตรัสชื่อว่า
ปฺจฉิตฺตคาลา ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **ปฺจุฉามิ ตํ โคตม ภูริปญฺญ
กถํ กโร สวโกสาธุ โหติ** ท่านพระโคตม ผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน
ข้าพเจ้าขอถามท่าน สวาททำอะไรจึงเป็นคนดี และประโยคว่า **กถํ นุ ตวํ
มาริส โอมมตริ** ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านข้ามโอฆะอย่างไรเล่าหนอ.

คาถาที่พระองค์ไม่ได้ถูกถามแต่ตรัสโดยพระอัธยาศัยของพระองค์เอง
ชื่อว่า **อปฺจฉิตฺตคาลา** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **ยํ ปเร สุขโต อาหุ
ตทริยา อาหุ ทุกฺขโต** คนอื่น ๆ กล่าวสิ่งใดว่าเป็นสุข พระอริยะทั้งหลาย
กล่าวสิ่งนั้นว่าเป็นทุกข์. คาถาของพระพุทธรูปทั้งหลายแม้ทั้งหมด ชื่อว่า
สาธุสันธิคคาลา เพราะบาลีว่า **สนิทานาหํ ภิกฺขเว ฐมมํ เทเสสุสามิ**
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมมีนี้ท่านคือเหตุ ดังนี้. ที่ชื่อว่า **อนสุ-
สันธิคคาลา** คาถาไม่มีเหตุ ไม่มีในศาสนานี้ ก็บรรดาคาถาเหล่านี้ดังกล่าวมา

นี้ คามีชื่อว่า ปุณฺณุตถา เพราะเป็นคาถาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าถูก
เทพบุตรทูลถามแล้วจึงตรัสตอบ. ก็คานี้ บอกคนที่ไม่ควรคบ ในคนที่
ควรคบและไม่ควรคบ แล้วจึงบอกคนที่ควรคบ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ฉลาด
รู้จักทาง รู้จักทั้งที่มีไช้ทาง ถูกถามถึงทาง จึงบอกทางที่ควรละเว้นเสียก่อน
แล้ว ภายหลังจึงบอกทางที่ควรยึดถือไว้ว่า ในที่ตรงโน้นมีทางสองแพร่ง.
ในทางสองแพร่งนั้น พวกท่านจงละเว้นทางซ้ายเสียแล้ว ยึดถือเอาทางขวา
ฉะนั้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเสมือนบุรุษผู้ฉลาดในทางอย่างที่ดีรสไว้ว่า

ดูก่อนตีสระ คำว่าบุรุษผู้ฉลาดในทางนี้เป็นชื่อ

ของตลาตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. จริยอยู่ตลาต

อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ฉลาดรู้โลกนี้ ฉลาดรู้

โลกอื่น ฉลาดรู้ถิ่นมัจจุ ฉลาดรู้ทั้งมีไช้ถิ่นมัจจุ ฉลาด

รู้บัวงมาร ฉลาดรู้ทั้งมีไช้บัวงมาร.

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสบอกถึงบุคคลที่ไม่ควรคบ
ก่อน จึงตรัสว่า การไม่คบพาล การคบบัณฑิต ความจริงคนพาลทั้งหลาย
ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้เหมือนทางที่ควรละเว้น แต่นั่น ก็ควรคบ ควร
เข้าใกล้แต่บัณฑิตเหมือนทางที่ควรยึดถือไว้. ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ก็เพราะเหตุไร
พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสมงคล จึงตรัสการไม่คบพาลและการคบบัณฑิตก่อน
ขอชี้แจงดังนี้ เพราะเหตุที่พวกเทวดาและมนุษย์ยึดความเห็นว่ามีมงคลในสิ่งที่
เห็นแล้วเป็นดังนี้ ด้วยการคบพาล ทั้งการคบพาลนั้น ก็ไม่เป็นมงคล ฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงวินิจฉัยการสมคบกับคนที่มีไช้กัลยาณมิตร ซึ่งหัก
รานประโยชน์ทั้งโลกนี้และโลกหน้าและทรงสรรเสริญการสมาคมกับกัลยาณมิตร
ซึ่งให้สำเร็จประโยชน์ในโลกทั้งสอง จึงตรัสการไม่คบพาลและการคบบัณฑิต
ก่อน แก่เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น.

สัตว์ทั้งหลายทุกประเภท ผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถมีปาณาติบาต เป็นต้น ชื่อว่า พาล ในจำนวนพาลและบัณฑิตนั้น. พาลเหล่านั้น จะรู้ ได้ก็ด้วยอาการทั้งสาม เหมือนอย่างที่มีพระภาคเจ้าตรัสไว้. พระสูตรว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พาลลักษณะของพาล ๓ เหล่านี้. อนึ่ง ครุทั้ง ๖ มี ปुरुณกัสสป เป็นต้น และสัตว์อื่น ๆ เห็นปานนั้นเหล่านั้น คือ เทวทัต โกกาลิกะ กณโฆทกะ ติสสขัณฑาทะวีบุตร สมุททตตะ นางฉินฺณจมาณวิกา เป็นต้น และพี่ชายของทิมวิทะ ครั้นอดีตพึงทราบว่า พาล.

พาลเหล่านั้น ย่อมยังตนเองและเหล่าคนที่ทำตามคำของตนให้พินาศ ด้วยวิภูฏิกะความเห็นที่คนถือไว้ไม่ดี ดังเรือนที่ถูกไฟไหม้ เหมือนพี่ชายของทิมวิทะ ล้มลงนอนหงาย ด้วยอัธภาพประมาณ ๖๐ โยชน์ ห่มไหม้อยู่ ในมหารุก อยู่ถึง พุทธานฺดร และเหมือนตระกูล ๕๐๐ ตระกูล ที่ชอบ ใจวิภูฏิกะความเห็นของพี่ชายของทิมวิทะนั้น เข้าอยู่ร่วมเป็นสหายของพี่ชายของ ทิมวิทะนั้นแหละ ห่มไหม้อยู่ในมหารุกฉะนั้น. สมจริงดังที่มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไฟลามจากเรือนไม้้อหรือ
เรือนหญ้า ย่อมไหม้แม้เรือนยอด ซึ่งฉาบไว้ทั้งข้าง
นอกข้างใน กันลมได้ ลงกลอนสนธิ ปิดหน้าต่างไว้
เปรียบฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทุกชนิด ย่อม
เกิดเปรียบฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุเหล่านั้น ทั้งหมดเกิด
จากพาล ไม่เกิดจากบัณฑิต. อุปัทวะทุกอย่างย่อม
เกิด ฯลฯ อุปสรรคทุกอย่างย่อมเกิด ฯลฯ ไม่เกิดจาก
บัณฑิต. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนั้นแลพาลเป็นภิกษุ

บัณฑิตไม่เป็นภัย พาลอุบาทว์ บัณฑิตไม่อุบาทว์

พาลเป็นอุปสรรค บัณฑิตไม่เป็นอุปสรรค ดังนี้.

อนึ่ง พาลเหมือนปลาเน่า ผู้คบพาลนั้น ก็เหมือนห่อด้วยใบไม้ที่ห่อปลาเน่า ย่อมประสพภาวะที่วิญญูชนทอดทิ้ง และรังเกียจ. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ปฐิมจัน อุตฺตเคน โย นโร อุปนยติ

กุสาปิ ปุติ วายนฺติ เอว พาลูปเสวนา.

นรชนผู้ใดผูกปลาเน่าด้วยปลายหญ้าคา แม้หญ้าคาของของนรชนผู้นั้น ก็มีกลิ่นเน่าฟุ้งไปด้วย การคบพาลก็เป็นอย่างนั้น.

อนึ่งเล่า เมื่อท้าวสักกะจอมทวยเทพประทานพร แก่กิตติบัณฑิต ก็กล่าวอย่างนี้ว่า

พาลํ น ปสฺส น สุณ น จ พาเลน ตํ วเส

พาเลนสุลาปสุลาปี น กร น จ โรจเย.

ไม่ควรพบพาล ไม่ควรฟัง ไม่ควรอยู่ร่วมกับพาล
ไม่พึงทำการเจรจาปราศรัยกับพาล และไม่ควรขบใจ.

ท้าวสักกะ ตรัสถามว่า

กิณฺหุ เต อกริ พาโล วท กสฺสป การณํ

เคน กสฺสป พาลสฺส ทสฺสนํ นาภิกงฺขลํ.

ท่านกัสสปะ ทำไมหนอ พาลจึงไม่เชื่อท่าน
โปรดบอกเหตุผล เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่อยากจะเห็น
พาลนะท่านกัสสปะ.

อภิตติบัณฑิตตอบ

อนยํ นยติ ทุมเมโธ อธฺรยํ นิยุลฺลชติ
ทุนฺนโย เสยฺยโส โหติ สมฺมา วุตฺโต ปฏฺฐปติ
วินยํ โส น ชานาติ สาธุ ตสฺส อทสฺสนํ .

คนปัญญาทรม ย่อมแนะนำข้อที่ไม่ควรแนะนำ
ย่อมประกอบคนไว้ในกิจที่มีโทษระ การแนะนำเขาก็
แสนยาก เพราะเขาถือว่ากล่าวโดยดี ก็โกรธ พาลนั้น
ไม่รู้จักวินัย การไม่เห็นเขาเสียได้ก็เป็นการดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงติเตียนการคบพาลโดยอาการทั้งปวงอย่าง
นี้ จึงตรัสว่าการไม่คบพาลเป็นมงคล บัดนี้เมื่อทรงสรรเสริญการคบบัณฑิต
จึงตรัสว่า การคบบัณฑิตเป็นมงคล.

สัตว์ทุกประเภท ผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐
มีเจตนาถว้นปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า บัณฑิต ใน
จำพวกพาลและบัณฑิตนั้น.

บัณฑิตเหล่านั้น จะพึงรู้ได้ด้วยอาการทั้ง ๓ เหมือนอย่างที่มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ พระสูตรว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตลักษณะของ
บัณฑิต เหล่านั้น. อนึ่ง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอสีติมหา-
สาวก พระสาวกอื่นของพระตถาคต และบัณฑิตมีสุเนตตศาสดา มหาโควินท-
ศาสดา พระวิฑูรบัณฑิต สรณังคดาบส พระมโหสถ สุตโสมบัณฑิต
พระเจ้านิมิราช อโฆมรกุมาร และ อภิตติบัณฑิต เป็นต้น พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต.

บัณฑิตเหล่านั้น เป็นผู้สามารถกำจัดภัยอุปัทวและอุปสรรคได้ทุก
อย่าง แก่พวกที่ทำตามคำของตน ประหนึ่งป้องกันได้ในเวลามีภัย ประหนึ่ง

ดวงประทีปในเวลามืด ประหนึ่งได้สว่างเป็นต้น ในเวลาถูกทุกข์มีหิวระหาย
เป็นต้นครอบงำ. จริงอย่างนั้น อาศัยพระตถาคต พวกเทวดาและมนุษย์นับ
ไม่ถ้วน ประมาณไม่ได้พากันบรรลุนิพพานเป็นที่สิ้นอาสวะ ดำรงอยู่ในพรหม.
โลก ดำรงอยู่ในเทวโลก เกิดในสุคติโลก ตระกูลแปดหมื่นตระกูล ทำจิต
ให้เสื่อมใสในพระสารีบุตรเถระ และบำรุงพระเถระด้วยปัจจัย ก็บังเกิดใน
สวรรค์. ตระกูลทั้งหลายทำจิตให้เสื่อมใส ในพระมหาสาวกทั้งปวง นับตั้งแต่
พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปเป็นต้นไป ก็อย่างนั้นเหมือนกัน สาวก
ทั้งหลายของสุเนตตศาสดา บางพวกก็เกิดในพรหมโลก บางพวก ก็เข้าเป็น
สหายของเหล่าเทพชน ปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ บางพวกก็เข้าเป็นสหายของ
กฤหบดีมหาศาล. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ไม่มีภิกษุแต่บัณฑิต ไม่มีอุปัชฌาย์แต่บัณฑิต ไม่มีอุปสรรคแต่บัณฑิต.

อนึ่ง บัณฑิตเสมือนของหอมมีกฤษณา และดอกไม้เป็นต้น คนผู้คบ
บัณฑิตก็เสมือนห่อด้วยใบไม้ที่ห่อของหอมมีกฤษณาและดอกไม้เป็นต้น ยังประ-
สพภาวะที่วิญญูชนชมเชยและพอใจ. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า

ตครณฺจ ปลาเสน โย นโร อุปนยฺหติ

ปตุตาปิ สุรภิ วายนฺติ เอวํ ชีรูปเสวนา.

นรชนผู้ใดห่อกฤษณาไว้ด้วยใบไม้แม้ใบไม้ของ

นรชนผู้นั้นก็ส่งกลิ่นหอมฟุ้ง การคบบัณฑิต ก็เหมือน
อย่างนั้น.

อนึ่งเล่า เมื่อทำวสัฏกจะจอมทวยเทพประทานพรแก่ อภิตตบัณฑิตก็
กล่าวว่า

ชีริ ปสุเส สุณ ชีริ ชีเรน สห ตํ วร

ชีเรนลลาปสสุลาปี ตี เกร ตณฺจ โรจเย.

ควรพลบัณฑิต ควรฟังบัณฑิต ควรอยู่ร่วมกับ

บัณฑิต ควรทำการเสนาปราศรัยกับบัณฑิต และ
ควรชอบใจบัณฑิตนั้น.

ท้าวสักกะจอมทวยเทพตรัสถามว่า

กินฺहु เต อกริ ธีโร วท กสฺสป การณํ
เกน กสฺสป ธีรสฺส ทสฺสนํ อภิกงฺขสิ.

ท่านกัสสปะ ทำไมหนอ บัณฑิตจึงไม่ทำต่อ
ท่าน โปรดบอกเหตุมาสิ เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึง
อยากพบบัณฑิต นะท่านกัสสปะ.

อกิตติบัณฑิตตอบว่า

นยํ นยติ เมธาวิ อธฺรํ ยํ น ญญชติ
สุนโย เสยฺยโส โหติ สมฺมา วุตฺโต น กุปฺปติ
วินยํ โส ปชานาติ สาธุ เตन สมาคโม.

บัณฑิตย่อมแนะนำเรื่องที่ควรแนะนำ ไม่จูงคน
ไปในกิจมิใช่ธุระ แนะนำเขาก็ง่ายดี เพราะเขาดีกว่า
กล่าวโดยดี ก็ไม่โกรธ บัณฑิตนั้นรู้วินัย สมาคมกับ
บัณฑิตนั้นได้ เป็นการดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงสรรเสริญการคบบัณฑิต โดยธรรมทั้ง
ปวงอย่างนี้ จึงตรัสว่า การคบบัณฑิตเป็นมงคล. บัดนี้ เมื่อจะทรงสรรเสริญ
การบูชาบุคคลผู้เข้าถึงความเป็นผู้ควรบูชาโดยลำดับ ด้วยการไม่คบพาลและ
การคบบัณฑิตนั้น จึงตรัสว่า ปุชฺชา จ ปุชฺชนฺเวยฺยานํ มงคลํ การบูชาผู้ที่
ควรบูชาเป็นมงคล. พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าข้า ชื่อว่า ปุชฺชนฺเวยฺยา เพราะทรง

เว้นจากโทษทุกอย่าง และเพราะทรงประกอบด้วยคุณทุกอย่าง และภายหลังจากนั้น ก็พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวกทั้งหลาย ชื่อว่าปุชเนยยะ. จริยอยู่การบูชาปุชเนยบุคคลเหล่านั้น แม้เล็กน้อย ก็เป็นประโยชน์สุขตลอดกาลยาวนาน. ในข้อนี้ มีเรื่องนายสุมนมาลาการและนางมัลลิกาเป็นต้น เป็นตัวอย่าง. ใน ๒ เรื่องนั้น จะกล่าวแต่เรื่องเดียว พอเป็นตัวอย่าง.

ความว่า เช้าวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอันตรวาสกแล้วทรงถือบาตรจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ขณะนั้น นายช่างดอกไม้ชื่อสุมนมาลาการ กำลังเดินถือดอกไม้สำหรับพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพมคธ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงประตูกรุงพ้อมไสน้ำเลื่อมใสประคืบด้วยพระมหาปฐิ-สลักษณะ ๓๒ ประการและพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการรุ่งเรืองด้วยพระพุทธรี-ครันเห็นแล้ว เขาก็คิดว่า พระราชาทรงรับดอกไม้แล้วก็จะพึงประทานทรัพย์ร้อยหนึ่งหรือพันหนึ่ง ก็อันนั้นก็จะพึงเป็นความสุขเพียงโลกนี้เท่านั้น. แต่การบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมจะมีผลประมาณไม่ได้ นับไม่ถ้วนนำประโยชน์สุขมาให้ตลอดกาลยาวนาน. เอาเถิดจำเราจะบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยดอกไม้เหล่านั้น ดังนี้เขามีจิตเลื่อมใส จับดอกไม้กำหนึ่งเหวี่ยงไปเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า. ดอกไม้ทั้งหลายไปทางอากาศประดิษฐานเป็นพदानดอกไม้อยู่เหนือพระผู้มีพระภาคเจ้า. นายมาลาการเห็นอานุภาพนั้น ก็มีจิตเลื่อมใสยิ่งขึ้น จึงเหวี่ยงดอกไม้ไปอีกกำหนึ่ง แม้ดอกไม้เหล่านั้น ก็ไปประดิษฐานเป็นเกราะดอกไม้. นายมาลาการเหวี่ยงดอกไม้ไป ๘ กำ อย่างนี้ ดอกไม้เหล่านั้น ก็ไปประดิษฐานเป็นเรือนยอดดอกไม้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในเรือนยอด มหาชนก็ชุมนุมกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นนายมาลาการ ก็ทรงทำอาการยิ้มให้ปรากฏ พระอานนทเถระก็ทูลถามถึงเหตุที่ทรงยิ้มด้วยคิดว่า พระพุทธเจ้า

ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย จะไม่ทรงแถมให้ปรากฏ. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า อานนท์ นายมาลาการผู้นี้จักท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์แสนกัป
ด้วยอานุภาพของการบูชาแล้วในที่สุดก็จักเป็นพระปัจเจกพระพุทธเจ้า นามว่า
ศุมนิสสระ. ตรัสจบก็ได้ตรัสพระคำถาม เพื่อทรงแสดงธรรมว่า

ตณฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา นานฺตปฺปติ
ยสฺส ปตฺติโต สุมโน วิปากํ ปฏฺิเสติ.

บุคคลทำกรรมใดแล้วไม่เดือดร้อนกายหลัง บุค-
คลใจดีเอบอ้มแล้วเสวยผลของกรรมใด กรรมนั้น ทำ
แล้วดี.

จบคาถา สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม การบูชาปุชนยบุคคลเหล่านั้น
นั้น แม้เล็กน้อยพึงทราบว่ามีประโยชน์สุขตลอดก็ยาวนาน ด้วยประการ
ฉะนี้.

ก็การบูชานั้นเป็นอามิสบูชา จะป่วยกล่าวไปใยในปฏิบัติบูชา เพราะ
กุลบุตรเหล่าใด บูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการรับสรณคมน์และสักขาบท
ด้วยการสมาทานองค์อุโบสถ และด้วยคุณทั้งหลายของตน มีปาริสุทธิศีล ๔
เป็นต้น ใครเล่าจักพรรณนาผลแห่งการบูชาของกุลบุตรเหล่านั้นได้. ด้วยว่า
กุลบุตรเหล่านั้น ท่านกล่าวว่า บูชาพระตถาคตด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม
เหมือนอย่าง que พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ดูก่อนอานนท์ ผู้ใดแล ไม่ว่าเป็นภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก หรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่
ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติตามธรรม ผู้นั้น ชื่อว่า
สักการะเคารพนับถือ บูชาอย่างเกรงนอบน้อมตถาคต
ด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม.

ความที่การบูชาแม่พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวกนำมาซึ่งประโยชน์สุข พึงทราบตามแนวนี้.

อนึ่ง สำหรับ คฤหัสถ์ พึงทราบปุชเนยบุคคลในข้อนี้ อย่างนี้ คือ ผู้เจริญที่สุด ทั้งพี่ชาย ทั้งพี่สาว ชื่อว่าปุชเนยบุคคลของน้อง มารดาบิดา เป็นปุชเนยบุคคลของบุตร สามิพ่อผัวแม่ผัวเป็นปุชเนยบุคคลของกุลสตรีทั้งหลาย ด้วยว่า การบูชาปุชเนยบุคคลแม่เหล่านั้น เป็นมงคลทั้งนั้น เพราะนับว่าเป็นกุศลธรรม และเพราะเป็นเหตุเจริญอายุเป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธดำรัสไว้ดังนี้ว่า ชนเหล่านั้น จักเป็นผู้ถือกุศลมารดาถือกุลบิดา ถือกุศลสมณะ. ถือกุศลพราหมณ์ เป็นผู้มอบน้อมผู้ใหญ่ในสกุล ยังจักยึดถือกุศลธรรมนี้ปฏิบัติ ก็จักเจริญทั้งอายุ จักเจริญทั้งวรรณะ เพราะเหตุสมทานกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นต้น.

บัดนี้ เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าตั้งมาดิกาหัวข้อไว้ว่า กล่าวสมุฏฐานเป็นที่เกิดมงคล แล้วกำหนดมงคลนั้น จะชี้แจงความของมงคลนั้น ฉะนั้น จึงขอชี้แจงดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานีไว้ ๓ มงคลคือ **การไม่คนพาล, การคบบัณฑิต, และการบูชาผู้ที่ควรบูชา**, ด้วยประการฉะนี้. ในมงคลทั้ง ๓ นั้น พึงทราบว่า การไม่คนพาลชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ของโลกทั้งสอง เหตุป้องกัน ก็ยังมีภัยเกิดแต่คนพาลเป็นปัจจัยเป็นต้น การคบบัณฑิตและการบูชาผู้ที่ควรบูชา ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งนิพพานและสุคติ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในการพรรณนาความเพิ่มพูนแห่งผลของการคบบัณฑิตและการบูชาผู้ที่ควรบูชา นั้นแล. แต่ข้าพเจ้าจักยังไม่แสดงหัวข้อต่อจากนี้ไป จักกำหนดข้อที่เป็นมงคลอย่างนี้ จึงจักชี้แจงความที่ข้อนั้น เป็นมงคล.

จบพรรณนาความแห่งคานีว่า อเสวนา จ พาลานํ .

พรรณนาภาวว่า ปฏีรูปเทสวาโส จ

พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้อุทเทพบุตรขอมงคลอย่างเดียวกันว่า พุริที่
มงคลมุตุนิ ขอได้โปรดตรัสบอกมงคลอันอุดม แต่ที่ตรัสถึง ๓ มงคล ด้วย
คาถาเดียว เปรียบเหมือนบุรุษใจกว้าง ถูกขอแต่น้อยแต่ก็ให้มาก ยิ่งไปกว่า
นั้น ยังทรงเริ่มที่จะตรัสมงคลอีกเป็นอันมาก ด้วยคาถาทั้งหลายมีว่า ปฏีรูป-
เทสวาโส จ เป็นต้น ก็เพราะเทวดาทั้งหลายอยากฟัง เพราะมงคลทั้งหลาย
มีอยู่ และเพราะมงคลใด ๆ อนุกุลแก่สัตว์ใด ๆ ทรงมีพุทธประสงค์จะทรง
ประกอบสัตว์นั้น ๆ ไว้ ในมงคลนั้น ๆ บรรดาคาถาเหล่านั้น จะกล่าวใน
คาถาแรกก่อน. บทว่า ปฏีรูป แปลว่า สมควร. โอกาสเป็นที่ยอยู่อาศัย
ของสัตว์ทั้งหลาย ทุกแห่ง ไม่ว่าจะเป็นตามที่ดี นิคมที่ดี นครที่ดี ชนบทที่ดี
ชื่อว่า เทสะ. การอยู่อาศัยในเทสะนั้น ชื่อว่า วาสะ. บทว่า ปุพเพ
แปลว่า แต่ก่อน คือในชาติที่ล่วงมาแล้ว. ความเป็นผู้มีกุศลอันสั่งสมแล้ว
ชื่อว่า ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว. จิตหรืออัธยาทั้งสิ้น เรียกว่า อัตตะ.
การประกอบไว้ คือการตั้งความปรารถนาของตนไว้ชอบ. ท่านอธิบายว่า การตั้ง
ตนโดยชอบ ชื่อว่า สมมาปณิธิ การตั้งไว้ชอบ. คำนอกนั้น มีนัยที่กล่าวไว้
แล้วทั้งนั้น. นี่เป็นการพรรณนาบทในคาถาแรกนั้น.

ส่วนการพรรณนาความ พึงทราบดังนี้. ในประเทศใดบริษัท ๔ ยัง
จาริกอยู่ ยังบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้นอยู่ นวสังคตศาสน์ยังรุ่งเรือง
อยู่. ประเทศนั้น ชื่อว่าปฏีรูปเทศ การอยู่อาศัยในปฏีรูปเทศนั้น ตรัสว่าเป็น
มงคล เพราะเป็นปัจจัยแก่การทำบุญของสัตว์ทั้งหลาย. ในข้อนี้ มีชาวประมง
ที่เข้าไปยังเกาะสิงหลเป็นต้น เป็นตัวอยู่.

อีกนัยหนึ่ง ประเทศเป็นที่ตรัสรู้พระโพธิญาณ [ที่ตรัสรู้เป็นพระ-
พุทธเจ้า เรียกโพธิมณฑลสถาน] ประเทศที่ทรงประกาศพระธรรมจักร. ประเทศ
คือโคนต้นมะม่วงของนายคัณณะที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ทำลายความเมาของ
พวกเดียรัจฉานทั้งปวง ท่ามกลางบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์ ประเทศที่เสด็จลง
จากเทวโลก ก็หรือประเทศอื่นใดอันเป็นที่ประทับอยู่ของพระพุทธเจ้า มีกรุง-
สาวัตถี กรุงราชฤกษ์เป็นต้น ประเทศนั้น ชื่อว่า ปฎิรูปเทศ การอยู่อาศัย
ในปฎิรูปเทศนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแก่การได้อนุตรริยะ ๖
ของสัตว์ทั้งหลาย.

อีกนัยหนึ่ง ทิศบูรพา ตั้งแต่ชัฏกณิกมลงมาถึงมหาศาลา รอบนอก
เป็นปัจฉิมชนบท รอบใน เป็นมัชฌิมชนบท. ทิศอาคเนย์ ตั้งแต่แม่น้ำ
สัลลวดีลงมา รอบนอก เป็นปัจฉิมชนบท รอบใน เป็นมัชฌิมชนบท.
ทิศทักษิณ ตั้งแต่เสดกัณณิกมลงมา รอบนอก เป็นปัจฉิมชนบท
รอบใน เป็นมัชฌิมชนบท. ทิศตะวันตก ก็ตั้งแต่ถุณะตำบลบ้านพราหมณ์ลงมา
รอบนอก เป็นปัจฉิมชนบท รอบใน เป็นมัชฌิมชนบท. ทิศอุดร ตั้งแต่
ภูเขาอุสิริชะลงมา รอบนอก เป็นปัจฉิมชนบท รอบใน เป็นมัชฌิม-
ชนบท. นี่เป็นมัชฌิมประเทศ ยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์ โดยรอบ
๘๐๐ โยชน์. มัชฌิมประเทศนี้ ชื่อว่าปฎิรูปเทศ.

พระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย ผู้ครองอิศริยาธิปัตย์แห่งทวีปใหญ่ทั้ง ๔
ทวีป ทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีป ย่อมเกิดในปฎิรูปเทศนั้น พระมหาสาวกทั้งหลาย
มีพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะเป็นต้น บำเพ็ญบารมีมาหนึ่งอสงไขย
กับแสนกัป ก็เกิดในปฎิรูปเทศนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย บำเพ็ญ
บารมีมาสองอสงไขยกับแสนกัป ก็เกิดในปฎิรูปเทศนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ทั้งหลาย บำเพ็ญบารมีมาสื่อสงไขยกับแสนกัปบ้าง แผลอสงไขยกับแสนกัปบ้าง สิบหกอสงไขยกับแสนกัปบ้าง ก็เสด็จอุบัติในปฏิรูปเทศนั้น. บรรดาท่านเหล่านั้น สัตว์ทั้งหลายรับโอวาทของพระเจ้าจักรพรรดิตั้งอยู่ในศีล ๕ แล้วก็มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า, ตั้งอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็เหมือนกัน ส่วนสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของพระพุทธเจ้า ของสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า มีพระนิพพานเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น การอยู่ในปฏิรูปเทศนั้น จึงตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งสมบัติเหล่านั้น.

ความเป็นผู้ปรารถนาพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระชินาสพสร้างสมกุศลไว้ในชาติที่ล่วงมาแล้ว ชื่อว่า **ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อน.** แม้ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อนนั้นก็เป็นมงคล. เพราะเหตุไร เพราะทำอธิบายว่าความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อน ย่อมให้บรรลุพระอรหัต เมื่อจบคาถาแม่ ๔ บท ที่แสดงต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือที่ฟังเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้า. ก็มนุษย์ผู้ใด สร้างบารมีไว้ มีกุศลมลอันแน่นหนามาก่อน มนุษย์ผู้นั้น ทำวิปัสสนาให้เกิดแล้ว ย่อมบรรลุธรรมที่สิ้นอาสวะ ด้วยกุศลมูลนั้นนั่นแล เหมือนพระเจ้ามหากัปินะ และอัครมเหสี ด้วยเหตุนี้ พระผู้พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อนเป็นมงคล.

คนบางคนในโลกนี้ ย่อมทำตนที่ทุกสิ่งให้ตั้งอยู่ในสุคติ ตนที่ไม่มีศรัทธาให้ตั้งอยู่ในสัทธาสัมปทา ตนที่ตระหนี่ให้ตั้งอยู่ในจาคสัมปทา การตั้งตนดังกล่าว ชื่อว่า **ตั้งตนไว้ชอบ.** การตั้งตนไว้ชอบนี้ เรียกว่า **อตตสัมมาปณิธิ.** อตตสัมมาปณิธินี้แลเป็นมงคล. เพราะเหตุไร. เพราะเป็นเหตุละแวกที่เป็นไปในปัจจุบันและภวภาคหน้าและประสบอนิสงส์ต่าง ๆ อย่าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานีไว้ ๓ มงคล คือการอยู่ใน
ปฏิรูปเทศ ๑ ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อน ๑ และการตั้งตนไว้ชอบ ๑
ด้วยประการฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ก็ได้ชี้แจงไว้ในมงคล
นั้น ๆ แล้วทั้งนั้น.

จบพรรณนาความแห่งคานีว่า ปฏิรูปเทศวาโส จ

พรรณนาคาถาว่า พาหุสจฺจยจ

บัดนี้ ความเป็นพหูสูตร ชื่อว่าพาหุสัจจะ ในบทนี้ว่า พาหุสจฺจยจ.
ความฉลาดในงานฝีมือทุกอย่าง ชื่อว่า ศิลปะ. การฝึกกายวาจาจิต ชื่อว่า
วินัย. บทว่า สุลิกฺขิตो แปลว่า อันเขาศึกษาด้วยดีแล้ว. บทว่า สุภาสิตา
แปลว่า อันเขากล่าวด้วยดีแล้ว. ศัพท์ว่า ยา แสดงความไม่แน่นอน. คำ
เปล่งทางคำพูด ชื่อว่า วาจา. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล. นี่เป็น
การพรรณนาบทในคาถาว่า พาหุสจฺจยจ นี้.

ส่วนการพรรณนาความ ฟังทราบดังนี้. ความเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งวัตถุ-
ศาสน์ ที่ทรงพรรณาไว้ โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า เป็นผู้ทรงสุตตะ สังสม
สุตตะ และว่าภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ มีสุตตะมาก คือ สุตตะ เคยยะ
เวຍာက္ခဏေ เป็นต้น ชื่อว่าความเป็นพหูสูตร. ความเป็นพหูสูตรนั้น ตรัสว่า
เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุละอกุศลและประสบกุศลและเพราะเป็นเหตุทำให้แจ้ง
ปรมาตตังจะตามลำดับ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก ผู้สดับแล้ว

ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ย่อมละสิ่งมีโทษ เจริญสิ่ง

ที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ์ ดังนี้.

อีกพระดำรัสหนึ่งตรัสว่า

ย่อมพิจารณาความของธรรมทั้งหลาย ที่ทรงจำไว้

ธรรมทั้งหลายย่อมทนการเพ่งพินิจของเธอ ผู้พิจารณา

ความอยู่เมื่อธรรมทนการเพ่งพินิจอยู่ ฉันทะย่อมเกิด

เกิดฉันทะแล้ว ก็อุตสาหะ เมื่ออุตสาหะ ดีใช้ดูลย-

พินิจ เมื่อใช้ดูลยพินิจ ก็ตั้งความเพียร เมื่อตั้งความ

เพียร ย่อมทำให้แจ้งปรมัตตสัจจะ ด้วยกาย [นามกาย]

และย่อมเห็นทะเลอุปรูปรง ด้วยปัญญา ดังนี้.

อนึ่ง แม้พาสัจจะความเป็นพหุสตของคฤหัสถ์อันใดไม่มีโทษ อันนั้น
ก็พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้งสอง.

ศิลปะของคฤหัสถ์ และศิลปะของบรรพชิต ชื่อว่า ศิลปะ. บรรดา
ศิลปะทั้งสองนั้น กิจกรรมมิงานของช่างมณี ช่างทองเป็นต้น ที่เว้นจากการ
ทำร้ายชีวิตสัตว์อื่น เว้นจากอกุศล ชื่อว่า อคาริกศิลปะ ศิลปะของ
คฤหัสถ์. อคาริกศิลปะนั้น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์ใน
โลกนี้.

การจัดทำสมณบริขารมีการก่และเย็บจีวรเป็นต้น ซึ่งพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ในที่นั้น ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจ
ที่ควรทำไร ๆ ของสพรหมจารี ไม่ว่าสูงต่ำเหล่านั้นใด ภิกษุเป็นผู้ขยันในกิจที่
ควรทำไร ๆ นั้น และที่ตรัสว่า เป็นนาถกรรมธรรม ธรรมทำที่พึง ชื่อว่า
อนาคาริกศิลปะ ศิลปะของบรรพชิต. ศิลปะของบรรพชิตนั้น พึงทราบว่า
เป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้งสองแก่ตนเองและแก่คนอื่น ๆ.

วินัยของคฤหัสถ์และวินัยของบรรพชิต ชื่อว่าวินัย. บรรดาวินัยทั้งสอง
นั้น การงดเว้นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่าวินัยของคฤหัสถ์. วินัยของคฤหัสถ์

นั้น คฤหัสถ์ศึกษาดีแล้วในวินัยนั้น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์
สุขในโลกทั้งสอง ด้วยการไม่ต้องสังกิลเสความเศร้าหมอง และด้วยการกำหนด
คุณ คืออาจารย์.

การไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง ชื่อว่าวินัยของบรรพชิต. แม้วินัยของ
บรรพชิตนั้น อันบรรพชิตศึกษาดีแล้ว โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว. หรือปาริสุทธิ.
ศีล ๔ ชื่อว่าวินัยของบรรพชิต. วินัยของบรรพชิตนั้น อันบรรพชิตศึกษาดี
แล้ว ด้วยการศึกษโดยประการที่ตั้งอยู่ในปาริสุทธศีล ๔ นั้น แล้วจะบรรลु
พระอรหัตได้ พึงทราบว่าเป็นมงคลเพราะเป็นเหตุประสบสุขทั้งโลกิยะทั้ง
โลกุตระ.

วาทะที่เว้นจากโทษมีมุสาวาทเป็นต้น ชื่อว่าวาจาสุภาสิต เหมือนอย่าง
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณอันภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔
เป็นวาจาสุภาสิต. หรือว่า วาจาที่เจรจาไม่เพ้อเจ้อ ก็ชื่อว่าวาจาสุภาสิต. เหมือน
อย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า°

สุภาสิตํ อุตตมมาหุ สนฺโต

ธมฺมํ ภณฺเณ นาธมฺมํ ตํ ทุตฺติยํ

ปิยํ ภณฺเณ นาปิยํ ลํ ตตฺติยํ

สจฺจํ ภณฺเณ นาลิกํ จตฺตตํ .

สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวว่า วาจาสุภาสิตเป็นวาจา
สูงสุดเป็นข้อที่ ๑. บุคคลพึงกล่าวแต่ธรรม ไม่กล่าวไม่
เป็นธรรมเป็นข้อที่ ๒. พึงกล่าวแต่คำนี้น่ารัก ไม่กล่าว
คำไม่น่ารัก เป็นข้อที่ ๓. กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่กล่าว
คำหละหละเป็นข้อที่ ๔.

แม้ว่าจาสุภายิตนี้ ก็พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์
สุขในโลกทั้งสอง แต่เพราะเหตุที่จาสุภายิตนี้นับเนื่องในวินัย ฉะนั้น ถึง
ไม่สงเคราะห์ว่าจาสุภายิตนี้ไว้ด้วยวินัยศัพท์ ก็พึงทราบว่าเป็นวินัย. เมื่อเป็น
เช่นนั้น วาจามีการแสดงธรรมแก่คนอื่นเป็นต้น พึงทราบว่าเป็นวาจา
สุภายิต ในที่นี้ ด้วยความกระอักกระอ่วนนี้หรือ. ความจริงว่าจาสุภายิตตรัสว่า
เป็นมงคล ก็เพราะเป็นเหตุประสบสุขในโลกทั้งสองและพระนิพพานของสัตว์
ทั้งหลาย ก็เหมือนการอยู่ในปฏิรูปเทศ. พระวังคีสเถระกล่าวไว้ว่า^๑

ยิ พุทฺโธ ภาสติ วาจิ เขมํ นิพฺพานปตฺติยา

ทุกขสุสนฺตกิจริยาย สทา เว วาจาณมุตตมา.

พระพุทธรเจ้าตรัสพระวาจาใด อันเกษม เพื่อบรรลु
พระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์ พระวาจานั้นแลเป็น
ยอดของวาจาทั้งหลาย.

พระพุทธรเจ้าตรัสมงคลแห่งคาถาไว้ ๔ มงคล คือ พาหุสัจจะ ๑
สติปัฏ ๑ วินัยที่ศึกษาดีแล้ว ๑ และ วาจาสุภายิต ๑ ด้วยประการฉะนี้.
ก็ความที่มงคลนั้นเป็นมงคล ก็ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ แล้วทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งคาถาที่ว่า พาหุสัจฺจ เป็นต้น

พรรณนาคาถาว่า มาตาปิตุอุปปุญฺจัน

บัดนี้ จะพรรณนาในคาถาที่ว่า มาตาปิตุอุปปุญฺจัน . มารดาและ
บิดา เหตุนี้ ชื่อว่า มารดาและบิดา. บทว่า อุปปุญฺจัน แปลว่า การบำรุง.
บุตรทั้งหลายด้วย ภรรยาทั้งหลายด้วย ชื่อว่าบุตรและภรรยา การสงเคราะห์
ชื่อว่า สังคหะ. การงานคือกิจกรรมอากุลหามิได้ ชื่อว่าไม่อากุล. คำที่เหลือ
มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล. นี่เป็นการพรรณนาบท.

๑. ข.สุ. ๒๔/ป้อ ๓๕๗

ส่วนการพรรณนาความ ฟังทราบดังนี้. สตรีผู้ยังบุตรให้เกิด เรียกชื่อว่า มารดา บิดาก็เหมือนกัน. การทำอุปการะด้วยการล้างเท้าวนศพในขดสี ให้อาบน้ำ และด้วยการมอบให้ปัจจัย ๔ ชื่อว่า การบำรุง. ในการบำรุงนั้น เพราะเหตุที่มารดาบิดา มีอุปการะมาก หวังประโยชน์อนุเคราะห์บุตรทั้งหลาย มารดาบิดาเหล่าใด แลเห็นบุตรทั้งหลายเล่นอยู่ข้างนอก เดินมาเมื่อตัวเปื้อนฝุ่น ก็เช็ดฝุ่นให้ จูบจอมถนอมเกล้า เกิดความรักเอ็นดู บุตรทั้งหลายใช้ ศีรษะทูนมารดาบิดาไว้ถึงร้อยปี ก็ไม่สามารถจะทำปฏิการสนองคุณของมารดา บิดานั้นได้ และเพราะเหตุที่มารดาบิดานั้น เป็นผู้ดูแลบำรุงเลี้ยง แสดงโลก นี้ สมมติว่าเป็นพรหม สมมติว่าเป็นบูรพาจารย์ ฉะนั้น การบำรุงมารดา บิดานั้น ย่อมนำมาซึ่งการสรรเสริญในโลกนี้และละโลกไปแล้วก็จะนำมาซึ่งสุข ในสวรรค์ ด้วยเหตุนี้จึงตรัสว่าเป็นมงคล สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า^๑

มารดาบิดา ท่านเรียกว่าพรหม ว่าบูรพาจารย์ เป็น

อาทุนยบุญคุณของบุตร เป็นผู้อนุเคราะห์ บุตรเพราะ
ฉะนั้น บัณฑิตพึงนอบน้อม และพึงสักการะมารดา
บิดานั้น ด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การขดสี การ
ให้อาบน้ำและล้างเท้า. เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดา
นั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ เขาละ
โลกไปแล้ว ยังบรรเทิงในสวรรค์.

อีกนัยหนึ่ง กิจกรรม ๕ อย่าง มีการเลี้ยงดูท่าน ทำกิจของท่านและ
การดำรงวงศ์สกุลเป็นต้น ชื่อว่า การบำรุง. การบำรุงนั้น ฟังทราบว่า
เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์สุขในปัจจุบัน ๕ อย่างมี การห้ามมิให้ทำ
บาปเป็นต้น. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า^๒

๑. ขุ.อิ. ๒๕/ข้อ ๒๘๖. ๒. ที.ปา. ๑๑/ข้อ ๑๕๕

ดูก่อนบุตรຄຸພດີ ທິສເບື້ອງໜ້າ ຄືອມາຣດາບິດາ

อันบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน คือ เราท่านเลี้ยงมาแล้ว

จักเลี้ยงดูท่าน จักทำกิจของท่าน จักดำรงวงศ์สกุล

จักปฏิบัติตัวเหมาะที่จะเป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับดับ

ชั้นแล้วจักทำบุญอุทิศไปให้ท่าน. ดูก่อนบุตรຄຸພດີ

ທິສເບື້ອງໜ້າຄືອມາຣດາບິດາ ອັນບຸຣຸດຶງບຳຣຸ່ງດ້ວຍສຖານ

๕ เหล่านี้แล้วย่อมอนุเคราะห์บุตร ด้วยสถาน คือ

ห้ามบุตรจากความชั่ว ให้บุตรตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษา

วิชาศิลปะจัดหาภรรยาที่สมควรให้ มอบทรัพย์มรดกให้

ในเวลาสมควร.

อนึ่ง ผู้ใดบำรุงมารดาบิดา ด้วยให้เกิดความเลื่อมใสในวัตถุ[รัตนะ] ทั้งสาม ด้วยให้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยการบรรพชา ผู้นี้เป็นยอดของ ผู้บำรุงมารดา บิดา. การบำรุงมารดาบิดาของผู้นั้นเป็นการตอบแทนอุปการคุณที่มารดาบิดา ทำมาแล้ว ตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปทัฏฐานแห่งประโยชน์ทั้งหลาย ทั้งปัจจุบัน ทั้งภายภาคหน้า เป็นอันมาก.

ทั้งบุตรทั้งธิดา ที่เกิดจากตน ถิ่นับว่าบุตรทั้งนั้น ในคำว่า **ปุตต-
ทธาร**สุตฺตี. บทว่า **ทารา** ได้แก่ภรรยา ๒๐ จำพวก จำพวกใดจำพวกหนึ่ง.
บุตรและภรรยา ชื่อว่า **ปุตตทาระ**. ซึ่งบุตรและภรณานั้น . บทว่า **สงฺคโ**
ได้แก่ การทำอุปการะตัวด้วยการยกย่องเป็นต้น. การอุปการะนั้น พึงทราบว่า
เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์สุขในปัจจุบัน มีความเป็นผู้จัดการ
งานดีเป็นต้น. ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์บุตรภรรยาที่ทรง

ยกขึ้นแสดงว่า ทิศเบื้องหลัง พึงทราบว่าเป็นบุตรภรรยาไว้ด้วย ภริยา ศัพท์
จึงตรัสไว้ดังนี้ว่า

ดูก่อนบุตรอุทเทส ทิศเบื้องหลังคือภรรยา อัน
สามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยการยกย่อง ด้วย
การไม่ดูหมิ่น ด้วยการไม่นอกใจ ด้วยการมอบความ
เป็นใหญ่ให้ ด้วยการมอบเครื่องประดับให้. ดูก่อน
บุตรอุทเทส ทิศเบื้องหลังคือภรรยา อันสามีบำรุงด้วย
สถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ที่สามีด้วยสถาน ๕
คือ จัดการงานดี สงเคราะห์คนข้างเคียง ไม่นอกใจ
รักษาทรัพย์ที่สามีทำมา ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทุก
อย่าง.

หรือ มีอีกนัยหนึ่งดังนี้ บทว่า สกฺโข ได้แก่ การสงเคราะห์ด้วย
ทานการให้ ปิยาจาพุดนารัก อรรถจริยาการบำเพ็ญประโยชน์อันเป็นธรรม.
คืออะไร. การให้เสบียงอาหารในวันอุโบสถ การให้ดูงานนักขัตฤกษ์ กระทำ
มงคลในวันมงคล การโอวาทสั่งสอน ในประโยชน์ทั้งหลายที่เป็นไปในปัจจุบัน
และเป็นไปภายหน้า การสงเคราะห์นั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุ
แห่งประโยชน์ในปัจจุบัน เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ในภายหน้า และเพราะ
เป็นเหตุแห่งความเป็นผู้ที่แม่เทวดาทั้งหลายพึงนอบน้อม. เหมือนอย่างที่ทำว
ลักกะจอมทวยเทพตรัสไว้ว่า

เย อหฺมฺชา ปุณฺณกรรา สีลวนฺโต อฺปาสกา
ธมฺเมน ทาริ โปเสนฺติ เต นมฺสฺสามิ มาตลิ.

๑. ที.ปา. ๑๑/ข้อ ๒๐, ๒. ถัง , สคก. ๑๕/ข้อ ๕๓๐

**ดูก่อนมาตลี คฤหัสถ์เหล่าใด ทำบุญ มีศีล
เป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดยธรรม เราย่อมมอบน้อม
คฤหัสถ์เหล่านั้น.**

การทำงานทั้งหลาย มีกสิกรรมทำไร่ นา โครกขกรรมเลี้ยงโคและวนิช-
กรรม ค้าขาย เป็นต้น เว้นจากภาวะอาภูล มีการล่วงเลยเวลา การทำไม่เหมาะ
และการทำย่อหย่อน เป็นต้น เพราะเป็นผู้รู้จักกาล เพราะเป็นผู้ทำเหมาะ เพราะ
เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน และเพราะไม่ควรถิ่นทาศ เหตุถึงพร้อมด้วยความขยัน
หมั่นเพียร เชื่อว่าการทำงานไม่อาภูล. การงานไม่อาภูลเหล่านั้น อันบุคคลประกอบ
ได้ดังนี้ ก็เพราะตน บุตรภรรยา หรือทาสและกรรมกร เป็นผู้ฉลาด
ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้ทรัพย์ ข้าวเปลือกและความเจริญใน
ปัจจุบัน. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ผู้มีฐานะ ทำเหมาะ หมั่น ย่อมได้ทรัพย์.

แลว่า

**ผู้ชอบนอนหลับกลางวัน เกลียดการขยันกลาง
คืน เมฆาประจำ เป็นนักเลงครองเรือนไม่ได้. ประโยชน์
ทั้งหลายย่อมล่วงเลย พวกคนหนุ่มที่ทอดทิ้งการงาน
ด้วยอ้างว่า หนาวนัก ร้อนนัก เย็นแล้ว. ผู้ใดไม่สำคัญ
ความเย็นและความร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า ทำกิจของลูก
ชาย ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากสุข.**

และว่า

**เมื่อคนรวบรวมโภคทรัพย์ เหมือนแมลงผึ้งรวบรวม
น้ำหวาน โภคทรัพย์ย่อมสะสมเป็นกอง เหมือน
จอมปลวกที่ปลวกทั้งหลายก่อขึ้นฉะนั้น.**

อย่างนี้เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานีไว้ ๕ มงคล คือการบำรุง
มารดา ๑ การบำรุงบิดา ๑ การสงเคราะห์บุตรภรรยา ๑ และการงาน
ไม่อาภูล ๑ หรือ ๕ มงคล เพราะแยกการสงเคราะห์บุตรและภรรยาออกเป็น
๒ หรือ ๓ มงคล เพราะรวมการบำรุงมารดาและบิดาเป็นข้อเดียวกัน . ก็
ความที่มงคลเหล่านั้น เป็นมงคล ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ แล้ว ทั้งนี้แล.

จบพระรณนาความแห่งคานีว่า มาตาปิตุอุปปุจฺจํ

พระรณนาคาถาว่า ทานญจ

บัดนี้ จะพระรณนาในคานีว่า ทานญจ. ชื่อว่า ทาน เพราะเขาให้
ด้วยวัตถุนี้ ท่านอธิบายว่า เขามอบทรัพย์ที่มีอยู่ของตนให้แก่ผู้อื่น. การประพฤติ
ธรรมหรือความประพฤติที่ไม่ปราศจากธรรม ชื่อว่า ธรรมจริยา. ชื่อว่า ญาติ
เพราะใคร ๆ ก็รู้ว่า ผู้นี้พวกของเรา. ไม่มีโทษ ชื่อว่า อนวัชชะ ท่าน
อธิบายว่า ใคร ๆ นิินทาไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้. คำที่เหลือมีนัยที่กล่าวมาแล้ว
ทั้งนี้แล. นี่เป็นการพระรณนาบท .

ส่วนการพระรณนาความ พึงทราบดังนี้. เจตนาเป็นเหตุบริจาทาน.
วัตถุ ๑๐ มีข้าวเป็นต้น ซึ่งมีความรู้ดีเป็นหัวหน้า เฉพาะผู้อื่น หรือความ
ไม่โลภ ที่ประกอบด้วยจากเจตนา นั้น ชื่อว่า ทาน. จริยอยู่ บุคคลย่อมมอบ
ให้วัตถุนั้น แก่ผู้อื่น ด้วยความไม่โลภ. ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า ชื่อว่า
ทาน เพราะเขาให้ทานด้วยวัตถุนี้ ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิ-
เศษที่เป็นไปในปัจจุบัน และเป็นไปภายหน้า มีความเป็นผู้ที่ชนเป็นอันมากรัก
และพอใจเป็นต้น. ในเรื่องทานนี้ พึงระลึกถึงสูตรทั้งหลาย เป็นต้น อย่างนี้ว่า
ดูก่อนสืหะ ทานบดินผู้ทายกย่อมเป็นที่รักที่พอใจของชนเป็นอันมาก.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ทานมี ๒ คือ อามิสทานและธรรมทาน ในทานทั้งสองนั้น อามิสทาน ได้กล่าวมาแล้วทั้งนั้น . ส่วนการแสดงธรรม ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศแล้ว อันนำมาซึ่งความสิ้นทุกข์และสุขในโลกนี้และโลกหน้า เพราะหมายจะให้ประโยชน์แก่คนอื่น ๆ ชื่อว่า ธรรมทาน. อนึ่ง บรรดาทานทั้งสองนี้ ธรรมทานนี้โดยเฉพาะเป็นเลิศ เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า^๑

สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ

สพฺพธมฺมํ ธมฺมมโรช ชินาติ

สพฺพพราตํ ธมฺมมโรช ชินาติ

คณฺหกุขโย สพฺพพุทฺธํ ชินาติ.

การให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรม
ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรมชนะความยินดีทั้ง
ปวง ความสิ้นตัณหาชนะทุกข์ทั้งปวง.

ในพระสูตรและคถาณั้นก็ตรัสความที่อามิสทานเป็นมงคลเท่านั้น ส่วนธรรมทานตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปทัฏฐานแห่งคุณทั้งหลาย มีความเป็นผู้ชาวซึ่งอรรดเป็นต้น สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุแสดงธรรม ตามที่

ฟังมา ตามที่เรียนมา โดยพิสดารแก่คนอื่น ๆ โดย

ประการใด ๆ ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้ชาวซึ่งอรรด และ

ชาวซึ่งธรรม ในธรรมนั้น โดยประการนั้น ๆ อย่างนี้

เป็นต้น.

การประพาดกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า ธรรมจริยา เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เป็นต้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย การ

ประพาศธรรม การประพาศสมาธิ มี ๓ อย่าง. ก็การประพาศธรรมนั้น
พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุเข้าถึงโลกสวรรค์. สมจริงดังที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า **ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุที่ประพาศ**
ธรรม ประพาศสมาธิ สัตว์บางเหล่าในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่
ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้.

ชนผู้เกี่ยวข้องข้างมารดาหรือข้างบิดา จนถึง ๗ ชั่วโมง ชื่อว่า **ญาติ.**
การสงเคราะห์ญาติเหล่านั้น ผู้ถูกความเสื่อมโทรมถูกความเสื่อมเพราะเจ็บป่วย
ครอบงำแล้วมาหาตน ด้วยอาหารเครื่องนุ่งห่มและข้าวเปลือกเป็นต้น ตาม
กำลัง ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลพิเศษ ที่เป็นปัจจุบันมีการ
สรรเสริญเป็นต้น และที่เป็นภายหลังมีไปสุคติเป็นต้น. กิจกรรมที่เป็นสุจริต
ทางกายวาจาใจมีการสมาทานองค์อุโบสถ การทำความขวนขวาย การปลุกสวน
และป่า และสร้างสะพานเป็นต้น ชื่อว่า **การงานไม่มีโทษ.** การงานไม่มี
โทษเหล่านั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ประสบประโยชน์สุขนานา
ประการ. พึงระลึกถึงพระสูตรทั้งหลายมีเป็นต้น อย่างนี้ว่า **ดูก่อนวิสาขา สตรี**
หรือบุรุษบางคนในศาสนา นี้ ถืออุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก พึงเข้าถึงความเป็นสหายของทวย-
เทพ ชั้นจาตุมหาราชิกอันใด อันนั้นก็ป็นฐานะเป็นไปได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานีไว้ ๔ มงคล คือ **ทาน ๑**
ธรรมจริยา ๑ การสงเคราะห์ญาติ ๑ การงานไม่มีโทษ ๑ ด้วยประการ
ฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้น เป็นมงคล ก็ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ แล้ว
ทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งคานีว่า ทานอุจ

พรรณนาภาวว่า อารตี

บัดนี้ จะพรรณนาในภาวว่า อารตี วิรติ นี้. ชื่อว่า อารมณะ เพราะจค. ชื่อว่า วิรมณะ เพราะเวณ. อีกนัยหนึ่ง เจตนาชื่อว่า วิรติ เพราะเป็นเครื่องที่สัดวงศ์เวณ. บทว่า ปาปา ได้แก่จากอกุศล. ชื่อว่า มัชชะ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเมา. การดื่มมัชชะ ชื่อว่า มัชชปานะ. สारวมจากมัชชปานะนั้น. ความระวังชื่อว่า สัม ยมะ. ความไม่ประมาทชื่อว่า อัปปรมาทะ. บทว่า ฐมฺเมสุ ได้แก่ ในกุศลทั้งหลาย. คำที่เหลือมีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล นี่เป็นการพรรณนาบท.

ส่วนการพรรณนาความ พึงทราบดังนี้. ความไม่ยินดียังทางใจอย่างเดียวของบุคคลผู้เห็นโทษในบาป ชื่อว่า อารตี. ความเว้นทางกายวาจา โดยกรรมและทวาร ชื่อว่า วิรติ.

ก็ธรรมดาวิรตินั้นนั้นมี ๓ คือ สัมปัตตวิรติ ๑ สมาทานวิรติ ๑ สมุจฺเจทวิรติ ๑. บรรดาวิรติทั้ง ๓ นั้น วิรติเจตนางดเว้นจากวัตถุที่ประสพเข้าอันใดของกุศลบุตร โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า ข้อที่เราจะฆ่าสัตว์นี้ จะลักทรัพย์เป็นต้น เมื่อนี้ถึงชาติตระกูล หรือโคตรของตน ก็ไม่สมควรแก่เราเลย วิรติเจตนางดเว้นอันนี้ชื่อว่า สัมปัตตวิรติ. กุศลบุตรไม่ทำบาปมีปาณาติบาตเป็นต้น ตั้งแต่ประพฤติวิรตอันใด วิรติอันนั้น เป็นไปโดยสมาทานสิกขาบท ชื่อว่า สมาทานวิรติ. ภัยเวร ๕ ของพระอริยสาวกระจับไป ตั้งแต่ประพฤติวิรติใด วิรตินั้นประกอบด้วยอริยมรรค ชื่อว่า สมุจฺเจทวิรติ. บาปอกุศลนั้นใด มี ๔ อย่าง กล่าวคือกรรมกิเลส ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้พิชิตารอย่างนี้ว่า ดูก่อนบุตรฤๅหบดี กรรมกิเลส คือ ปาณาติบาต กรรมกิเลสคือ อทินนาทาน ฯลฯ กรรมกิเลส คือ มุสาวาส ดังนี้แล้วทรงสั่งเขปไว้ด้วยคาถาอย่างนี้ว่า

ปาณาติปาโต อทินนาทานํ มุสาวาทो จ วุจฺจติ

ปรทารคมณฺญเญว นปฺปลํ สนฺติ ปณฺทิตา

ท่านกล่าวกรรมกิลส ๔ คือ ปาณาติบาต,

อทินนาทาน, มุสาวาท และการละเมิดภรรยาของผู้

อื่น. บัณฑิตทั้งหลายไม่สรรเสริญเลย.

การงดเว้นจากบาปอกุศลนั้น การงดเว้นแม้ทั้งหมดนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษนานาประการ มีการละภัยเวรที่เป็นปัจจุบันและเป็นไปภายหน้าเป็นต้น. ถิ่นข้อนี้ พึงระลึกถึงพระสูตรทั้งหลายโดยนัยเป็นต้นว่า ดูก่อนบุตรฤๅหบดี อริยสาวกเว้นขาดจากปาณาติบาตแล.

จะกล่าวพรรณนาการสำรวมจากการดื่มของเมา. คำนี้เป็นชื่อของเจตนา งดเว้นจากที่ตั้งแห่งความประมาท คือการดื่มของเมา คือสุราและเมรัย ที่กล่าวไว้ก่อนแล้ว. ก็เพราะเหตุที่ผู้ดื่มของเมาข่มไม่รู้ธรรมดา ไม่รู้ธรรม ข่มทำอันตรายแก่มารดา ทำอันตรายแก่บิดา แม้แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และพระสาวกของพระตถาคต ข่มประสบการติเตียนในภพปัจจุบัน ประสบทุกข์ในภพเบื้องหน้า และประสบความเป็นบ้าในภพต่อ ๆ ไป. ส่วนการสำรวมจากการดื่มของเมา ข่มบรรลुการระงับโทษเหล่านั้น และการถึงพร้อมด้วยคุณตรงกันข้ามกับโทษนั้น. ฉะนั้น การสำรวมจากการดื่มของเมานี้ พึงทราบว่าเป็นมงคล.

ความอยู่ไม่ปราศจากสติในกุศลธรรมทั้งหลาย โดยอรรถพึงทราบโดยเป็นปฏิปักษ์ต่อความประมาท ที่ท่านกล่าวไว้ในบาลีนี้ ความกระทำโดยไม่เคารพ ความกระทำโดยไม่ต่อเนื่อง ความกระทำไม่มั่นคง ความประพฤติ

ย่อหย่อน ความทอดฉันทะ ความทอดธุระ. การไม่เสพ การไม่เจริญ การไม่ทำให้มาก การไม่ตั้งใจ การไม่ประกอบเนื่อง ๆ ความเลินเล่อในการอบรม กุศลธรรมทั้งหลาย ความประมาท ความเลินเล่อ ความเป็นผู้เลินเล่อ เห็นปานนี้ใด อันนี้เรียกว่า **ประมาท**. ชื่อว่าความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย. ความไม่ประมาทในกุศลธรรมนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบกุศลนานาประการ และเพราะเป็นเหตุบรรลุอมตธรรม. ในข้อนี้พึงระลึกถึงคำสั่งสอนของพระศาสดา เป็นต้นอย่างนี้ว่า ผู้ไม่ประมาท ผู้มีความเพียร และว่า ความไม่ประมาทเป็นอมตบท ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานาณีไว้ ๓ มงคล คือ การงดเว้นจากบาป ๑ การสำรวมจากการดื่มของเมา ๑ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ ด้วยประการฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ก็ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ แล้วทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งคานาว่า อารดี

พรรณนาคานาว่า คารโว จ

บัดนี้ จะพรรณนาในคานาว่า คารโว จ นี้. บทว่า คารโว ได้แก่ ความเป็นผู้หนัก [การณ]. บทว่า นิวาโต ได้แก่ ความประพฤติก่อมนต. บทว่า สหุญฺญติ แปลว่า ความสันโดษ. ความรู้อุปการะคุณที่ท่านทำไว้ ชื่อว่า กตัญญตา. บทว่า กาเลน แปลว่า ขณะสมัย. การพึงธรรม ชื่อว่า รัम्मัสสวนะ. คำที่เหลือมีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล นี่เป็นการพรรณนาบท.

ส่วนการพรรณนาความ ฟังทราบดังนี้. ความเคารพ การทำความ
เคารพความเป็นผู้มีความเคารพตามสมควรในพระพุทธรูปพระปัจเจกพุทธเจ้า
พระสาวกของพระตถาคต อาจารย์ อุปัชฌาย์ มารดาบิดา พี่ชาย พี่สาว
เป็นต้น เป็นผู้ควรประกอบความเคารพ ชื่อว่า การวะ. การะนี้นั้น
เพราะเหตุที่เป็นเหตุแห่งการไปสู่คติเป็นต้น เหมือนอย่างที่เราได้

บุคคลกระทำความเคารพผู้ที่ควรเคารพ ลักการะ

ผู้ที่ควรสักการะ นับถือผู้ที่ควรนับถือ บุษาคัถ

บุษ. เพราะธรรมนั้น ที่ยึดถือไว้บริบูรณ์อย่างนี้

เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติ

โลกสวรรค์. ถ้าเขาไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากเขา

มาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นผู้มีตระกูลสูงในประเทศที่

กลับมาเกิด ดังนี้.

และเหมือนอย่างที่เราได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความ

ไม่เสื่อม ๗ ประการเหล่านี้. ๗ ประการเป็นไฉน ๗

ประการมี ความเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสดา ดังนี้เป็น

ต้นฉะนั้น จึงตรัสว่าเป็นมงคล.

ความเป็นผู้มีใจลดต่ำ ความเป็นผู้มีความประพฤติกุศลไม่ลำพอง ชื่อว่า
ความถ่อมตน. บุคคลประกอบด้วยความเป็นผู้ถ่อมตนอันใด กำจัดมานะได้
กำจัด ความกระด้างได้ เป็นเสมือนผ้าเช็ดเท้า เสมอด้วยโคอุสุภะเขาขาด และเสมอ
ด้วยงูที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว ย่อมเป็นผู้ละเอียดอ่อนละมุนละไม ผ่องแผ้วด้วยสุข
ความเป็นผู้ถ่อมตนอันนี้ เป็นนิวาตะ นิวาตะนี้นั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะ

เป็นเหตุให้คุณ มีศเป็นต้น. อนึ่ง ครัสไ้ว่า ผู้มีความถ่อมตน ไม่
กระด้าง คนเช่นนั้น ย่อมได้ยศ ดังนี้ เป็นต้น.

ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ชื่อว่า สันตุฏฐี. สันโดษนั้น
มี ๑๒ อย่าง คือ ในจิรว ๓ อย่าง คือยถาลาภสันโดษ สันโดษตามที่ได้.
ยถาพลสันโดษ สันโดษตามกำลัง ยถาสารูปสันโดษ สันโดษตามสมควร.
ในบิณฑบาตเป็นต้นก็อย่างนี้.

จะพรรณนาประเภทแห่งสันโดษนั้น ดังนี้. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้
จิรวดีหรือไม่ดี ภิกษุนั้น ก็ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจิรวนั้นเท่านั้น ไม่ประสงค์
จิรวอื่น เมื่อได้ก็ไ้รับ นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในจิรวของภิกษุนั้น.

อนึ่งเล่า ภิกษุอาพาธเมื่อห่มจิรวหนักย่อมต้องค้อมตัวลง หรือลำบาก
เธอจึงเปลี่ยนจิรวนั้นกับภิกษุที่ชอบกัน ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจิรวนั้น ก็
ยังเป็นผู้สันโดษอยู่ นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในจิรวของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง เป็นผู้ได้ปัจจัยอันประณีต เธอได้จิรวบรรดาจิรว
ชั้นดีเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีค่ามาก คิดว่าจิรวนี้เหมาะแก่พระเถระ
พระผู้บวชมานานและพระพหูสูตจึงถวายแก่พระภิกษุเหล่านั้น ตนเองก็เลือก
เอาเศษผ้าจากกองขยะ หรือจากที่ไร ๆ อื่น ทำสังฆาฏีครอง ก็ยังเป็นผู้สันโดษ
อยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในจิรวของภิกษุนั้น.

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาต ปอนหรือประณีตยังอัตภาพ
ให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้น ไม่ประสงค์บิณฑบาตอื่น. แม้เมื่อได้ก็ไ้รับ
นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น.

อนึ่งเล่า ภิกษุอาพาธฉันบิณฑบาตเศร้าหมองโรคจะกำเริบหนัก เธอจึง
ถวายบิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุที่ชอบกัน จันเนยใส น้ำผึ้ง และนนสคเป็นต้น

จากมือของภิกษุนั้น แม้ทำสมณธรรมอยู่ ก็ยังเป็นผู้สันโดษ นี่เป็น **ยถาพล-
สันโดษในบิณฑบาต**ของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้บิณฑบาตอันประณีต เธอคิดว่า บิณฑบาตนี้
เหมาะแก่พระเถระ พระผู้บวชมานาน และแม่แก่สพรหมจารีอื่น ผู้เว้น บิณฑ-
บาตอันประณีตเสีย ก็ยังอดภาพให้เป็นไปไม่ได้ จึงได้ถวายแก่ภิกษุเหล่านั้น
ตนเองเที่ยวบิณฑบาต แม้ฉันอาหารที่ปนกันก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่ นี่ชื่อว่า
ยถาสารูปสันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น.

อนึ่ง เสนาสนะมาถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอก็สันโดษด้วยเสนาสนะ
นั้นนั่นแหละ ไม่ยอมรับเสนาสนะอื่น แม้ดีกว่าที่มาถึงอีก นี่ชื่อว่า **ยถา-
ลาภสันโดษในเสนาสนะ**ของภิกษุนั้น.

อนึ่งเล่า ภิกษุอาพาธอยู่ในเสนาสนะที่อับลม ย่อมจะทรมนทราขอย่าง
เหลือเกิน ด้วยโรคคิดเป็นต้น เธอจึงถวายเสนาสนะแก่ภิกษุที่ชอบกัน แล้วอยู่
เสียในเสนาสนะอันเย็น มีลม ที่ถึงแก่ภิกษุนั้น แม้กระทำการสมณธรรม ก็ยัง
เป็นผู้สันโดษอยู่ นี่ชื่อว่า **ยถาพลสันโดษในเสนาสนะ**ของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ไม่ยอมรับเสนาสนะที่ดีแม้มาถึง คิดว่าเสนาสนะดี
เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เมื่อภิกษุนั่งในเสนาสนะนั้น ถิ่นมีทระยอมครอบ
งำ เมื่อหลับแล้วตื่นขึ้นมาอีก กามวิตกย่อมฟุ้งขึ้น เธอจึงปฏิเสธเสนาสนะ
นั้นเสีย อยู่แต่ในที่แจ้ง โคนไม้และกุฏิมุงบังด้วยใบไม้ แห่งใดแห่งหนึ่ง
ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่ นี่ชื่อว่า **ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะ**ของภิกษุ

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เกสัชไม่ว่าผลสมอหรือมะขามป้อม เธอ
ก็ยังอดภาพให้เป็นไปด้วยเกสัชนั้น. ไม่ประสงค์เกสชอย่างอื่น มีเนยใส น้ำผึ้ง

น้ำอ้อยเป็นต้นที่ได้แล้ว แม้เมื่อได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษใน
ภิกขุปัจฉัยของภิกษุนั้น.

อนึ่ง ภิกษุอาพาธ ต้องการน้ำมัน แต่ได้น้ำอ้อย เธอก็ถวายน้ำอ้อย
นั้นแก่ภิกษุที่ชอบกัน แต่ทำยาด้วยน้ำมันจากมือของภิกษุนั้น แม้กระทำ
สมณธรรม ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่ นี่ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในด้านปัจฉัย
ของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ใส่สมอดองกับมูลรณาลงในภาชนะใบหนึ่ง ใส่
ของมีรสอร่อย ๔ อย่างลงในภาชนะใบหนึ่ง เมื่อถูกเพื่อนภิกษุบอกว่า ท่าน
ต้องการสิ่งใด ก็ถือเอาเถิดท่าน ถ้าว่า อาพาธของภิกษุนั้น ระวังไปด้วย
สมอดองน้ำมันมูลรณาละและของรสอร่อยทั้งสองนั้น อย่างใดอย่างหนึ่งไซ้เมื่อเป็น
ดังนี้เธอก็คิดว่า ธรรมดาว่าสมอดองด้วยมูลรณา พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรง
สรรเสริญแล้ว และพระพุทธเจ้าตรัสว่า บรรพชาอาศัยมูลรณาเป็นเภสัช พึง
ทำความอุตสาหะในมูลรณาเป็นเภสัชนั้น จนตลอดชีวิต ปฏิเสธของมีรสอร่อย
เป็นเภสัช แม้กระทำเภสัชด้วยสมอดองด้วยมูลรณา ก็เป็นผู้สันโดษอย่างยิ่ง
นี่ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในภิกขุปัจฉัยของภิกษุนั้น.

สันโดษแม้ทั้งหมดนั้น มีประเภทอย่างนี้ ก็เรียกว่า สันตุญฐิ สันตุญฐิ
นั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสพการละบาปธรรมทั้งหลาย
มีความปรารถนาเกินส่วน ความมักมาก และความปรารถนาลามกเป็นต้น
เพราะเป็นเหตุแห่งสุคติ เพราะเป็นเครื่องอบรมอริยมรรค และเพราะเป็น
เหตุแห่งความเป็นผู้อยู่ได้สบายในทิศทั้ง ๘ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

จาคทุทิสो อปปฏิโฆ จ โหติ

สนตุสุมาดน อิตริตเรน.

ผู้สันโดษด้วยปัจจัยตามมีควมได้ ย่อมเป็นผู้

อยู่สบายในทิศทั้ง ๔ และไม่มีปฏิฆะเลย ดังนี้เป็นต้น

ความรู้จักอุปการคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้ว ไม่ว่ามากหรือน้อย โดยการระลึกถึงเนื่องๆ ชื่อว่า **กตัญญตา**. อนึ่ง บุญทั้งหลายนั้นแล มีอุปการะมากแก่สัตว์ทั้งหลายเพราะป้องกันทุกข์มีทุกข์ในนรกเป็นต้นได้. ดังนั้น การระลึกถึงอุปการะของบุญแม้เหล่านั้น ก็พึงทราบว่าเป็น **กตัญญตา**. กตัญญตานั้นตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษมีประการต่างๆ มีเป็นผู้อันสัตบุรุษทั้งหลายพึงสรรเสริญเป็นต้น. ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ว่า **อุกก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกเหล่านี้ หาได้ยากในโลก คือ บุพพการี ๑ กตัญญกตเวที ๑.**

การฟังธรรม เพื่อบรรเทาความวิตกในกาลที่จิตประกอบด้วยอุทธัจจะ หรือจิตถูกวิตกทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำ ชื่อว่าการฟังธรรมตามกาล. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า การฟังธรรมทุก ๆ ๕ วัน ชื่อว่าการฟังธรรมตามกาล เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวว่า ท่านพระอนุรุทธะ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพวกข้าพระองค์นั่งประชุมกันด้วยธรรมมีกถาคินยังรุ่งทุก ๕ วันแล.

อนึ่ง ในกาลใด ภิกษุเข้าไปหาภัณฑามิตรแล้วอาจฟังธรรมบรรเทาความสงสัยของตนเสียได้ การฟังธรรมแม้ในกาลนั้น ก็พึงทราบว่าการฟังธรรมตามกาล เหมือนอย่างที่มีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุเข้าไปหาภัณฑามิตรเหล่านั้น สอบถามไล่เลียงตลอดกาล ตามกาล. การฟังธรรมตามกาลนั้นนั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษนานาประการมีการละนิวรณ์ได้อันสงฆ์ ๔ และบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะเป็นต้น. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด พระอริยสาวก
ใส่ใจทำให้เป็นประโยชน์ รวบรวมทุกอย่างไว้ด้วยใจ
เจียระไนธรรม ในสมัยนั้น นิเวศน์ ของพระ
อริยสาวกนั้น ย่อมไม่มี.

และว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พึงหวังอันสงฆ์ ๔ ประการ
แห่งธรรมทั้งหลายที่คุ้นโสต ฯลฯ ที่แทงตลอดด้วย
ดีแล้ว.

และว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ เหล่านี้ อันภิกษุ
อบรมโดยชอบ หมุนเวียนไปโดยชอบ ตลอดกาล
ตามกาล ย่อมให้ถึงธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะโดยลำดับ
ธรรม ๔ ประการ คือ การฟังธรรมตามกาล.

อย่างนี้เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานีไว้ ๕ มงคล คือ ความ
เคารพ ๑ การถ่อมตน ๑ สันโดษ ๑ กตัญญูตา ๑ และการฟังธรรมตามกาล ๑
ด้วยประการฉะนี้. ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ที่ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ
แล้วทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งคานีว่า การไว จ

พรรณนาเถาว่า ขนติ จ

บัดนี้ จะพรรณนาในเถาว่า ขนติ จ นี้. ความอดทนชื่อว่าขันติ
ชื่อว่าสุจะ เพราะมีความว่าง่าย เพราะเป็นผู้ถือเอาโดยเบื่องขวา กรรมของ
ผู้ว่าง่าย ชื่อว่า โสวัสสละ. ความเป็นแห่งกรรมของผู้ว่าง่าย ชื่อว่า โสว-
ัสสตา. ชื่อว่าสมณะ เพราะระงับกิเลสทั้งหลายได้. บทว่า ทสฺสนํ ได้แก่
การเพ่งดู. การสนทนาธรรม ชื่อว่า ธรรมสากัจฉา. คำที่เหลือมีนัยที่กล่าว
มาแล้วทั้งนั้นแล. นี่เป็นการพรรณนาบท.

ส่วนการพรรณนาความ พึงทราบดังนี้.

อริวาสนขันติ ชื่อว่า ขันติ ที่ภิกษุผู้ประกอบด้วยขันตินั้น แล้วย่อม
ไม่มีอาการผิปกติเป็นผู้เหมือนไม้ไผ่ยืนบุคคลที่ค้ำด้วยอักษโกสวัตถุ ๑๐ และ
เหมือนไม้เห็นบุคคลผู้เบียดเบียนด้วยการฆ่าและการจองจำเป็นต้น เหมือนขันติ-
วาที่คาบสละนั้น. เหมือนอย่างที่มีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

อหุ อตีตมทฺธานํ สมโณ ขนฺติทีปโน

ติ ขนฺติยาเยว จิตํ กาสีราชา อเจทยิ.

สมณะผู้แสดงขันติ ได้มีมาแล้วในอดีตกาล

พระเจ้ากาสิได้ทรงทำลายสมณะผู้ตั้งอยู่ในขันตินั้นแล.

หรือย่อมใส่ใจว่าเขาทำดีแล้ว เพราะไม่มีความผิยงไปกว่านั้น เหมือน ท่าน
ปุลณฺณเถระ ฉะนั้น อย่างที่ท่านกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าผู้คนชาวสุนาปรั้นตะ

จักดำจกบริภาษข้าพระองค์ไซ้ ในข้อนั้น ข้าพระองค์

จักใส่ใจว่า. ผู้คนชาวสุนาปรั้นตะเหล่านี้ เป็นผู้

เจริญหนอ ผู้คนชาวสุนาปรั้นตะเหล่านี้ เป็นผู้เจริญ

ดีหนอ ผู้คนเหล่านี้ไม่ตีข้าพระองค์ด้วยมือดังนี้ เป็นต้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 205
และที่ภิกษุประกอบด้วยขันตินั้นแล้ว ย่อมเป็นผู้ที่แม้แต่ฤๅษีทั้งหลายก็พึงสรร-
เสริญ. อย่าง ท่านสรังงคฤๅษี กล่าวไว้ว่า

โกธั วธิตฺวา น กทาจิ โสจติ
มกฺขปฺปทานํ อิสฺสว วนฺณยนฺติ
สพฺเพสํ วุตฺตํ ผรุสํ ขเมถ
เอตํ ขนฺตี อุตฺตมมาหุ สนฺโต.

คนฆ่าความโกรธได้แล้วย่อมไม่เศร้าโศกในกาล
ไหน ๆ ฤๅษีทั้งหลายย่อมสรรเสริญการละความลบหลู่
คนควรอดทนคำหยาบที่คนทั้งปวงกล่าวแล้ว สัตบุรุษ
ทั้งหลายสรรเสริญขันตินั้นว่าสูงสุด.
ย่อมเป็นผู้ที่แม้แต่เทวดาทั้งหลายก็พึงสรรเสริญ อย่างที่ท้าวสักกะจอมทวยเทพ
ตรัสไว้ว่า

โย หเว พลฺวา สนฺโต ทฺวพฺพลสฺส ติตฺติกุขติ
ตนาหุ ปรมํ ขนฺตี นิจฺจํ ขมติ ทฺวพฺพลโ.

ผู้ใดเป็นคนแข็งแรง อดทนต่อคนอ่อนแอ
สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญขันตินั้นของผู้นั้นว่าเป็น
เยี่ยมคนอ่อนแอต้องอดทนอยู่เป็นประจำ.

ย่อมเป็นผู้ที่แม้แต่พระพุทธรูปทั้งหลายก็พึงสรรเสริญ. อย่างที่พระผู้มีพระภาค-
เจ้าตรัสไว้ว่า

อกุโกสํ วรพฺนฺธญฺจ อทฺฐโส โย ติตฺติกุขติ
ขนฺตีพลํ พลาณีกํ ตมํ พุรุมิ พุราหฺมณํ .

**ผู้ใดไม่โกรธ อटकั้นการดำการฆ่าและการจอง
จำได้ เราเรียกผู้นั้น ซึ่งมีขันติเป็นกำลังมีกองกำลังว่า
พราหมณ์.**

ก็ขันตินั้นนั้น ฟังทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบคุณเหล่านั้น และคุณอื่น ๆ ที่ทรงสรรเสริญในที่นี้.

เมื่อถูกเพื่อนสพรหมจารีว่ากล่าวโดยธรรม ก็ไม่ถึงความฟุ้งซ่าน ความนิ่งงันหรือคิดถึงคุณและโทษ วางความเอื้อเฟื้อ ความเคารพ และความมีใจตกลงต่ำเป็นเบื้องหน้าอย่างยิ่งแล้ว เปล่งถ้อยคำว่า ศีละขอรับ ดังนี้ ชื่อว่า โสวัจสสตา ความว่าง่าย. โสวัจสสตานั่น ตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุได้โอวาทและอนุศาสน์ จากสำนักเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย และเพราะเป็นเหตุละโทษและบรรลुकคุณ.

การเข้าไปหาการบำรุงการระลึก การฟังและการเห็นนักบวชทั้งหลาย ผู้ระงับกิเลสแล้ว อบรมกายวาจาจิตและปัญญาแล้ว ประกอบด้วยความสงบอย่างสูง ชื่อว่า การเห็นสมณะทั้งหลาย. การเห็นสมณะแม้ทั้งหมด ท่านกล่าว่ว่าทัสสนะ โดยเทศนาอย่างต่ำ. การเห็นสมณะนั้น ฟังทราบว่าเป็นมงคล. เพราะเหตุไร. เพราะมีอุปการะมาก จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เป็นต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่าการเห็นภิกษุเหล่านั้น มีอุปการะมาก เพราะบุญอันใด กุลบุตรผู้ต้องการประโยชน์ เห็นภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลมาถึงประตูเรือน คว้าไทยธรรมมีอยู่ ก็พึงนับถือด้วยไทยธรรมตามกำลัง คว้าไม่มี ก็พึงไหว้อย่างเบญจางคประดิษฐ์ เมื่อการไหว้อย่างเบญจางคประดิษฐ์ยังไม่พร้อม ก็พึงประคองอัญชลินมัสการ เมื่อการนอบน้อม ยังไม่พร้อม ก็มีจิตผ่องใส แลดูด้วยจักขุที่น่ายรัก ด้วยบุญที่มีการแลดูเป็นมุลอย่างนี้ โรคหรือโทษ ฝ้าหรือต่อมจะไม่มีในจักขุ ตลอดหลายพันชาติ จักขุทั้งสองก็จะผ่องใส มีสิริ มี

วรรณะ ๕ เสมือนบานประตูแก้วมณีที่เปิดในรัตนวิมาน เขาจะได้สมบัติใน
เทวดาและมนุษย์ ประมาณแสนกัป ข้อที่เขาเกิดเป็นมนุษย์เป็นคนมีปัญญา
พึงเสวยวิปากสมบัติเห็นปานนี้ ก็ด้วยบุญที่สำเร็จมาแต่การเห็นสมณะ ซึ่งเขา
ประพาศมาโดยชอบ ไม่น่าอัศจรรย์เลย แม้สำหรับสัตว์เดียรัจฉาน บัณฑิต
ทั้งหลาย ก็พรรณนาวิปากสมบัติของการเห็นสมณะ ที่เพียงทำศรัทธาให้เกิดแล้ว
อย่างเดียวไปอย่างนี้ ในบาลีประเทศใด บาลีประเทศนั้นมีว่า

นกสูท ตากลม อาศัยอยู่ที่เวทียกบรรพตมาตลอด

กาลยาวนาน นกสูทตัวนี้สุขแต่หนอ เห็นพระพุทธรเจ้า
ผู้ประเสริฐ ซึ่งลุกขึ้นแต่เช้า.

มันทำจิตให้เลื่อมใสในตัวเรา และภิกษุสงฆ์ผู้
ยอดเยี่ยม ไม่ต้องไปทุกข์ถึงแสนกัป มันจุติจากเทวโลก
อันกุศลกรรมดักเตือนแล้วจักเป็นพระพุทธระ ผู้มีอนัน-
ตยาณ ปรากฏพระนามว่า โสมนัสสะ ดังนี้.

ในเวลาพลบค่ำ หรือในเวลาอรุณ ภิกษุฝ่ายพระสูตร ๒ รูป ย่อม
สนทนาพระสูตรกัน ฝ่ายพระวินัยก็สนทนาพระวินัยกัน ฝ่ายพระอภิธรรมก็
สนทนาพระอภิธรรมกัน ฝ่ายชาดกก็สนทนาชาดกกัน ฝ่ายอรรถกถาก็สนทนา
อรรถกถากันหรือสนทนากันในกาลนั้นๆ เพื่อชำระจิตที่ถูกความหยาบ ความ
ฟุ้งซ่านและความสงสัยชักนำไป การสนทนาตามกาลนี้ ชื่อว่า การสนทนาธรรม
ตามกาล การสนทนาธรรมตามกาลนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่ง
คุณทั้งหลายมีความฉลาดในอาคมคืออินกายทั้ง ๕ เป็นต้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งกาลานี้ไว้ มงคล คือ ความอดทน
๑ ความเป็นผู้ว่าง่าย ๑ การเห็นสมณะ ๑ และการสนทนาธรรมตามกาล ๑
ด้วยประการฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ได้ชี้แจงไว้ในมงคล
นั้นๆ แล้วทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งกาลาว่า ขนดี จ

พรรณนาเถาว่า ตโป จ

บัดนี้ จะพรรณนาในเถาว่า ตโป จ นี้. ชื่อว่า ตปะ เพราะเผา
นาบธรรม. ความประพฤติอย่างพรหม หรือความประพฤติของพรหม ชื่อว่า
พรหมจรรย์ ท่านอธิบายว่า ความประพฤติอย่างประเสริฐ. การเห็นอริยสัจ
ทั้งหลาย ชื่อว่า อริยสัจจान ทสฺสนํ . อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อริยสัจจานิ
ทสฺสนํ ดังนี้ก็มี. ชื่อว่า นิพพาน เพราะออกจากภาวะค้นหาเครื่องร้อยรัด
การทำให้แจ้งชื่อว่า สัจฉิกิริยา. การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ชื่อว่า นิพพาน-
สัจฉิกิริยา. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล นี่เป็นการพรรณนาบท

ส่วนการพรรณนาความ พึงทราบดังนี้ อินทริยสังวรชื่อว่า ตปะ
เพราะเผาอกิขณาและโทมนัสเป็นต้น หรือความเพียรชื่อว่า ตปะ เพราะเผา
ความเกียจคร้าน บุคคลผู้ประกอบด้วยตปะเหล่านั้น ท่านเรียกว่า อาตปปี
ตปะนีนํ พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุละอกิขณาเป็นต้น และได้มาน
เป็นอาทิ.

ชื่อว่าพรหมจรรย์เป็นชื่อของ เมถุนวิริติ สมณธรรม ศาสนาและ
มรรค. จริงอย่างนั้น เมถุนวิริติ ท่านเรียกว่า พรหมจรรย์ ได้ในประโยค
เป็นต้นว่า พุรุมฺหจิริยํ ปหาย พุรุมฺหจาริ โหติ ละเมถุนวิริติ เป็นพรหม.
จาริ. สมณธรรม เรียกว่าพรหมจรรย์ ได้ในประโยค เป็นต้น อย่างนี้ว่า
ภควติ โน อาวุโส พุรุมฺหจิริยํ วุสฺสติ ผู้มีอายุ เราอยู่ประพฤติสมณ-
ธรรม ในพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ศาสนา เรียกว่าพรหมจรรย์ ได้ในประโยคเป็นต้น อย่างนี้ว่า น
ตาวาหํ ปาปิเม ปรีนิพฺพายิสสามิ ยาว เม อิทํ พุรุมฺหจิริยํ น
อิทฺชญฺเจว ภวิสฺสติ ผีตญฺจ วิตุถาริกํ พาหุชฺฌณฺถํ ดูก่อนมาร ตราบ

ศาสนาของเรา จักยังไม่มั่นคงเจริญแพร่หลายรู้กันมากคน เราก็จักยังไม่ปรินิพพานตามนั้น.

มรรคเรียกว่า พรหมจรรย์ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อยมว
โฆ ภิกขุ อริโย อฏฺฐงฺกโก มคฺโค พรหมจริยํ เสยฺยธัมมํ สัมมา-
ทิฏฺฐิํ คู่ก่อนภิกขุ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น เป็นพรหม
จรรย์. แต่ในที่นี้ พรหมจรรย์แม้ทุกอย่างไม่เหลือ ย่อมควร เพราะมรรค
ท่านสงเคราะห์ด้วยอริยสัจจาทศสนะข้างหน้าแล้ว. ก็พรหมจรรย์นั้นนั้น พึง
ทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษนานาประการ นั้นสูง ๆ.

การเห็นมรรค โดยตรัสรู้อริยสัจ ๔ ที่กล่าวไว้แล้วกุมาร
ปัญหา ชื่อว่าอริยสัจจาทศสนะ. อริยสัจจาทศสนะนั้น ตรัสว่าเป็น
มงคล เพราะเป็นเหตุล่วงทุกข์ในสังสารวัฏ.

อรหัตผล ท่านประสงค์เอาว่า นิพพาน ในที่นี้. ชื่อว่า นิพพาน-
สังนิทริยา กระทำให้แจ้งในพระนิพพาน. จริงอยู่อรหัตผลเมื่อนั้น ท่าน
กล่าวว่านิพพาน เพราะออกจากค้นหา ที่เข้าใจกันว่า วานะ เพราะร้อยไว้ใน
คติ ๕. การถึงหรือการพิจารณาพระนิพพานนั้น เรียกว่า สังนิทริยา แต่การ
ทำให้แจ้งพระนิพพานนอกนี้สำเร็จได้ด้วยการเห็นอริสัจ ๔ นั้นแล ด้วยเหตุ
นั้น การเห็นอริยสัจนั้น ท่านจึงไม่ประสงค์ในที่นี้. การทำให้แจ้งพระนิพพาน
นั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุอยู่เป็นสุขในปัจจุบันเป็นต้น ด้วย
ประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานีไว้ มงคล คือ คปะ ๑
พรหมจรรย์ ๑ อริยสัจจาทศสนะ ๑ และนิพพานสังนิทริยา ๑ ด้วยประการ
ฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ แล้วทั้ง
นั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งคานีว่า ตโป จ

พรรณนาเถาว่า ฌฏฐสฺส โลกธมฺเมหิ

บัดนี้ จะพรรณนาในเถาว่า ฌฏฐสฺส โลกธมฺเมหิ บทว่า
ฌฏฐสฺส ได้แก่ ถูกแล้ว ต้องแล้ว ประสบแล้ว. ธรรมทั้งหลายในโลก
ชื่อว่า โลกธรรม. ท่านอธิบายว่า ธรรมทั้งหลาย จะไม่หวนกลับตราบเท่าที่
โลกยังดำเนินไป. บทว่า จิตฺตํ ได้แก่ มโน มานัส. บทว่า ยสฺส ได้แก่
ของภิกษุใหม่ ภิกษุปรุณกลาง หรือภิกษุผู้เถระ. บทว่า น กมฺปติ ได้แก่
ไม่หวั่น ไม่ไหว. บทว่า อโสภํ ได้แก่ ไร้ความโสภ ถอนโสภสัลลยเสีย
แล้ว. บทว่า วรชํ ได้แก่ ปราศจากละอองกิเลส กำจัดละอองกิเลสแล้ว.
บทว่า เขมํ ได้แก่ ไม่มีภัย ไร้อุปัทวะ. คำที่เหลือมีนัยที่กล่าวไว้แล้วแล
นี่เป็นการพรรณนาบท.

ส่วนการพรรณนาความ พึงทราบดังนี้ จิตของผู้ใด อันโลกธรรม ๘
มี มีลาภ ไม่มีลาภ เป็นต้น ถูกต้องครบจำแล้ว ย่อมไม่หวั่น ไม่ไหว ไม่
กระเทือน ชื่อว่า จิตของผู้ใดอันโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว จิตนั้นของ
ผู้นั้นพึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้สูงสุดเหนือโลก ซึ่ง
ธรรมใดๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้.

ถามว่า ก็จิตของใคร ถูกโลกธรรมเหล่านั้นกระทบแล้วไม่หวั่นไหว.
ตอบว่า จิตของพระอรหันตปัจฉินาสพ ไม่ใช่จิตของใครอื่น. จริงอยู่ พระผู้
มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

เสโถ ยถา เอกกฺขมโน เวเตน น สมิริติ
เอวํ รูปา รสา สพุทา คนฺธา ผสฺสา จ เภวลา
อิกฺขฺจา ฐมฺมา อนิกฺขฺจา จ นปฺปเวเชนฺติ ตาทิโน
จิตฺตํ จิตฺตํ วิปฺปมุตฺตํ วยฺยจฺจุสฺสาณุปสฺสติ.

อุเบกขา ทิเบตเตยว ย่อมไม่ไหวด้วยลม ฉันท

ใด รูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ และธรรมทั้งสิ้น ทั้ง
ส่วนอนิฏฐารมณ์ ทั้งส่วนอนิฏฐารมณ์ ย่อมทำจิตของ
ท่านผู้คงที่ให้อ่อนไหวไม่ได้ ฉันทนั้น ด้วยว่าจิต
ของท่านที่มั่นคง หลุดพ้นแล้ว ย่อมเห็นความเสื่อม
อยู่เนื่อง ๆ.

จิตของพระปิณาสพเท้านั้น ชื่อว่า อโศกะ ไม่เศร้าโศก. จริงอยู่
จิตของพระปิณาสพเท้านั้น ชื่อว่า อโศกะ เพราะไม่มีความเศร้าโศก ที่ท่าน
กล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า ความโศก ความเศร้า ความเป็นผู้เศร้าโศก ความ
เหงาใจ ความเหงาภายใน ความที่ใจถูกความเศร้าโศกแผดเผา. อาจารย์
บางพวกกล่าวถึงพระนิพพานคำนั้น เชื่อมความไม่ได้กับบทอื่น ๆ. จิตของพระ
ปิณาสพเท้านั้น ชื่อว่า อโศกะ ฉันทใด ก็ชื่อว่า วิริยะ เขมะ ฉันทนั้น จริง
อยู่ จิตของพระปิณาสพเท้านั้น ชื่อว่า วิริยะ เพราะปราศจากละอองกิเลสมีราคะ
โทสะ โมหะ เป็นต้น และชื่อว่า เขมะ เพราะปลอดจากโยคะทั้ง ๔. เพราะ
ว่า จิตทั้ง ๓ อย่างนั้น โดยที่ท่านถือเอาแล้วในขณะที่จิตเป็นไปในอารมณ์นั้น ๆ
โดยอาการนั้น ๆ พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้สูงสุดเหนือ
โลกมีความเป็นผู้มีชั้นอันไม่เป็นที่ไปแล้ว [ไม่เกิดอีก] และเพราะนำมาซึ่ง
ความเป็นอาหุไนยบุคคลเป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานธีไว้ ๔ มงคล คือ จิตที่ไม่
อ่อนไหวด้วยโลกธรรมแปด ๑ จิตไม่เศร้าโศก ๑ จิตปราศจากละอองกิเลส ๑
จิตเกษม ๑ ด้วยประการฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ก็ได้ชี้แจงไว้
ในมงคลนั้น ๆ แล้วทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งคานธีว่า พุทธสุต โลกธมเมหิ

พรรณนาคาถาว่า เอตาทิสานิ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัส มหามงคล ๓๘ ประการ ด้วยคาถา

๑๐ คาถา มีว่า อเสวนา จ พาลานํ การไม่คบพาลเป็นอาทิ อย่างนี้แล้ว
บัดนี้ เมื่อจะทรงชมเชยมงคลที่พระองค์ตรัสเหล่านั้นแล จึงได้ตรัสคาถาสุดท้าย
ว่า เอตาทิสานิ กตฺวาน เป็นต้น.

พรรณนาความแห่งคาถาสุดท้ายนั้นดังนี้ บทว่า เอตาทิสานิ แปลว่า
เช่นนี้ เหล่านั้น คือมีการไม่คบพาล เป็นต้น มีประการที่เรากล่าวมาแล้ว.
บทว่า กตฺวาน แปลว่า กระทำ. ความจริงคำนี้ไม่นอกเหนือไปจากคำว่า
กตฺวาน กติวา กริตฺวา [ซึ่งแปลว่าการทำเหมือนกัน]. บทว่า สพุทฺ-
ถมปราชิตา ความว่า สัตว์ทั้งหลาย กระทำมงคลเช่นนี้เหล่านั้น อันข้าศึก
๔ ประเภท คือ ชนธมมร กิเลสมมร อภิสังขารมมรและเทวปุตตมมร แม้แต่
ประเภทเดียวทำให้พ่ายแพ้ไม่ได้ ในที่ทั้งปวง ท่านอธิบายว่า ยังมารทั้ง ๔
นั้นให้พ่ายแพ้ด้วยตนเอง. ก็ ม อักษรในคำว่า สพุทฺถมปราชิตา นี้ พึง
ทราบว่า เพียงทำการตอบท.

บทว่า สพุทฺธ โสตุถิ อจฺจนฺติ ความว่า สัตว์ทั้งหลายกระทำ
มงคลเช่นที่กล่าวมานี้ เป็นผู้อันมารทั้ง ๔ ทำให้พ่ายแพ้ไม่ได้แล้ว ย่อมถึง
ความสวัสดิในทั้งปวง คือ ในโลกนี้ และโลกหน้า และที่ยืนและที่เดินเป็นต้น
อาสวะเหล่าใดที่ทำความคับแค้นและเร่าร้อน พึงเกิดขึ้นเพราะการคบพาลเป็น
ต้น เหตุไม่มีอาสวะเหล่านั้น จึงถึงความสวัสดิ ท่านอธิบายว่า เป็นผู้อัน
อุปัทวะไม่ขัดขวาง อันอุปสรรคไม่ขัดข้อง เกษมปลอดโปร่ง ไม่มีภัยเฉพาะ
หน้าไป. ถิ่นคฤหา ในคำว่า สพุทฺธ โสตุถิ อจฺจนฺติ นี้พึงทราบว่า
ตรัสเพื่อสะดวกแก่การผูกคาถา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบเทศนาด้วยบทแห่งคาถาว่า ตํ เตสํ
มจฺจลฺมุตฺตมํ . ทรงจบอย่างไร. ทรงจบว่า ดูก่อนเทพบุตร เพราะเหตุที่ชน

ผู้กระทำความงคลเช่นที่กล่าวนี้ย่อมถึงความสวัสดิในที่ตั้งปวงอย่างนี้ ฉะนั้น ท่านจึงถือว่า มงคลทั้ง ๓๘ ประการ มีการไม่คบพาลเป็นต้นนั้นสูงสุด ประเสริฐสุด ดีที่สุด สำหรับชนเหล่านั้น ผู้กระทำความงคลเช่นที่กล่าวมานี้.

ตอนสุดท้าย เทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบอย่างนี้ เทวดา แสนโกฏิบรรลुพระอรหัต. จำนวนผู้บรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล นับไม่ได้. ครั้งนั้น วันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก พระอานนท์เถระ มาตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ เมื่อคืนนี้ เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาถามมงคลปัญหา ครั้งนั้นเราได้กล่าวมงคล ๓๘ ประการแก่เทวดาองค์นั้น ดูก่อนอานนท์ เธอจงเรียนมงคลปริยายนี้ ครั้นเรียนแล้วจงสอนภิกษุทั้งหลาย. พระเถระเรียนแล้วก็สอนภิกษุทั้งหลาย. มงคลสูตรนี้นั้น อาจารย์นำสืบ ๆ กันมาเป็นไปอยู่จนทุกวันนี้ พึงทราบว่า ศาสนพรมหจรรย์นี้มั่นคงเจริญแพร่หลาย รู้กันมากคนพาแน่น トラบเท่าที่เทวดาและมนุษย์ประกาศดีแล้ว.

เพื่อความฉลาดในการสะสมความรู้ในมงคลเหล่านั้นเอง บัดนี้ จะประกอบความตั้งแต่ต้นดังนี้.

สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาสุขในโลกนี้โลกหน้าและโลกุตรสุขเหล่านั้น ละการคบคนพาลเสีย อาศัยแต่บัณฑิต, บุชาผู้ที่ควรบูชา. อันการอยู่ในปฏิรูปเทศ, และความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อนตักเตือนในการบำเพ็ญกุศล. ตั้งตนไว้ชอบ มีอัธยาอันประดับด้วยพาหุสัจจะ ศิลปะ และวินัย, กล่าวสุภาษิตอันเหมาะแก่วินัย. ยังไม่ละเพศฤๅหัตถ์ตราบใด, ก็ชำระมูลหนี้เก่าด้วยการบำรงมารดาบิดา, ประกอบมูลหนี้ใหม่ด้วยการสงเคราะห์บุตรและภรรยา ถึงความมั่งคั่งด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก ด้วยความเป็นผู้มีกิจการงานไม่อาภูล, ยึดสาระแห่งโลกะด้วยทาน และสาระแห่งชีวิตด้วยการประพฤติธรรม, กระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนของตน ด้วยการสงเคราะห์ญาติ และประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนอื่น ๆ

ด้วยความเป็นผู้มีกิจการอันไม่มีโทษ. จดเว้นการทำร้ายผู้อื่นด้วยการเว้นบาป
การทำร้ายตนเอง ด้วยการระวังในการดื่มกินของเมา, เพิ่มพูนฝ่ายกุศลด้วย
ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย, ละเพศกฤหัสถ์ด้วยความเป็นผู้เพิ่มพูนกุศล
แม้คงอยู่ในภาวะบรรพชิต ก็ยังวัตรสัมปทาให้สำเร็จด้วยความเคารพในพระ-
พุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้าและอุปัชฌายาจารย์เป็นต้น และด้วยความ
ถ่อมตน, ละความละโมภในปัจจัยด้วยสันโดษ, ตั้งอยู่ในสัปปริสภูมิด้วยความ
เป็นผู้กตัญญู, ละความเป็นผู้มีจิตหดหู่ด้วยการฟังธรรม, ครอบงำอันตรายทุก
อย่างด้วยขันติ, ทำคนให้มีที่พึ่ง ด้วยความเป็นผู้ว่าง่าย, ครอบงำการประกอบข้อ
ปฏิบัติด้วยการเห็นสมณะ บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้ง
แห่งความสงสัย ด้วยการสนทนาธรรม, ถึงศีลวิสุทธิ ด้วยตปะคืออินทริย-
สังวร ถึงจิตตวิสุทธิ ด้วยพรหมจรรย์คือสมณธรรม และยังวิสุทธิ ๔ นอกนั้น
ให้ถึงพร้อม, ถึงญาณทัสสนวิสุทธิอันเป็นปริยายแห่งการเห็นอริยสัจด้วยปฏิปทา
นี้ กระทำให้แจ้งพระนิพพานที่นับได้ว่าอรหัตผล, ซึ่งครั้ง กระทำให้แจ้งแล้ว
เป็นผู้มีจิตไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ เหมือนสีเนรุบรรพต ไม่หวั่นไหวด้วย
ลมและฝน ย่อมเป็นผู้ไม่เศร้าโศก ปราศจากละอองกิเลส มีความเกษมปลอด
โปร่ง และความเกษมปลอดโปร่งย่อมเป็นผู้แม้แต่ศัตรูผู้หนึ่งให้พ่ายแพ้ไม่ได้
ในที่ทั้งปวง ทั้งจะถึงความสวัสดิในที่ทุกสถาน.

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

สัตว์ทั้งหลายกระทำมงคลเช่นที่กล่าวมานี้แล้ว
เป็นผู้อันมารให้พ่ายแพ้ไม่ได้ในที่ทั้งปวง ย่อมถึงความ
สวัสดิในที่ทุกสถาน นั้นเป็นมงคลอุดมของสัตว์เหล่า
นั้น.

จบพรรณนามงคลสูตร

แห่ง

ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะ

รัตนสูตร

ว่าด้วยรัตนอันประณีต

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรัตนสูตรเป็นคาถาดังนี้

[๗] หมู่ภูตเหล่าใด อยู่ภาคพื้นดิน หรือเหล่าใดอยู่ภาคพื้นอากาศ มาประชุมกันแล้วในที่นี้ ขอหมู่ภูตทั้งหมด จงมีใจดี และจงฟังสุภาษิตโดยเคารพ เพราะฉะนั้น ขอท่านฟังหมดจงตั้งใจฟัง จงแผ่เมตตาในหมู่ประชาที่เป็นมนุษย์ มนุษย์เหล่าใด ย่อมนำพลีกรรมไปทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลาย จงไม่ประมาท ช่วยรักษามนุษย์เหล่านั้น.

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่างหนึ่งในในที่นี้ หรือในโลกอื่น หรือรัตนะใดอันประณีตในสวรรค์ ทรัพย์เครื่องปลื้มใจและรัตนะนั้นที่เสมอด้วยพระศากตไม่มีเลย แม้อันนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทเจ้า. ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมี.

พระศากยมนี พระหฤทัยตั้งมั่นทรงบรรลุธรรมใด เป็นที่ล้นกิเลส ปราศจากราคะ เป็นอมตธรรม ประณีต สิ่งไร ๆ ที่เสมอด้วยธรรมนั้นไม่มี แม้อันนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระธรรม. ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมี.

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรงสรรเสริญสมาธิ

อันใดว่าเป็นธรรมอันสะอาด ปราศผู้ทั้งหลายกล่าว
สมาธิอันใดว่าให้ผลโดยลำดับ สมาธิอื่นที่เสมอด้วย
สมาธิอันนั้นไม่มี แม้อันนี้ เป็นรัตนอันประณีต
ในพระธรรม. ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมี.

บุคคลเหล่าใด ๘ จำพวก ๔ คู่ อันสัตบุรุษทั้ง
หลายสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่านั้นเป็นสาวกของ
พระสุต ควรแก่ทักษิณาทาน ทานทั้งหลาย ที่เขา
ถวายในบุคคลเหล่านั้นย่อมมีผลมาก แม้อันนี้ เป็น
รัตนอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความ
สวัสดิจึงมี.

พระอริยบุคคลเหล่าใด ในศาสนาของพระพุทธ-
โคดม ประกอบดีแล้ว มีใจมั่นคง ปราศจากความ
อาลย พระอริยบุคคลเหล่านั้น ถึงพระอรหันต์ที่ควรถึง
ยังเข้าสู่พระนิพพาน ได้ความดับกิเลสเปล่า ๆ เสรย
ผลอยู่ แม้อันนี้ เป็นรัตนอันประณีตในพระสงฆ์
ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมี.

พระโสดาบันจำพวกใด ทำให้แจ้งอริยสัจ ที่
พระศาสดาผู้มีปัญญาลึกซึ้งทรงแสดงดีแล้ว ถึงแม้ว่า
พระโสดาบันจำพวกนั้น จะเป็นผู้ประมาทอย่างแรง
กล้า ท่านก็ไม่ถือเอาภพที่ ๘ แม้อันนี้ เป็นรัตนอัน
ประณีตในพระสงฆ์ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมี.

สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

อย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่ สังโยชน์ธรรมเหล่านั้นย่อมเป็น
อันพระโสดาบันละได้แล้ว พร้อมกับทัสสนสัมปทา
[คือโสดาปัตติมรรค] ที่เดียว อนึ่ง พระโสดาบัน
เป็นผู้พ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔ ไม่อาจที่จะทำภิกฐาน ๖
[คืออนันตริยธรรม ๕ กับการเข้ารีต] แม้อันนี้เป็น
รัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความ
สวัสดิ จงมี.

ถึงแม้ว่าพระโสดาบันนั้น ยังทำบาปกรรมทาง
กายวาจาหรือใจไปบ้าง [เพราะความประมาท] ท่าน
ไม่อาจจะปกปิดบาปกรรมนั้นได้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็ตรัสความที่พระโสดาบัน ผู้เห็นบทคือพระนิพพาน
แล้ว ไม่อาจปกปิดบาปกรรมนั้นไว้แล้ว แม้อันนี้ เป็น
รัตนะอัน ประณีตในพระสงฆ์ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความ
สวัสดิ จงมี.

พุ่มไม้งามในป่า ยอดมีดอกบานสะพรั่งในต้น
เดือนคิมหะ แห่งฤดูคิมหันต์ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ อันให้ถึงพระนิพพาน
เพื่อประโยชน์อย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย ก็อุปมาฉันนั้น
แม้อันนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. ด้วยคำ
สัตย์นี้ ขอความสวัสดิ จงมี.

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ทรงรู้ธรรมอันประเสริฐ
ประทานธรรมอันประเสริฐ ทรงนำมาซึ่งธรรมอัน

ประเสริฐ เป็นผู้ยอดเยี่ยม ได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ. แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ จงมี.

กรรมเก่าของพระอริยบุคคลเหล่าใดสิ้นแล้วกรรมสมภพใหม่ ย่อมไม่มี พระอริยบุคคลเหล่าใด มีจิตอันหน่ายแล้วในภพต่อไป พระอริยบุคคลเหล่านั้น มีพิษสิ้นไปแล้ว มีความพอใจอกไม่ได้อีกแล้ว เป็นผู้มีปัญญา ย่อมปรินิพพานดับสนิท เหมือนประทีปดวงนี้ ฉะนั้น. แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ จงมี.

ท้าวสักกเทวราชตรัสเสริมเป็นคาถาดังนี้

หมู่ภูตเหล่าใดอยู่ภาคพื้นดิน หรือเหล่าใดอยู่ภาคพื้นอากาศมาประชุมกันในที่นี้ พวกเรานอบน้อมพระตถาคตพุทธะ ผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ จงมี.

หมู่ภูตเหล่าใดอยู่ภาคพื้นดิน หรือเหล่าใดอยู่ภาคพื้นอากาศมาประชุมกัน แล้วในที่นี้พวกเรานอบน้อมพระตถาคตธรรม อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ จงมี.

หมู่ภูตเหล่าใด อยู่ภาคพื้นดิน หรือเหล่าใดอยู่ภาคพื้นอากาศ มาประชุมกันแล้วในที่นี้ พวกเรานอบน้อมพระตถาคตสงฆ์ อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ จงมี.

จบรัตนสูตร

พรรณนารัตนสูตร

ประโยชน์แห่งบทตั้ง

บัดนี้ ถึงลำดับการพรรณนาความแห่งรัตนสูตรที่ยกขึ้นตั้งในลำดับต่อจากมงคลสูตรนั้น โดยนัยเป็นต้นว่า ยานิช ภูตานิ. ข้าพเจ้าจักกล่าวประโยชน์แห่งการตั้งรัตนสูตรนั้น ไว้ในที่นี้ ต่อจากนั้น เมื่อแสดงการหยั่งลงสู่ความแห่งสูตรนี้ ทางนิทานวจนะอันบริสุทธิ์ดี เหมือนการลงสู่ในแม่น้ำและหนองเป็นต้น ทางทำน้ำที่หมดจดดี ประกาศนัยนี้ว่า สูตรนี้ผู้ใดกล่าวกล่าวเมื่อใด กล่าวที่ไหน กล่าวเพราะเหตุใด แล้วจึงทำการพรรณนาความแห่งรัตนสูตรนี้.

ในสองสูตรนั้น เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการรักษาตัวเอง และการกำจัดอาสวะทั้งหลายที่มีการทำไม่ดี และการไม่ทำดีเป็นปัจจัยด้วยมงคลสูตร ส่วนสูตรนี้ ให้สำเร็จการรักษาผู้อื่น และการกำจัดอาสวะทั้งหลายที่มีมนุษยเป็นต้นเป็นปัจจัย ฉะนั้น สูตรนี้จึงเป็นอันตั้งไว้ในลำดับต่อจากมงคลสูตรนั้นแล.

ประโยชน์แห่งการตั้งรัตนสูตรนั้นไว้ในที่นี้เท่านี้ก่อน

เรื่องกรุงเวสาลี

บัดนี้ ในชื่อว่า เยน วุคฺคํ ยทา ยติถ ยสุมา เจตํ นี้ ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ก็สูตรนี้ผู้ใดกล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวที่ไหน และกล่าวเพราะเหตุใด. ขอชี้แจงดังนี้ ความจริง สูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวตรัส พระสาวกเป็นต้นหากกล่าวไม่. ตรัสเมื่อใด. ตรัสเมื่อกรุงเวสาลีถูกอุปัทวะทั้งหลาย มีทุพภิกข-

กัยเป็นต้นเข้าขัดขวาง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันพวกเจ้าลิจฉวีทูลร้องขอนำเสด็จ
มาแต่กรุงราชคฤห์ เมื่อนั้น รัตนสูตรนั้น พระองค์ก็ตรัสเพื่อบำบัด อุปัทวะ
เหล่านั้น ในกรุงเวสาลี. การวิสันหาปัญหาเหล่านั้น โดยสังเขปมีเท่านี้. ส่วน
พิสดาร พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย พรรณนาไว้นับแต่เรื่องๆ กรุงเวสาลีเป็นต้น
ไป.

ดังได้สดับมา พระอัक्रमเหสีของพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระครรภ์
พระนางทรงทราบแล้วก็ได้กราบทูลพระราชโอรสให้ทรงทราบ. พระราชโอรสก็พระ
ราชทานเครื่องบริหารพระครรภ์. พระนางได้รับบริหารพระครรภ์มาเป็นอย่างดี
ก็เสด็จเข้าสู่เรือนประสูติ ในเวลาพระครรภ์แก่. เหล่าท่านผู้มีบุญย่อมออกจาก
ครรภ์ในเวลาใกล้รุ่ง. ก็ในบรรดาท่านผู้มีบุญเหล่านั้น พระอัक्रमเหสีพระองค์
นั้น ก็เป็นผู้มีบุญพระองค์หนึ่ง ด้วยเหตุนั้น เวลาใกล้รุ่ง พระนางก็ประสูติ
ขึ้นเนื้อเหมือนดอกกะขะบามีพื้นกลีบสีแดงดังครึ่ง ต่อจากนั้น พระเทวีพระองค์
อื่นๆ ก็ประสูติพระโอรสเหมือนรูปทอง. พระอัक्रमเหสีประสูติขึ้นเนื้อ ดังนั้น
พระนางทรงดำริว่า "เสียงติเตียนจะพึงเกิดแก่เรา ต่อเบื้องพระพักตร์ของ
พระราชโอรส" เพราะทรงกลัวการติเตียนนั้น จึงทรงสั่งให้ใส่ขึ้นเนื้อนั้นลงใน
ภาชนะใบหนึ่ง เอาภาชนะอีกใบหนึ่งครอบปิดไว้ ประทับตราพระราชลัญจกร
แล้ว ให้ออกไปตามกระแสแม่น้ำคงคา พอเจ้าหน้าที่ทั้งหลายทิ้งลงไป เทวดา
ทั้งหลายก็จัดการอารักขา ทั้งเอาขางมหาหิงคุ์จารึกแผ่นทองผูกติดไว้ที่ภาชนะ
นั้นว่า พระราชโอรสธิดาของพระอัक्रमเหสีแห่งพระเจ้ากรุงพาราณสี. ต่อขึ้น
ภาชนะนั้น มิได้ถูกภัยคือคลื่นรบกวน ก็ลอยไปตามกระแสแม่น้ำคงคา.

สมัยนั้น ดาบสรูปหนึ่งอาศัยครอบครัวของคนเลี้ยงโค อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ
คงคา. เข้าตรู ดาบสรูปนั้นก็ลงสู่น้ำคงคา แลเห็นภาชนะนั้นลอยมา ก็
ถือเอาด้วยบังสุกุลสัญญา ด้วยเข้าใจว่าเป็นของที่เขาทิ้งแล้ว. ต่อขึ้น ก็แล

เห็นแผ่นจารึกอักษรและตราพระราชลัญจกร ก็แก้ออกเห็นจีนเนื้อนั้น ครั้น
เห็นแล้ว ดาบสรูปนั้นก็คิดว่า เห็นทีจะเป็นสัตว์เกิดในครรภ์ ดังนั้น จึงไม่
น่าหมิ่น ก็นำจีนเนื้อนั้น ไปยังอาศรม วางไว้ในที่สะอาด. ล่วงไปครึ่งเดือน
จีนเนื้อก็แยกเป็น ๒ ชิ้น ดาบสเห็นแล้ว ก็วางไว้อย่างดี. ต่อจากนั้น ล่วง
ไปอีกครึ่งเดือน จีนเนื้อแต่ละชิ้นก็เกิดปมขึ้นละ ๕ สาขา เพื่อเป็นมือ เท้า
และศีรษะ ดาบสก็บรรจงวางไว้เป็นอย่างดีอีก. ต่อนั้น อีกครึ่งเดือน จีนเนื้อ
ชิ้นหนึ่งก็เป็นทารก เสริมรูปทอง อีกชิ้นหนึ่งก็เป็นทารก ดาบสเกิดความ
รักดังบุตรในทารกทั้งสองนั้น. นานมาก็บังเกิดจากหัวนิ้วนมมือของดาบสนั้น
ตั้งแต่นั้นมา ดาบสได้น้ำนมและอาหารมาก็บริโภคอาหาร หยอคน้ำนมในปาก
ของทารกทั้งสอง. สิ่งใด ๆ เข้าไปในท้องของทารกนั้น สิ่งนั้น ๆ ทั้งหมด
ก็จะแลเห็นเหมือนเข้าไปในภษณะทำด้วยแก้วมณี. ทารกทั้งสอง ไม่มีผิวอย่าง
นี้. แต่อาจารย์พวกอื่น ๆ กล่าวว่า ผิวของทารกทั้งสองนั้น ใสถึงกันและกัน
เหมือนถูกร้อยด้วยวางไว้. ทารกเหล่านั้น จึงปรากฏชื่อว่า **ลิจนวิ** เพราะไม่
มีผิว หรือเพราะมีผิวใส ด้วยประการฉะนี้.

ดาบสเลี้ยงทารก พอตะวันตกดินก็เข้าบ้านแสวงหาอาหาร ตอนสาย ๆ ก็
กลับ. คนเลี้ยงโคทั้งหลาย รู้ถึงการชวนขายนั่นของดาบสนั้น ก็กล่าวว่า
ท่านเจ้าข้า การเลี้ยงทารกเป็นกังวลห่วงใยของเหล่านักบวช ขอท่านโปรดให้
ทารกแก่พวกเราเถิด พวกเราจะช่วยกันเลี้ยง ขอท่านโปรดทำกิจกรรมของ
ท่านเถิด. ดาบสก็ยอมรับ. วันรุ่งขึ้น พวกคนเลี้ยงโคก็ช่วยกันทำหนทางให้
เรียบแล้วโรยทราย ยกธง มีคนตริบรรเลงพากันมายังอาศรม. ดาบสกล่าวว่า
ทารกทั้งสองมีบุญมาก พวกท่านจงช่วยกันเลี้ยงให้เจริญวัย ด้วยความไม่ประ-
มาท ครั้นให้เจริญวัยแล้ว จงจัดการอาวาทวิวาหกันและกัน ให้พระราช

ทรงยินดีด้วยปัญจโครส จงเลือกหาภูมิประเทศช่วยกันสร้างพระนครขึ้น จง
อภิเษกพระกุมารเสีย ณ ที่นั้น แล้วมอบทารกให้. พวกคนเลี้ยงโครับคำแล้ว
ก็นำทารกไปเลี้ยงดู.

ทารกทั้งสอง เจริญเติบโตก็เล่นการเล่น ใช้มือบ้าง เท้าบ้าง ทูบ
ถีบพวกเด็กลูกของคนเลี้ยงโคอื่น ๆ ในที่ทะเลาะกัน เด็กลูกคนเลี้ยงโคเหล่านั้น
ก็ร้องไห้ ถูกมารดาบิดาถามว่าร้องไห้ทำไม ก็บอกว่า เจ้าเด็กไม่มีพ่อแม่ที่
ดาบสเลี้ยงเหล่านั้น ช่มเหงเรา. แต่นั่น มารดาบิดาของเด็กเหล่านั้น ก็กล่าวว่า
ทารกสองคนนี้ชอบข่มเหงให้เด็กอื่น ๆ. เดือดร้อน จะไม่สงเคราะห์มัน ละเว้น
มันเสีย. เขาว่าตั้งแต่นั้นมา ประเทศที่นั้น จึงถูกเรียกว่า วัชชี ขนาด ๓๐๐
โยชน์. ครั้งนั้น พวกคนเลี้ยงโคทำพระราชายินดีแล้ว เลือกเอาประเทศที่นั้น
สร้างพระนครลงในประเทศนั้น แล้วอภิเษกพระกุมาร ซึ่งพระชนม์ได้ ๑๖
พรรษา ตั้งเป็นพระราชา ได้ทำการวิวาหมงคลกับทาริกาของพระองค์ ได้วาง
กติกากฎเกณฑ์ไว้ว่า จะไม่นำทารกมาจากภายนอก และไม่ให้นำทารกจากที่นี้
แก่ใคร ๆ โดยการอยู่ร่วมกันครั้งแรกของพระกุมารคู่นั้น ก็เกิดทารกคู่
หนึ่ง เป็นธิดา ๑ โอรส ๑ โดยอาการอย่างนี้ ก็เกิดเป็นคู่ ๆ ถึง ๑๖ ครั้ง.
แต่นั้น เมื่อทารกเหล่านั้นเจริญวัยโดยลำดับ นครนั้นก็ไม่มีพ่อบรรจุอาราม
อุทยาน สถานที่อยู่ บริวารและสมบัติ จึงล้อมรอบด้วยประการ ๓ ชั้น ระหว่าง
กาลุต หนึ่ง ๆ เพราะนครนั้น ถูกขยายกว้างออกบ่อย ๆ จึงเกิดนามว่าเวสาลีนี้แล.

นี้เรื่องกรุงเวสาลี

การนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า

ก็กรุงเวสาลีนี้ ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอุบัติก็มั่นคงไพบูลย์
ด้วยว่า ในกรุงเวสาลีนี้นั้นมีเจ้าอยู่ถึง ๗,๗๐๗ พระองค์. พระบุพราชนาบดี
และกัณหาการิกเป็นต้นก็เหมือนกัน เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สมัยนั้นแล กรุงเวสาลีมั่นคงเจริญ มีคนมาก

มีคนเคลื่อนกล่น มีอาหารหาได้ง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗

หลัง มีเรือนยอด ๗,๗๐๗ หลัง มีอาราม ๗,๗๐๗

อาราม มีสระโบกขรณี ๗,๗๐๗ สระ.

สมัยต่อมา กรุงเวสาลีนั้นเกิดทุพภิกขภัย ฝนแล้งข้าวกล้าตายหนึ่ง. คนยากจนจนตายก่อน เขาถึงคนเหล่านั้นไปนอกนคร. พวกอมนุษย์ได้กลืนคนตายก็พากันเข้าพระนคร. แต่นั้น ผู้คนก็ตายเพิ่มมากขึ้น. เพราะความปฏิกลันนั้น อหิวาตกโรคก็เกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย. ชาวกรุงเวสาลีถูกภัย ๓ อย่าง คือ ทุพภิกขภัย อมนุษย์ภัย และโรคภัยเบียดเบียน ก็เข้าไปเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า ขอเดชะ เกิดภัย ๓ อย่างในพระนครนี้แล้ว พระเจ้าข้า แต่ก่อนนี้ นับได้ ๗ ชั่วราชสกุล ไม่เคยเกิดภัยเช่นนี้เลย ขรอยพระองค์ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม บัดนี้ ภัยนั้นจึงเกิดขึ้น. พระราชาทรงประชุมเจ้าลิจฉวีทุกพระองค์ในที่วาระชาตรัสว่า ขอได้โปรดพิจารณาทบทวนข้อที่เราไม่ตั้งอยู่ในธรรมเกิด เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น พิจารณาทบทวนถึงประเพณีทุกอย่าง ก็ไม่ทรงเห็นข้อบกพร่องไร ๆ แต่นั้น ก็ไม่เห็นโทษขององค์พระราชา จึงพากันคิดว่า ภัยนี้ของเรา จะระงับไปได้อย่างไร. ในที่ประชุมนั้น เจ้าลิจฉวีบางพวก อ้างถึงศาสดาทั้ง ๖ ว่า พอสาศดาเหล่านั้นย่างเท้าลงเท่านั้น ภัยก็จะระงับไป บางพวกตรัสว่า ได้ยินว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติแล้วในโลก, พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ปวงสัตว์ ทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก พอพระองค์ย่างพระบาทลงเท่านั้น ภัยทุกอย่าง ก็จะระงับไป ด้วยเหตุนั้น เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จึงดีพระทัยตรัสว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บัดนี้ ประทับอยู่ที่ไหนเล่า พวกเราส่งคนไปเชิญ

จะไม่เสด็จมานะลิ. เจ้าลิฉณวิอีกพวกหนึ่งตรัสว่า ธรรมดาพระพุทเจ้า ทรงเอ็นดูสัตว์ เหตุไร จะไม่เสด็จมาเล่า. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บัดนี้ประทับอยู่กรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารทรงอุปฐากอยู่ เกรงท้าวเธอจะไม่ให้เสด็จมา. ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเราจะทูลพระเจ้าพิมพิสารให้ทรงเข้าพระทัยแล้ว นำพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา แล้วทรงมอบเครื่องบรรณาการเป็นอันมากส่งเจ้าลิฉณวิสองพระองค์ พร้อมด้วยกองกำลังขนาดใหญ่ไปยังราชสำนักพระเจ้าพิมพิสาร โดยสั่งว่า ขอท่านทูลพระเจ้าพิมพิสารให้เข้าพระทัยแล้ว นำพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา เจ้าลิฉณวิทั้งสองพระองค์เสด็จไปถวายเครื่องบรรณาการแด่พระเจ้าพิมพิสาร แล้วแจ้งให้ทรงทราบเรื่องราวแล้วทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดส่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมายังนครของข้าพระองค์ด้วยเถิด. พระราชาไม่ทรงรับรองตรัสว่า พวกท่านทรงรู้เอาเองเถิด. เจ้าลิฉณวิก็ทูลรับว่า ดิถี พระเจ้าข้า แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภัย ๓ อย่างเกิดขึ้นในนครของข้าพระองค์ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพึงเสด็จมาไซ้ร้ ความสวัสดีก็จะพึงมีแก่พวกข้าพระองค์ พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาว่าเมื่อตรัสรัตนสูตรในกรุงเวสาลีการอารักขาจักแผ่ไปแสนโกฏิจักรวาส จบสูตรสัตว์ ๘๔,๐๐๐ จักตรัสรู้ธรรม แล้วจึงทรงรับนิมนต์. ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงสดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว โปรดให้โฆษณาไปในพระนครว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์เสด็จไปกรุงเวสาลีแล้ว เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงรับ จะเสด็จไปกรุงเวสาลีหรือพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพร มหาบพิตร. ท้าวเธอทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้นโปรดทรงรอนกว่าจะจัดแจงหนทางถวายนะ พระเจ้าข้า.

ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสาร ทรงทำพื้นที่ ๕ โยชน์ ระหว่างกรุง-
ราชคฤห์และแม่น้ำคงคาให้ราบเรียบแล้ว ให้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง
เวลาที่จะเสด็จไป พระผู้มีพระภาคเจ้า อันภิกษุ ๕๐๐ รูป แวดล้อมแล้วเสด็จ
ไป พระราชาทรงเอาดอกไม้ ๕ สีโปรยหนทาง ๕ โยชน์เพียงหัวเข้า ให้ยกธง
ผ้า หมอน้ำและต้นกล้วยเป็นต้น ให้กั้นเสวตฉัตร ๒ ชั้นสำหรับพระผู้มีพระภาค-
เจ้า ฉัตรชั้นเดียวสำหรับพระภิกษุแต่ละรูป ทรงทำการบูชาด้วยดอกไม้และ
ของหอมเป็น นี้อพร้อมด้วยราชบริพารของพระองค์ ให้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ใน วิหารหลังหนึ่ง ๆ ถวายนมทาน ทรงนำเสด็จสู่ฝั่งแม่น้ำคงคา ๕
วัน . ณ ที่นี้ ทรงประทับเรือด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง แล้วทรงส่งสาสน์ไป
ถวายเจ้าลิจฉวีกรุงเวสาลีว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว ขอเจ้าลิจฉวีทุก
พระองค์ ตกแต่งหนทางถวายการรับเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด. เจ้าลิจฉวี
เหล่านั้น ตกลงกันว่า จะทำการบูชาเป็นสองเท่า ทำพื้นที่ ๑ โยชน์ระหว่าง
กรุงเวสาลี และแม่น้ำคงคาให้เรียบร้อย จัดเสวตฉัตร ๔ ชั้น สำหรับพระผู้
มีพระภาคเจ้า สำหรับพระภิกษุแต่ละรูป ๆ ละ ๒ ชั้น ทำการบูชา เสด็จมา
คอยอยู่.

ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสาร ทรงทำเรือนาน ๒ ลำแล้วสร้างมณฑป
ประดับด้วยพวงดอกไม้ ปลูกพุทธอาสน์ทำด้วยรัตนฉนวน ณ มณฑปนั้น.
ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์นั้น. แม้ภิกษุ ๕๐๐ รูปก็ลง
เรื่อนั่งกันตามสมควร พระราชาส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ลงน้ำประมาณ
แต่พระศอกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่กันริมฝั่งแม่น้ำ
คงคานี้แหละ จนกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จกลับมา แล้วก็เสด็จกลับ.
เทวดาเบื้องบนจนถึงอกนิษฐภพ ได้พากันทำการบูชา. นาคราชทั้งหลาย มี

กัมพลนาคและอัสสตรนาคเป็นต้น ซึ่งอาศัยอยู่ใต้แม่น้ำคงคา ก็พากันทำการบูชา. ด้วยการบูชาใหญ่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทางแม่น้ำคงคา สิ้นระยะทางไกลประมาณโยชน์หนึ่ง ก็เข้าเขตแดนของพวกเจ้าลิจฉวีกรุงเวสาลี.

ต่อนั้น พวกเจ้าลิจฉวีก็ทำการบูชาเป็น ๒ เท่าที่พระเจ้าพิมพิสารทรงทำการบูชา ออกไปปรับเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงในน้ำประมาณแค่พระศอ. ขณะนั่นเอง ครุ่นเอง มหาเมฆมียอดคลุมด้วยควมมีดมมีแสงฟ้าแลบเคลื่อนตัวไปส่งเสียงคำรามครืนครืนก็ดังขึ้นทั้งสี่ทิศ. ลำดับนั้น พอพระผู้มีพระภาคเจ้ายกพระบาทแรกวางลงริมฝั่งแม่น้ำคงคา ฝนโบกขรพรรษก็โปรยเม็ดลงมา ชนเหล่าใดต้องการจะเปียก ชนเหล่านั้น เท่านั้นยอมเปียก ผู้ไม่ต้องการเปียก ก็ไม่เปียก ในที่ทุกแห่ง น้ำยอมไหลไปเพียงแค่เข่า แค่ขา แค่สะเอว แค่ออกซอกศพทั้งปวงถูกน้ำพัดส่งลงสู่แม่น้ำคงคา พื้นดินก็สะอาดสะอาด.

พวกเจ้าลิจฉวีให้พระผู้มีพระเจ้าประทับอยู่ทุก ๆ หนึ่งโยชน์ในระหว่างทางถวามหาทาน ทรงทำการบูชาเป็นทวีคูณ ๓ วัน จึงนำเสด็จสู่กรุงเวสาลี. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงเวสาลี ท้าวสักกะจอมทวยเทพ อันหมู่เทพห้อมล้อมก็เสด็จมาถึง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับยืนใกล้ประตูพระนครทรงเรียกท่านพระอานนทีมาส่งว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงเรียนรัตนสูตรนี้ ถือเครื่องประกอบพิธีกรรม เทียวเดินไประหว่างปราการ ๓ ชั้นแห่งกรุงเวสาลีกับพวกเจ้าลิจฉวีราชกุมาร ทำพระปริตร แล้วได้ตรัสรัตนสูตร.

การวิชันปัญหาเหล่านั้นว่า ก็พระสูตรนี้ผู้ใดกล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวที่ใดและกล่าวเพราะเหตุใด ท่านโบราณจารย์ทั้งหลาย พรรณนาไว้พิสดารตั้งแต่เรื่องกรุงเวสาลีเป็นต้นไป ด้วยประการฉะนี้.

ดังนั้น ในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงเวสาลินั่นเอง รัตนสูตร
นี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสใกล้ ประตูกองเวสาลี เพื่อกำจัดอุปัทวะเหล่านั้นท่าน
พระอานนท์ก็เรียนเอา เมื่อจะกล่าวเพื่อเป็นปริตร [ป้องกันอุปัทวะ] จึง
เอาบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าตักน้ำมา เดินประพรมไปทั่วพระนคร. พอ
พระเถระกล่าวว่า **ยงฺกิญฺจิ** เท่านั้น พวกอมนุษย์ที่อาศัยกองขยะและที่ฝาเรือน
เป็นค้ำ ซึ่งยังไม่หนีไปในตอนแรก ก็พากันหนีไปทางประตูทั้ง ๔. ประตู
ทั้งหลาย ก็ไม่มีที่ว่าง อมนุษย์บางพวก เมื่อไม่ได้ที่ว่างที่ประตูทั้งหลาย ก็
หลยกำแพงเมืองหนีไป. พอพวกอมนุษย์พากันไปแล้ว ที่เนื้อตัวของพวก
มนุษย์ทั้งหลาย โรคก็สงบไป พวกมนุษย์ทั้งหลาย ก็พากันออกมาบูชาพระ
เถระ ด้วยดอกไม้ของหอมเป็นค้ำทุกอย่าง มหาชนเอาของหอมทุกอย่างฉาบทา
สังฆาคารที่ประชุม ท่ามกลางพระนคร ทำเพดานขจิตด้วยรัตนะ ประดับ
ด้วยเครื่องประดับทั้งปวง ปุพฺพทอาสน์ลง ณ ที่นั้นแล้วนำเสด็จพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้ามา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้าสู่สังฆาคาร ประทับนั่งเหนืออาสนะที่เขา
ปูไว้. ทั้งภิกษุสงฆ์ คณะเจ้า และมนุษย์ทั้งหลายก็นั่ง ณ อาสนะที่เหมาะสมที่
ควร. แม้ท้าวสักกะ จอมทวยเทพก็ประทับนั่งใกล้กับเทวบริษัท ในเทวโลก
ทั้งสอง ทั้งเทวดาอื่น ๆ ด้วย. แม้ท่านพระอานนทเถระ ก็เที่ยวเดินไปทั่วกรุง
เวสาลี ทำการรักษาแล้ว ก็มาพร้อมกับชาวกรุงเวสาลี นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง. ณ
ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสรัตนสูตรนี้นั่นแหละแก่ทุกคนแล.

ก็มาติกา หัวข้อใด ข้าพเจ้าตั้งไว้ว่า ข้าพเจ้าจักประกาศนัยนี้ว่า
รัตนสูตรนี้ผู้ใดกล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวที่ใด และกล่าวเพราะเหตุใด มาติกา
นั้น เป็นอันข้าพเจ้ากล่าวไว้พิสดารแล้วโดยประการทั้งปวง ด้วยถ้อยคำมีประ-
มาณเท่านี้.

พรรณนาคาถาว่า ยานีธ

บัดนี้ จะเริ่มพรรณนาความ เพราะข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ว่าจักพรรณนาความแห่งรัตนสูตรนั้น แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า พระผู้พระภาคเจ้าตรัส ๕ คาถา นี้ ที่เหลือท่านพระอนนทเถระกล่าวจะอย่างไรก็ตาม ประโยชน์อะไรของเราด้วยคาถาเล็กน้อย ที่ยังไม่ได้ตรวจตรา ข้าพเจ้าจักพรรณนาความแห่งรัตนสูตรนี้ แม้โดยประการทั้งปวง.

จะพรรณนาคาถาแรกว่า ยานีธ ภูตานิ เป็นต้น. ในคาถาแรกนั้น บทว่า ยานิ ได้แก่ เช่นใด ไม่ว่าจะมีศักดิ์น้อยหรือศักดิ์มาก. บทว่า อิธ แปลว่า ในประเทศนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงสถานที่ประชุมในขณะนั้น. ในบทว่า ภูตานิ ภูตศัพท์ ใช้หมายถึงสิ่งที่มีอยู่ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างว่า ภูตสุมี ปาจิตติย เป็นอาบัติปาจิตติย เพราะภูตคาม. ใช้หมายถึง จันทรปัญจก ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูตมิท ภิกขเว สมณุปัสสธ. คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย พวกเธอจงพิจารณาเห็นจันทรปัญจกนี้. ใช้หมายถึงรูป มีปฐวีธาตุเป็นต้น ๔ อย่าง ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า จตฺตาริ โข ภิกขุ มหาภูตา เหตุ คู่ก่อนภิกขุ มหาภูตรูป ๔ แลเป็นเหตุ. ใช้หมายถึงพระจีณาสพ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า โย จ กาลมโส ภูโต ก็พระจีณาสพใดแล กินกาลเวลา. ใช้หมายถึงสรรพสัตว์ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า สพฺเพว นิรุจิปิสุสนฺติ ภูตา โลเก สมุสฺสยํ สรรพสัตว์จักทอดทิ้งเรือนร่างไว้ในโลก. ใช้หมายถึงต้นไม้เป็นต้นได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูตคามปาทพฺพตฺย ในเพราะพรากภูตคาม. ใช้หมายถึงหมู่สัตว์ภายใต้เทพชั้นจาตุम्मหาราช ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูตฺ ภูตโต สยฺขานาติ จำได้ซึ่งหมู่สัตว์โดยเป็นหมู่สัตว์ก็จริง ถึงกระนั้น ภูตศัพท์ ฟังทราบที่ใช้ในอรรถว่า อมนุษย์ โดยไม่ต่างกัน.

บทว่า สมาคตานิ แปลว่า ประชุมแล้ว. บทว่า ภูมุนานิ ได้แก่ อันบังเกิดที่พื้นดิน. ศัพท์ว่า วา ใช้ในความว่า ไม่แน่นอน. ด้วย วา ศัพท์ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำวิภังค์อันหนึ่งว่า ยานิธ ภูมุนานิ วา ภูตานิ สมาคตานิ แล้วตรัสว่า ยานิ ว อนุตฺตลิกฺเข เพื่อทรงทำวิภังค์ที่สอง อีก. ความว่า หรือสัตว์เหล่าใด เป็นแล้วเกิดแล้วในอากาศสัตว์เหล่านั้นทั้งหมด มาประชุมแล้วในที่นี้. ก็ในข้อนี้สัตว์ทั้งหลายที่บังเกิดแล้ว เป็นแล้ว ตั้งแต่เพทุพขันธามา จนถึงชั้นอกนิยฺหะ พึงทราบว่าเป็นแล้ว [เกิดแล้ว] ในอากาศ เพราะเป็นสัตว์ที่บังเกิดในวิมานอันปรากฏในอากาศ. สัตว์ทั้งหลายภายใต้แต่นั้น ตั้งแต่ขุนเขาสีเนรุ จนถึงจำพวกที่สิงอยู่ในต้นไม้และเถาวัลย์เป็นต้น และจำพวกที่บังเกิดแล้วเป็นแล้วที่แผ่นดิน สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด พึงทราบว่าสัตว์เกิดที่พื้นดิน เพราะเป็นสัตว์ที่บังเกิด ณ พื้นดิน และ ณ ต้นไม้เถาวัลย์และภูเขาเป็นต้น ที่เกี่ยวเนื่องกับพื้นดิน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงกำหนดหมู่สัตว์อมนุษย์ทุกหมู่เหล่า ด้วยสองบทว่า ภูมุนานิ วา ยานิ ว อนุตฺตลิกฺเข ทรงกำกับ ด้วยอีกบทหนึ่ง จึงตรัสว่า สพฺเพว ภูตา สุมนา ภวนฺตุ. บทว่า สพฺเพ ได้แก่ ไม่เหลือเลย. ศัพท์ว่า เอว ลงในอรรถว่าอวธารณะ ห้ามความอื่น อธิบายว่า ไม่ละเว้น แม้แต่ผู้เดียว. บทว่า ภูตา ได้แก่ พวกอมนุษย์. บทว่า สุมนา ภวนฺตุ ได้แก่ จงเป็นผู้เกิดปิดโสมนัส. คำว่า อโถปิ เป็นนิบาตทั้งสอง คำ ลงในอรรถคือ การยึดพากย์ [ประโยชน์] เพื่อประกอบไว้ในกิจคือหน้าที่อื่น. บทว่า สกฺกจฺจ สฺสณฺตุ ภาสิตํ ได้แก่ ทำให้ประโยชน์ ทำไว้ในใจ รวบรวมโดยใจทั้งหมดแล้วจึงพึงเทศนาของเรา อันจะนำมาซึ่งทิพย์สมบัติและโลกุตตรสุข.

ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงระบุพวกภุคด้วยพระดำรัสที่ไม่
แน่นอนว่า ยานีธ ภูตานิ สภาคตานิ แล้วจึงทรงกำหนดเป็นสองส่วนอีก
ว่า ภูมมานิ วา ยาน ว อนุตฺตลิกฺเข ต่อจากนั้น ก็ตรัสรวมอีกว่า
สพฺเพว ภูตา ทรงประกอบสัตว์ไว้ในอาสยสมบัติ ด้วยพระดำรัสที่ว่า
สุมนา ภวนฺตุ ทรงประกอบสัตว์ในประโยชน์สมบัติด้วยพระดำรัสว่า สกฺกจฺจํ
สุณฺนฺตุ ภาสิตํ ทรงประกอบสัตว์ไว้ในสมบัติคือโยนิโสมนสิการ และใน
สมบัติ คือการโฆษณาจากผู้อื่น ก็เหมือนกัน ทรงประกอบสัตว์ไว้ในสมบัติ
คือการตั้งตนไว้ชอบและการเข้าหาสัตตบุรุษ และในสมบัติ คือเหตุแห่งสมาธิ
และปัญญา ก็เหมือนกัน จึงทรงจบพระคาถา.

พรรณนาคาถาว่า ตสุมา หิ

จะกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า ตสุมา หิ เป็นต้น . ในคานานัน บทว่า
ตสุมา เป็นคำกล่าวเหตุ. บทว่า ภูตา เป็นคำเรียกเชิญ. บทว่า นิสาเมถ
ได้แก่ จงฟัง. บทว่า สพฺเพ ได้แก่ ไม่เหลือเลย. ท่านอธิบายไว้อย่างไร.
ท่านอธิบายว่า เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลาย ละทิพยสถานและความพรุ้งพร้อม
แห่งเครื่องอุปโภคบริโภคในทิพยสถานนั้น มาประชุมในที่นี้ ก็เพื่อฟังธรรม
ไม่ใช่เพื่อดูการรำการฟ้อน เป็นต้น ฉะนั้นแล ขอท่านทั้งหลายที่เป็นภุคทั้งหมด
โปรดตั้งใจฟัง.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยพระดำรัสว่า สุมนา ภวนฺตุ สกฺกจฺจํ สุณฺน-
ตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่า ภุคเหล่านั้นมีใจดี และอยากฟัง โดย
เคารพจึงตรัสว่า เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลาย ประกอบด้วยความเป็นผู้มีใจดี
ด้วยอดตสัมมาปณิธิ โยนิโสมนสิการ และอาสยสุทธิ ด้วยความเป็นผู้อยาก
ฟังโดยเคารพ และด้วยปโยคสุทธิ โดยเป็นปทัฏฐานแห่งการเข้าหาสัตตบุรุษ
และการโฆษณาจากผู้อื่น ฉะนั้นแล ขอภุคทั้งหลายทั้งหมดโปรดตั้งใจฟังเถิด.

อีกอย่างหนึ่ง คำใด ตรัสว่า ภาสิต ทำยถาลาดัน ทรงอ้างคำนั้น
เป็นเหตุ จึงตรัสว่า เพราะเหตุที่ธรรมกายิตของเรา หาได้ยากยิ่ง เพราะ
ขณะที่เว้นจากขณะทั้งปวง หาได้ยาก และมีอนิสงสัมมาก เพราะปฏิบัติด้วย
พระคุณมีปัญญาคุณและกรุณาคุณเป็น ทั้งเราก็อประสงค์จะกล่าวภาสิตนั้น
จึงได้กล่าวว่า **สุณนุตฺ ภาสิตํ** ฉะนั้นแล ขอท่านภูตทั้งหลายทุกท่านโปรด
จงใจฟังเถิด. พระคำรัสนี้เป็นอันทรงอธิบายด้วยบทแห่งกาลานี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงยกเหตุนี้อย่างนี้ ทรงประกอบภูตทั้งหลายไว้ในการตั้งใจฟังกายิตของพระองค์ จึงทรงเริ่มตรัสกายิต ที่พึงตั้งใจฟังว่า **เมตฺตํ กโรธ มานุสฺสียา ปชาย.** กายิตนั้นมีความว่า ประชาชนชาวมนุษย์นี้ไฉนถูกอุปาทะทั้ง ๓ จัดขวางแล้วขอท่านทั้งหลายจงเข้าไปตั้งเมตตาความเป็นมิตร ความมีอัธยาศัย เอื้อประโยชน์แก่ประชาชนคนมนุษย์นั้นเกิด. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **มานุสสิกํ** คำนั้น ไม่ถูก เพราะภูตที่อยู่พื้นดินไม่เกิด อาจารย์พวกอื่นพรรณนาความเมื่อนั้นใด ความเมื่อนั้นก็ไม่ถูก. ส่วนในที่นี้มีอธิบายว่า เราไม่กล่าวด้วยกำลังความเป็นใหญ่ว่าเป็นพุทธะ. ก็แต่ว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกท่าน และแก่ประชาชนคนมนุษย์นี้ เราจะกล่าวสิ่งนั้น ว่า **เมตฺตํ กโรธ มานุสฺสียา ปชาย** ขอพวกท่านจงทำเมตตาแก่ประชาชนคนมนุษย์เกิด.

อนึ่งในข้อนี้ เมตตาพึงทราบว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้ทำเมตตา
โดยพระสูตรทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า

ราชฤทธิเหล่าใด ชนะแผ่นดิน ๗ ทวีป ท่อง
เทียวบุชายัญ อัสสเมระ ปริสเมระ สัมมาปาสะ
วาชเปยยะและนิรัคคพะ ราชฤทธิเหล่านั้น ไม่ได้สวดย

แม้แต่เสียวที่ ๑๖ แห่งเมตตาคิจิต ที่อบรมดีแล้ว. ถ้า
บุคคลมีจิตไม่คิดร้ายสัตว์ แม้แต่ตัวเดียว ประพฤติ
เมตตา ย่อมเป็นผู้ฉลาดด้วยจิตนั้น อริยชนมีใจเอ็นดู
สัตว์มีชีวิตทุกหมู่เหล่า เชื่อว่าประกอบบุญเป็นอันมาก.
ดังนี้.

และโดยอานิสงส์ ๑๑ ประการ.

เมตตา พึงทราบว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูล แม้แก่สัตว์ทั้งหลายที่เขาทำ
เมตตา โดยพระสูตรเป็นต้นอย่างนี้ว่า

เทวดานุกมฺปิโต โปโส สทา ภทฺธานิ ปสฺสตี
บุคคลอันเทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมเห็นความเจริญ
ทุกเมื่อ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงว่าเมตตามีประโยชน์เกื้อกูลแก่คน
แม้ทั้งสองฝ่ายอย่างนี้ จึงตรัสว่า เมตฺตํ กโรธ มานุสฺสียา ปชาย บัณฑิต
เมื่อจะทรงแสดงเมื่ออุปการะจึงตรัสว่า

ทิวา จ รตฺโต จ หรฺนตี เย พลี

ตสฺมา หิ เน รกฺขถ อปฺปมตฺตา.

เพราะฉะนั้นแล ขอท่านทั้งหลายเป็นผู้ไม่ประ-
มาท ช่วยปกป้องรักษาพวกคนที่นำพลีมาบูชา ทั้ง
กลางวันทั้งกลางคืนด้วยเถิด.

ภายในนั้น มีความว่า มนุษย์เหล่าใดสร้างเทวดาแม้ด้วยภาพเป็นและแกะด้วย
ไม้เป็นต้นแล้วเข้าไปยังรุกขเจดีย์เป็นต้น ทำพิธีกรรมเช่นสรงในเวลากลางวัน
และทำพิธีกรรมในเวลากลางคืน วันข้างแรมเป็นต้น อุทิศเทวดาทั้งหลาย หรือ

ถวายเป็นอาทิ ทำพิธีกรรมมุ่งถึงอาร์ก เทวดาจนถึงด้วยการมอบ
ปิตติทานให้ส่วนบุญแก่พรหมและเทวดาทั้งหลายและทำพิธีกรรมในเวลากลาง
คืน ด้วยการยกฉัตรตามประทีปประดับมาลัย และด้วยจัดให้มีการฟังธรรม
ตลอดคืนยังรุ่งเป็นต้น มนุษย์เหล่านั้น พวกท่านจะไม่ฟังอาร์กหาได้อย่างไร.
เพราะเหตุที่มนุษย์พวกใดทำพิธีกรรมอุทิศพวกท่านทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืนอย่าง
นี้ ฉะนั้น พวกท่านโปรดรักษามนุษย์พวกนั้นเถิด. อธิบายว่า ฉะนั้น พวก
ท่านจงคุ้มครองรักษามนุษย์พวกนั้น คือเป็นผู้ไม่ประมาท ทำความเป็นผู้
กตัญญูนั้น ไว้ในดวงใจ ระลึกถึงอยู่เป็นนิตย์ จงนำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล
แก่พวกเขาออกไป จงนำเข้าไปแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล.

พรรณนาเถาว่า ยงฺกิลฺลิจิ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงว่ามนุษย์มีอุปการะในเทวดาทั้ง
หลายอย่างนี้แล้ว จึงทรงเริ่มประกอบสังฆวณะ. โดยนัยว่า ยงฺกิลฺลิจิ วิตุตฺต
ดังนี้เป็นต้น เพื่อทรงระงับอุปัทวของมนุษย์เหล่านั้น และเพื่อการฟังธรรม
ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายด้วยการประกาศคุณของพระรัตนตรัยมีพระพุทธ-
เจ้าเป็นต้น . ในสังฆวณะนั้น บทว่า ยงฺกิลฺลิจิ ความว่า ท่านยึดถือไม่เหลือ
เลยโดยไม่กำหนดไว้ คือสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ควรทำการแลกเปลี่ยนได้ในดินนั้น ๆ.
บทว่า วิตุตฺต ได้แก่ทรัพย์. จริงอยู่ทรัพย์นั้น ชื่อว่า วิตุตตะ เพราะให้เกิด
ความปลื้มใจ. ทรงแสดงมนุษยโลกด้วยบทว่า อิธ วา. ทรงแสดงโลกที่เหนือ
นอกจากมนุษยโลกนั้น ด้วยบทว่า หุริ วา. ด้วยสองบทนั้น ฟังทราบว่าเป็น
ความถึงนาคและสุบรรณ เป็นต้น ที่เหลือ เว้นมนุษย์และเทวดาทั้งหลายเพราะ
เมื่อพร้อมที่จะถือเอาโลกทั้งปวง เว้นมนุษย์ทั้งหลาย ก็ได้ตรัสไว้ข้างหน้า
ว่า สตฺเตสุ วา.

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันใด สำหรับมนุษย์ ที่เป็นทรัพย์ใช้แลกเปลี่ยน และที่ใช้เป็นเครื่องประดับเครื่องบริโภคนและเครื่องอุปโภค มี ทอง เงิน แก้ว มุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ แก้วประพาฬ แก้วทับทิมและแก้วลายเป็นต้น และทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันใด สำหรับนาคและครุฑเป็นต้น ที่อุบัติในภพทั้งหลาย อันกว้างหลายร้อยโยชน์ในวิมานรัตนะ ณ ภาคพื้นดินที่ลาดด้วยทราย แก้วมุกดาและแก้วมณี ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันนั้น ก็เป็นอันแสดงแล้วด้วย บททั้งสองนี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สกฺเขสุ วา ได้แก่ เทวโลกที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร. เทวโลกเหล่านั้น ชื่อว่า สัตตะ สวรรค์ เพราะดำเนินไป คือถึงได้ ด้วยกรรมอันงาม. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สักกะ เพราะมีอารมณ์ดีเลิศ. บทว่า ยิ ได้แก่ ที่มีเจ้าของหรือไม่มีเจ้าของอันใด. บทว่า รตนํ ได้แก่ ชื่อว่า รัตนะ เพราะนำพาให้เกิด เพิ่มพูนความยินดี. คำว่า รัตนะ นี้ เป็นชื่อของทุกสิ่ง ที่ทำให้งดงาม มีค่ามาก ชั่งไม่ได้ เห็นยาก และเป็นของบริโภคนใช้สอยของ สัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

จิตฺตีกตํ มหคฺคฺคญฺจ อตุลํ ทูลลภทฺตฺสนํ

อนิมสฺสตุตฺตปริภคํ รตนํ เตน วุจฺจติ.

ของที่ทำให้เขาย่าเกรง มีค่ามาก ชั่งไม่ได้เห็น

ได้ยาก เป็นเครื่องใช้สอยของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม ด้วย

เหตุนี้ จึงเรียกว่า รัตนะ.

บทว่า ปณฺธิตํ ได้แก่สูงสุด ประเสริฐสุด ไม่น้อยเลย น่าเฝ้ามอง รัตนะใด ในสวรรค์ทั้งหลายดังนี้ แต่วิมานสุทธรมสภา ไพชยนต์ปราสาทที่เป็นรัตนะล้วนขนาดหลายร้อยโยชน์มีเจ้าของ และรัตนะใดที่เกี่ยวข้องอยู่ใน

วิมานอันว่างเปล่าในสวรรค์ทั้งหลาย ที่ทำอภัยทานนั้น ให้เต็มปรี เพราะไม่ใช่สมัยที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ไม่มีเจ้าของ ก็หรือว่ารัตนะแม่อื่นใด ที่อาศัยอยู่ในพื้นดิน มหาสมุทร และภูเขาหิมวันต์ เป็นต้น ไม่มีเจ้าของ รัตนะอื่นนั้น ก็เป็นอันทรงแสดงแล้วด้วยบทแห่งคานานี้ ด้วยประการฉะนี้.

ศัพทว่า น ในบทคาถาว่า น โน สม อตุลิตถาคเตน ลงในความปฏิเสธ. ศัพทว่า โน ลงในความห้ามความอื่น. บทว่า สม ได้แก่เทียบ. บทว่า อตุลิตถาคเตน แปลว่า มีอยู่. บทว่า ตถาคเตน ได้แก่ ด้วยพระพุทธเจ้า. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. อธิบายไว้ดังนี้ ทรัพย์เครื่องปลื้มใจและรัตนะ นั้นใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศไว้แล้ว บรรดาทรัพย์เครื่องปลื้มใจ และรัตนะนั้น รัตนะแม้แต่สักอย่างหนึ่ง ซึ่งเสมอด้วยพุทธรัตนะ ไม่มีเลย จริงอยู่ ทรัพย์เครื่องปลื้มใจแม่นั้นใด ชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่าทำให้เกิดความยำเกรง ทรัพย์เครื่องปลื้มใจนั้น คืออะไร คือจักรรัตนะและมณีรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วมหาชนจะไม่ทำความเคารพยำเกรงในที่อื่น ใคร ๆ ถือเอาดอกไม้และของหอมเป็นต้นแล้ว จะไม่ไปสถานของยักษ์หรือสถานของภูต ชนแม้ทุกคน จะทำความเคารพยำเกรง บูชา เฉพาะจักรรัตนะและมณีรัตนะเท่านั้น ปรารณาพรนั้นๆ และพรบางอย่างที่ปรารณาแล้วๆ ของเขาก็สำเร็จผลได้ รัตนะแม่นั้น เสมอด้วยพุทธรัตนะย่อมไม่มี.

ก็หาว่าทรัพย์เครื่องปลื้มใจชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า ทำให้เกิดความเคารพยำเกรง พระตถาคตเท่านั้น ก็ชื่อว่า รัตนะ. จริงอยู่เมื่อพระตถาคตเสด็จอุบัติแล้ว เทวดาแลมนุษย์ ผู้มีศักดิ์มาก ทุกหมู่เหล่า เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น ย่อมไม่ทำความเคารพยำเกรงในรัตนะอื่น ย่อมไม่บูชารัตนะไร ๆ อื่น. จริงอย่างนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม ก็บูชาพระ

ตลาคค ด้วยพวงรัตนขนาดเท่าภูเขาสิเนรุ. และเทวดาเหล่าอื่นและมนุษย์ทั้งหลายมีพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าโกศลและท่านอนาถบิณฑิกะ เป็นต้น กัญชาตามกำลัง. พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสละพระราชทรัพย์ ๘๖ โกฏิ ทรงสร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ หลังทั่วชมพูทวีป อุทิศถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เสร็จปรินิพพานแล้ว. ก็จะป่วยกล่าวไปใย สำหรับหมู่คนที่เคารพ ยำเกรงเหล่าอื่นเล่า. อนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ๆ อื่น แม้ปรินิพพานแล้ว การทำความเคารพยำเกรง อุทิศสถานทีประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่ประกาศ พระธรรมจักรและสถานที่ปรินิพพาน หรือเจดีย์ คือ รูปปฏิมา [พระพุทธรูป] ก็เป็นไปเหมือนของพระผู้มีพระภาคเจ้า. รัตนที่เสมอด้วยพระตลาคค แม้เพราะอรรถว่าทำให้เกิดความเคารพยำเกรง ย่อมไม่มีด้วยประการฉะนี้.

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ แม้นั้นใด ชื่อว่า รัตน เพราะอรรถว่ามีค่ามาก ก็เหมือนกัน ทรัพย์เครื่องปลื้มใจนั้น คืออะไร. คือ ผ้าแคว้นกาสิ เหมือนอย่างที่มีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้าแคว้นกาสิแม้เก่า ก็ยังมีสีสรร มีสัมผัสสบาย และมีค่ามาก. ทรัพย์เครื่องปลื้มใจแม้นั้น เสมอด้วยพุทธะรัตนะ ย่อมไม่มี. ก็หากว่าทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ชื่อว่า รัตน เพราะอรรถว่า มีค่ามาก. พระตลาคคเท่านั้น ชื่อว่า รัตนะ จริงอยู่ พระตลาคคทรงรับแม้บังสุกุลจีวรของชนเหล่าใด ทานนั้นของชนเหล่านั้น ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก ทั้งนี้ ก็เพราะพระตลาคคนั้นมีค่ามาก. ด้วยคำกล่าวถึงข้อที่พระตลาคคทรงมีค่ามากอย่างนี้ ฟังทราบบทแห่งพระสูตร ที่สาธกความไม่มีโทษในข้อนี้ดังนี้ว่า

ตลาคคณัณ รัจฉิร ภินทบาท เสนาสนะและ
คิลาณปัจฉัยเภสัชบริหารของตนเหล่าใด ทานนั้นของ
ชนเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เรากล่าว

ดังนี้ก็เพราะพระตถาคตนั้นมีค่ามาก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

เปรียบเหมือนผ้าแคว้นกาสินีนั้น มีค่ามาก แม้นั้นใด

เราก็กล่าวว่า บุคคลนี้มีอุปมาฉันนั้น.

รัตนะเสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่ามีค่ามาก ย่อมไม่มีด้วยประการ
ดังนี้.

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ แม้นั้นใด ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่า ชั่งไม่ได้
ก็เหมือนกัน. ทรัพย์เครื่องปลื้มใจนั้น คืออะไร คือ จักรรัตนะ ของพระเจ้า
จักรพรรดิมีคุมเป็นมณีอินทนิล มีชั่งเป็นรัตนะ ๗,๐๐๐ ชั่ง มีกงแก้วประพาฬ
มีที่ต่อเป็นทองสีแดง เกิดขึ้น ซึ่งชั่งกำเกลี้ยงวางบนชั่งทุกสิบชั่ง รับลมแล้วจะทำ
เสียงเป็นเหมือนเสียงดนตรีเครื่อง ๕ ที่ผู้ชำนาญบรรเลงแล้ว ทั้งสองข้างของ
คุมมีหน้าราชสีห์สองหน้า ข้างในล้อรถมีรู ไม่มีคนทำหรือคนให้ทำ มัน
ตั้งขึ้นแต่อดีต มีกรรมเป็นปัจจัย ซึ่งพระราชาทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐
ประการแล้ว วันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ทรงสนานพระเสียรแล้ว ทรงถืออุโบสถ
เสด็จขึ้นบนพระมหาปราสาท ทรงชำระศีล ประทับนั่ง แล้วจะทอดพระเนตร
เห็นจักรรัตนะปรากฏขึ้น เหมือนดวงจันทร์เพ็ญและดวงอาทิตย์ จะทรงได้ยิน
เสียงมาตั้งแต่ ๑๒ โยชน์ เห็นสีสรรมาแต่ ๓ โยชน์ ซึ่งมหาชนแลเห็นจะพา
กันแตกตื่นอย่างเหลือเกินว่า ขรอยดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ เกิด
ขึ้นแล้ว แล่นมาเหนือพระนคร ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ทางด้านทิศตะวันออก
ภายในพระราชนิเวศน์แล้วหยุดอยู่เหมือนเพลาคัก ในที่ที่มหาชนควรบูชาด้วย
ของหอมและดอกไม้เป็นต้น.

หัตถิรัตนะ ข้างแก้วก็เกิดขึ้นติดตามจักรรัตนะนั้นนั้นแล คือข้าง
เผือกปลอด เท้าแดง มีกำลัง ๘ ข้างสาร มีฤทธิ์ไปทางอากาศได้ มาจากข้าง

ตระกูลอุโบสถก็มี จากตระกูลข้างฉัททันต์ก็มี ถ้ามาจากตระกูลอุโบสถก็เป็นพี่ของช้างทั้งหมด ถ้ามาจากตระกูลฉัททันต์ ก็เป็นน้องของช้างทั้งหมด มีการศึกษาที่ศึกษาแล้ว ฝึกมาแล้ว ช้างนั้นพาบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์ ตระเวนทั่วชมพูทวีป ไปแล้วกลับมาเอง ก่อนอาหารเข้านั้นแล.

อัสสัรณะ ก็เกิดติดตามหัตถิรณะเมื่อนั้นนั้นแล คือม้าขาวปลอดเท้าแดง ศีรษะดังกา มีผมหงอกยาวมุงกระด้าย มาจากตระกูลพระยาม้าพลาหก. ในข้อนี้ คำที่เหลือก็เช่นเดียวกับหัตถิรณะนั้นแหละ.

มณิรณะ ก็เกิดติดตามอัสสัรณะเมื่อนั้น มณินั้นเป็นแก้วไพฑูรย์งามโดยธรรมชาติ แปลเคลือบ เจริญในอย่างดี โดยขาวก็เสมือนดุมแห่งจักรมาจากเวปุลลบรรพต มณินั้น ยามมืดแม้ที่ประกอบด้วยองค์ ๔ อยู่ถึงยอดธงของพระราชา ก็ส่องแสงสว่างไปดั่งโยชน์ ซึ่งโดยแสงสว่าง พวกมนุษย์สำคัญว่ากลางวัน ก็ประกอบการทำงาน มองเห็นโดยที่สุดแม้กระทั่งมดดำมดแดง.

อิติรณะ ก็เกิดติดตามมณิรณะเมื่อนั้นแล คือสตรีที่เป็นพระอัครมเหสีโดยปกติหรือมาจากอุตตรกุรุทวีป หรือจากราชตระกูลมัททราช เว้นจากโทษ ๖ มีสูงเกินไปเป็นต้น ถ่วงวรรณะของมนุษย์ แต่ไม่ถึงวรรณะทิพย์ ซึ่งสำหรับพระราชา ก็จะมีกายอุ่นเมื่อยามเย็น จะมีกายเย็นเมื่อยามร้อน มีสัมผัสเหมือนปุยพู่ที่ซี้แล้ว ๑ ครั้ง กลืนจันทน์จะโซยออกจากกาย กลืนอุบลจะโซยออกจากปาก และเป็นผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติเป็นอันมาก มีต้นก่อนเป็นต้น.

คหปตรณะ ก็เกิดติดตามอิติรณะเมื่อนั้นแล ก็คือเศรษฐี ผู้ทำการงานโดยปกติของพระราชา ซึ่งพอจักรรณะเกิดขึ้น ก็ปรากฏทิพยจักขุเห็นขุมทรัพย์ได้ประมาณโยชน์หนึ่งโดยรอบ ทั้งที่ไม่มีเจ้าของ ทั้งที่มีเจ้าของ ก็เข้าเฝ้าพระราชาทูลปรารภว่า ข้าแต่ท้าวราช ขอพระองค์โปรดทรงวาง

พระราชภาระกิจเกิด ข้าพระบาทจักทำกิจที่ควรทำเกี่ยวกับทรัพย์สินของพระองค์
เองพระเจ้าข้า.

ปริณายกรัตนะ ก็เกิดคิดตามคหปติรัตนะเมื่อนั้นแลโดยปกติ ก็คือ
พระเชษฐราชโอรสของพระราชา พอจักรรัตนะเกิดขึ้น ก็เป็นผู้ประกอบด้วย
ปัญญาความฉลาดอย่างเหลือเกิน สามารถกำหนดรู้จิตใจของบริษัทประมาณ
๒ โยชน์ ด้วยใจคนแล้ว ทำการนิคคะลงโทษและปักคหะขย่อง ปริณายก
นั้น ก็เข้าเฝ้าพระราชาทูลปรารภว่า ข้าแต่ท้าวราช ขอพระองค์โปรดทรงวาง
พระราชภาระเกิด ข้าพระบาทจักบริหารราชการแผ่นดินของพระองค์เองพระ-
เจ้าข้า. ก็หรือว่าทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจแม่นั้นใด เห็นปานเป็น ชื่อว่า รัตนะ
เพราะอรรถว่าชั่งไม่ได้ ทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจอันใด ไม่สามารถพินิจพิจารณา
ราคาว่า มีค่าร้อยละหนึ่ง พันหนึ่ง หรือโกฏิหนึ่ง ในทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจนั้น
แม้รัตนะสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเสมอด้วยพุทธรัตนะ ไม่มีเลย หากว่าทรัพย์สินเครื่อง
ปลื้มใจ ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าชั่งไม่ได้ พระตถาคตเท่านั้น ชื่อว่ารัตนะ.
จริงอยู่พระตถาคตใครๆ ก็ไม่สามารถพินิจพิจารณาโดยศีล โดยสมาธิหรือโดย
บรรดาปัญญาเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วกำหนดว่า ทรงมีพระคุณเท่านั้น ทรง
เสมอ หรือเทียบเคียงกับผู้นี้ รัตนะเสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่า
ชั่งไม่ได้ ไม่มีเลย ด้วยประการฉะนี้.

ทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจแม่นั้นใด ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่า เห็นได้
ยาก ก็เหมือนกัน. ทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจนี้ ก็คือความเป็นของปรากฏได้ยาก
ได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิ และรัตนะ ๘ ประการของพระเจ้าจักรพรรดินั้น
รัตนะเมื่อนั้น ที่เสมอด้วยพุทธรัตนะไม่มี. ก็หากว่าทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจ ชื่อว่า
รัตนะ เพราะอรรถว่า เห็นได้ยากไซ้ พระตถาคตเท่านั้น ชื่อว่า รัตนะ.
ความเป็นรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น จักเห็นได้ยากมาแต่ไหนเล่า.

จริงอยู่รัตนะเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นเป็นอันมาก ในกัปเดียวเท่านั้น แต่เพราะเหตุที่โลกต้องว่างเปล่าจากพระตถาคตนับเป็นอสงไขยกัป ฉะนั้น พระตถาคตเท่านั้นชื่อว่าเห็นได้ยาก เพราะเกิดขึ้นบางครั้งบางคราว. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในสมัยปรินิพพาน* ดังนี้ว่า

ดูก่อนอานนท์ เทวดาทั้งหลายกล่าวโทษว่า พวก

เราพากันมาแต่ไกล หมายถึงเฝ้าพระตถาคต เพราะ

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในโลก

ในกาลบางครั้งบางคราว วันนั้นแหละ ยามท้ายแห่ง

ราตรี พระตถาคตก็จักเสด็จปรินิพพาน แต่ภิกษุผู้มี

ศักดิ์มากรูปนี้ ยืนอยู่เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค

เจ้าเกิดขวางอยู่ พวกเราไม่ได้โอกาสจะเฝ้าพระตถาคต

รัตนะที่เสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าเห็นได้ยากย่อมไม่มีด้วยประการฉะนี้

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจเมื่อนั้นได้ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องบริโภคนิสัยของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม ก็เหมือนกัน. ทรัพย์เครื่องปลื้มใจนั้นคืออะไร คือรัตนะเป็นต้นของพระเจ้าจักรพรรดิ. จริงอยู่ รัตนะนั้นไม่ใช่บังเกิด เพื่อเป็นเครื่องบริโภคนิสัย แม้ด้วยความฝืน ของบุรุษต่ำทรามผู้มีตระกูลต่ำ เช่นคนจันทาล ช่างจักสาน พราน ช่างรถ และ คนเทษยะ เป็นต้น ซึ่งมีทรัพย์ตั้งแสนโกฏิก็ดี อยู่บนมหาปราสาท ๗ ชั้นก็ดี แต่เป็นเครื่องบริโภคนิสัยของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม เพราะบังเกิดเพื่อเป็นเครื่องบริโภคนิสัยของพระราชามหากษัตริย์ ผู้เป็นอุกโตสุชาติ บำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการบริบูรณ์ แม้รัตนะนั้น ที่เสมอกับพุทธรัตนะ ไม่มีเลย. ก็หากว่าทรัพย์เครื่อง

ปลื้มใจ ชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องบริโภคนของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม
ไซ้ พระตถาคตเท่านั้น ชื่อว่ารัตนะ. จริงอยู่ พระตถาคต มิใช่เป็นเครื่อง
บริโภคนแม้ด้วยความฝันของครูทั้ง ๖ มีบุรณกัสสปเป็นต้น ซึ่งสมมติกันว่าเป็น
สัตว์ต่ำทราม ผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย มีทิสสนะอันวิปริต และของสัตว์
เหล่าอื่นเห็นปานนั้น แต่เป็นเครื่องบริโภคนของเหล่าท่านผู้ถึงพร้อมด้วย
อุปนิสัยผู้สามารถบรรลุพระอรหัต เมื่อจบคาถาแม่ ๔ บท ผู้มีญาณทัสสนะ
ทำลายกิเลส มีท่านพระพาหิยทารุจีริยะเป็นต้น และของพระมหาสาวกทั้งหลาย
อื่นๆ ผู้เป็นบุตรของตระกูลใหญ่ จริงอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ไม่ต่ำทรามเหล่านั้น
เมื่อยังทลสนานุตตริยะ สวานานุตตริยะ และปาริจริยานุตตริยะเป็นต้น ให้สำเร็จ
ชื่อว่าบริโภคนใช้สอยพระตถาคต. รัตนะที่เสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถ
ว่าเป็นเครื่องบริโภคนของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทรามไม่มีเลย ด้วยประการฉะนี้.

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจเมื่อนั้นใด โดยไม่วิเศษชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถ
ว่า ให้เกิดความยินดี ทรัพย์เครื่องปลื้มใจนั้น คืออะไร คือจักรรัตนะของ
พระเจ้าจักรพรรดิ. จริงอยู่ พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงเห็นจักรรัตนะเมื่อนั้นแล้ว
ก็ทรงดีพระราชหฤทัย จักรรัตนะนั้น นำความยินดีมาให้แก่พระราชฯ แม้
ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงจับพระสุวรรณภิงคารด้วย
พระหัตถ์ซ้าย ทรงประพรมด้วยพระหัตถ์ขวา มีพระราชโองการว่า จักรรัตนะ
จงดำเนินไป จักรรัตนะ จงมีชัยชนะ. แต่นั้น จักรรัตนะก็เปล่งเสียงไพเราะ
ดังดนตรีเครื่อง ๕ เหาะไปทิศบูรพา. พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงยกจตุรงคเสนา
แผ่กว้างประมาณ ๑๒ โยชน์ติดตามไป ด้วยอานุภาพของจักรรัตนะ ไม่สูงนัก
ไม่ต่ำนัก ภาคนพื้นดินอย่างต่ำแค่นั้นไม่สูง อย่างสูงแค่นั้นไม่ต่ำ ทรงรับเครื่อง

บรรณาการจากมือของพวกที่ถือบรรณาการ มีดอกไม้ ผลไม้และหน่อไม้ใน
ต้นไม้เป็นต้นถวาย ฝ่ายพระราชาก็เคยเป็นปฏิปักษ์ ที่มาเฝ้าด้วยความเคารพ
นบนอบอย่างยิ่งว่า ขอเชิญเสด็จมาเถิด พระมหาราชเจ้า ก็ทรงอนุสาสน์สั่ง
สอนโดยนัยว่า ไม่ควรฆ่าสัตว์มีชีวิต ดังนี้เป็นต้น จึงเสด็จไป. ก็ในที่ใด
พระราชามีพระราชประสงค์จะเสวย หรือประสงค์จะบรรทมกลางวัน ในที่นั้น
จักรวรรณะก็จะลงจากอากาศแล้วหยุดอยู่เหมือนเพลาก็ก ณ พื้นดินที่ราบเรียบ
เหมาะแก่กิจทุกอย่าง มีกิจเกี่ยวกับน้ำเป็นต้น เมื่อพระราชาก็เกิดจิตคิดจะเสด็จ
ไปอีก จักรวรรณะก็จะกระทำให้เสียโดยนัยก่อนนั้นแล จึงเล่นไป. ฝ่ายบริษัท
[ขบวนทัพ] ขนาด ๒ โยชน์ ได้ยินเสียงนั้น ก็พากันเหาะไป. จักรวรรณะ
ลงสู่มหาสมุทรทิศบูรพาโดยลำดับ เมื่อจักรวรรณะนั้น ลงสมุทรรน้ำก็เหี่ยวไป
ประมาณโยชน์หนึ่ง หยุดนิ่งเหมือนทำความจงรักภักดี. มหาชนก็ถือวรรณะทั้ง
๗ ตามความต้องการ พระราชาทรงจับสุวรรณภิงคารอีก ทรงประพรมด้วย
น้ำว่า ราชกิจของเราดำเนินตั้งต้นแต่นี้ไป แล้วเสด็จกลับ. กองทัพอยู่ข้างหน้า
จักรวรรณะอยู่ข้างหลัง พระราชาอยู่กลาง. น้ำเข้าเต็มที่ตลอดสถานที่จักรวรรณะ
ถอนตัวไป. จักรวรรณะก็ไปในสมุทрд้านทิศทักษิณ ทิศปัจฉิม และทิศอุดร
โดยอุบายนี้แล.

จักรวรรณะตระเวนไปตลอด ทิศอย่างนี้แล้ว ก็ขึ้นสู่อากาศประมาณ
๓๐๐ โยชน์. พระราชาประทับยืนบนจักรวรรณะนั้น ทรงพิชิตชัยชนะด้วย
อานุภาพจักรวรรณะ ทรงตรวจดูจักรวาลหนึ่ง ซึ่งประดับ ด้วยทวีปใหญ่ ๔ ทวีป
และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีป เหมือนสวนบัวบุณฑริกที่บ้านเต็มที่แล้ว อย่างนี้
คือ บุปผาวิเทหทวีป ประดับด้วยทวีปน้อย ๕๐๐ ทวีป มีปริมาตร ๗,๐๐๐
โยชน์ อุตตรกुरुทวีปก็เหมือนกัน มีปริมาตร ๘,๐๐๐ โยชน์ อปรโคยาน-

ทวีป มีปริมาณพล ๙,๐๐๐ โยชน์เหมือนกัน และชมพูทวีป มีปริมาณพล ๑,๐๐๐ โยชน์. พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น กำลังทรงตรวจดูอย่างนี้ ก็ทรงเกิดความยินดีมีใช่น้อยเลย จักรรตนะนั้น ให้เกิดความยินดีแก่พระราชามัด้วยอาการอย่างนี้. จักรรตนะเมื่อนั้น ที่เสมอด้วยพุทธรัตนะ หามีไม่. ก็หากว่าชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าให้เกิดความยินดีไซ้ พระตถาคตเท่านั้น ชื่อว่า รัตนะ จักรรตนะอย่างเดียว จักทำอะไรได้.

จริงอยู่ ความยินดีในจักรวรรดิ ที่รัตนะแม้ทุกอย่างมีจักรรตนะเป็นต้นทำให้เกิด ก็ยังไม่นับไม่เท่าเสีย แม้ส่วนของความยินดี ที่เป็นทรัพย์อันใด พระตถาคตทรงทำให้เกิดความยินดีในปฐมฌาน ความยินดีในปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจฌาน ความยินดีในอากาสาณัญ- ายตนฌาน วิญญูญายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน และเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ความยินดีในโศดาปัตติมรรค ความยินดีในโศดาปัตตผล และสกทามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตมรรค และอรหัตผลแก่เทวดาและมนุษย์ นับจำนวนไม่ได้ ผู้รับสนองพระโอวาทของพระองค์. ยิ่งกว่า ประณีตกว่า ความยินดีเมื่อนั้น รัตนะเสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าให้เกิดความ ยินดี ไม่มีด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง ธรรมดาร์ตนะนี้มี ๒ อย่าง คือ สวิญญูณกรัตนะ และ อวิญญูณกรัตนะ. บรรดาร์ตนะทั้งสองนั้น อวิญญูณกรัตนะ ได้แก่ จักรรตนะ และมณีรัตนะ ก็หรือรัตนะแม่อื่นใด มีทองและเงินเป็นต้นที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยอนินทริย์, สวิญญูณกรัตนะ ได้แก่ รัตนะมีหัตถิรัตนะเป็นต้นมีปริณายกรัตนะเป็นที่สุด ก็หรือว่า รัตนะแม่อื่นใดเป็นปานั้น ที่เกี่ยวเนื่องด้วยอินทริย์. เมื่อเป็นดังนั้น ในรัตนะทั้งสองอย่าง สวิญญูณกรัตนะกล่าว

กันว่าเป็นเลิศ ในข้อนี้. เพราะเหตุไร. เพราะเหตุว่า รัตนะมีทอง เงิน แก้วมณี แก้วมุกดาเป็นต้น ถูกนำเข้าไปใช้เป็นเครื่องประดับของหัตถิรัตนะ เป็นต้น ที่เป็นสวัญญาณกรัตนะ.

แม้สวัญญาณกรัตนะ ก็มี ๒ อย่าง คือรัตนะที่เป็นสัตว์เดียรัจฉาน และรัตนะที่เป็นมนุษย์. บรรดาสวัญญาณกรัตนะ ๒ อย่างนั้น รัตนะที่เป็นมนุษย์กล่าวกันว่าเป็นเลิศ. เพราะเหตุไร. เพราะเหตุว่า รัตนะที่เป็นสัตว์เดียรัจฉาน ย่อมเป็นพาหนะของรัตนะที่เป็นมนุษย์. แม่มนุสสรัตนะก็มี ๒ อย่าง คืออิตถิรัตนะ และปฐิสรัตนะ. บรรดามนุสสรัตนะทั้งสองนั้น ปฐิสรัตนะกล่าวกันว่าเป็นเลิศ. เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า อิตถิรัตนะต้องเป็นบริวาริกาของปฐิสรัตนะ. แม้ปฐิสรัตนะก็มี ๒ คือ. อนคาริรัตนะ และอนคาริรัตนะ บรรดาปฐิสรัตนะทั้ง ๒ นั้น . อนคาริรัตนะ กล่าวกันว่าเป็นเลิศ. เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ในอนคาริรัตนะ แม้พระเจ้าจักรพรรดิเป็นเลิศ ก็ยังไหว้อนคาริรัตนะ. ผู้ก่อปรด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ บำรุงนั่งใกล้ ประสพสมบัติที่เป็นทิพย์และมนุษย์ บรรลุนิพพานสมบัติในที่สุด

เมื่อเป็นดังนั้น แม้อนคาริรัตนะ ก็มี ๒ อย่าง คือ อริยรัตนะ และปุลฺลชนรัตนะ.

แม้อริยรัตนะ ก็มี ๒ อย่าง คือเสขรัตนะ และอเสขรัตนะ

เมื่อเสขรัตนะ ก็มี ๒ อย่าง คือ สุขขวิปัสสกรัตนะ และสมาธานิกรัตนะ.

แม้สมาธานิกรัตนะ ก็มี ๒ อย่าง คือที่บรรลุสาวกบารมี และไม่บรรลุ.

บรรดาสมณานิกรัตนะทั้งสองนั้น สมณานิกรัตนะที่บรรลุตสาวกบารมี
กล่าวกันว่าเป็นเลิศ เพราะเหตุไร. เพราะเหตุว่า มีคุณมาก. ปัจเจกพุทธ-
รัตนะ กล่าวกันว่าเป็นเลิศ แม้ท้าวสาวกปารมีปิตตรัตนะ. เพราะเหตุไร.
เพราะเหตุว่า มีคุณมาก. พระสาวกหลายร้อย แม้เช่นท่านพระสารีบุตร ท่าน
พระโมคคัลลานะ ก็ไม่ถึงแม้ส่วนร้อยแห่งคุณทั้งหลายของพระปัจเจกพุทธเจ้า
องค์เดียว.

สัมมาสัมพุทธรัตนะ กล่าวกันว่าเป็นเลิศ แม้ท้าวปัจเจกพุทธะรัตนะ
เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า มีคุณมาก. ก็หากว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
นั่งขัดสมาธิเบียดกัน ท้าวทั้งชมพูทวีป ก็ไม่เท่า ไม่เท่าเสี้ยว ไม่เท่าส่วนเสี้ยว
แห่งพระคุณทั้งหลายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว. สมจริงดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่
เท่าหรือ ฯลฯ พระตถาคตกล่าวกันว่า เป็นเลิศแห่งสัตว์เหล่านั้น
เป็นต้น. รัตนะที่เสมอด้วยพระตถาคต ไม่มีเลย โดยปริยายบางอย่าง ด้วย
ประการฉะนี้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า น โน สมํ อตฺถิ
ตถาคตเนน รัตนะที่เสมอด้วยตถาคตไม่มีเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสความที่พระพุทธรัตนะ อันรัตนะอื่น ๆ
เปรียบไม่ได้ดังนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อระงับอุปัทวะที่เกิดแก่สัตว์เหล่านั้น ไม่
ทรงอาศัยชาติ ไม่ทรงอาศัยโคตร ไม่ทรงอาศัยความเป็นกุลบุตร ไม่ทรง
อาศัยความเป็นผู้มีวรรณะงามเป็นต้น หากแต่ทรงอาศัยความที่พระพุทธรัตนะ
ไม่มีอะไรเทียบเทียมได้ด้วยคุณทั้งหลาย มีศีลขันธและสมาธิขันธเป็นต้น ใน
โลกที่มีโอเวจีเป็นต้น มีภวัคคพรหมเป็นที่สุด จึงทรงประกอบสัจจวจนะว่า

อิทมปิ พุทุเช รัตนํ ปณิตํ เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ แมอันนี้ก็
เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมี ดังนี้
สัจจวณะนั้น มีความดังนี้ว่า ความที่พระพุทธเจ้าไม่มีใครเทียบได้
โดยพระคุณทั้งหลายนั้น ๆ กับทรัพย์เครื่องปลื้มใจหรือรัตนะทุกอย่างที่มีใน
โลกนี้หรือโลกอื่น หรือในสวรรค์ทั้งหลายแมอันนี้ ชื่อว่าเป็นรัตนะอันประณีต
ในพระพุทธเจ้า ก็หากว่า ข้อนี้เป็นสัจจะไซ้ร้ เมื่อเป็นดังนั้น ด้วยสัจจะนี้
ขอความสวัสดิจึงมี ขอความที่สิ่งดีงามทั้งหลายมีอยู่ ความไม่มีโรค ความ
ปราศจากอุปัทวะ จะมีแก่สัตว์เหล่านี้. ถิ่นข้อนี้ ฟังทราบความว่า รัตนะ
ประณีต ได้แก่ ความเป็นรัตนะประณีต คือภาวะที่พระพุทธเจ้าเป็นรัตนะ
ประณีต เหมือนความที่ว่า เพราะเป็นตน หรือเพราะเนื่องอยู่กับตน นี้
ประโยชน์เป็นดังนี้ว่า จกฺขุ โข อานนฺท สุญฺญํ อตฺตเตน วา อตฺตนิเยน
วา คุณอนานนํ จกฺขุแลว้างเปล่าจากตน หรือจากสิ่งทีเนื่องอยู่กับตน.
จริงอยู่ นอกจากนี้ จกฺขุก็เป็นอันปฏิเสธไม่ได้ว่าตน หรือสิ่งทีเนื่องอยู่กับตน
ฉะนั้น . แท้จริง โดยประการนอกจากนี้ พระพุทธเจ้าย่อมไม่สำเร็จเป็นรัตนะ
ด้วยว่ารัตนะไม่มีอยู่ในสิ่งใด สิ่งนั้นก็ย่อมไม่สำเร็จเป็นรัตนะ. แต่ว่ารัตนะที่
เกี่ยวพันโดยวิธีใด ๆ ก็ตาม ที่นับว่าเป็นประโยชน์ มีผู้คนทำความเคารพ
ยำเกรงเป็นต้น มีอยู่ในสิ่งใด เพราะเหตุที่สิ่งนั้น ท่านมุ่งหมายเอาความเป็น
รัตนะ จึงบัญญัติว่ารัตนะ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงสำเร็จว่ารัตนะ เพราะรัตนะ
นั้นมีอยู่. อีกนัยหนึ่ง บทว่า อิทมปิ พุทุเช รัตนํ ปณิตํ ฟังทราบความ
อย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นรัตนะ โดยประการแม่นี้. พอพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสพระคาถา ความสวัสดิก็เกิดแก่ราชสกุล ภัยก็ระงับไป พวกอมนุษย์ใน
แสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระคาถานี้แล.

พรรณนาเถาว่า ขยี้ วิจารณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสัจจวาทอย่างนี้แล้ว บัดนี้จึงทรงเริ่ม
ตรัสว่า ขยี้ วิจารณ์ เป็นต้น. ในค่านั้น เพราะเหตุที่กิเลสทั้งหลายมีรากะ
เป็นคนหมดสิ้นไป เพราะทำให้แจ้งพระนิพพาน หรือเพราะเหตุที่พระนิพพาน
นั้น พอกิเลสเหล่านั้นสิ้นไป โดยดับไม่เกิด และเพราะเหตุที่พระนิพพานนั้น
ไม่ประกอบด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น โดยความประจวบ และโดยอารมณ์หรือ
เพราะเหตุที่เมื่อบุคคลทำให้แจ้งพระนิพพานนั้นแล้ว กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็น
ต้น ก็คลายออกไปสิ้นเชิงปราศจากไป ถูกกำจัดไป ฉะนั้นพระนิพพาน ท่าน
จึงเรียกว่า ขยี้ ว่า วิจารณ์ แต่เพราะเหตุที่พระนิพพานนั้น ความเกิดไม่
ปรากฏ ความเสื่อมไม่ปรากฏ ความที่จิตแปรปรวนไม่มี ฉะนั้น พระนิพ-
พานนั้น ท่านจึงทำว่าไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย เรียกว่า อมตะ แต่ [ในที่นี้]
ท่านเรียกว่า ประณีต เพราะอรรถว่า สูงสุด และเพราะอรรถว่า ไม่อ้อม.
บทว่า ยทฺชณฺดา ได้แก่ บรรลุ พบ ได้กระทำให้แจ้งด้วยกำลังญาณ
ของตน ซึ่งพระนิพพานนั้น. บทว่า สกฺขมฺนิ ได้แก่ ชื่อว่า ศากยะเพราะ
ทรงเป็นโอรสของสกุลศากยะ ชื่อว่า มฺนิ เพราะประกอบด้วย โมนะยธรรม
มฺนีกือศากยะ ชื่อว่า พระศากยมฺนิ. บทว่า สฺมาหิโต ได้แก่ ผู้มีจิตตั้ง
มั่นแล้วด้วยสมาธิเป็นอริยมรรค. บทว่า น เตน ฐมฺเมน สมฺคฺติ
กิลฺยจิ ความว่า ธรรมชาติใด ๆ ที่เสมอด้วยธรรมที่พระศากยมฺนิทรงบรรลุ
แล้ว มีนามว่า ขยี้ เป็นต้นนั้น ไม่มี. เพราะฉะนั้น แม้ในพระสูตรอื่นพระผู้
มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้เป็นต้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายไม่ว่าเป็น
สังขตะหรืออสังขตะ เพียงใด วิจารณ์ ท่านกล่าวว่าเป็นยอดของธรรม
เหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสความที่นิพพานธรรมอันธรรมอื่น ๆ เทียบไม่ได้แบบนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อระงับอุปัทวเหตุที่เกิดแก่สัตว์เหล่านั้น ทรงอาศัยความที่รตนะ คือนิพพานธรรม ไม่มีธรรมอื่นจะเหมือน ด้วยคุณทั้งหลาย คือความเป็นธรรมเป็นที่สิ้นกิเลส ดำรงกิเลส เป็นอมตธรรมและธรรมอันประณีต จึงทรงประกอบสังฆวจนะว่า **อิทมปิ ฐมฺเม รตนํ ปณฺธิ อเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ** แม้อันนี้ก็เป็นรตนะอันประณีตในพระธรรม ด้วยสังฆวจนะนี้ ขอความสวัสดิ์ จงมี. ความของสังฆวจนะนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วในคาถาดังนั้นแล. พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระคาถาเมื่อนี้แล.

พรรณนาคาถาว่า ยมพุทธเสฏฺโฐ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสสังฆวจนะ ด้วยคุณแห่งนิพพานธรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัสด้วยพระคุณแห่งมรรคธรรมว่า **ยมพุทธเสฏฺโฐ** เป็นต้น. ในคำนั้น ชื่อว่า **พุทธะ** โดยนัยเป็นต้นว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย. ชื่อว่า **เสฏฐะ** เพราะเป็นผู้สูงสุด และควรสรรเสริญ, ชื่อว่า **พุทธเสฏฐะ** เพราะเป็นผู้ตรัสรู้ เป็นผู้สูงสุดและควรสรรเสริญ. อีกนัยหนึ่งชื่อว่า **พุทธเสฏฐะ** เพราะเป็นผู้ประเสริฐสุด ในพระพุทธรูปทั้งหลาย ที่เรียกว่าอนุพุทธะปัจเจกพุทธะและสุดพุทธะ. พระพุทธรูปผู้ประเสริฐสุดพระองค์นั้น ทรงชม สรรเสริญ ประกาศสมาธิธรรมใดไว้ในบาลีนั้น ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า มรรคมงคล ๘ ประเสริฐสุดแห่งมรรคทั้งหลาย เกษมเพื่อบรรลุพระนิพพาน และว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ ที่มีเหตุมีเครื่องประกอบแก่ท่านทั้งหลาย. มทว่า **สุจิ** ได้แก่ ผ่องแผ้วสิ้นเชิง เพราะทำการตัดมลทินคือกิเลสได้เด็ดขาด. บทว่า **สมาธิมานนฺตริกญฺมมาหุ**

ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวถึงสมาธิอันใดว่า อนันตริกสมาธิ สมาธิเกิดในลำดับ เพราะอำนวยการผลแน่นอนในลำดับการดำเนินการปฏิบัติของตน. อันตรายใด ๆ ที่ห้ามกันความเกิดผลแห่งอนันตริกสมาธินั้น เมื่อสมาธิอันเป็นตัวมรรคเกิดขึ้นแล้ว หามีไม่. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ก็บุคคลนี้ พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดา-
ปัตติผล และพึงเป็นเวลาที่กำปใหม่ กัมป์ก็จะยังไม่พึง
ใหม่ตราบเท่าที่บุคคลนี้ ยังไม่ทำให้แจ้งโสดาปัตติผล
บุคคลผู้เรียกว่า จูติกำปปี ผู้ตั้งอยู่ตลอดกำป บุคคลผู้มี
มรรคพร้อมทั้งหมด ก็เป็นจูติกำปปี ผู้ตั้งอยู่ตลอด
กำป.

บทว่า สมาธินา เตน สโม น วิชฺชติ ความว่า รูปาวจรสมาธิ หรือรูปาวจรสมาธิใด ๆ ที่เสมอด้วยอนันตริกสมาธิอันสะอาด ที่พระพุทธะผู้ ประเสริฐสุดสรรเสริญแล้วนั้น ไม่มีเลย. เพราะเหตุไร เพื่อสัตว์แม้เกิดใน พรหมโลกนั้น ๆ เพราะอบรมสมาธิเหล่านั้นแล้ว ก็ยังมีการเกิดในอบายมีนรก เป็นต้นอีกได้ และเพราะพระอริยบุคคลตัดการเกิดทุกอย่างได้เด็ดขาด เพราะ อบรมสมาธิที่เป็นตัวพระอรหันต์แล้ว. เพราะฉะนั้น แม้ในสูตรอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตะ
[อันปัจจัยปรุงแต่ง] มีประมาณเท่าใด ฯลฯ อริยมรรค
มีองค์ ๘ กล่าวกันว่าเป็นเลิศว่าสังคตธรรมเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสความที่อนันตริกสมาธิ อันสมาธิอื่น ๆ เทียบไม่ได้ขณะนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยความที่รตนะคือมรรคธรรม อันรตนะอื่นไม่เทียบได้ โดยนัยก่อนนั้นแล จึงทรงประกอบสัจจวณะว่า **อทมปิ ฐมเม** ฯลฯ **สวตฺถิ โหตุ** แม้อันนี้ก็เป็นรตนะอันประณีตในพระธรรม ฯลฯ ขอ

ความสวัสดิจึงมี. ความของสัจจนะนั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวมาก่อนแล้ว
นั้นแล. พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล พวกกันยอมรับพุทธอาชญาแห่ง
พระศาสดานี้แล.

พรรณนาควา ยะ ปุคฺคลา

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสัจจนะ แม้ด้วยคุณแห่งมรรคธรรม
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัสแต่ด้วยสังฆคุณว่า ยะ ปุคฺคลา เป็นต้น.
ในคำนัน ศัพท์ว่า ยะ เป็นนิเทศไม่แน่นอน. บทว่า ปุคฺคลา ได้แก่
สัตว์ทั้งหลาย. ศัพท์ว่า อญฺฐ เป็นการกำหนดจำนวนสัตว์เหล่านั้น จริงอยู่
สัตว์เหล่านั้น มี ๘ คือ ผู้ปฏิบัติ [มรรค] ๘ ผู้ตั้งอยู่ในผล ๔. บทว่า สติ
ปสฺสฺสา ได้แก่อันัตตบุรุษ คือพระพุทเจ้า พระปัจเจกพุทเจ้า และพระ-
สาวก และเทวดาและมนุษย์เหล่าอื่น สรรเสริญแล้ว. เพราะเหตุไร. เพราะ
ประกอบด้วยคุณ มีศีลที่เกิดร่วมกันเป็นต้น. ความจริง คุณทั้งหลายของ
สัตบุรุษเหล่านั้น มีศีลสมาธิเป็นต้นเกิดร่วมกัน เหมือนสีและกลิ่นเป็นต้นที่
เกิดร่วมกันของดอกจำปาและดอกพิกุลเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ บุคคลเหล่านั้น
จึงเป็นที่รัก ที่ต้องใจ ที่น่าสรรเสริญ ของสัตบุรุษทั้งหลาย เหมือนดอกไม้
ทั้งหลาย ที่พร้อมด้วยสีและกลิ่นเป็นต้น เป็นที่รักที่ต้องใจน่าสรรเสริญของ
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ยะ
ปุคฺคลา อญฺฐ สติ ปสฺสฺสา.

อีกนัยหนึ่ง ศัพท์ว่า ยะ เป็นนิเทศไม่แน่นอน. บทว่า ปุคฺคลา
ได้แก่สัตว์ทั้งหลาย. ศัพท์ว่า อญฺฐสติ เป็นการกำหนดจำนวนสัตว์เหล่านั้น.
จริงอยู่ สัตว์เหล่านั้น ได้แก่พระโสดาบัน ๓ พวก คือ เอกพิณี ไกลังไกละ
และสัตตตักขัตตุปรมะ พระสกทาคามี ๓ พวก ผู้บรรลุผลในกามภพ รูปภพ

และอรุणพ. พระโศดาบันและพระสกทาคามีเหล่านั้นทั้งหมดมี ๒๔ พวกโดย
ปฏิปทา ๔. พระอนาคามีในเทพชั้นอวิหามี ๕ พวกคือ อันตราปรินิพพายี อุป-
หัจจปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี อุทชังโสโตกนิภู-
คามิ. พระอนาคามีในเทพชั้นอดัมปา สุทัสสา สุทัสสี ก็มีชั้นละ ๕ พวกเหมือนกัน.
ส่วนในเทพชั้นอกนิษฐ์มี ๔ พวกเว้นอุทชังโสโต รวมพระอนาคามี ๒๔ พวก.
พระอรหันต์มี ๒ พวกคือ สุกขวิปัสสกะและสมถยานิก. พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ใน
มรรคมี ๔ พวก รวมเป็นพระอริยบุคคล ๕๔ พวก. พระอริยบุคคลเหล่านั้น
ทั้งหมดคุณด้วย ๒ พวกคือ ฝ่ายสัทธาธุระและฝ่ายปัญญาธุระรวมเป็น ๑๐๘ พวก.
คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

บทว่า จตุตถาริ เอตานิ ยุกานิ โหนติ ความว่า บุคคลที่ทรง
ยกอุเทศไว้โดยพิสดารว่าพระอริยบุคคลเหล่านั้น ทั้งหมดมี ๘ พวกก็ดี ๑๐๘ พวก
ก็ดี ว่าโดยสังเขป พระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตตมรรค พระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล
รวมเป็น ๑ คู่. อย่างนี้จนถึงพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรค พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัต-
ผล รวมเป็น ๑ คู่ รวมทั้งหมดเป็น ๔ คู่. ศัพท์ว่า เต ในบทว่า เต ทุกฺขิ-
ณียยา เป็นศัพท์นิเทศอธิบายกำหนดแน่นอน ซึ่งบทอุเทศ ที่ยกตั้งไว้ไม่แน่นอน.
บุคคลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้พิสดารว่ามี ๘ พวกหรือ ๑๐๘ พวก
สังเขปว่ามี ๔ คู่ แม้ทั้งหมด ย่อมควรทักขณานัน จึ่งชื่อว่า ทักขิณียะ.
ไทยธรรมที่บุคคลเชื่อกรรมและผลแห่งกรรมไม่คำนึงถึงว่า ภิกษุรูปนี้จักทำกิจ
กรรมเป็นหมอยาหรือกิจกรรมรับใช้อันนี้แก่เรา ดังนี้เป็นต้นแล้วถวาย ชื่อว่า
ทักขณา. บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น สละบุคคลเหล่านี้ผู้เป็นเช่นนั้น
ชื่อว่า ย่อมควรแก้ทักขณานัน ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เต
ทุกฺขิณียยา.

บทว่า สุตตสฺส สวากา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า สุตต
เพราะทรงประกอบด้วยการเสด็จไปงดงาม เพราะเสด็จไปสู่สถานที่อันงาม
เพราะเสด็จไปด้วยดี และเพราะตรัสดี. เป็นสาวกของพระสุติ พระองค์นั้น.
ท่านเหล่านั้น ทั้งหมดชื่อว่า สาวกเพราะฟังพระคำรัส. คนอื่น ๆ ถึงฟังก็จริง
ถึงเช่นนั้น เขาฟังแล้วก็ไม่ทำกิจที่ควรทำ. ส่วนท่านที่เป็นสาวกเหล่านั้น ฟัง
แล้ว ทำกิจที่ควรทำคือ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บรรลุมรรคผล เพราะ
ฉะนั้น ท่านเหล่านี้ จึงตรัสเรียกว่า สาวก.

บทว่า เอเตสุ ทินฺหานิ มหปุผลานิ ความว่า ท่านทั้งหลายแม้
เล็กน้อย ที่ถวายในสาวกของพระตถาคตเหล่านั้น ชื่อว่ามีผลมาก เพราะเป็น
ท่านที่เข้าถึงความเป็นทักษิณาวริสุทธีฝ่ายปฏิภาณ เพราะฉะนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงตรัสไว้แม้ในสูตรอื่นว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ คือคณะมีประมาณเพียง

ใด คือสงฆ์สาวกของพระตถาคต กล่าวกันว่าเป็นเลิศ

ของสงฆ์คณะเหล่านั้น คือสงฆ์ ๔ คู่ ๘ บุคคล นี้

สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ เป็นวิบาก

อันเลิศ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของสังฆรัตนะโดยพระผู้ตั้งอยู่ใน
มรรค พระผู้ตั้งอยู่ในผลทั้งหมดอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั้นแล
จึงทรงประกอบสังฆจวนะว่า อิทมปิ สงฺฆे รตนํ ปณฺตํ แม้อันนี้ก็เป็น
รัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ความของสังฆจวนะนั้น ก็พึงทราบตามนัยที่กล่าว
มาก่อนนั้นแล. พวกภิกษุในแสนโกฏิก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่ง
พระศาสดาเมื่อนั้นแล.

๑. ปสาทสูตร อัง. จตุกนิบาต.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสั่งจวนจะด้วยคุณของสังฆรัตนะ โดย
พระผู้ตั้งอยู่ในมรรคและพระผู้ตั้งอยู่ในผล อย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงเริ่มตรัสด้วย
คุณของพระจีณาสวบุคคลทั้งหลาย ผู้เสวยสุขในผลสมาบัติบางเหล่าเท่านั้น ว่า
เย สุปปยุตฺตา เป็นต้น. ในคำนั้น คำว่า เย เป็นคำอุเทศที่ไม่แน่นอน.
บทว่า สุปปยุตฺตา แปลว่า ประกอบดีแล้ว อธิบายว่า ละอเนสนา การ
แสวงหาที่ไม่สมควรหลายอย่างเสีย แล้วอาศัยการเลี้ยงชีวิตที่บริสุทธิ์ เริ่มประ-
กอบตนไว้ในวิปัสสนา. อีกนัยหนึ่ง บทว่า สุปปยุตฺตา ได้แก่ประกอบด้วย
กายประโยคและวจีประโยคอันหมดจดดี. ทรงแสดงศีลชั้นรัชของพระจีณาสว-
บุคคลเหล่านั้น ด้วยบทว่า สุปปยุตฺตา นั้น. บทว่า มนสา ทพฺพเห
น ได้แก่ ด้วยใจที่หนักแน่น. อธิบายว่า ด้วยใจอันประกอบด้วยสมาธิที่มั่นคง.
ทรงแสดงสมาธิชั้นรัชของพระจีณาสวบุคคลเหล่านั้นด้วยบทว่า มนสา ทพฺพเห
นนั้น. บทว่า นิฤกคามิโน ได้แก่ เป็นผู้ไม่อาลัย ในกายและชีวิต มีความ
พยายามออกจากกิเลสทั้งปวง อันผู้มีปัญญาเป็นธุระกระทำแล้วด้วยความเพียร.
ทรงแสดงปัญญาชั้นรัชที่ประกอบด้วยความเพียร ของพระจีณาสวบุคคลเหล่านั้น
ด้วยบทว่า นิฤกคามิโน นั้น.

บทว่า โคตมสาสนมฺหิ ได้แก่ ในศาสนาของพระตถาคตผู้มีพระ-
นามว่าโคตมโดยพระโคตรนั้นแล. ด้วยบทว่า โคตมสาสนมฺหิ นั้น ทรง
แสดงว่า พวกคนนอกศาสนานี้ ผู้ทำตบะเพื่อเทพเจ้า แม้มีประการต่างๆ ก็
ไม่มีความพยายามออกจากกิเลสทั้งหลาย เพราะไม่มีคุณมีความประกอบอย่างดี
เป็นต้น คำว่า เต เป็นคำอธิบายอุเทศที่ตั้งไว้ก่อน. ในคำว่า ปตฺติปยุตฺตา
นี้ คุณควรบรรลु เหตุนี้จึงชื่อว่า ปตฺติ คุณที่ควรบรรลु ซึ่งบุคคลบรรลु
แล้วจะเป็นผู้เกษมปลอดจากโยคะสิ้นเชิง ซึ่งว่า ปตฺตพฺพทา. คำนี้เป็นชื่อของ

พระอรหันตผล. ผู้บรรลุลุคควรรรลุนั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า **ปตฺติปตฺตา**.
บทว่า **อมตํ** ได้แก่ พระนิพพาน. บทว่า **วิคฺยห** ได้แก่ เข้าถึงโดยอารมณ์
บทว่า **ลทฺธา** แปลว่า ได้แล้ว. บทว่า **มฺรฺธา** ได้แก่ โดยไม่มีคำคือ ไม่ทำ
คำแม้เพียงกาคณิกหนึ่ง. บทว่า **นิพฺพุตฺติ** ได้แก่ ผลสมบัติ ที่ระงับความ
กระวนกระวายด้วยอำนาจกิเลสเสียแล้ว. บทว่า **ภฺยุชฺฆมานา** ได้แก่ เสวย
อยู่. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายว่า ชนเหล่าใด ในศาสนาของพระ
โคตมนี้ ชื่อว่าประกอบดีแล้ว เพราะถึงพร้อมด้วยศีล ชื่อว่า มีใจหนักแน่น
เพราะถึงพร้อมด้วยสมาธิ ชื่อว่า ไร้ความอาลัยเพราะถึงพร้อมด้วยปัญญา ชนเหล่า
นั้น ก็เข้าถึงอมตะด้วยสัมมาปฏิบัติเป็นผู้ได้เปล่า ๆ เสวยความดับซึ่งเข้าใจได้
ว่าผลสมบัติ ชื่อว่า เป็นผู้บรรลุลุคที่ควรบรรล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสคุณของสังฆรัตนะ โดยพระจินาสว-
บุคคฺล ผู้เสวยผลสมบัติอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นแล จึงทรง
ประกอบสัจจวณะ ว่า **อิทฺมปิ สจฺเจม รตฺนํ ปณฺธิตํ** แม้อันนี้ ก็เป็น
รัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ความแห่งสัจจวณะนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าว
ก่อนแล้ว พวกภิกษุในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่ง
พระคาถาเมื่อนี้แล.

พรรณนาคาถาว่า ยถินุทฺธิโล

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสสัจจวณะมีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้ง โดย
จินาสวบุคคฺล อย่างนี้แล้ว ทรงเริ่มตรัส โดยคุณของพระโสดาบันเท่านั้นว่า
ยถินุทฺธิโล เป็นต้น. ในคำนั้น บทว่า **ยถา** เป็นคำอุปมา. คำว่า
อินุทฺธิโล นี้ เป็นชื่อของเสาไม้แก่นที่เขาดอกจมดิน ๘ ศอก หรือ ๑๐ ศอก
ภายในธรณีประตุ เพื่อป้องกันประตุพระนคร. บทว่า **ปจฺวี** แปลว่า แผ่นดิน

บทว่า ลีโธ ได้แก่ เข้าไปอาศัยอยู่ข้างใน. บทว่า ลียา แปลว่า ฟังเป็น.

บทว่า จตุพฺภี เวเตหิ แปลว่า อันลมที่พัดมาแค่ ๔ ทิศ. บทว่า อสม-
ปิคมปิโย ได้แก่ไม่อาจให้ไหว หรือยับยั้งยื้อได้. บทว่า ตถูปมฺ แปลว่า
เหมือนคนนั้น. บทว่า สปุริสํ ได้แก่ บุรุษสูงสุด บทว่า วทามิ แปลว่า
กล่าว บทว่า โย อริยสัจจานิ เชอเวจฺจ ปสฺสตี แปลว่า ผู้ใดยังเห็น
อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา. ในข้อนี้ อริยสัจทั้งหลาย ฟังทราบตามนัยที่กล่าว
ไว้แล้วในกุมารปัญหา และคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล.

ส่วนความสังเขปในข้อนี้ มีดังนี้ เหมือนอย่างว่าเสาเขื่อน จมติดดิน
เพราะมีรากลึก ลมพัดมา ๔ ทิศ ก็ฟังให้ไหวไม่ได้ ฉนฺได สัตบุรุษใดยัง
เห็นอริยสัจ เรากล่าวสัตบุรุษแบบนี้ อุปมาฉันนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุไร
เพราะเหตุว่า สัตบุรุษแบบนี้ เป็นผู้อันลมคือวาทะของเดียรฉัตรทั้งปวงทำให้
ไหวไม่ได้ คือใครๆ ก็ไม่อาจให้ไหวหรือเขยื้อนจากทสสนะนั้นได้ เหมือน
เสาเขื่อนอันลมพัดมา ๔ ทิศ ทำให้ไหวไม่ได้ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น พระผู้
มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้แม้ในสูตรอื่นๆ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เสาลึกหรือเสาเขื่อนลง

รากลึก ฝังอย่างดี ไม่หวั่น ไม่ไหว แม้หากว่าลมฝน
แรงกล้าพัดมาด้านทิศบูรพา, ก็ไม่พริ้วหวั่นไม่พริ้วไหว
ไม่พริ้วยับเขยื้อน แม้หากว่าลมฝนแรงกล้าพัดมาด้าน
ทิศปัจฉิม, ทิศทักษิณ, ทิศอุดร ก็ไม่พริ้วหวั่นไม่พริ้ว
ไหว ไม่พริ้วยับเขยื้อน เพราะเหตุไร เพราะลงราก
ลึก เพราะเสาเขื่อนเขาฝังไว้ดีแล้ว ฉนฺได ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง

ย่อมรู้ความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิบัติ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่ตรวจดู
หน้าของสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า ท่านเมื่อรู้ ก็รู้
เมื่อเห็นก็เห็นอย่างนี้แน่นอน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะอริยสัจ ๔ สมณะหรือ
พราหมณ์ผู้นั้น เห็นอย่างดีแล้ว ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสคุณของสังฆรัตนะโดยอำนาจพระโศดา-
บัน ที่ประจักษ์แก่คนเป็นอันมากเท่านั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้น
นั้นแล จึงทรงประกอบสัจจจนะว่า อิทมปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺธิตํ แม้นั้น
ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์. ความของสัจจจนะนั้น ฟังทราบตามนัย
ที่กล่าวมาก่อนแล้วนั้นแล. พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับ
พุทธอาชญาแห่งพระคาถาเมื่อนี้แล.

พรรณนาคาถาว่า เย อริยสจฺจานิ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสัจจจนะ อันมีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้ง
ด้วยคุณของพระโศดาบัน โดยไม่แปลกกันอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัส
ว่า เย อริยสจฺจานิ เป็นต้น ด้วยคุณของพระโศดาบันสัตตักขัตตูปรมะ
น้อยน้อยของพระโศดาบันทั้งหมด บรรดาพระโศดาบัน ๓ ประเภท คือ
เอกพิชี โกลังโกละ สัตตักขัตตูปรมะ เหมือนที่ตรัสไว้ว่า

บุคคลบางคนในพระศาสนาย่อมขอว่าโศดาบัน
เพราะสันสังโยชน์ ๓ โศดาบันนั้น บังเกิดภพเดียว
เท่านั้น ก็ทำที่สุดทุกข์ นี้ชื่อ เอกพิชี. โศดาบันท่องเที่ยว
อยู่ ๒ หรือ ๓ ตระกูล ก็เหมือนกัน ย่อมทำที่

สุดทุกขได้ นี่ชื่อ โกลังโกละ โสดาบันยังเวียนว่าย

ตายเกิดอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ๗ ครั้ง ก็เหมือนกัน

ย่อมทำที่สุดทุกขได้ นี่ชื่อ สัตตักขัตตูปมะ.

ในคํานั้น คำว่า เย อริยสัจจานิ นี้ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

บทว่า วิภาวนนฺติ ได้แก่ กำจัดความมืดคือกิเลส อันปกปิดสัจจะแล้ว ทำให้
แจ่มแจ้งปรากฏแก่ตน ด้วยแสงสว่างแห่งปัญญา. บทว่า คมฺภีรฺปนฺนํ
ได้แก่ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระปัญญา มีกำลัง ซึ่งใคร ๆ ไม่ได้ด้วย
ญาณของโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก ด้วยพระปัญญาที่หาประมาณมิได้ ท่าน
อธิบายว่า ผู้เป็นสัพพัญญู.

บทว่า สุตฺเตตานิ ได้แก่ ทรงแสดงด้วยดี ด้วยนัยนั้น ๆ มีสมาสันย
อัปพาสันย สากัลยันย เวกัลยันยเป็นต้น. บทว่า กิณฺญาปี เต โหนฺติ
ภุสฺสํปมตฺตา ความว่า บุคคลทั้งหลาย ผู้อบรมอริยสังแล้วเหล่านั้น อาศัย
ฐานะแห่งความประมาท มีความเป็นเทวราชและความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
เป็นต้น เป็นผู้ประมาทอย่างร้ายแรง ก็จริง ถึงเช่นนั้น นามรูปใดพึงตั้งอยู่
เพราะวิญญานที่โสคาปิตติมรรคญาณปรุงแต่งดับไป แล้วเกิดในสังสารวัฏที่มี
เบื้องต้นเบื้องปลายตามไปไม่รู้แล้ว ถึง ๗ ภพ ก็ไม่ถือเอาภพที่ ๘ เพราะ
นามรูปนั้นดับไป เพราะตั้งอยู่ไม่ได้ แต่ในภพที่ ๗ นั้นเอง ก็จักเริ่มวิปัสสนา
แล้วบรรลุพระอรหัต.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของสังฆรัตนะ โดยพระโสดาบัน
สัตตักขัตตูปมะอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั้นแล จึงทรงประกอบ
สังฆวจนะว่า อิทฺมปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺธิตํ แม้อันนี้ก็ป็นรัตนอันประณีต
ในพระสงฆ์ ความของสังฆวจนะนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.

พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระศาสดานี้
แล.

พรรณนาเถาว่า สหาวิสุต

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสั่งจางณะ มีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้ง ด้วย
คุณคือการไม่ถือเอาภพที่ ๘ ของพระโศดาบันสดักขัตตูประมาธนี้แล้ว บัดนี้
จึงเริ่มตรัสว่า สหาวิสุต เป็นต้น ด้วยคุณของพระโศดาบันสดักขัตตูประ
มานั้นแล แม้จะยังถือภพ ๗ ภพ ซึ่งแปลกจากบุคคลอื่น ๆ ที่ยังละการถือภพ
ไม่ได้. ในคำนั้น บทว่า สหา แปลว่า พร้อมกับ. บทว่า วิสุต
ได้แก่ ของบรรดาพระโศดาบันที่ตรัสว่า พระโศดาบันเหล่านั้น ไม่ถือเอา
ภพที่ ๘ ภพใดภพหนึ่ง. บทว่า ทสฺสนสฺมปทาย ได้แก่ ด้วยความ
ถึงพร้อมแห่งโศดาปัตติมรรค. จริงอยู่ โศดาปัตติมรรคเห็นพระนิพพานแล้ว
ท่านจึงเรียกว่า ทสฺสนะ เพราะเห็นพระนิพพานก่อนธรรมทั้งปวง ด้วยความ
ถึงพร้อมแห่งกิจที่ควรทำ. ความปรากฏแห่งโศดาปัตติมรรคนั้นอยู่ในตน ชื่อ
ว่า ทสฺสนสฺมปทา. พร้อมด้วยทสฺสนสฺมปทานั้นแล. ศัพท์ว่า สุ ในคำ
ว่า ตยสุสุ ฐมฺมา ขหิตา วนฺติ นี้เป็นนิบาต ลงในอรรถสักว่าทำบท
ให้เต็ม เหมือนในประโยคเป็นคันทว่า อิํ สุ เม สาริปุตฺต มหาวิภู-
โฆชนสฺมี โหติ คุณก่อนสาริปุตรนี้แล เป็นการฉันอาหารแบบมหาวิภูของ
เราละ ในข้อนี้มีความอย่างนี้ว่า เพราะเหตุว่า ธรรมดา [สังโยชน์เบื้องต่ำ ๑]
ย่อมเป็นอันพระโศดาบัน ละได้แล้ว เป็นอันสละแล้ว พร้อมด้วยทสฺสนสฺมปทา
ของพระโศดาบันนั้น.

บัดนี้ เพื่อทรงแสดงธรรมที่พระโศดาบันละได้แล้ว จึงตรัสว่า สกฺกา-
ยทิฏฺฐิ วิจิจฺฉิตฺตญฺจ สิลพฺพตํ วาปี ยทฺตุลลิตํ กิลฺลิตํ ในธรรม ๓ อย่างนั้น

เมื่อกายยังมีอยู่ ทิฏฐิมิวัตถุ ๒๐ ในกาย ที่เรียกว่า อุปาทานจันท์ ๕ ที่มีอยู่
ชื่อว่า สักกายทิฏฐิ หรือว่าเมื่อกายยังมีอยู่ ทิฏฐิความเห็นในกายนั้น แม้
เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า สักกายทิฏฐิ อธิบายว่า ทิฏฐิที่มีอยู่ในกาย ตามที่กล่าว
มาแล้ว. หรือทิฏฐิความเห็นในกายที่มีอยู่นั้นแล แม้เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า
สักกายทิฏฐิ อธิบายว่า ทิฏฐิในกายตามที่กล่าวมาแล้ว อันมีอยู่ ซึ่งเป็นไป
อย่างนี้ว่า อัคคา กล่าวคือรูปเป็นต้น. ทิฏฐิทั้งปวง ย่อมเป็นอันพระโศคา
บันลະแล้วทั้งนั้น เพราะละสักกายทิฏฐินั้นได้แล้ว ด้วยว่า สักกายทิฏฐินั้น
เป็นมูลรากของธรรมคือกิเลสเหล่านั้น ปัญญาท่านเรียกว่า จิกิจิตะเพราะระงับ
พยาธิต่อกิเลสทั้งปวง. ปัญญาจิกิจิตะ ปัญญาแก้ไขนั้น ไปปราศแล้วจากสิ่งนี้
หรือสิ่งนี้ ไปปราศแล้วจากปัญญาจิกิจิตะนั้น เหตุนี้ จึงชื่อว่า วิจิกิจิตะ.
คำนี้เป็นชื่อของความสงสัยที่มีวัตถุ ที่ตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า สงสัยในพระ-
ศาสนา. ความสงสัยแม้ทั้งหมด เป็นอันละได้แล้วก็เพราะละวิจิกิจิตานั้นได้แล้ว
จริงอยู่ ความสงสัยนั้นเป็นมูลรากของกิเลสเหล่านั้น. สัตว์ต่างอย่างมีโคสัตว์ สัตว์
วัว กุ๊กกุสัตว์ สัตว์สุนัขเป็นต้น และวัตรมีโควัตรและกุ๊กกุวัตรเป็นต้น ที่มาใน
มาลีประเทศเป็นต้น อย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์ภายนอกพระศาสนา นี้ ถือความ
บริสุทธิ์ด้วยศีล บริสุทธิ์ด้วยวัตรเรียกว่า ศีลวัตร. ตบะเพื่อเทพเจ้ามีความเปลือย
กาย ความมีศีระโกลนเป็นต้นแต่ทุกอย่าง เป็นอันละได้แล้ว ก็เพราะละศีลวัตร
นั้น. จริงอยู่ ศีลวัตรนั้นเป็นมูลรากของตบะนั้น. ด้วยเหตุนั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ท้ายคาถาทั้งหมดว่า ยทตฺถิ กิณฺณจิ อย่างใดอย่างหนึ่งมี
อยู่. ฟังทราบว่าเป็นบรรดาสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ นั้น สักกายทิฏฐิจะละได้ก็ด้วย
ความถึงพร้อมด้วยการเห็นทุกข์ วิจิกิจิตะจะละได้ก็ด้วยความถึงพร้อมด้วยการ
เห็นสมุทัย สัตถ์พละ [ปรามาส] จะละได้ ก็ด้วยความถึงพร้อมด้วยการ
เห็นมรรคและการเห็นพระนิพพาน.

พรรณนาเถาว่า จตุปปาเยหิ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการละกิเลสวัฏฏของพระโศดบันนั้น
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อกิเลสวัฏฏนั้น มีอยู่ วิปากวัฏฏใดพึงมี เมื่อทรงแสดงการละ
วิปากวัฏฏนั้น เพราะละกิเลสวัฏฏนั้น ได้จึงตรัสว่า จตุปปาเยหิ จ วิปป-
มุตโต ในคำนั้น ชื่อว่าอบายมี คือ นิริยะ ตีรจฺฉานะ เปตติวิสยะและ
อสุรกายะ อธิบายว่า พระโศดบันนั้น แม้ยังถือภพ ๗ ก็หลุดพ้นจากอบาย
ทั้ง ๘ นั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการละวิปากวัฏฏของพระโศดบัน
นั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ กรรมวัฏฏใด เป็นมูลรากของวิปากวัฏฏนี้ เมื่อทรง
แสดงการละกรรมวัฏฏนั้น จึงตรัสว่า จ อภิธานานิ อภัพฺโพ กาคู
และไม่ควรทำอภฺธานะ ๖. ในคำนั้น บทว่า อภิธานานิ ได้แก่ ฐานะอัน
หยาบ. พระโศดบันนั้น ไม่ควรทำอภฺธานะนั้น. ก่ออภฺธานะเหล่านั้น พึง
ทราบว่าการกระทำคือ มาตุฆาต ฆามาธคา ปิตุฆาต ฆาปิธคา อรหันตฆาต ฆา
พระอรหันต์ โลหิตุปบาท ทำโลหิตของพระพุทธเจ้าให้ห้อ สังฆเภททำสงฆ์ให้
แตกกัน อัญญาตถารุทเทส นับถือศาสดาอื่นคือเจ้าริต ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ในเอกนิบาต อังคุตตรนิกาย โดยนัยเป็นต้นว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย
ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทักขุ [สัมมาทักขุ] จะพึงปลงชีวิตมารดาเสีย ไม่เป็น
ฐานะ ไม่เป็นโอกาส [คือเป็นไปไม่ได้]. จริงอยู่ อริยสาวก ผู้ถึงพร้อมด้วย
ทักขุ ไม่พึงปลงชีวิตแม้แต่แม่มดดำมดแดงก็จริง ถึงอย่างนั้น อภฺธานะ ๖ นั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ก็เพื่อดำเนินภาวะแห่งปุณฺณ. แท้จริง ปุณฺณยอม
ทำแม้ภฺธานะ ซึ่งมีโทษมากอย่างนี้ได้ ก็เพราะไม่ถึงพร้อมด้วยทักขุ ส่วน
พระโศดบัน ผู้ถึงพร้อมด้วยทักขุ ไม่ควรจะทำอภฺธานะเหล่านั้น. ส่วนการ

ใช้อภัยพิพัตถ์ในที่นี้ ก็เพื่อแสดงว่าพระโศดาบันไม่ทำแม่ในภพอื่น. ความจริงแม่ในภพอื่น พระโศดาบันถึงไม่รู้ว่าเป็นอริยสาวกโดยธรรมดานั่นเอง ก็ไม่ทำบาป ๖ อย่างนั้น หรือทำเวร ๕ มีปาณาติบาตเป็นต้น หรือถึงฐานะ ๖ พร้อมกับการนับถือศาสดาอื่น ซึ่งอาจารย์บางพวกหมายถึงแล้วกล่าวว่า ฉ จาภิฐานานิดังนี้ก็มี ก็พระอริยสาวกและเด็กชาวบ้านผู้จับปลาตายเป็นต้น เป็นตัวอย่างในข้อนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของอริยสาวกแม้อยู่ถึงภพ ๗ อยู่ซึ่งเป็นสังฆรัตนะ โดยคุณที่แปลกจากบุคคลอื่น ๆ ที่ยังละการถือภพไม่ได้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นแล จึงทรงประกอบสัจจวณะว่า **อิทมปิ สุขุม รตนं ปณฺธิ** แม้อันนี้ ก็เป็นรัตนอันประณีตในพระสงฆ์ นั้น. ความของสัจจวณะนั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั่นแล. พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระคาถา มิเล.

พรรณนาคาถาว่า กิณฺจาปี โส

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสัจจวณะ มีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้ง โดยที่แปลกจากบุคคลอื่น ที่ยังละการถือภพไม่ได้ของพระโศดาบันแม้อยู่ถึงภพ ๗ ภพ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ พระโศดาบันผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ. ไม่ใช่ไม่ควรทำอภีฐานะ ๖ อย่างเดียวก็หาไม่ ทั้งยังไม่ควรทำบาปกรรมแม้เล็กน้อยอะไร ๆ แล้วปกปิดบาปกรรมนั้นด้วย ดังนั้น จึงทรงเริ่มตรัสโดยคุณคือพระโศดาบันผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ แม้อยู่ด้วยความประมาท ก็ไม่มีการปกปิดกรรมที่ทำมาแล้วว่า **กิณฺจาปี โส กมฺมํ กโรติ ปาปกํ** พระโศดาบันนั้น แม้ทำบาปกรรมก็จริง.

พระดำรัสนั้นมีความดังนี้ ถึงแม้ว่าพระโศดบันนั้น ถึงพร้อมด้วย
ทัสสนะ อาศัยการอยู่อย่างประมาท ด้วยหลงลืมสติ เว้นสิกขาบทที่เป็นโลก-
วัชชะ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงการจงใจล่วงละเมิดตริสไว้ว่า สิกขา
บทใด เราบัญญัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายย่อมไม่ล่วงละเมิดสิกขาบท
นั้นของเรา แม้เพราะเหตุแห่งชีวิตดังนี้. ย่อมทำบาปกรรมอย่างอื่นทางกาย
ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ กล่าวคือการล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นปณณัติวัชชะ
มีกฎการสิกขาบทและสหเสยยสิกขาบทเป็นต้นก็ดี ทำบาปกรรมทางวาจา มีสอน
ธรรมแก่นุสสัมบันว่าพร้อมกัน แสดงธรรมแก่มาตุคามเกิน ๕ - ๖ คำ การพูด
เพื่อเจ้อ พูดคำหยาบเป็นต้นก็ดี ทำบาปกรรมทางใจ ไม่ว่าในที่ไหน ๆ คือ
การทำให้เกิดโลภะ โทสะ การยินดีทองเป็นต้น การไม่พิจารณาเป็นต้นในการ
บริโภคนิเวศน์เป็นอาทิก็ดี พระโศดบันนั้น ก็ไม่ควรปกปิดบาปกรรมนั้น คือ
พระโศดบันนั้น รู้ว่ากรรมนี้ไม่สมควร ไม่ควรทำ ก็ไม่ปกปิดบาปกรรมนั้น
แม้แต่รู้เดียว ในทันใดนั้นเอง ก็กระทำให้แจ้งคือเปิดเผยในพระศาสดา หรือ
ในเพื่อนสพรหมจารีผู้เป็นวิญญูชนแล้ว กระทำคืนตามธรรม หรือระงับข้อที่
ควรระงับ อย่างนี้ว่าข้าพเจ้าจักไม่ทำอีก. เพราะเหตุไร. เพราะเหตุว่า พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงความที่พระโศดบันผู้เห็นบทคือพระนิพพานแล้ว ไม่
ควรปกปิดบาปกรรม อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงความที่บุคคล ผู้
เห็นบทคือพระนิพพาน ผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ ไม่ควรที่จะทำบาปกรรมแม้
เห็นปานนั้น แล้วปกปิดบาปกรรมนั้นไว้. ตริสไว้อย่างไร. ตริสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เด็กเยว่อ่อนนอนหงาย

เอามือเอาเท้าเหยียบถ่านไฟ ย่อมหกดกลับฉันทัน พลัน ฉันทัน

ใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถึงแม้ว่า พระโศดบันต้อง

อบัติเห็นปานนั้น การออกจากอบัติเห็นปานนั้น ย่อม
ปรากฏ ที่นั่นแหละพระโศดาบันย่อมริบแสดง เปิด
เผย ทำให้ง่าย ในพระศาสดาที่รื้อในเพื่อนสพรหมจารี
ผู้เป็นวิญญูชน ครั้นแล้วก็สำรวมระวังต่อไป นี่เป็น
ธรรมดาของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทวิญญู ก็ฉันนั้น
เหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของสังฆรัตนะด้วยคุณของพระโศดา-
บันแม้อยู่ด้วยความประมาท แต่ก็ถึงพร้อมด้วยทศสนะไม่มีการปกปิดบาปกรรม
ที่ทำแล้วอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นแล จึงทรงประกอบสังฆวจนะ
ว่า อิทมปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺธิตํ แม้นั้น ก็เป็นรัตนะอันประณีตใน
พระสงฆ์ ความของสังฆวจนะนั้น ฟังทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วทั้งนั้น.
พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระศาสดานี้แล.

พรรณนาเถาว่า วนปุปฺพมุเพ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสังฆวจนะ มีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้งโดย
ประการแห่งคุณนั้น ๆ ของบุคคลทั้งหลาย ที่เนื่องอยู่ในพระสงฆ์อย่างนี้แล้ว
บัดนี้ ทรงอาศัยพระปริยัติธรรม ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงคุณ
พระรัตนตรัย ก็ทรงแสดงอย่างสังเขปในที่นี้ และทรงแสดงไว้พิศดารในที่อื่น
จึงทรงเริ่มตรัสสังฆวจนะ มีพระพุทธรัตนะเป็นที่ตั้งอีกว่า วนปุปฺพมุเพ ยถา
มุสฺสิตคฺคฺเค ในสังฆวจนะนั้น กลุ่มต้นไม้ที่กำหนดด้วยดินที่อยู่ประจำอันใกล้
ชื่อว่า วนะ ป่า. พุ่มไม้ที่งอกงามด้วยรากแก่นกระพี้เปลือกกิ่งและใบ ชื่อว่า
ปุมพะ. พุ่มไม้ที่งอกงามของป่าหรือในป่า ชื่อว่า วนปุปฺพมุโพ. พุ่มไม้
ที่งอกงามในป่านี้นั้น ท่านเรียกว่า วนปุปฺพมุเพ เมื่อเป็นดังนั้น ก็เรียก

ได้ว่า วนสังกะ ราวป่าเหมือนในประโยคเป็นต้นว่า **อตุถิ สวิตกกุสจิจาร,**
อตุถิ อวิตกกุสจิจารมตุเต, สุเข ทุกฺเข จีเว, มิวิตกมฺวิจารกฺมฺมิ ไม่มี
วิตกมฺวิจารกฺมฺมิ, จีพเป็นสุข เป็นทุกฺข. คำว่า **ยถา** เป็นคำอุปมา ยอดของ
พุ่มไม้นั้นบานแล้ว เหตุนั้น พุ่มไม้นั้นจึงชื่อว่า มียอดบานแล้ว อธิบายว่า
ดอกไม้ที่เกิดเองที่กิ่งใหญ่กิ่งน้อยทุกกิ่ง. ดอกไม้นั้น ท่านกล่าวว่ามียอดอัน
บานแล้ว ตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั้นแล. บุทว่า **คิมฺหามาเส ปฐฺมสฺสึ**
คิมฺเห ความว่า ในเดือนหนึ่ง แห่งเดือนในฤดูคิมหันต์ ๔ เดือน. ถ้าจะ
ถามว่า ในเดือนไหน. ตอบว่า ในฤดูคิมหันต์เดือนต้น อธิบายว่า ในเดือน
จัตตมาส เดือน ๕. จริงอยู่ เดือนจัตตมาสนั้น ท่านเรียกว่าเดือนต้นฤดูคิมหันต์
และว่าฤดูวัสสานะอ่อน ๆ คำนอกจากนั้น ปรากฏชัดโดยอรรถแห่งบทแล้ว
ทั้งนั้น.

ส่วนความรวมในคำนี้มีดังนี้ว่า พุ่มไม้ที่งอกงามมีนามเรียกว่า กอไม้
รุ่ม ยอดกิ่งมีดอกบานสะพรั่ง ย่อมสง่างามอย่างเหลือเกิน ในป่าที่รกร้างด้วย
ต้นไม้ขนาดในฤดูวัสสาน์อ่อน ๆ ที่มีชื่อว่า เดือนต้นฤดูคิมหันต์ ฉะนั้นใด
พระผู้มีพระภาคเจ้า มิใช่ทรงแสดงเพราะเห็นแก่ลาภ มิใช่ทรงแสดงเพราะเห็น
แก่สักการะเป็นต้น หากแต่มีพระหฤทัยอันพระมหากรุณาให้ทรงชมเชย
อย่างเดียว ได้ทรงแสดงพระปริยัติธรรมอันประเสริฐที่ชื่อว่า มีอุปมาเหมือน
อย่างนั้น เพราะสง่างามอย่างยิ่งด้วยดอกไม้ คือประเภทแห่งอรรถนानาประการ
มีชั้นรอยตะเป็นต้นก็มี มีสติปัญญาและสัมมปปธานเป็นต้นก็มี มีศีลชั้น
สมาธิชั้นเป็นต้นก็มี ชื่อว่า ให้ถึงพระนิพพาน เพราะแสดงมรรคอันให้ถึง
พระนิพพาน เพื่อเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน
ส่วนในคำว่า **ปรมฺ** หิตาย ท่านลงนิลลหิต ก็เพื่อสะดวกแก่การผูกคาถา.
ส่วนความมีดังนี้ว่า ได้ทรงแสดง เพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง คือเพื่อพระนิพพาน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสพระปริยัติธรรม ที่เสมือนพุ่มไม้งาม
ในป่า ที่ยอดกิ่งออกดอกบานสะพรั่งอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยพระปริยัติ-
ธรรมนั้นนั่นแล จึงทรงประกอบสังฆวณณะ ที่มีพุทธรัตนะเป็นที่ตั้งว่า **อิทมปิ**
พุทฺธะ รตนํ ปณฺธิตํ แม้อันนี้ ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. ความ
แห่งสังฆวณณะนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั่นแล. แต่พึงประกอบ
ความอย่างเดียวอย่างนี้ว่า คุณชาตกกล่าวคือพระปริยัติธรรมมีประการตามที่
กล่าวมาแล้ว แม้นี้ ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. พวกอมนุษย์ใน
แสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระศาสดานี้แล.

พรรณนาคาถาว่า วโร วรณฺณ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสังฆวณณะ ที่มีพุทธรัตนะเป็นที่ตั้ง
ด้วยปริยัติธรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัสด้วยโลกุตระธรรมว่า **วโร**
วรณฺณ. ในคำนั้น บทว่า **วโร** ความว่า พระพุทธเจ้าผู้อันผู้มีอภัยอาศัย
น้อมใจเธอที่ประณีตปรารธนาว่า โอหนอ! แม้เรา ก็จักเป็นเช่นนี้. หรือ
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสูงสุด ประเสริฐสุด เพราะประกอบด้วยพระคุณอัน
ประเสริฐ. บทว่า **วรณฺณ** ได้แก่ ผู้ทรงรู้พระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพาน
ชื่อว่า ประเสริฐ เพราะอรรถว่าสูงสุดกว่าธรรมทั้งปวง. ก็พระพุทธเจ้าพระ-
องค์นั้น ตรัสรู้ปรุโปร่ง ซึ่งพระนิพพานนั้น ที่โคณโฑธิพฤกษ์ ด้วยพระองค์
เอง. บทว่า **วโร**. ความว่า ประทานธรรมอันประเสริฐที่เป็นส่วนตรัสรู้
และส่วนที่อบรมบ่มบารมีแก่สาวกทั้งหลาย มีพระปัญจวัคคีย์ พระภัททวัคคีย์
และชฎิลเป็นต้น และแก่เทวดาและมนุษย์อื่น ๆ. บทว่า **วราหโร** ได้แก่
ที่เรียกว่า วราหโร เพราะทรงนำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ จริงอยู่ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ มาตั้งแต่พระพุทธเจ้า

พระนามที่ปึงกร ทรงนำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐเก่า ๆ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย พระองค์ก่อน ๆ ทรงดำเนินมาแล้ว. ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงถูกเรียกว่า วราหโร ผู้นำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ.

อนึ่ง พระพุทธเจ้า ชื่อว่า วโร ผู้ประเสริฐ เพราะทรงได้พระสัมพัญญตญาณ. ชื่อว่า วัณฺณญ ผู้รู้ธรรมอันประเสริฐ เพราะทรงทำให้แจ้งพระนิพพาน. ชื่อว่า วรโท ผู้ประทานธรรมอันประเสริฐ เพราะประทานวิมุกตिसุขแก่สัตว์ทั้งหลาย. ชื่อว่า วราโห ผู้นำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ เพราะทรงนำมาซึ่งปฏิบัติทางสูงสุด. ชื่อว่า อนุตฺตโร ยอดเยี่ยม เพราะไม่มีคุณอะไร ๆ ที่ยิ่งกว่าโลกุตระคุณเหล่านั้น.

มีนัยอื่นอีกว่า ชื่อว่า วโร เพราะทรงบริบูรณ์ด้วยอธิฐานธรรม คือ อุปสมะ ความสงบระงับ. ชื่อว่า วัณฺณญ เพราะทรงบริบูรณ์ด้วยอธิฐานธรรม คือปัญญาความรอบรู้. ชื่อว่า วรโท เพราะทรงบริบูรณ์ด้วยอธิฐานธรรมคือจาคะ ความสละ. ชื่อว่า วราหโร เพราะทรงบริบูรณ์ด้วยอธิฐานธรรมคือสัจจะ ความจริงใจ. ทรงนำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ. อนึ่ง ชื่อว่า วโร เพราะทรงอาศัยบุญ. ชื่อว่า วัณฺณญ ก็เพราะทรงอาศัยบุญ. ชื่อว่า วรโท เพราะทรงมอบอุบายแห่งบุญนั้น แก่ผู้ต้องการเป็นพระพุทธเจ้า. ชื่อว่า วราโห เพราะทรงนำมาซึ่งอุบายแห่งบุญนั้น แก่ผู้ต้องการเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า. ชื่อว่า อนุตฺตโร เพราะไม่มีผู้เสมอเหมือนในธรรมนั้น ๆ หรือเพราะเป็นผู้ไม่มีอาจารย์ แต่กลับเป็นอาจารย์ของคนอื่น ๆ ด้วยพระองค์เอง ได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ เพราะทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ ที่ประกอบด้วยคุณมีธรรมที่ตรัสดีแล้วเป็นต้น เพื่อผลนั้น แก่ผู้ต้องการเป็นสาวก. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของพระองค์ด้วยโลกุตตรธรรม ๕ ประการ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั้นแล จึงทรงประกอบสัจจวณะ ว่า **อิทมปิ พุทฺเธ** เป็นต้น ความของสัจจวณะนั้น ฟังทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั้นแล แต่ฟังประกอบความอย่างเดียวย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้า พระองค์นั้นได้ตรัสรู้โลกุตตรธรรมอันประเสริฐได้ด้วย ได้ประทานโลกุตตรธรรมได้ด้วย ทรงนำมาซึ่งโลกุตตรธรรมได้ด้วย ทรงแสดงโลกุตตรธรรมได้ด้วย แม้ อันนี้ ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระศาสดานี้แล.

พรรณนาภาวว่า จิณฺ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยปริยัติธรรมและโลกุตตรธรรมแล้วตรัส สัจจวณะ มีพุทธรัตนะเป็นที่ตั้ง ด้วย ๒ ภาวอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัย คุณคือการบรรลุนุपाภิเสสนิพพาน ของพระสาวกทั้งหลาย ซึ่งได้สดับปริยัติ ธรรมนั้น และปฏิบัติตามแนวที่ได้สดับมาแล้ว ได้บรรลุลอกุตตรธรรมทั้ง ๕ ประการ จึงทรงเริ่มตรัสสัจจวณะ มีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้งอีกว่า **จิณฺ ปุราณฺ** . ในสัจจวณะนั้น บทว่า **จิณฺ** ได้แก่ ตัดขาด. บทว่า **ปุราณฺ** แปลว่า เก่า. บทว่า **นวํ** ได้แก่ ในบัดนี้ ที่กำลังเป็นไป คือปัจจุบัน. บทว่า **นตฺถิ สมฺภวํ** ได้แก่ ความปรากฏ [เกิด] ไม่มี. บทว่า **วิรตฺตจิตฺตา** ได้แก่ มีจิตปราศจากราคะ. บทว่า **อายตฺติเก ภวสุมี** ได้แก่ ในภพใหม่ ในอนาคตกาล. บทว่า **เต** ได้แก่ ภิกษุจีณาสพที่สิ้นกรรมภพเก่า ไม่มี กรรมภพใหม่ และมิจิตปราศจากกำหนดในภพต่อไป. บทว่า **จิณฺพีชา** ได้แก่ ผู้มีพืชถูกถอนแล้ว. บทว่า **อวิรุพฺพหิณฺหา** ได้แก่ ผู้เว้นจากฉันทะ ที่งอกได้. บทว่า **นิพฺพนฺติ** ได้แก่ สิ้นไป. บทว่า **ธีรา** ได้แก่ ผู้ถึง

พร้อมด้วยปัญญาชื่อ **ธิดิ**. บทว่า **ยถามุขีโป** แปลว่า เหมือนประทีปดวงนี้.

ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายไว้ว่า กรรมนั้นใดของสัตว์ทั้งหลายเกิดแล้วดับไป เป็นกรรมเก่า เป็นอดีตกาล ย่อมยังไม่สิ้นไป เพราะสามารถนำมาซึ่งปฏิสนธิ เพราะละเสนหะคือตัณหายังไม่ได้ กรรมเก่านั้น ของภิกขุจีณาสพเหล่าใด ชื่อว่าสิ้นไป ก็เพราะไม่สามารถให้วิบากต่อไป อุจพีชที่ไฟเผาแล้ว เพราะเสนหะคือตัณหาเหือดแห้งไปด้วยพระอรหัตมรรค และกรรมใดของภิกขุจีณาสพเหล่าใด ที่เป็นไปในปัจจุบัน ด้วยอำนาจพุทธานุชาเป็นต้น เรียกว่ากรรมใหม่. ก็กรรมใหม่นั้น ของภิกขุจีณาสพเหล่าใด ก็ไม่ก่อภพได้ เพราะไม่สามารถให้ผลต่อไป เหมือนดอกของต้นไม้ที่มีรากขาดแล้ว เพราะละตัณหาได้นั่นเอง.

อนึ่ง ภิกขุจีณาสพเหล่าใดมีจิตหน่ายแล้วในภพต่อไป เพราะละตัณหาได้นั้นแหละ ภิกขุจีณาสพเหล่านั้น ชื่อว่ามีพีชสิ้นแล้ว เพราะปฏิสนธิวิญญาณที่ท่านกล่าวไว้ในคำนี้ว่า กรรมคือนา วิญญาณคือพีช สิ้นไป เพราะสิ้นกรรมนั่นเอง จันตะเมอันใด ของความเกิด กล่าวคือ ภพใหม่ ได้มีมาแล้วแต่กาลก่อน. ภิกขุจีณาสพทั้งหลาย ชื่อว่ามีจันตะไม่งอก เพราะไม่เกิดในเวลา จุติเหมือนแต่ก่อน เพราะจันตะเมอันนั้น ละได้แล้ว เพราะละสมุทัยนั่นเอง ชื่อว่าปราศรัยเพราะถึงพร้อมด้วยธิดิปัญญา ย่อมดับเหมือนประทีปดวงนี้ดับไป ฉะนั้น เพราะจริมวิญญาณดับไป ย่อมล่องทางแห่งบัญญัติเป็นต้นอย่างนี้ว่า มีรูปหรือไม่มีรูปอีก.

ได้อินว่า บรรดาประทีปหลายดวง ที่เขตามาไว้เพื่อบูชาเทวดาประจำเมืองในสมัยนั้น ประทีปดวงหนึ่งดับไปแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงชี้ประทีปดวงนั้น จึงตรัสว่า **ยถามุขีโป** เหมือนประทีปดวงนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณ คือ การบรรลุนุपाธิเสสนิพพาน ของพระชินาสพ ที่ดับปริยัตติธรรม ที่ตรัสด้วย ๒ คาทาก่อนนั้น ทั้งปฏิบัติ ตามแนวปริยัตติธรรมที่ดับแล้ว บรรลุโลกุตระธรรมทั้ง ๕ ประการ อย่างนี้ แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั้นแล เมื่อทรงประกอบสัจจวงจะ มีสังฆรัตนะ เป็นที่ตั้ง จึงทรงจบเทศนาว่า อิทมปิ สงเม เป็นต้น ความของสัจจวงจะ นั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั้นแล. แต่พึงประกอบความอย่าง เดียวอย่างนี้ว่า คุณชาตกกล่าวคือพระนิพพานของภิกษุชินาสพ โดยประการ ตามที่กล่าวมาแล้ว แม้อันนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์. พวกอมนุษย์ ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระศาสดานี้แล.

จบเทศนา ความสวัสดิ์ก็ได้มีแก่ราชสกุล. อุปัทวะทั้งปวงก็ระงับ ไป สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ก็ได้ตรัสรู้ธรรม.

พรรณนา ๓ คาทาว่า ยานีธ เป็นต้น

ครั้งนั้น ท้าวสักกะเทวราช ทรงพระดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง อาศัยคุณพระรัตนตรัย ประกอบสัจจวงจะ ทรงทำความสวัสดิ์แก่ชาวนคร. แม้ตัวเราก็จึงกล่าวบางอย่างอาศัยคุณพระรัตนตรัย เพื่อความสวัสดิ์แก่ชาวนคร ดังนี้แล้วจึงตรัส ๓ คาทาท้ายว่า ยานีธ ภูตานี เป็นต้น. ใน ๓ คาทานั้น เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างที่คุณทั้งหลาย ต้องชวนขวายพากันมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลก, เพราะเสด็จไปอย่างที่คุณ เหล่านั้น จะพึงไป เพราะทรงรู้ทั่วอย่างที่คุณเหล่านั้นจะพึงรู้ทั่ว, เพราะทรง รู้อย่างที่คุณเหล่านั้นจะพึงรู้, เพราะทรงประสบสิ่งที่มีที่เป็นอย่างนั้น อนึ่ง เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บูชาอย่าง เหลือเกิน ด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น ที่เกิดภายนอก เป็นอุปกรณ์และที่

เกิดในตนมีการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นต้น ฉะนั้น ท้าวสักกะเทวราช ทรงประมวลเทวบริษัทั้งหมดกับพระองค์แล้วตรัสว่า **ตถาคต เทวมนุสสุ-
ปุจิต্ত พุทฺธ นมสฺสาม สุวตฺถิ** โหตุ พวกเรานอบน้อมพระตถาคตพุทธเจ้า ผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์ จงมี.

อนึ่ง เพราะเหตุที่ในพระธรรม มรรคธรรมดำเนินไปแล้วอย่างทีพึง ดำเนินไปด้วยการถอนฝ่ายกิเลส ด้วยกำลังสมถวิปัสสนาซึ่งเป็นธรรมคู่กัน แม้นิพพานธรรมอันพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงบรรลุแล้วอย่างทีทรงบรรลุ คือ แหงตลอดแล้วด้วยปัญญา พร้อมทั้งจะกำจัด ทุกข์ทั้งปวง ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าตถาคต. อนึ่ง เพราะเหตุที่แม้พระสงฆ์ดำเนินไปแล้วอย่างทีท่านผู้ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนพึงดำเนินไปโดยมรรคนั้น ๆ เหตุฉนั้น ท่านจึงเรียกว่าตถาคต. ฉะนั้น แม้ใน ๒ คาลาทีเหลือ ท้าวสักกะเทวราชจึงตรัสว่า พวก เรานอบน้อมตถาคตธรรม ขอความสวัสดิ์จงมี พวกเรานอบน้อมตถาคตสงฆ์ ขอความสวัสดิ์จงมี ดังนี้. คำทีเหลือ มีนัยทีกล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

ท้าวสักกะเทวราชครั้นตรัส ๓ คาลานี้ อย่างนี้แล้ว ทรงทำประทักษิณ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จกับสู่เทวนารีพร้อมด้วยเทวบริษั. ส่วนพระผู้มี พระภาคเจ้าทรงแสดงรัตนสูตรนั้นนั้นแล. แม้ในวัน ที ๒ สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ก็ได้ ตรัสรู้ธรรม. ทรงแสดงอย่างนี้ ถึงวันที่ ๗. การตรัสรู้ธรรมก็ได้มีอย่างนั้นนั้น แหละ ทุก ๆ วัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่กรุงเวสาลีถึงเดือนแล้ว จึง ทรงแจ้งแก่พวกเจ้าลิจฉวีว่าจะกลับ ต่อฉนั้น พวกเจ้าลิจฉวี ก็นำเสด็จพระผู้มี พระภาคเจ้าสู่ฝั่งแม่น้ำคงคา ด้วยสักการะเป็นทวีคูณอีก ๓ วัน เหล่าพระยา นาคทีบังเกิดอยู่ ณ แม่น้ำคงคาคิดกันว่า พวกมนุษย์ทำสักการะแก่พระตถาคต กัน พวกเราจักไม่ทำกันบ้างหรือ จึงสร้างเรือหลายลำลำนทำด้วยทองเงินและ

แก้วมณี ลาดบัลลังก์ทำด้วยทองเงินและแก้วมณี ทำน้ำให้ปกคลุมด้วยบัว ๕
สี ทูลวอนขอพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพระองค์โปรดทรงทำความอนุเคราะห์
พวกข้าพระองค์ด้วยเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ เสด็จ ขึ้นสู่เรือแก้ว ส่วน
ภิกษุ ๕๐๐ รูป ก็ขึ้นสู่เรือของตนๆ. พวกพระยานาค นำเสด็จพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์เข้าไปยังพิภพนาค. ขาวว่า ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาค
เจ้า ทรงแสดงธรรมแก่นาคบริษัฏ ตลอดคืนยังรุ่ง. วันที่ ๒ พวกพระยานาค
พากันถวายมหาทานด้วยของเคี้ยวของฉนอันเป็นทิพย์. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
อนุโมทนาแล้วเสด็จออกจากพิภพนาค.

พวกภุมมเทวดาพากันคิดว่า พวกมนุษย์และนาคพากันทำสักการะแก่
พระตถาคต พวกเราจักไม่ทำกันบ้างหรือ จึงช่วยกันยกฉัตรใหญ่น้อย เหนือ
พุ่มไม้งามในป่า ต้นไม้ และภูเขา. โดยอุบายนั้นนั้นแล สักการะวิเศษขนาด
ใหญ่ ก็บังเกิดทราบถึงภพของอกนิษฐพรหม. แม้พระเจ้าพิมพิสารก็ได้ทรงทำ
เป็นทิวทัศน์ กว่าสักการะที่พวกเจ้าลิจฉวีทรงทำครั้งที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
มา ทรงนำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า. วันจึงมาถึงกรุงราชคฤห์ โดยนัยที่กล่าว
มาก่อนแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จถึงกรุงราชคฤห์แล้ว ภายหลังอาหาร พวก
ภิกษุที่นั่งประชุมกัน ณ ศาลาทรงกลมพูดในระหว่างกันอย่างนี้ว่า โอ อานุภาพ
ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า. ที่ภูมิภาค ๘ โยชน์ ทั้งฝั่งในทั้งฝั่งนอกแห่ง
แม่น้ำคงคา ถูกเจาะจงปรับที่ลุ่มที่ดอนให้เรียบแล้วโรยทราย ปกคลุมด้วย
ดอกไม้ทั้งหลาย แม่น้ำคงคาประมาณโยชน์หนึ่งก็ถูกปกคลุมด้วยบัวสีต่าง ๆ
ฉัตรใหญ่น้อยถูกยกขึ้นตรารับถึงภพของอกนิษฐพรหม. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ทราบเรื่องนั้นแล้ว ออกจากพระคันธกุฎีเสด็จไปยังศาลาทรงกลมด้วยปาฏิหาริย์ที่

เหมาะแก่ขณะนั้น ประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์อันประเสริฐที่เขาจัดไว้ ณ ศาลา
ทรงกลม. ครั้นประทับนั่งแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อที่ พวกเรานั่งประชุมพูดกัน ด้วยเรื่องอะไร ภิกษุ
ทั้งหลายก็กราบทูลเรื่องทั้งหมด. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย บุพพชาตินี้มีได้บังเกิดเพราะพุทธานุภาพของเรา ซึ่งมีใช้เพราะ
อานุภาพของนาคเทวดาและพรหม ที่แท้บังเกิดเพราะอานุภาพของการบริจาค
เล็กน้อย น้อย ๆ แต่ก่อนต่างหาก. พวกภิกษุจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พวกข้าพระองค์ไม่ทราบบริจาคเล็กน้อย ๆ นั้น สาธุ! ขอพระผู้มีพระภาค-
เจ้าโปรดตรัสบอกพวกข้าพระองค์ อย่างที่พวกข้าพระองค์จะรู้การบริจาคเล็กน้อย ๆ
นั้นด้วยเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่อง
เคยมีมาแล้วในกรุงคถกสิลา มีพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่อ สังขะ. เขามีบุตร ชื่อ
สุสิมมานพ. มานพนั้น อายุ ๑๖ ปีโดยวัย วันหนึ่งเข้าไปหาบิดากราบแล้ว
ยืน ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง. บิดาถามเขาว่า อะไรพ่อสุสิมะ. เขาตอบว่า ลูก
อยากไปกรุงพาราณสีเรียนศิลปะจะพ่อท่าน. พราหมณ์กล่าวว่า พ่อสุสิมะ ถ้า
อย่างนั้น พ่อมีสหยาเป็นพราหมณ์ชื่อนั้น พ่อจงไปหาเขาเล่าเรียนเถิด แล้ว
มอบทรัพย์ให้พันกหาปณะ. สุสิมมานพนั้น รับทรัพย์แล้ว ก็กราบมารดาบิดา
เดินทางไปกรุงพาราณสีโดยลำดับ เข้าไปหาอาจารย์โดยวิธีประกอบด้วยความ
ละเอียดละไม กราบแล้วรายงานตัว อาจารย์รู้ว่าเป็นลูกของสหยา ก็รับมานพ
ไว้ ได้ทำการต้อนรับอย่างดีทุกอย่าง มานพนั้นคลายความเมื่อยล้าในการเดิน
ทางไกลแล้ว ก็วางกหาปณะนั้นแทบเท้าอาจารย์ ขอโอกาสเรียนศิลปะ. อาจารย์
ก็เปิดโอกาสให้เล่าเรียน เขาเรียนได้เร็วและเรียนได้มาก ทั้งทรงจำศิลปะที่
รับไว้ ๆ ได้ไม่เสื่อมสูญ เหมือนน้ำมันที่ใส่ลงในภาชนะทอง เขาเรียนศิลปะที่
ควรจะเรียนถึง ๑๒ ปี ให้เสร็จสรรพได้โดย ๒ - ๓ เดือนเท่านั้น เขาทำการ

สารขายเห็นแต่เบื้องต้นและเบื้องกลางเท่านั้นไม่เห็นเบื้องปลาย จึงเข้าไปหา
อาจารย์ถามว่า ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าเห็นแต่เบื้องต้น และเบื้องกลางของศีลปะ
นี้เท่านั้น ไม่เห็นเบื้องปลายเลย อาจารย์ก็กล่าวว่า เราก็เห็นอย่างนั้นเหมือน
กันแหละพ่อเอ๋ย. เขาจึงถามว่า ท่านอาจารย์เมื่อเป็นดังนั้น ใครเล่ารู้เบื่อง
ปลายของศีลปะนี้. อาจารย์กล่าวว่าพ่อเอ๋ย ที่ป่าอิสิปตนะมีฤๅษีหลายองค์ ฤๅษี
เหล่านั้น คงรู้. เขาบอกว่า อาจารย์ ข้าพเจ้าจะเข้าไปถามฤๅษีเหล่านั้นเอง.
อาจารย์ก็บอกว่า ไปถามตามสบายเถิด พ่อเอ๋ย. เขาก็ไปยังป่าอิสิปตนะ เข้า
ไปหาพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ถามว่า ท่านผู้เจริญ ท่านรู้เบื่องปลายศีลปะ
บ้างไหม. พระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวว่า เออ เรารู้สีท่าน. เขาอ้อนวอนว่า
โปรดให้ข้าพเจ้าศึกษาเบื่องปลายศีลปะนั้นเถิด. พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า ถ้า
อย่างนั้น ก็บวชเสียสิ ท่านผู้ไม่ใช้นักบวช ศึกษาไม่ได้ดอก. เขารับคำว่า
ดีละเจ้าข้า โปรดให้ข้าพเจ้าบวชเถิด. ท่านจึงทำแต่ที่ท่านปรารถนาแล้วให้
ข้าพเจ้าศึกษาเบื่องปลายศีลปะก็แล้วกัน. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นให้เขา
บวชแล้ว ก็ไม่สามารถประกอบเขาไว้ในกรรมฐาน ให้ศึกษาได้แต่อภิสมาจาร
โดยนัยเป็นต้นว่า ท่านพึงนั่งอย่างนี้ พึงห่มอย่างนี้. เขาศึกษาอยู่ในข้อนั้น
แต่เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ไม่นานนักก็ตรัสรู้ปัจเจกโพธิญาณ. ท่าน
สุสีมะถึงลาภยศอันเลิศพร้อมทั้งบริวาร ก็ปรากฏไปทั่วกรุงพาราณสีว่าเกิด
เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แต่ไม่นานนัก ท่านก็ปรินิพพาน เพราะทำกรรม
ที่เป็นเหตุให้อายุสั้นไว้. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายและหมู่มหาชน ช่วยกัน
ทำฌาปนกิจสรีระของท่าน เก็บธาตุสร้างพระสถูปไว้ใกล้ประตูพระนคร.

ฝ่ายสังขพราหมณ์ คิดว่า ลูกของเราไปตั้งนานแล้ว ยังไม่รู้ข่าวคราว
ของเขาเลย ประสงค์จะพบบุตร จึงออกจากคักกสิลา เดินทางไปตามลำดับก็

ถึงกรุงพาราณสี เห็นหมู่มหาชนประชุมกัน คิดว่าในหมู่นี้เป็นอันมาก สักคนหนึ่ง คงจรรู้ข่าวคราวลูกของเราแน่แท้ จึงเข้าไปที่กลุ่มชนถามว่า มาณพชื้อสุสิมะมาในที่นี้มีไหม ท่านรู้ข่าวคราวของเข้างหรือหนอ ชนเหล่านั้น กล่าวว่ เออ พราหมณ์ พวกเรารู้ ท่านเรียนจบไตรเพท ในสำนักพราหมณ์ในพระนครนี้แล้ว บวชในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุแล้ว นี่พระสฤป เราสร้างไว้สำหรับท่าน. สังขพราหมณ์นั้นเอามือทาบแผ่นดิน ร่ำไห้ร่ำพันไปยังลานเจดีย์นั้น ถอนหญ้าแล้ว เอาผ้าห่มห่อทรายนำไปเกลี่ยที่ลานเจดีย์พระปัจเจกพุทธเจ้า เอน้ำในคนโทน้ำประพรหม ทำการบูชาด้วยดอกไม้ป่า เอาผ้าห่มยกขึ้นทำเป็นธง ผูกฉัตรล้อมของตนไว้บนสฤปแล้วกลับไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเรื่องอดีตอย่างนี้แล้ว เมื่อทรงต่อเชื่อมชาดก. นั้นกับปัจจุบันจึงตรัสธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะพึงมีความคิดว่า คนอื่นเป็นสังขพราหมณ์สมัยนั้น แน่แท้ แต่พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนี้ สมัยนั้น เราเป็นสังขพราหมณ์ เราถอนหญ้าที่ลานเจดีย์ของพระสุสิมปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยผลกรรมของเรานั้น ชนทั้งหลายจึงทำทาง ๘ โยชน์ให้ปราศจากดอกและหนาม ทำพื้นที่ให้ราบเรียบ สะอาด เราโรยทรายที่ลานเจดีย์พระสุสิมปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยผลกรรมของเรานั้น ชนทั้งหลายจึงโรยทรายที่หนทาง ๘ โยชน์ เราทำบูชาที่พระสฤปนั้น ด้วยดอกไม้ป่า ด้วยผลกรรมของเรานั้น ชนทั้งหลายจึงได้ทำเครื่องลาดดอกไม้ด้วยดอกไม้ป่านานาชนิด ทั้งบนบกทั้งในน้ำ ในหนทาง ๘ โยชน์ เราประพรหมพื้นดินด้วยน้ำในคนโทน้ำที่พระสฤปนั้น ด้วยผลกรรมของเรานั้น ฝนโบกขรพรรษจึงตกลงที่กรุงเวสาลี เรายกธงแผ่นผ้าและผูกฉัตรที่พระเจดีย์นั้น ด้วยผลกรรมของเรา

นั่น ชนทั้งหลายจึงยกธงแผ่นผ้าและฉัตรใหญ่น้อย จนถึงภพอกนิษฐ์.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนั้น บุชชาพิเศษนี้ ไม่ใช่บังเกิดเพราะพุทธานุภาพของ
เรา ไม่ใช่เพราะอานุภาพของนาค เทวดา และพรหมดอก ที่แท้ บังเกิด
เพราะอานุภาพของการบริจาคเล็ก ๆ น้อย ๆ ต่างหากเล่า. จบธรรมกถา ได้
ตรัสพระภาษานี้ว่า

มตฺตาสฺยปริจฺจาคา ปสฺสเส เจ วิปฺปลํ สฺขํ
จเช มตฺตาสฺขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปฺปลํ สฺขํ .

ถ้าบุคคลพึงเห็นสุขอันไพบูลย์ เพราะสละสุขพอ
ประมาณไซ้ร้ ผู้มีปัญญาเมื่อเห็นสุขอันไพบูลย์พึงสละ
สุขพอประมาณเสีย ดังนี้.

จบพรรณารัตนสูตร

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อปรมัตถโชติกา

ติโรกฐาทสูตร

ว่าด้วยการให้ส่วนบุญแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสาร เป็นคาถาว่า

[๘] ผุ้งเปรตพากันมายังเรือนของตน ยืนอยู่ที่
นอกฝาเรือนบ้าง ยืนอยู่ที่ทาง ๔ แพร่ง ๓ แพร่งบ้าง
ยืนอยู่ใกล้บันประตูล้าง.

เมื่อข้าวน้ำ ของเคี้ยว ของกินเขาวางไว้เป็นอัน
มาก ญาติไร ๆ ของเปรตเหล่านั้น ก็ระลึกไม่ได้ เพราะ
กรรมของสัตว์ทั้งหลายเป็นปัจจัย.

ชนเหล่าใด เป็นผู้เอ็นดู ชนเหล่านั้นย่อมให้น้ำ
ข้าว อันสะอาด ประณีต อันสมควร ตามกาล อุทิศ
เพื่อญาติทั้งหลาย อย่างนี้ว่า ขอทานนั้นแล จงมีแก่
ญาติทั้งหลาย ขอญาติทั้งหลาย จงมีสุขเถิด.

ส่วนผุ้งเปรตที่เป็นญาติเหล่านั้น มาแล้ว พร้อม
แล้ว ก็ชุมนุมกันในที่ให้ทานนั้น ย่อมอนุโมทนาโดย
เคารพ ในข้าวน้ำเป็นอันมากกว่า เราได้สมบัติเพราะ
เหตุแห่งญาติเหล่าใด ขอญาติเหล่านั้น ของเรา จงมี
ชีวิตยั่งยืน ทั้งการบูชา ญาติผู้เป็นทายกก็ได้กระทำแก่
พวกเราแล้ว อนึ่ง ทายกทั้งหลาย ย่อมไม่ไร้ผล.

ในปิตติวิสัยนั้น ไม่มีกสิกรรมการทำไร่การทำ
นา ไม่มีโครักขกรรม การเลี้ยงโค. ในปิตติวิสัยนั้น การ
ค้าเช่นนั้น การซื้อขายด้วยเงิน ก็ไม่มี.

ผู้ทำกาลกิริยาละไปแล้ว ย่อมยังอัศภาพให้เป็น
ไปในปิตวิสัยนั้น ด้วยทานที่ญาติให้แล้วจากมนุษย์
โลกนี้.

น้ำตกลงบนที่ค้อน ย่อมไหลไปสู่ที่ลุ่ม ฉนใด
ทานที่ทายกให้ไปจากมนุษย์โลกนี้ ย่อมสำเร็จผลแก่ฝูง
เปรตฉนนันเหมือนกัน.

ห้วงน้ำเต็มแล้ว ย่อมยังสาครให้เต็มฉนใด ทาน
ที่ทายกให้ไปจากมนุษย์โลกนี้ ย่อมสำเร็จผลแก่ฝูง
เปรตฉนนัน เหมือนกัน.

บุคคลเมื่อระลึกถึงกิจที่ท่านทำมาแต่ก่อนว่าท่าน
ได้ทำกิจแก่เรา ได้ให้แก่เรา ได้เป็นญาติมิตรเป็นเพื่อน
ของเรา ดังนี้ จึงควรให้ทักษิณแก่ฝูงเปรต.

การร้องไห้ การเศร้าโศก หรือการพิไรรำพัน
อย่างอื่น ๆ ก็ไม่ควรทำ เพราะการร้องไห้เป็นต้นนั้น
ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ญาติทั้งหลาย ก็
คงอยู่อย่างนั้น.

ทักษิณนี้แล อันทายกให้แล้ว ตั้งไว้ดีแล้วใน
พระสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ทายกนั้น โดยฐานะ
ตลอดกาลนาน.

ญาติธรรมนี้นั้น ก็ทรงแสดงแล้ว การบูชาผู้ล่วง
ลับไปแล้ว ก็ทรงทำโอฬารแล้ว ทั้งกำลังของภิกษุ
ทั้งหลาย ก็ทรงเพิ่มให้แล้ว บุญพระองค์ก็ทรงชวน
ขยายไว้มิใช่น้อย.

จบติโรกฐาทฐสูตร

อรรถกถาติโรกขาสสูตร

ประโยชน์แห่งการตั้งพระสูตร

บัดนี้ ถึงลำดับการพรรณนาความติโรกขาสสูตร ที่ยกขึ้นตั้งต่อลำดับรัตนสูตรโดยนัยว่า ติโรกขาสสูตร ติฏฐนติ เป็นต้น จักกล่าวประโยชน์แห่งการตั้งติโรกขาสสูตรนั้นไว้ในที่นี้แล้วจึงจักทำการพรรณนาความ.

ในข้อนั้น ความจริง ติโรกขาสสูตรนี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสตามลำดับนี้ แต่ก็ทรงแสดงการปฏิบัติกุศลกรรมนี้ได้ โดยประการต่าง ๆ ไว้ก่อนพระสูตรนี้ เพราะเหตุที่บุคคลประมาณในการปฏิบัติกุศลกรรมนั้น อยู่เมื่อเกิดในฐานะ ที่แม่เศร้าหมองกว่านรกและกำเนิดสัตว์เดียรฉาน ก็ย่อมเกิดในจำพวกเปรตเห็นปานนั้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสรัตนสูตร เพื่อแสดงว่าบุคคลไม่ควรทำความประมาณในการปฏิบัติกุศลกรรมนั้น และเพื่อระงับอุปัทวแห่งกรุงเวสาลี ที่พวกหมูฏตเหล่าใดเบียดเบียนแล้ว หรือตรัสเพื่อแสดงว่า ในหมูฏตเหล่านั้น มีหมูฏตบางพวกมีรูปเห็นปานนั้น พึงทราบประโยชน์แห่งการตั้งติโรกขาสสูตรนี้ในที่นี้.

กถาอนุโมทนา

แต่เพราะเหตุที่ ติโรกขาสสูตร ผู้ใดประกาศ ประกาศที่ใด ประกาศเมื่อใด และประกาศเพราะเหตุใด การพรรณนาความของติโรกขาสสูตรนั้น ครั้นประกาศติโรกขาสสูตรนั้นหมดแล้ว เมื่อทำตามลำดับ ชื่อว่าทำดีแล้ว ฉะนั้น ข้าพเจ้าก็จักทำการพรรณนาความนั้น อย่างนั้นเหมือนกันแล.

ชื่อว่า กัถิโรกขทสุตฺรนี้ใครประกาศ ประกาศที่ไหน ประกาศเมื่อไร
ขอชี้แจงดังนี้ กัถิโรกขทสุตฺร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศ กัถิโรกขทสุตฺร
นั้นแล ทรงประกาศเพื่อทรงอนุโมทนา แก่พระเจ้ามครฐรัฐในวันรุ่งขึ้น เพื่อ
ทำความขื่อนี้ให้แจ่มแจ้ง ควรกล่าวเรื่องไว้พิสดารในข้อนี้ดังนี้.

ในกัปที่ ๘๒ นับแต่กัปนี้ มีนครชื่อกาสี ในนครนั้น มีพระราช
พระนามว่า ชัยเสน พระเทวีของพระราชานั้น พระนามว่า สิริมา. พระ-
โพธิสัตว์ พระนามว่า ปุสสะ เกิดในครรภ์ของพระนาง ตรัสรู้สัมมาสัม
โพธิญาณตามลำดับ พระราชาชัยเสนทรงเกิดความรู้ถึงความเป็นของพระองค์
ว่า โอรสของเราออกทรงผนวชเกิดเป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็เป็นของ
เรา พระธรรมก็ของเรา พระสงฆ์ก็ของเรา ทรงอุปราคด้วยพระองค์เองตลอด
ทุกเวลา ไม่ยอมประทานโอกาสแก่คนอื่น ๆ.

เจ้าพี่เจ้าน้องของพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่างพระมารดา ๓ พระองค์ พา
กันดำริว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเสด็จอุบัติ เพื่อประโยชน์เกื้อ
กูลแก่โลกทั้งปวง มิใช่เพื่อประโยชน์แก่บุคคลคนเดียวเท่านั้น แต่พระบิดาของ
เรา ไม่ทรงประทานโอกาสแก่เราและคนอื่น ๆ เลย เราจะได้การอุปราคอย่าง
ไรหนอ พระราชโอรสเหล่านั้น จึงตกลงพระหฤทัยว่า จำเราจะต้องทำอุบาย
บางอย่าง ทั้ง ๓ พระองค์จึงให้หัวเมืองชายแดนทำประหนึ่งแต่งเมือง ต่อนั้น
พระราชาทรงทราบข่าวว่าหัวเมืองชายแดนกบฏ จึงทรงส่งพระราชโอรสทั้ง ๓
พระองค์ออกไปปราบกบฏ. พระราชโอรสเหล่านั้น ปราบกบฏเสร็จแล้วก็
เสด็จกลับมา พระราชาทรงดีพระราชหฤทัย พระราชทานพรว่า เจ้าปารณนา
สิ่งใด ก็จงรับสิ่งนั้น. พระราชโอรสทั้ง ๓ พระองค์กราบทูลว่า ข้าพระบาท
ปารณนาจะอุปฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า เว้นพร

ข้อนั้นเสีย รับพรอย่างอื่นไปเถิด. พระราชโอรสกราบทูลว่า พวกข้าพระบาทไม่
ปรารถนาพรอย่างอื่นดอก พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เจ้าจง
กำหนดเวลามาแล้วรับไป. พระราชโอรสทูลขอ ๗ ปี. พระราชาไม่พระราชทาน
พระราชโอรสจึงทูลขอลดลงอย่างนี้ คือ ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี ๑
เดือน ๖ เดือน ๕ เดือน ๔ เดือน จนถึงไตรมาส พระราชาจึงพระราชทาน
ว่า รับได้. พระราชโอรสเหล่านั้น ได้รับพระราชทานพรแล้วก็ทรงยินดีอย่างยิ่ง
เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พวกข้าพระองค์ประสงค์จะอุปฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าตลอดไตรมาส ขอพระผู้
มีพระภาคเจ้าโปรดทรงรับจำพรรษาตลอดไตรมาสนี้ สำหรับข้าพระองค์ด้วยเถิด
พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรับ โดยอาการดุष्ณิภาพ คือนิ่ง ต่อ
นั้น พระราชโอรสทั้ง ๓ พระองค์ ก็ส่งหัตถเลขา ลายพระหัตถ์ไปแจ้งแก่
พนักงานเก็บส่วย [ผู้จัดผลประโยชน์] ในชนบทของพระองค์ว่า เราจะอุปฐาก
พระผู้มีพระภาคเจ้าตลอดไตรมาสนี้ เจ้าจงจัดเครื่องประกอบการอุปฐากพระผู้
มีพระภาคเจ้าไว้ให้พร้อมทุกประการ ตั้งแต่สร้างพระวิหารเป็นต้นไป เจ้า
พนักงานเก็บส่วยนั้น จัดการพร้อมทุกอย่างแล้ว ก็ส่งหนังสือรายงานให้ทรง
ทราบ. พระราชโอรสเหล่านั้น ก็ทรงนุ่งห่มผ้ากาสายะ ทรงอุปฐากพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าโดยเคารพ ด้วยบุรุษไวยาจักร ๒,๕๐๐ คน นำเสด็จสู่ชนบทมอบถวาย
พระวิหาร ให้ทรงอยู่จำพรรษา.

บุตรคฤหบดีผู้หนึ่ง เป็นพนักงานที่รักษาเรือนคลังของพระราชโอรส
เหล่านั้น พร้อมทั้งภรรยา เป็นคนมีศรัทธาปสาทะเขาได้ปฏิบัติการถวายทานแก่
พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขโดยเคารพ. เจ้าพนักงานเก็บส่วยในชนบท พา
บุตรคฤหบดีนั้น ให้ดำเนินการถวายทานโดยเคารพ พร้อมด้วยบุรุษชาวชนบท

ประมาณ ๑๑,๐๐๐ คน. บรรดาคนเหล่านั้น ชนบางพวก มีจิตถูกอิสลามัจ-
ฉริยะครอบงำ พวกเขา ก็พากันทำอันตรายแก่ท่าน กิณไทยธรรมด้วยตนเอง
บ้าง ให้แก่พวกลูก ๆ เสียบ้าง และเอาไฟเผาโรงอาหาร. ครั้น ปวาราณาออก
พรรษา พระราชโอรสทั้งหลาย ก็ทรงทำสักการะยิ่งใหญ่แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าไปเฝ้าพระราชบิดา. พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จ
ไปในที่นั้นแล้ว ก็ปริณิพพาน. พระราชา พระราชโอรส เจ้าพนักงานเก็บส่วย
ในชนบทและเจ้าพนักงานรักษาเรือนคลัง ทำกาละไปตามลำดับก็เกิดในสวรรค์
พร้อมด้วยบริษัทยบริวาร. เหล่าชนที่มีจิตถูกอิสลามัจฉริยะครอบงำ ก็พากันไป
เกิดในนรกทั้งหลาย เมื่อคน ๒ คนนั้นจากสวรรค์เข้าถึงสวรรค์ จากนรกเข้า
ถึงนรกด้วยอาการอย่างนี้ ก็ปกัลล่วงไป ๘๒ กัป.

ต่อมา ในภัทรกัปนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสป ชนที่มี
จิตถูกอิสลามัจฉริยะครอบงำเหล่านั้น ก็เกิดเป็นเปรต. ครั้งนั้น มนุษย์ทั้งหลาย
ถวายนาน อุทิศเพื่อประโยชน์แก่พวกเปรตที่เป็นญาติของตนว่า ขอท่านนี้จะมี
แก่พวกญาติของเรา. เปรตเหล่านั้นก็ได้สมบัติ. ขณะนั้น เปรตแม่พวกนี้เห็น
ดังนั้น ก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะ ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ ทำอย่างไรหนอ พวกข้าพระองค์จึงจะได้สมบัติบ้าง พระเจ้าข้า. พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บัดนี้ พวกท่านยังไม่ได้ดอก ก็แต่ว่า ในอนาคต จักมี
พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จัก
มีพระราชานามว่าพิมพิสาร ท้าวเธอได้เป็นญาติของพวกท่าน นับแต่นี้ไป
๘๒ กัป ท้าวเธอจักถวายนานแด่พระพุทธเจ้า อุทิศส่วนกุศลแก่พวกท่าน ครั้ง
นั้น พวกท่านจึงจักได้. เขาว่า เมื่อมีพุทธดำรัสอย่างนี้แล้ว พระพุทธดำรัส
นั้น ได้ปรากฏแก่เปรตเหล่านั้น ประหนึ่งตรัสว่า พวกท่านจักได้ในวันพรุ่งนี้.

ต่อมา เมื่อล่วงไปพุทธรังครหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเรา ก็เสด็จอุบัติในโลก. พระราชโอรสทั้ง ๓ พระองค์นั้น ก็จุติจากเทวโลก พร้อมด้วยด้วยบุรุษ ๒,๕๐๐ คนเหล่านั้น ไปเกิดในสกุลพราหมณ์ทั้งหลาย ในแคว้นมคธ บวชเป็นฤาษีโดยลำดับ ได้เป็นขีณิธ ๓ คน ณ คยาสีสะประเทศ. เจ้าพนักงานเก็บส่วยในชนบท ได้เป็นพระเจ้าพิมพิสาร บุตรคฤหบดี เจ้าพนักงานรักษาเรือนคลัง ได้เป็นมหาเศรษฐีชื่อวิสาขะ ภรรยาของเขาได้เป็นธิดาของเศรษฐีชื่อธรรมทินนา บริษัทที่เหลือ เกิดเป็นราชบริวารของพระเจ้าพิมพิสารทั้งหมด. พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเราเสด็จอุบัติในโลก ล่วงไป ๗ สัปดาหฺ์ ก็เสด็จมายังกรุงพาราณสี โดยลำดับ ประกาศพระธรรมจักร โปรดพระภิกษุปัญจวัคคีย์ เป็นต้นไป จนถึงทรงแนะนำขีณิธ ๓ ท่าน ซึ่งมีบริวาร ๒,๕๐๐^๐ จึงเสด็จไปกรุงราชคฤห์ ณ กรุงราชคฤห์นั้น โปรดพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเสด็จเข้าไปเฝ้าในวันนั้นเอง ให้ดำรงอยู่ในโศคาปัตตผล พร้อมด้วยพราหมณ์และคฤหบดีชาวมคธ ๑๑ นหุต. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์พระเจ้าพิมพิสาร เพื่อเสวยภัตตาหารในวันพรุ่ง. ครั้นวันรุ่งขึ้น อันท้าวสักกะจอมทวยเทพนำเสด็จ ทรงชมเชยด้วยคาถาทั้งหลาย เป็นต้น อย่างนี้ว่า

ทนฺโต ทนฺเตหิ สห ปุราณขีณิเลหิ

วิปฺปมฺตุโต วิปฺปมฺตุเตหิ

สิงคินิกฺขสฺสูณฺโณ

ราชคหฺ ปาวิสิ ภควา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงฝึกแล้ว กับเหล่า

ปุราณขีณิธ ผู้ฝึกแล้ว พระผู้หลุดพ้นแล้ว กับเหล่า

ปุราณขีณิธผู้หลุดพ้นแล้ว ผู้มีพระฉวีวรรณงามดั่งแท่ง

ทองสิงคิ เสด็จเข้าสู่กรุงราชคฤห์ ดังนี้.

เสด็จเข้าสู่กรุงราชคฤห์ ทรงรับมหาทานในพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร
เปตเหล่านั้นยืนห้อมล้อมด้วยหวังอยู่ว่า บัดนี้ พระราชาจักทรงอุทิศทานแก่
พวกเรา บัดนี้ จักทรงอุทิศทานแก่พวกเรา.

ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารถวายทานแล้ว ทรงพระดำริว่า พระผู้มีพระภาค-
เจ้าจะพึงประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ ทรงพระดำริถึงแต่เรื่องที่ประทับอยู่ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น มิได้ทรงอุทิศทานนั้นแก่ใคร ๆ.

เปตทั้งหลายสิ้นหวัง ตอนกลางคืน จึงพากันทำเสียงแปลกประหลาด
น่าสะพรึงกลัวอย่างเหลือเกินใน พระราชนิเวศน์. พระราชาทรงสดพระราชนิ-
หัตถ์หวาดกลัว ต่อรุ่งสว่างกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินเสียงเช่นนี้ เหตุอะไรหนอ จักมีแก่ข้าพระองค์
พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพรมหาบพิตร โปรดอย่าทรง
กลัวเลย จักไม่มีสิ่งชั่วร้ายอะไร ๆ แก่มหาบพิตรดอก ก็แต่ว่า พวกพระญาติ
เก่า ๆ ของมหาบพิตร เกิดเป็นเปตมีอยู่ เปตเหล่านั้น เทียวอยู่สิ้นพุทธันดร
หนึ่ง หวังอยู่ต่อมหาบพิตรว่า จักทรงถวายทานแด่พระพุทธเจ้า แล้วจักทรง
อุทิศส่วนกุศลแก่พวกเรา เมื่อวันวาน มหาบพิตรมิได้ทรงอุทิศส่วนกุศลแก่
เปตพวกนั้น เปตพวกนั้นสิ้นหวัง จึงพากันทำเสียงแปลกประหลาดเช่นนั้น.

พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลว่า พระเจ้าข้า บัดนี้ เมื่อข้าพระองค์ถวาย
ทาน พวกเขาก็ควรได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพร มหาบพิตร.

พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ถ้าเช่นนั้น ขอพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า โปรดทรงรับนิมนต์เสวยภัตตาหารเช้าพรุ่งนี้ ของข้าพระองค์ด้วยนะ

พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักอุทิศทานแก่เปรตพวกนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ. พระราชาเสด็จเข้าพระราชนิเวศน์ จัดแจงมหาทาน แล้วให้กราบทูลเวลาภัตตาหารแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าภายในพระราชนิเวศน์ ประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ที่เขาจัดไว้ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์.

เปรตพวกนั้นพากันไปยืนที่นอกฝาเรือนเป็นต้น ด้วยหวังว่า วันนี้พวกเราจะได้อะไรกันบ้าง. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำโดยอาการที่เปรตพวกนั้น จะปรากฏแก่พระราชาหมดทุกคน.

พระราชาถวายน้ำทักษิโณทก ทรงอุทิสว่า ขอทานนี้จึงมีแก่พวกญาติของเรา. ทันใดนั่นเอง สระโบกขรณีคารคด้วยปทุม ก็บังเกิดแก่เปรตพวกนั้น. เปรตพวกนั้นก็อาบและดื่มในสระโบกขรณีนั่น ระวังความกระวนกระวายความลำบากและหิวกระหายได้แล้ว มีผิวพรรณดุจทอง.

ลำดับนั้น พระราชาถวายข้าวยาสุ ของเคี้ยว ของกินเป็นต้น แล้วทรงอุทิส. ในทันใดนั่นเอง ข้าวยาสุของเคี้ยวและของกินอันเป็นทิพย์ ก็บังเกิดแก่เปรตพวกนั้น. เปรตพวกนั้น ก็พากันบริโภคของทิพย์เหล่านั้น มีอินทรีย์เอิบอัม.

ลำดับนั้น พระราชาถวายผ้าและเสนาสนะเป็นต้น ทรงอุทิสให้เครื่องอสังการต่าง ๆ มีผ้าทิพย์ ยานทิพย์ ปราสาททิพย์ เครื่องปูลาดและที่นอนเป็นต้น ก็บังเกิดแก่เปรตพวกนั้น. สมบัติเหล่านั้นของเปรตพวกนั้น ปรากฏทุกอย่างโดยประการใด พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงอธิษฐาน (ให้พระราชาทรงเห็น) โดยประการนั้น. พระราชาทรงดีพระทัยยิ่ง. แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภัตตาหารแล้ว ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า
ติโรกูทุเทสุ ติฏฐนฺติ เป็นต้น เพื่อทรงอนุโมทนาแก่พระเจ้ามคธรัฐ.

ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ มาติกาหัวข้อนี้ว่า เยน ยตุถ ยทา ยสุมา
ติโรกฺขุทฺ ปรกาสิตํ ปกาสยิตฺวา ตํ สพุพฺ ก็เป็นอันจำแนกแล้วทั้งโดย
สังเขปทั้งโดยพิศดาร.

บัดนี้ จักกล่าวพรรณนาความแห่งติโรกฺขุทฺตสูตรนี้ตามลำดับไป คือ

พรรณนาคาถาที่ ๑

จะพรรณนาความในคาถาแรกก่อน. ส่วนภายนอกแห่งฝ้าทั้งหลาย
เรียกกันว่า ติโรกฺขุทฺ. คำว่า ติฏฺฐนฺติ เป็นคำกล่าวถึงอิริยาบถยืน
เพราะห้ามอิริยาบถนั่งเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถึงพวก
เปรตที่ยืนอยู่ที่ส่วนอื่นของฝ้าเรือนไว้แม้ในที่นี้ว่า ติโรกฺขุทฺเตสุ ติฏฺฐนฺติ
ยืนกันอยู่ที่นอกฝ้าเรือน เหมือนที่ท่านกล่าวถึงท่านผู้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ซึ่งไป
ณ ส่วนอื่นแห่งกำแพง และส่วนอื่นแห่งภูเขาว่า ไปนอกกำแพงนอกภูเขา
ไม่ติดขัด ฉะนั้น. ในคำว่า สนฺธิสฺสัฆฺมาณฺเฐสุ จ นั้น ทาง ๔ แพร่ง หรือ
แม้ที่ต่อเรือนที่ต่อฝ้าและกรอบหน้าต่าง ท่านเรียกว่าสนธิ ทาง ๓ แพร่ง ท่าน
เรียกว่า สังฆาณฺเฐ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำคำนั้นไว้แห่งเดียวกัน เชื่อม
กับคำต้น จึงตรัสว่า สนฺธิสฺสัฆฺมาณฺเฐสุ จ. บทว่า ทฺวารพาหาสุ ติฏฺฐนฺติ
ได้แก่ ยืนพิงบานประตูพระนครและประตูเรือน. เรือนญาติแต่ก่อนก็ดี เรือน
ของตนที่เคยครอบครองเป็นเจ้าของก็ดี ชื่อว่า เรือนของตน ในคำว่า
อาคณฺฏวาน สกํ ฆรํ นี้. เพราะเหตุที่เปรตพวกนั้น พากันมาโดยสกลัญญา
เข้าใจว่าเป็นเรือนของตน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสถึงเรือนทั้งสอง
นั้นว่าอาคณฺฏวาน สกํ ฆรํ มายังเรือนของตน.

พรรณนาภาาที่

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงแก่พระราชายังเปรตเป็นอันมาก ที่พากันมายังพระราชานิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร อันเป็นเรือนญาติแต่ก่อน แม้นไม่เคยครอบครองมาแต่ก่อน ด้วยสำคัญว่าเรือนของตน ยืนกันอยู่นอก ฝาที่ทาง ๔ แพร่งและทาง ๓ แพร่ง และบานประตู เสวยผลแห่งความริษยา และความตระหนี่ บางพวกมีหนวดและผมขาวหน้า มีอวัยวะใหญ่ น้อย ผูก หย่อนและยาน ผอมหยาบดำ เสมือนต้นตาลถูกไฟป่าไหม้ ยืนต้นอยู่ในที่นั้น ๆ บางพวกมีเรือนร่างถูกเปลวไฟที่ต้งขึ้นจากท้องแลบออกจากปาก เพราะความสีกันแห่งไม้สีไฟ คือความระหาย แผลเผาอยู่ บางพวกไม่ได้รสอื่นนอกจาก รสคือความหิวระหาย เพราะถึงได้ข้าน้ำก็ไม่สามารถบริโภคได้ตามต้องการ เพราะมีหลอดคอมีขนาดเล็กเท่ารูเข็ม และเพราะมีท้องใหญ่ดังภูเขา บางพวก มีเรือนร่างไม่น่าดู แปลกประหลาดและน่าสะพึงกลัวเหลือเกิน ได้น้ำเลือนน้ำ หนอง ไขข้อเป็นคันที่ไหลออกจากแผลหัวฝีที่แตก ของกันและกันหรือของ สัตว์เหล่าอื่น ลิ้มเลียเหมือนน้ำอมฤต จึงตรัสว่า

ฝูงเปรตพากันมายังเชื่อนี้ตน ยืนอยู่ที่นอกฝา

เรือนก็มี ยืนอยู่ที่ทางสี่แพร่งสามแพร่งก็มี ยืนใกล้

บานประตูก็มี.

เมื่อทรงแสดงธรรมที่กรรมอันเปรตเหล่านั้น ทำมาแล้วเป็นกรรมทารุณ จึงตรัส ภาาที่ ๒ ว่า ปหูเต อนุนปานมฺหิ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปหูเต ได้แก่ ไม่น้อย. ท่านอธิบายว่า มาก จนพอต้องการ. เอา พ เป็น ป ได้ในประโยคเป็นต้นว่า ปหู สนฺโต น ภรติ ผู้มีมากก็ไม่เลียงดู. แต่อาจารย์บางพวกสวดว่า ปหูเต ก็มี พหูเก

ก็มี. ปาฐะเหล่านั้น เป็นปาฐะที่เขียนด้วยความพลั้งเผลอ. ข้าวด้วย น้ำด้วย
ชื่อว่าข้าวและน้ำ ของเคี้ยวด้วย ของกินด้วย ชื่อว่าของเคี้ยวและของกิน.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอาหาร ๘ อย่าง คือของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว
และของลิ้ม ด้วยบทนี้. บทว่า อุပ္ภุจิตะ ได้แก่ เข้าไปตั้งไว้. ท่านอธิบายว่า
จัดแจง ตบแต่ง รวบรวม. บทว่า น โภจิ เตสํ สรติ สตุตถานํ ความ
ว่า เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดในปิตติวิสัย ใคร ๆ ไม่ว่ามารดาหรือบุตร ก็ไม่
ระลึกลึง. เพราะเหตุไร. เพราะกรรมเป็นปัจจัย คือเพราะกรรมคือความตระ-
หนี่ที่ตนทำ ต่างโดยปฏิเสธการรับและการให้เป็นต้นเป็นปัจจัย เพราะว่าการกรรม
ของสัตว์เหล่านั้น ไม่ให้ญาติระลึกลึง.

พรรณนาคาถาที่ ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงว่าไม่มีญาติไร ๆ ที่พอจะระลึกลึง
เพราะกรรมที่มีวิบากเป็นทุกข์เผ็ดร้อน ที่สัตว์เหล่านั้นทำไว้เป็นปัจจัย แก่
สัตว์ที่เป็นเปรตเหล่านั้น ซึ่งเที่ยวมุ่งหวังต่อญาติทั้งหลายว่า เมื่อข้าวน้ำเป็นต้น
แม้ไมใช่น้อย ที่ญาติเข้าไปตั้งไว้ [ในสงฆ์] นำที่ญาติทั้งหลาย จะพึงให้
อะไร ๆ อุทิศพวกเรากันบ้างอย่างนี้ จึงตรัสว่า

เมื่อข้าวน้ำ ของเคี้ยว ของกิน อัน เขาเข้าไปตั้ง

ไว้เป็นอันมา [ในสงฆ์] ญาติไร ๆ ของสัตว์เหล่านั้น

ก็ระลึกลึงไม่ได้ เพราะกรรมของสัตว์ทั้งหลายเป็นปัจจัย.

เมื่อทรงสรรเสริญทานที่พระราชาวายอุทิศพวกพระประยูรญาติของพระราชา ที่
เกิดในปิตติวิสัย [เกิดเป็นเปรต] อีก จึงตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า เอวํ ททนต์
ญาตินํ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว เป็นคำอุปมา. คำว่า เอว นั้น

สัมพันธภาพเป็น ๒ นัย คือ

๑. ชนเหล่าใดเป็นผู้เอ็นดู ชนเหล่านั้น ย่อมให้ข้าวน้ำเป็นต้น เพื่อ
ญาติทั้งหลาย เมื่อญาติใดๆ แม้ระลึกไม่ได้ เพราะกรรมของสัตว์เหล่านั้น
เป็นปัจจัยอย่างนี้.

๒. ถวายพระพรชนเหล่าใด เป็นผู้เอ็นดู ชนเหล่านั้น ย่อม
ให้ข้าวน้ำอันสะอาด ประณีต เป็นกัมปียะของควรตามกาล เพื่อญาติทั้งหลาย
เหมือนอย่างมหาบพิตรถวายทานฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทนฺติ ได้แก่ ให้ อุทิศ มอบให้. บทว่า
ถาตีํ ได้แก่ คนที่เกี่ยวข้องข้างมารดาและข้างบิดา. บทว่า เย ได้แก่
พวกใดพวกหนึ่งไม่ว่า บุตร ธิดา หรือพี่น้อง. บทว่า โหนฺติ แปลว่า ย่อมมี
บทว่า อนุภฺมฺภา ได้แก่ ผู้ประสงคฺประโยชน์ผู้แสวงประโยชน์เกื้อกูล. บทว่า
สุจิ ได้แก่ ไร้มลทิน ควรชม ชื่นใจ เป็นธรรม ได้มาโดยธรรม. บทว่า
ปณฺธิ ได้แก่ สูงสุด ประเสริฐสุด. บทว่า กาลเณ ได้แก่ ตามกาลที่พวก
เปรตผู้เป็นชาติมาขึ้นอยู่ภายนอกฝาเรือนเป็นต้น. บทว่า กบฺปิยํ ได้แก่
ควร เหมาะ สมควรบริโภคของพระอริยะทั้งหลาย. บทว่า ปานโกชนํ
ได้แก่ น้ำด้วย ข้าวด้วย ชื่อว่า น้ำและข้าว. ในที่นี้ ท่านประสงคฺเอาไทย-
ธรรมทุกอย่าง โดยยกน้ำและข้าวขึ้นนำหน้า.

การพรรณนาคาถาที่ ๔ สัมพันธ์กับคาถาที่ ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงสรรเสริญน้ำและข้าวที่พระเจ้ามครรัฐทรง
ถวาย เพื่ออนุเคราะห์หมู่พระประยูรญาติที่เป็นเปรต อย่างนี้ จึงตรัสว่า

ชนเหล่าใดเป็นผู้เอ็นดู ชนเหล่านั้นย่อมให้น้ำ

และข้าวอันสะอาดประณีตเป็นของควรตามกาลอย่างนี้.

เมื่อทรงแสดงประการที่ท่านซึ่งให้แล้ว เป็นอันให้เพื่อญาติเหล่านั้นอีก จึง
ตรัสกึ่งต้นแห่งคาถาที่ ๔ ว่า อัม โห ญาติัน โหตุ เป็นต้น . ฟังสัมพันธ์
ความกับกึ่งต้นของคาถาที่ ๓ ว่า

ชนเหล่าใด เป็นผู้เอ็นดู ชนเหล่านั้นย่อมให้น้ำ

และข้าวอย่างนี้ว่า ขอทานนี้แล จงมีแก่ญาติทั้งหลาย

ขอญาติทั้งหลาย จงประสบสุขเกิด.

ด้วยเหตุนี้ ตัวอย่างอาการที่พึงให้เป็นอันทรงทำแล้ว ด้วย เอว สัพพ ที่ม
อรรถว่าอาการในคำนี้ว่า ชนเหล่านั้น ย่อมให้โดยอาการอย่างนี้ว่า ขอทานนี้
แลจะมีแก่ญาติทั้งหลาย ไม่ใช่โดยอาการอย่างอื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อัม . เป็นบทแสดงตัวอย่างไทยธรรม.

บทว่า โห เป็นเพียงนิบาตอย่างเดียว ไม่ใช่ฉัญฉฐีวิภคติ เหมือนในประโยค

เป็นต้นอย่างนี้ว่า กจฺจิ ปน โห อนุรุธฺสา สมคฺคา สมโมทมานา.

และว่า เยหิ โห อริยา. บทว่า ญาติัน โหตุ ความว่า จงมีแก่ญาติ

ทั้งหลายที่เกิดขึ้นปิตติวิสัย. บทว่า สุขิตา โหนฺติ ญาติโย ความว่า ขอ

พวกญาติที่เข้าถึงปิตติวิสัยเหล่านั้น จงเป็นผู้ส่วยผลทานนี้ มีความสุขเกิด.

พรรณนาตอนปลายของคาถาที่ ๔

สัมพันธ์กับตอนต้นของคาถาที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงประการที่ท่านอันญาติ พึงให้แก่
ญาติทั้งหลายที่เข้าถึงปิตติวิสัยจึงตรัสว่า ขอทานนี้แลจะมีแก่ญาติทั้งหลาย ขอ
ญาติทั้งหลายจงประสบสุขดังนี้ เพราะเหตุที่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขอ

ทานนี้แล จงมีแก่ญาติทั้งหลาย กรรมที่คนหนึ่งทำแล้วย่อมไม่ให้ผลแก่อีกคนหนึ่ง แต่วัตถุนั้นที่ญาติให้อุทิศอย่างนั้นอย่างเดียว ย่อมเป็นปัจจัยแก่กุศลกรรมของญาติทั้งหลาย ฉะนั้นเมื่อทรงแสดงประการที่กุศลกรรม อันให้เกิดผลในทันที เพราะวัตถุนั้นนั้นแลอีก จึงตรัสถึงหลังแห่งคาถาที่ ๕ ว่า **เต จ ตตฺถ** และกึ่งต้นแห่งคาถาที่ ๕ ว่า **ปหูเต อนฺนปानมฺหิ**.

กึ่งต้นและกึ่งหลังแห่งคาถาเหล่านั้น มีความว่า ท่านอธิบายไว้ว่าเปรตที่เป็นญาติเหล่านั้น มาโดยรอบ มาร่วมกัน ประชุมอยู่ในที่แห่งเดียวกัน ในที่ ๆ ญาติให้ทานนั้น. ท่านอธิบายไว้ว่า เปรตเหล่านั้นมาโดยชอบ มาร่วมกัน มาพร้อมกันเพื่อความต้องการอย่างนี้ว่า ญาติทั้งหลายของเรাজักอุทิศทานนี้เพื่อประโยชน์แก่เราทั้งหลาย. บทว่า **ปหูเต อนฺนปानมฺหิ** ความว่า ในข้าน้ำที่ญาติให้อุทิศเพื่อตนมีมากนั้น. บทว่า **สกุจฺฉํ อนฺุโมทเร** ความว่าเปรตเหล่านั้นเชื่อมั่น ผลกรรมไม่ละความขำเกรง มีจิตไม่กวดแกว่ง ย่อมยินดีอนุโมทนา เกิดปีติปราโมชว่า ทานนี้จะมีผลเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่เราทั้งหลาย.

พรรณนาตอนปลายของคาถาที่ ๕

สัมพันธกับตอนต้นของคาถาที่ ๖

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงประการที่กุศลกรรม ให้ผลเกิดในทันที แก่ญาติทั้งหลายที่เข้าถึงปิตติวิสัย อย่างนี้จึงตรัสว่า

พวกเปรตที่เป็นญาติเหล่านั้นพากันมาในที่นั้น

**ประชุมพร้อมแล้ว ต่างก็อนุโมทนาโดยเคารพในข้าว
น้ำเป็นอันมาก.**

เมื่อทรงแสดงอาการชมเชยปรารภญาติทั้งหลายของเปรตเหล่านั้น ที่เสวยผลแห่งกุศลกรรม อันบังเกิดเพราะอาศัยพวกญาติอีก จึงตรัสถึงหลังแห่งคาถาที่ ๕ ว่า จิริ ชีวนตุ และถึงต้นแห่งคาถาที่ ๖ ว่า อมฺหากญฺจ กตา ปุตตา.

ถึงหลังและถึงต้นแห่งคาถาเหล่านั้นมีความว่า บทว่า จิริ ชีวนตุ ได้แก่มิชีวิตอยู่นาน ๆ มีอายุยืน. บทว่า โน ญาติ แปลว่า ญาติทั้งหลายของพวกเรา. บทว่า เยสํ เหตุ ได้แก่ เพราะอาศัยญาติเหล่าใด เพราะเหตุแห่งญาติเหล่าใด. บทว่า ลภามุหเส แปลว่า ได้. หมู่เปรตกล่าวอ้างสมบัติที่ตนได้ในขณะนั้น.

จริงอยู่ ทักขิณา ย่อมสำเร็จผล คือ ให้เกิดผลในขณะนั้นได้ ก็ด้วยองค์ ๓ คือ ด้วยการอนุโมทนาด้วยตนเองของเปรตทั้งหลาย ๑ ด้วยการอุทิศของทายกทั้งหลาย ๑ ด้วยการถึงพร้อมแห่งทักษิณียบุคคล ๑.

บรรดาองค์ทั้ง ๓ นั้น ทายกทั้งหลายเป็นเหตุพิเศษ ด้วยเหตุนี้เปรต.ทั้งหลายจึงกล่าวว่า เยสํ เหตุ ลภามุหเส ย่อมได้เพราะเหตุแห่งญาติ [ที่เป็นทายก] เหล่าใด. บทว่า อมฺหากญฺจ กตา ปุตตา ความว่า และญาติทั้งหลายที่อุทิศทานนี้อย่างนี้ว่า อทานนี้จึงมีแก่ญาติทั้งหลายของเรา ดังนี้ชื่อว่า ทำการบูชาพวกเราแล้ว. ทายกา จ อนิปฺผลา ความว่า กรรมที่สำเร็จมาแต่การบริจาค อันทายกทำแล้วในสันดานใด ทายกทั้งหลาย ชื่อว่าไม่ไร้ผล ก็เพราะกรรมนั้น ให้ผลในสันดานนั้นเท่านั้น. ในข้อนี้ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ญาติทั้งหลายที่เข้าถึงปิตติวิสัยได้เท่านั้นหรือ หรือว่า แม้คนอื่น ๆ ก็ได้. ขอชี้แจงดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกพราหมณ์ ชื่อ ชาณฺสโสณิ ทูลถามแล้ว ก็ทรงพยากรณ์ข้อนี้ไว้ดังนี้ว่า ในข้อนี้ เราจะพึงกล่าวคำอะไร. สมจริงดังที่พระสังคีติกาจารย์กล่าวไว้ดังนี้ว่า

๑. อัง.ทสก. ๒๔/ข้อ ๑๖๖ ชาณฺสโสณิสฺสูตร.

ชาณฺสโสณิพราหมณ์ทูลถามว่า

ข้าแต่ท่านพระโคตม พวกข้าพเจ้าเชื่อว่าพราหมณ์
ย่อมให้ทาน ย่อมทำความเชื่อว่า ทานนี้จะสำเร็จผลแก่
เปรตทั้งหลายที่เป็นญาติสาโลหิต เปรตทั้งหลายที่เป็น
ญาติสาโลหิต จะบริโภคนั้น ข้าแต่ท่านพระโคตม
ทานนั้น จะสำเร็จผลแก่เปรตทั้งหลายที่เป็นญาติสา-
โลหิตบ้างไหม เปรตทั้งหลายที่เป็นญาติสาโลหิต จะ
บริโภคนั้น ได้บ้างไหม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนพราหมณ์จะสำเร็จผลในที่เป็นฐานะ ไม่
สำเร็จผลในที่เป็นอฐานะ.

ชาณฺสโสณิพราหมณ์ทูลถามว่า

ข้าแต่ท่านพระโคตม ที่อย่างไรเป็นฐานะ ที่
อย่างไรเป็นอฐานะ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนพราหมณ์ คนบางคนในโลกนี้ทำปาณา-
ติบาต ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ
กายแตกไป เขาย่อมเข้าถึงนรก อาหารอันใดของ
เหล่าสัตว์นรก เขาย่อมยังชีพให้เป็นไปในนรกนั้น ด้วย
อาหารอันนั้น เขาดำรงอยู่ได้ในนรกนั้น ด้วยอาหาร
อันนั้น.

ดูก่อนพราหมณ์ ทานนั้นย่อมไม่สำเร็จผลแก่
สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในนรกใด นรกนั้นแล ชื่อว่า อฐานะ.

ดูก่อนพราหมณ์ คนบางคนในโลกนี้ทำปาณา-
ติบาต ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ
กายแตกไป เขาเข้าถึงกามินิสัตว์เดียรัจฉาน. อาหาร
อันใดของเหล่าสัตว์ที่เกิดในกามินิสัตว์เดียรัจฉาน เขา
ย่อมยังชีพให้เป็นไปในกามินิสัตว์เดียรัจฉานนั้นด้วย
อาหารอันนั้น ย่อมดำรงอยู่ได้ในกามินิสัตว์เดียรัจฉาน
นั้น ด้วยอาหารอันนั้น.

ดูก่อนพราหมณ์ ทานนั้น ย่อมไม่สำเร็จผลแก่
สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในกามินิสัตว์เดียรัจฉานใด กามินิสัตว์
เดียรัจฉานนั้นแล ชื่อว่า อัญฐานะ.

ดูก่อนพราหมณ์ คนบางคนในโลกนี้ เว้นขาด
จากปาณาติบาต ฯลฯ เป็นสัมมาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่
ตายเพราะกายแตกไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหาย
ของหมู่เทวดา อาหารอันใดของหมู่เทวดา เขายังชีพ
ให้เป็นไปในเทวโลกนั้นด้วยอาหารอันนั้น เขาดำรง
อยู่ได้ในเทวโลกนั้นด้วยอาหารอันนั้น.

ดูก่อนพราหมณ์ ทานนั้น ย่อมไม่สำเร็จผลแก่
สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในเทวโลกใด เทวโลกนี้แล ก็ชื่อว่าอัญฐานะ

ดูก่อนพราหมณ์ คนบางคนในโลกนี้ ทำปาณา
ติบาต ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ
กายแตกไป เขาย่อมเข้าถึงปิตวิสัย อาหารอันใดของ
หมู่สัตว์ที่เข้าถึงปิตวิสัย เขาย่อมยังชีพให้เป็นไปใน

ปิตติวิสัยนั้นด้วยอาหารอันนั้น เขาคำรงอยู่ได้ในปิตติ-
วิสัยนั้น ด้วยอาหารอันนั้น ก็หรือว่า หมูมิตรสหายหรือ
หมูญาติสาโลหิต มอบทานอันใดจากมนุษยโลกนี้ไป
ให้แก่เขา เขาย่อมยังชีพให้เป็นไปในปิตติวิสัยนั้นด้วย
ทานอันนั้น เขาคำรงอยู่ได้ในปิตติวิสัยนั้น ด้วยทาน
อันนั้น ดูก่อนพราหมณ์ ทานนั้น ย่อมสำเร็จผลแก่
สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในปิตติวิสัยใด ปิตติวิสัยนี้แต่ชื่อว่า ฐานะ.

ชาณุตโตณพราหมณ์ทูลถามว่า

ข้าแต่ท่านพระโคตม ถ้าหากว่าเปรตผู้เป็นญาติ-
สาโลหิตนั้น ไม่เข้าถึงฐานะนั้น ใครเล่าบริโภคทาน
นั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนพราหมณ์ หมูเปรตที่เป็นญาติสาโลหิตแม่
เหล่าอื่นของเขา ที่เข้าถึงฐานะนั้น บริโภคทานนั้นนะติ.

ชาณุตโตณพราหมณ์ทูลถามว่า

ข้าแต่ท่านพระโคตม ทั้งเปรตที่เป็นญาติสาโลหิต
ผู้นั้น ก็ไม่เข้าถึงฐานะนั้น ทั้งหมูเปรตที่เป็นญาติสา-
โลหิตแม่เหล่าอื่นของเขา ก็ไม่เข้าถึงฐานะนั้น ใครเล่า
จะบริโภคทานนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ฐานะที่จะพึงว่างจากญาติสา-
โลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วโดยกาลช้านานเช่นนี้ มิใช่ฐานะ

มิใช่ว่าโอกาสที่จะมีได้ ก็ แต่ว่า แม้ทายกผู้ให้ยอมไม่ไว้
ผลนะพราหมณ์.

พรรณนาตอนปลายของคาถาที่ ๖

สัมพันธ์กับคาถาที่ ๗

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงชมพระราชาเพราะอาศัยสมบัติของหมู่
พระประยูรญาติในชาติก่อนของพระเจ้ามคธรัฐ ที่เข้าถึงปิตติวิสัย จึงทรงแสดง
ว่า ขอถวายพระพร พระประยูรญาติของมหาบพิตรเหล่านี้ดีใจ พวกกันชมเชย
ในทานสัมปทาน จึงตรัสว่า

หมู่เปรตพากันชมว่า พวกเราได้สมบัติ เพราะ

เหตุแห่งญาติเหล่าใด ขอญาติเหล่านั้นของพวกเราจง

มีชีวิตอยู่ยั่งยืน และญาติเหล่านั้นทำการบูชาพวกเรา

แล้ว ทั้งทายกทั้งหลาย ก็ไม่ไร้ผล ดังนี้.

เมื่อทรงแสดงความไม่มีเหตุที่ได้สมบัติอย่างอื่น มีกสิกรรมและโครักขกรรม
เป็นต้น ของหมู่เปรตที่เข้าถึงปิตติวิสัยเหล่านั้น แต่ความที่หมู่เปรตเหล่านั้น.
ยังชีพให้เป็นไปด้วยทาน ที่ญาติให้จากมนุษยโลกนี้ จึงตรัสถึงหลังแห่งคาถาที่
๖ ว่า น หิ ตตฺถ กสิ อตุลฺล และคาถาที่ ๗ นี้ว่า วณฺชชา ตาทิสฺส
เป็นต้น.

ในคานานั้น พรรณนาความดังนี้ ขอถวายพระพร ก็ในปิตติวิสัยนั้น
ไม่มีกสิกรรมที่หมู่เปรตเหล่านั้นจะอาศัยแล้วได้สมบัติ. บทว่า โครกฺขเขตฺถ
น วิชฺชติ ความว่า ไม่ใช่ไม่มีกสิกรรมอย่างเดียวกันเท่านั้นดอก ในปิตติวิสัย
นั้น ก็ไม่มีแม้แต่โครักขกรรม ที่หมู่เปรตเหล่านั้น จะอาศัยแล้วได้สมบัติ.
บทว่า วณฺชชา ตาทิสฺส นตุลฺล ความว่า ไม่มีแม้การค้าขาย ที่จะเป็เหตุให้

ได้สมบัติของหมู่เปรตเหล่านั้น. บทว่า หิรญฺเณน กยากยฺ ความว่า ใน
ปิตติวิสัยนั้น ไม่มีแม้แต่การซื้อขายด้วยเงินซึ่งจะพึงเป็นเหตุให้ได้สมบัติของ
หมู่เปรตเหล่านั้น.

บทว่า อิตฺ ทินฺเนน ยาเปนฺติ เปตา กาลตา ตฺหิ ความว่า
แต่หมู่เปรต ย่อมยังชีพให้เป็นไป ยังอัตภาพ ให้ดำเนินไป ด้วยทาน
ที่หมู่ญาติ หรือหมู่มิตรสหาย ให้ไปจากมนุษย์โลกนี้แต่อย่างเดียว.
บทว่า เปตา ได้แก่ หมู่สัตว์ที่เข้าถึงปิตติวิสัย. บทว่า กาลตา ได้แก่ ไป
ตามเวลาตายของตน. อธิบายว่า ทำกาละ ทำมรณะ. บทว่า ตฺหิ ได้แก่
ในปิตติวิสัยนั้น.

พรรณาสองคาถาคือคาถาที่ ๘ และคาถาที่ ๙

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสว่า ผู้ทำกาลกิริยาละไปแล้วย่อมยังอัต
ภาพให้เป็นไปในปิตติวิสัยนั้น ด้วยทานที่หมู่ญาติมิตรสหายให้แล้วจากมนุษย์-
โลกนี้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงประกาศความนั้น ด้วยข้ออุปมาทั้งหลาย
จึงตรัส ๒ คาถานี้ว่า อุทฺเทน อุกฺกํ วุฏฺฐิํ เป็นต้น

คาถานั้น มีความว่า น้ำที่หมู่เมฆให้ตกลงบนที่ดอนบนบก บนภูมิ-
ภาคที่สูง ย่อมไหลลงที่ลุ่ม คือไหลไปถึงภูมิภาคที่ลุ่มต่ำ ฉนฺได ทานที่หมู่
ญาติมิตรสหายให้จากมนุษย์โลกนี้ ย่อมสำเร็จผลอธิบายว่าบังเกิดผลปรากฏผล
แก่หมู่เปรต ฉนฺนํเหมือนกัน. จริงอยู่ เปตโลก โลกเปรต ชื่อว่า ฐานะ
ที่ตั้งแห่งความสำเร็จผลแห่งทาน เหมือนที่ลุ่มเป็นฐานะที่ขังน้ำอันไหลมา.
เหมือนอย่างตรัสไว้ว่า คู่ก่อนพราหมณ์ ทานนั้นย่อมสำเร็จผลแก่สัตว์ที่ตั้ง
อยู่ในปิตติวิสัยใด ปิตติวิสัยนั้นแล เป็นฐานะ ดังนี้ เหมือนอย่างว่า น้ำที่ไหล
มาจากชุมนุมด้วย ชอกเขา คลองใหญ่ คลองซอย หนองบึง เป็นแม่น้ำใหญ่

เต็มเข้าก็ทำให้สาครทะเลเต็มเปี่ยม ฉนฺได ทานที่ญาติมิตรสหายให้ไปจาก มนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จผลแก่หมู่เปรตตามนัยที่กล่าวมาแล้ว แม้ฉนฺนนั้น.

พรรณนาคาถาที่ ๑๐

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงประกาศความนี้ว่า ผู้ทำกาลกิริยาละไปแล้ว ย่อมยังอรรถาพาให้เป็นไปในปิตติวิสัยนั้น ด้วยทานที่ญาติมิตรสหาย ให้ไปจากมนุษยโลกนี้ ดังนี้แล้ว เมื่อทรงแสดงอีกว่า เพราะเหตุที่หมู่เปรตเหล่านั้น หวังเต็มที่ว่าพวกเราจักได้อะไร ๆ จากมนุษยโลกนี้ แม้พากันนาถึงเรือน ญาติแล้วก็ไม่สามารถจะร้องขอว่า ขอท่านทั้งหลาย โปรดให้ของชื่อนี้แก่พวกเราเถิด ฉนฺนนั้น กุลบุตรเมื่อระลึกถึงสิ่งที่ควรระลึกเหล่านั้น พึงให้ทักษิณา เพื่อหมู่เปรตเหล่านั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า **อทาสิ เม เป็นต้น.**

คาถานั้น มีความว่า กุลบุตรเมื่อระลึกทุกอย่างอย่างนี้ว่า ท่านได้ให้ ทรัพย์หรือธัญญาหารชื่อนี้แก่เรา ท่านได้พากเพียรด้วยตนเอง ได้กระทำกิจชื่อนี้แก่เรา คนโน้นเป็นญาติ เพราะเกี่ยวเนื่องข้างมารดาหรือข้างบิดาของเรา คนโน้นเป็นมิตร เพราะสามารถช่วยเหลือ โดยสเนหา และคนโน้นเป็นเพื่อน เล่นสนุกสนานด้วยกันของเรา ดังนี้ พึงให้ทักษิณา พึงมอบทานให้แก่เขาผู้ล่วงลับไปแล้ว.

มีปาฐะอื่นอีกว่า **เปตานํ ทกฺขิณา ทชฺชา.** ปาฐะนั้นมีความว่า ชื่อว่า ทชฺชา เพราะเป็นของที่พึงให้. ของที่พึงให้นั้นคืออะไร ก็คือทักษิณาเพื่อเขาผู้ล่วงลับไปแล้ว. ด้วยเหตุนี้ กุลบุตรเมื่อระลึกถึงท่าน อธิบายว่า เมื่อนึกถึงกิจที่ท่านทำมาแต่ก่อน โดยนัยว่า ท่านได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ดังนี้ เป็นต้น. คำนี้ พึงทราบว่าเป็นปฐมาวิภัตติ ลงในอรรถประสงค์เป็นตติยาวิภัตติ.

พรรณนาคาถาที่ ๑๑

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงอนุสสรณวัตถุที่เป็นเหตุ ในการ
มอบให้ซึ่งทักษิณาเพื่อหมู่เปรตทั้งหลายอย่างนี้ จึงตรัสว่า

กุลบุตรเมื่อระลึกถึงกิจที่ท่านทำมาแต่ก่อนว่า

ท่านได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำกิจแก่เรา ได้เป็นญาติมิตร

สหายของเรา พึงให้ทักษิณาแก่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว.

เมื่อทรงแสดงอีกว่า ชนเหล่าใด มีการร้องไห้และเศร้าโศกเป็นต้นเป็นเบื้อง
หน้า เพราะความตายของญาติ ดำรงอยู่. ผู้ล่วงลับไปแล้ว ย่อมไม่ให้อะไร ๆ
เพื่อประโยชน์แก่ชนเหล่านั้น การร้องไห้และการเศร้าโศกเป็นต้นนั้น ของชน
เหล่านั้น มีแต่ทำตัวให้เดือดร้อนอย่างเดียวนั่น ย่อมไม่ยังประโยชน์อะไร ๆ
ให้สำเร็จแก่ผู้ล่วงลับไปแล้วเลย จึงตรัสคานี้ว่า **น หิ รุณฺณ วา เป็นต้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รุณฺณ** ได้แก่ การร้องไห้ ความร่ำไห้
ความที่น้ำตาร่วง ทรงแสดงความลำบากกายด้วยบทนี้. บทว่า **โสโก** ได้แก่
ความเศร้า ความโศกเศร้า. ทรงแสดงความลำบากใจด้วยบทนี้. บทว่า
ยาวญฺญา ได้แก่ หรือว่านอกจากร้องไห้เศร้าโศกใด. บทว่า **ปริเทวนา**
ได้แก่ การพร่ำเพ้อการรำพันถึงคุณ โดยนัยว่า โอ้ ลูกคนเดียว ที่รัก ที่พึงใจ
อยู่ไหนดังนี้ เป็นต้น ของคนที่ถูกความเสื่อมเสียญาติกระทบแล้ว. ทรงแสดง
ความลำบากจากด้วยบทนี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๒

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้ง ทรงแสดงการร้องไห้เป็นต้น ไม่เป็นประโยชน์
ว่า การรำพันอย่างอื่นแม้ทั้งหมด ไม่มีเพื่อประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับ ไปแล้ว ที่แท้

มีแต่ทำตัวให้เดือดร้อนอย่างเดียวเท่านั้น ญาติทั้งหลายก็ตั้งอยู่อย่างนั้นดังนี้แล้ว เมื่อทรงแสดงความที่ทักขิณาซึ่งพระเจ้ามครรัฐ ทรงถวายแล้วมีประโยชน์ จึงตรัสกล่าวนีว่า **อญฺญ โข ทักขิณา** ดังนี้เป็นต้น.

กาลานั้น มีความว่า ขอถวายพระพร ทักขิณานี้แล มหาบพิตรถวาย อุทิศหมู่พระประยูรญาติของมหาบพิตรในวันนี้ เพราะเหตุที่พระสงฆ์เป็นเนืองน-
บุญอันยอดเยี่ยมของโลก ฉะนั้น ทักขิณานั้น พึงเป็นทักขิณาที่ทรงตั้งไว้ได้
แล้วในพระสงฆ์ จึงสำเร็จผล ท่านอธิบายว่า สัมฤทธิ์ผลผลิต เพื่อประโยชน์
เกื้อกูล เพื่อสุขแก่แต่ชนสิ้นกาลนาน. กับทว่า **อุปกปฺปติ** ได้แก่ สำเร็จผล
โดยฐานะ คือสัมฤทธิ์ผลในขณะนั้นทันที ไม่นานเลย. เหมือนอย่างว่า ข้าวที่แฉ่ม
แจ้งในทันทีทันใด ก็ตรัสว่า ก็เช่นนั้นแจ้งแจ้งจะตกาศโดยฐานะ ฉันทใด
ทักขิณาที่สำเร็จผลในทันทีทันใด แม้ในที่นี้ ก็ตรัสว่า สำเร็จผลโดยฐานะ
ฉันทนั้น. ฐานะใด ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนพราหมณ์ ท่านนั้น ย่อมสำเร็จผลแก่
สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในปิตติวิสัยใด ปิตติวิสัยนั้นแล เป็นฐานะดังนี้. ทักขิณาที่สำเร็จ
ผลในฐานะนั้น อันต่างโดยประเภทมีชูปปิปาสิกเปรต วันตาสาเปรต ปรัตตูป-
ชีวีเปรตและนิชฌามคัณ्हิกเปรตเป็นต้น ก็ตรัสว่า ย่อมสำเร็จผลโดยฐานะ
เหมือนผู้ให้กหาปณะ ในโลกเขาก็เรียกกันว่า ผู้นั้น ให้กหาปณะ ฉะนั้น. แต่
ในอรรถวิภังนี้ บทว่า **อุปกปฺปติ** ได้แก่ ปรากฏผล ท่านอธิบายว่าบังเกิดผล.

พรรณนากาถานี ๑๓

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงความที่ทักขิณา ซึ่งพระราชถวาย
แล้ว มีประโยชน์อย่างนี้ จึงตรัสว่า

ที่ทักษิณานี้แล มหาบพิตรถวายแล้ว เข้าไปตั้ง

ไว้ดีแล้วในพระสงฆ์ ย่อมสำเร็จผลโดยฐานะ เพื่อ

ประโยชน์เกื้อกูลแต่ปรตตลอดกาลนาน ดังนี้.

เพราะเหตุที่ญาติธรรม อันพระราชผู้ทรงถวายทักษิณานี้ ทรงแสดง
แล้วด้วยทรงทำกิจที่หมุ่ญาติควรทำแก่หมุ่ญาติ ทรงทำให้ปรากฏแก่ชนเป็นอัน
มากหรือทรงยกเป็นตัวอย่างว่า ญาติธรรมแม้ท่านทั้งหลายก็พึงบำเพ็ญด้วยการ
ทำกิจที่หมุ่ญาติพึงทำอย่างนั้นเหมือนกัน ไม่พึงทำตัวให้เดือดร้อนด้วยการร้องไห้
เป็นต้น ซึ่งไร้ประโยชน์ การบูชาหมุ่ปรตอันพระราชผู้ทรงยังหมุ่ปรตเหล่านั้น
ให้ประสพทิพยสมบัติทรงทำแล้วอย่างโอฬาร และกำลังของภิกษุทั้งหลาย
อันพระราชผู้ทรงอังคาสเลี้ยงดูภิกษุสงฆ์มีพระพุทธานุเจ้าเป็นประมุขให้อิ่มหนำ
สำราญ ด้วยข้าวน้ำเป็นต้น ชื่อว่าทรงเพิ่มให้แล้ว และบุญมิใช่น้อย อันพระ
ราชาทรงยังจากเจตนา มีคุณคือความอนุเคราะห์เป็นต้นเป็นบริวารให้เกิดก็
ทรงประสพแล้ว ฉะนั้น เมื่อทรงยังพระราชให้ทรงร่ำเริงด้วยคุณตามเป็นจริง
เหล่านั้นอีก จึงทรงจบเทศนาด้วยพระคาถานี้ว่า

ญาติธรรมนี้นั้น เป็นอันทรงแสดงแล้ว ๑ การ

บูชาเปตชน ก็ทรงทำอย่างโอฬาร กำลังของภิกษุ

ทั้งหลาย ก็ทรงเพิ่มให้แล้ว บุญมิใช่น้อย พระองค์

ทรงชวนถวายแล้ว ๑.

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงชี้แจงพระราชด้วยธรรมมีกถา
ด้วยบทคาถานี้ว่า โส ญาติธมโม จ อโย นิสสสโต. ความจริง การ
แสดงญาติธรรมนี้เอง เป็นการชี้บอ ในข้อนี้. ทรงชักชวนด้วยบทคาถานี้ว่า

เปตาน ปุชา จ ถตา อุพารา ความจริงการสรรเสริญว่า อุพารา ก็เป็นการ
ชักชวนด้วยการนุชาบ้อย ๆ ในข้อนี้ ทรงให้อาจอหาญด้วยบทกถานี้ว่า **พลญจ
ภิกขุมนุปปทินัน** . ความจริง การเพิ่มกำลังแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นทาน
อย่างนี้ [อย่างหนึ่ง] ในข้อนี้. คำว่า **พลาณุปปทานตา** เป็นการปลุก
ให้อาจอหาญ ด้วยการเพิ่มอุตสาหะ แก่พระราชนั้น. ทรงให้รำเรงด้วยบทกา
นาี้ว่า **ตุมฺเหหิ ปุณฺณํ ปสฺสํ อนุปปกํ** . ความจริงการระบุดึงการประสพ
บุญนั่นเอง พึงทราบว่า เป็นการให้เกิดความร่าเริง ด้วยการพรรณนาคุณตาม
เป็นจริงแก่พระราชนั้นในข้อนี้.

จบเทศนา การบรรลุนิพพานได้มีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ซึ่งสลดใจเพราะการ
พรรณนาโทษแห่งการเข้าถึงปิตติวิสัย แล้วตั้งความเพียรโดยแยบคาย. แม้วัน
รุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงแสดงติโรกฐาทสูตรนั้นแล แก่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย การตรัสรู้ธรรมอย่างนั้น ได้มีถึง ๗ วัน ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาติโรกฐาทสูตร

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อปรมัตถโชริกา

นิชกัณท์ในขุททกปาฐะ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสอนคฤหบดีอุบาสก ตรัสพระคาถาว่า

[๕] บุรุษย่อมฝังขุมทรัพย์ไว้ในน้ำลึก ด้วยคิดว่า
เมื่อกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ทรัพย์นี้จักเป็นประโยชน์แก่
เรา เพื่อเปลื้องตนจากราษฎรบ้าง เพื่อช่วยตนให้พ้น
จากโจรภัยบ้าง เพื่อเปลื้องหนี้บ้าง ในคราวทุพภิกข-
ภัยบ้าง ในคราวคับขันบ้าง ขุมทรัพย์ที่เขาฝังไว้ใน
โลก ก็เพื่อประโยชน์นี้แล.

ขุมทรัพย์นั้น ย่อมหาสำเร็จประโยชน์แก่เข้าไป
ทั้งหมด ในกาลทุกเมื่อที่เดียวไม่ เพราะขุมทรัพย์
เคลื่อนจากที่ไปเสียบ้าง ความจำของเขาตลาดเคลื่อน
เสียบ้าง นาคทั้งหลายลักไปเสียบ้าง ยักษ์ทั้งหลายลัก
ไปเสียบ้าง ผู้รับมรดกที่ไม่เป็นที่รักขุดเอาไปเมื่อเขา
ไม่เห็นบ้าง ในเวลาที่เขาสิ้นบุญ ขุมทรัพย์ทั้งหมด
นั้น ย่อมสูญไป.

ขุมทรัพย์คือบุญ ของผู้ใด เป็นสตรีก็ตาม เป็น
บุรุษก็ตาม ฝังไว้ดีแล้วด้วยทาน ศีล ญายมะความ
ตำรวม ทมะความฝึกลด ในเจตีย์ก็ดี ในสงฆ์ก็ดี
ในบุคคลก็ดี ในแขกก็ดี ในมารดาที่ดี ในบิดาที่ดี
ในพี่ชายที่ดี.

ขุมทรัพย์นั้น เชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว ใคร ๆ ไม่อาจ
ผจญได้ เป็นของติดตามตนไปได้ บรรดาโคะ
ทั้งหลายที่เขาจำต้องละไป เขาก็พาขุมทรัพย์คือบุญ
นั้นไป.

ขุมทรัพย์คือบุญ ไม่สาธารณะแต่ชนเหล่าอื่น
โจรก็ลักไปไม่ได้ บุญนิธินั้นใด ติดตามตนไปได้
ปราศผู้พึงทำบุญนิธินั้น.

บุญนิธินั้น อำนวยผลที่น่าปรารถนาทุกอย่างแก่
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. เทวดาและมนุษย์ปรารถนา
นักซึ่งอิฐผลใด ๆ อิฐผลทั้งหมดนั้น ๆ อันบุคคลย่อม
ได้ด้วยบุญนิธินี้.

ความมีวรรณะงาม ความมีเสียงเพราะ ความมี
ทรวดทรงดี ความมีรูปร่าง ความเป็นใหญ่ยิ่ง ความ
มีบริวาร อิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญ
นิธินี้.

ความเป็นพระราชาเฉพาะประเทศ ความเป็น
ใหญ่ [คือจักรพรรดิราช] สุขของพระเจ้าจักรพรรดิที่
น่ารัก ความเป็นพระราชาแห่งเทวดาในทิพยกายทั้ง
หลาย อิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญ
นิธินี้.

สมบัติของมนุษย์ ความยินดีในเทวโลก และ
สมบัติคือพระนิพพานอันใด อัฐผลทั้งหมดนั้นอัน
บุคคลย่อมนได้ ด้วยบุญนินนี้.

ความที่บุคคลอาศัยสัมปทา คุณเครื่องถึงพร้อม
คือมิตถแล้ว ถ้าประกอบโดยอุบายที่ชอบ เป็นผู้ชำนาญ
ในวิชาแล้วมุตติ อัฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมนได้
ด้วยบุญนินนี้.

ปฏิสัมภิทา วิโมกข์ สวากขารมี ปัจเจกโพธิ
และพุทธภูมิอันใด อัฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมน
ได้ ด้วยบุญนินนี้.

บุญสัมปทา คุณเครื่องถึงพร้อมคือบุญนั้น เป็น
ไปเพื่อประโยชน์ใหญ่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น บัณฑิต
ผู้มีปัญญา จึงสรรเสริญความเป็นผู้ทำบุญไว้แล.

จบนิธีกัณฑ์ในขุททกปาฐะ

อรรถกถานิธิกัณทสูตร

เหตุตั้งพระสูตร

นิธิกัณทสูตรนี้ ข้าพเจ้ายกขึ้นตั้ง โดยนัยว่า นิธิ นิเชติ ปุริโส เป็นต้น ต่อลำดับจากติโรกัณทสูตร บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวเหตุตั้งและจักแสดงเหตุเกิดเรื่องแห่งนิธิกัณทสูตรไว้ในที่นี้แล้ว จึงจักทำการพรรณนาความแห่งนิธิกัณทสูตรนั้น.

บรรดาเหตุทั้งสองนั้น ในที่นี้พึงทราบเหตุตั้งนิธิกัณทสูตรนั้นก่อน. แท้จริง นิธิกัณทสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้มิได้ตรัสไว้ตามลำดับนี้ เพราะเหตุที่เป็นสูตรคู่ของติโรกัณทสูตร โดยเป็นเรื่องอนุโมทนา ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงยกขึ้นตั้งไว้ในที่นี้. หรือว่า พึงทราบว่า ข้าพเจ้าครั้งแสดงวิบัติของหมู่ชนที่ปราศจากบุญด้วยติโรกัณทสูตรแล้ว จึงยกนิธิกัณทสูตรนี้ตั้งไว้ในที่นี้ ก็เพื่อแสดงสมบัติของหมู่ชนที่ทำบุญไว้ด้วยสูตรนี้. เหตุตั้งนี้กัณทสูตรนั้นไว้ในที่นี้มีเท่านี้.

เหตุเกิดพระสูตร

นิธิกัณทสูตรนั้น มีเหตุเกิดดังนี้.

ได้ยินว่า ในกรุงสาวัตถี กุฎุมพิกนหนึ่ง มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก แต่เขาเป็นคนมีศรัทธาปสาทะ มีใจปราศจากมลทินคือความตระหนี่ อยู่ครองเรือน. วันหนึ่ง เขาถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข สมัยนั้น พระราชามีพระราชประสงค์ทรัพย์ จึงทรงส่งราชบุรุษคนหนึ่งไปที่สำนักเขา ด้วยพระราชดำรัสสั่งว่า พนาย เจ้าจงไปนำกุฎุมพินี่

มา. ราชบุรุษผู้นั้น ไปพูดกะกุฎุมพินันว่า ท่านคฤหบดี พระราชาขอเชิญ
ท่านกุฎุมพินัน มีใจประกอบด้วยความมีศรัทธาเป็นต้น กำลังอังคาสเลี้ยงดูพระภิกษุ
สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข จึงกล่าวว่า ไปก่อนเถิดท่านราชบุรุษ ข้าพเจ้า
จะมาทีหลัง ข้าพเจ้าจะฟังขุมทรัพย์ในขณะนี้เสียก่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสวยเสร็จทรงชักพระหัตถ์ออกจากบาตรแล้ว เพื่อทรงแสดงบุญสัมปทาวา
นินิโดยปรมาตมได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า นิธิ นิเชติ ปุริโส เป็นต้น เพื่อ
อนุโมทนาแก่กุฎุมพินัน. นิธิกัณหาสูตรนั้น มีเหตุเกิด ดังกล่าวมานี้.

ข้าพเจ้ากล่าวเหตุตั้ง และแสดงเหตุเกิดของนิธิ-

กัณหาสูตรไว้ในที่นี้แล้ว จักทำการพรรณนาความของ
นิธิกัณหาสูตรนั้น ดังต่อไปนี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิธิ นิเชติ ปุริโส ความว่า ชื่อว่า
นิธิ เพราะฟังไว้ อธิบายว่า ตั้งไว้ รักษาไว้. นิธินั้นมี ๔ คือ ถาวรนิธิ
ขงคมนิธิ อังคสมนิธิ อนุคามิกนิธิ. บรรดานิธิ ๔ นั้น ทรัพย์ที่ติดพื้นดินก็
ดี ทรัพย์ที่ตั้งอยู่ในอากาศก็ดี เงินก็ดี ทองก็ดี นาก็ดี ที่ดิน [ปลูกบ้าน]
ก็ดี ก็หรือทรัพย์เห็นปานนั้น แม้อื่นใดที่เว้น จากเคลื่อนที่ด้วยตัวเอง ชื่อว่า
ถาวร มั่นคง ขุมทรัพย์นี้ ชื่อว่า ถาวรนิธิ. ทาสหญิง ทาสชาย ช้าง โคม้า ลา แพะ
แกะ ไก่ สุกร ก็หรือว่า ทรัพย์เห็นปานนั้น แม้อื่นใด ที่ประกอบด้วยเคลื่อนที่
ได้ด้วยตัวเอง ชื่อว่าขงคมะ เคลื่อนที่ได้ ขุมทรัพย์นี้ ชื่อว่า ขงคมนิธิ.
พาหุสัจจะความเป็นพหุสูต อันเป็นบ่อเกิดการงาน บ่อเกิดศัลปะ. ที่ตั้งแห่ง
วิทยาการ ก็หรือว่า พาหุสัจจะเห็นปานนั้น แม้อื่นใด ที่ศึกษาแล้วศึกษาอีก
ชำนาญติดตัวประหนึ่งอวัยวะใหญ่หน่อย ชื่อว่าอังคสมะ เสมอด้วยอวัยวะ ขุม-

ทรัพย์นี้ ชื่อว่า **อังคสมนิธิ**. บุญที่สำเร็จด้วยทาน ที่สำเร็จด้วยศีล ที่สำเร็จด้วยภาวนา. ที่สำเร็จด้วยการฟังธรรม ที่สำเร็จด้วยการแสดงธรรม ก็หรือว่า บุญเห็นปานนั้น แม้อื่นใด ตามด้วยผลที่น่าปรารถนา ประจวบติดตามไปในที่นั้น ๆ ชื่อว่า **อนุคามิกะ** ติดตามไปได้. ขุมทรัพย์นี้ ชื่อว่า **อนุคามิกนิธิ**. ส่วนในที่นี้ ทรงประสงค์เอา **ถาวรนิธิ**.

บทว่า **นิเชติ** ได้แก่ ตั้งไว้ เก็บไว้ รักษาไว้. บทว่า **บุริโส** ได้แก่ มนุษย์. บุรุษก็ดี สตรีก็ดี บัณเฑาะก์ก็ดี ย่อมฝังขุมทรัพย์ได้ก็จริงถึงกระนั้น ในที่นี้ ก็ทรงทำเทศนา ด้วยบุรุษเป็นสำคัญ แต่ว่าโดยอรรถฟังเห็นว่าทรงประมวลคนแม่เหล่านั้ไว้ในที่นี้. บทว่า **คมุภิเร โอทกนฺตึเก** ความว่า ที่ชื่อว่า คัมภีระ เพราะอรรถว่าหยั่งถึงได้ ชื่อว่า **โอทกนฺตึเก** เพราะเป็นที่มึนน้ำเป็นที่สุด. ที่ลึกแต่ไม่มีน้ำเป็นที่สุดก็มี เช่นบ่อลึกชั่ว ๑๐๐ บุรุษ ณ พื้นที่ดินดอน. ที่มีน้ำเป็นที่สุด แต่ไม่ลึกก็มี เช่นบ่อลึกสอสองสอ ณ ที่ลุ่มเป็นโคลนตม. ที่ทั้งลึก ทั้งมีน้ำเป็นที่สุดก็มี เช่นบ่อที่เขาขุด ณ พื้นที่ดินดอนจนกว่าน้ำจืดไหลมา ณ บัดนี้. คำว่า **คมุภิเร โอทกนฺตึเก** นี้ ตรีสหายถึงที่ลึก และมีน้ำเป็นที่สุดนั้น.

บทว่า **อตฺเต กิจฺเจ สมุปฺปนฺเน** ความว่า ชื่อว่า อัดตะ เพราะไม่ปราศจากประโยชน์. ท่านอธิบายว่า นำมาซึ่งประโยชน์ นำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล. ชื่อว่า **กิจ** เพราะควรทำ. ท่านอธิบายว่า กรณีะบางอย่าง อันเกิดขึ้นแล้วนั้นแล ชื่อว่า **สมุปฺปนฺนะ**. ท่านอธิบายว่า อันตั้งขึ้นแล้วโดยความเป็นกิจควรทำ. คำนี้เป็นการแสดงถึงประโยชน์ของการฝังขุมทรัพย์ว่า เมื่อกิจที่เป็นประโยชน์นั้นเกิดขึ้นแล้ว ขุมทรัพย์จักเป็นประโยชน์แก่เรา. ความจริง บุรุษนั้นฝังขุมทรัพย์ไว้ก็เพื่อประโยชน์อย่างนี้ว่า เมื่อกรณีะบางอย่างที่

นำมาซึ่งประโยชน์เกิดขึ้น ขุมทรัพย์จักเป็นประโยชน์แก่เรา จักมีเพื่อความ
สำเร็จแห่งกิจของเรานั้น. เป็นความจริง ความสำเร็จแห่งกิจนั้นแล ฟังทราบ
ว่าเป็นประโยชน์ของขุมทรัพย์นั้น เมื่อกิจเกิดขึ้น.

พรรณนาคาถาที่ ๒

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงประโยชน์แห่งการฝังขุมทรัพย์อย่าง
นี้ ครั้นทรงแสดงความประสงค์แห่งการประสพประโยชน์ บัดนี้ เพื่อทรง
แสดงความประสงค์แห่งการหลีกสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ จึงตรัสว่า

ขุมทรัพย์นี้ จักเป็นประโยชน์แก่เราเพื่อเปลื้อง

ตนจากราษฎรบ้าง เพื่อช่วยตนให้พ้นจากโจรภัยบ้าง

เปลื้องหนี้บ้าง ในคราวทุพภิกขภัยบ้าง ในคราวคับขัน

บ้าง.

กาลานั้น ฟังประกอบข้อความตามกำเนตศัพท์กับบทว่า สวิสฺสติ
ปโมกฺขาย ที่ตรัสในคำนี้ว่า อดุถาย เม ภวิสฺสติ และว่า อธิสฺส เว
ปโมกฺขาย จึงจะทราบความได้. ในข้อนั้นประกอบความอย่างนี้ว่า บุรุษฝัง
ขุมทรัพย์ มิใช่ด้วยประสงค์ว่าจะเป็นประโยชน์แก่เราอย่างเดียวนั้นดอก. ก็
คืออะไรอีกเล่า. ก็คือบุรุษฝังขุมทรัพย์ ก็ด้วยประสงค์ว่า จักช่วยเปลื้องเราให้
พ้นจากราษฎรที่ต้องถูกพวกศัตรูหมู่ปิศาจมีตรกล่าวร้าย โดยนัยอย่างนี้ว่า ผู้นี้
เป็นโจรบ้าง เป็นชายชู้บ้าง หลบหนีภัยบ้าง ดังนี้เป็นต้นบ้าง จักช่วยปล่อย
เราพ้นจากโจรภัย ที่ถูกพวกโจรเบียดเบียน ด้วยการลักทรัพย์โดยวิธีดัดช่อง
เป็นต้นบ้าง โดยการจับเป็นเรียกค่าไถ่ว่าเจ้าจงให้เงินทองเท่านี้ ๆ บ้าง เจ้าหนี้
จักทวงให้เราชำระหนี้ ก็จักช่วยปลดเราพ้น จากหนี้ที่เจ้าหนี้เหล่านั้นทวงอยู่บ้าง
สมัยที่เกิดทุพภิกขภัย ข้าวกล้าเสีย อาหารหายาก ในสมัยนั้น จะยังอดสภาพ

ให้เป็นไปด้วยทรัพย์เล็กน้อย ทำไม่ได้ง่าย ๆ ขุมทรัพย์นั้นก็จักช่วยได้ในคราว
ทุกข์ภัยเช่นนั้น มาถึงเข้า ดังนี้บ้าง จักช่วยได้ในคราวคับขันที่เกิดจากอัคคี-
ภัย อุทกภัย ทายาทที่ไม่เป็นที่รัก ดังนี้บ้าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงประโยชน์แห่งการเก็บทรัพย์ ๒
อย่าง ด้วย ๒ คาถา คือ ความประสงค์ที่จะพบประโยชน์ และความประสงค์
ที่จะหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะตรัสย้ำประโยชน์
แม้ทั้ง ๒ นั้นนั้นแลแก่ภุมพินัน จึงตรัสว่า **เอตทตถาย โลกสุมี นิธิ**
นาม นิธิยุติ ขุมทรัพย์ที่เขาฝังไว้ในโลกก็เพื่อประโยชน์อย่างนี้.

คานานันมีความว่า ประโยชน์นี้ใด คือ การพบประโยชน์และการ
หลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ ทรงแสดงไว้ โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า จักเป็น
ประโยชน์แก่เรา และจักเปลื้องเราซึ่งถูกกล่าวร้ายให้พ้นจากราษฎก. ธรรมดา
ขุมทรัพย์ต่างโดยเงินทองเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เขาฝังไว้ตั้งไว้ เก็บงำไว้
ในโอกาสโลกนี้ ก็เพื่อประโยชน์นั้น คือเพื่อทำกิจเหล่านั้น ให้สำเร็จไป.

พรรณนาคาถาที่ ๓

บัดนี้ เพราะเหตุที่ขุมทรัพย์นั้น แม้เขาฝังไว้ดีแล้วอย่างนี้ ย่อมให้
สำเร็จประโยชน์ที่ประสงค์แก่ผู้มีบุญเท่านั้น ไม่สำเร็จประโยชน์แก่คนเหล่านั้น
ฉะนั้น เมื่อทรงแสดงประโยชน์จึงตรัสว่า

ขุมทรัพย์ที่เขาฝังไว้เป็นอันดีในที่ลึกมีน้ำเป็นที่
สุดเพียงนั้น ขุมทรัพย์นั้นหาสำเร็จประโยชน์แก่เขาได้
ทั้งหมดในกาลทุกเมื่อทีเดียวไม่.

คานานัน มีความว่า แม้ขุมทรัพย์นั้นเขาฝังไว้ดีถึงเพียงนั้น ท่าน
อธิบายว่า แม้เขาขุดหลุมเก็บไว้อย่างดีเพียงนั้น เขาฝังไว้ได้อย่างไร. เขาฝังไว้

ในที่ลิกมินี่เป็นที่สุด ท่านอธิบายว่าคิดราบเท่าที่นับได้ว่าฝังไว้ในที่ลิกมิน้ำเป็นที่สุด. บทว่า น สพุโพ สพุพทาเยว ตสฺส ตํ อุปกปฺปติ ความว่า ขุมทรัพย์ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ ไม่สำเร็จผลแม้ทั้งหมด ท่านอธิบายว่า ไม่สามารถทำกิจตามที่กล่าวมาแล้ว แก่บุรุษที่ฝังไว้ได้ทุกเวลา. คืออะไรเล่า คือว่า บางครั้งก็สำเร็จประโยชน์ บางครั้งก็ไม่สำเร็จประโยชน์เลย. ศัพท์ว่า ตํ ในคานานั้น พึงเห็นว่าเป็นนิบาต ลงในอรรถว่าปทปุระณะทำบทให้เต็ม เช่นในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ยถา ตํ อุปกปฺมตฺตสฺส อาตาปีโน. หรือว่าท่านทำลึงค์ [เพศศัพท์] ให้ต่างกัน เมื่อควรจะกล่าวว่า โส ก็กล่าวเสียว่า ตํ .จริงอยู่เมื่อกล่าวอย่างนั้น ความนั้น ก็รู้ได้สะดวก.

พรรณนาคาถาที่ ๔ และที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสว่า น สพุโพ สพุพทาเยว ตสฺส ตํ อุปกปฺปติ อย่างนี้ บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงเหตุที่ไม่สำเร็จประโยชน์ จึงตรัสว่า

เพราะขุมทรัพย์เคลื่อนย้ายจากที่ไปเสียบ้าง ความ

จำของเขา คลาดเคลื่อนไปเสียบ้าง พวกนาคลักไป

เสียบ้าง พวกยักษ์ลักไปเสียบ้าง ทายาทผู้รับมรดกที่

ไม่เป็นที่รักขุดเอาไป เมื่อเขาไม่เห็นบ้าง.

คานานั้น มีความว่า ขุมทรัพย์นั้น เคลื่อนย้ายออกไปจากที่ๆ เขาฝังไว้ดีแล้ว คือ แม้ไม่มีเจตนาจะไปอื่นได้ โดยเจ้าของสิ้นบุญบ้าง. ความจำของเขา คลาดเคลื่อน คือเขาจำไม่ได้ถึงที่ๆ ฝังขุมทรัพย์ไว้บ้าง พวกนาค ที่ความสิ้นบุญของเขาเตือนแล้ว ยักย้ายขุมทรัพย์นั้น เอาไปที่อื่นเสียบ้าง พวกยักษ์ลักพาเอาไปตามชอบใจเสียบ้าง พวกทายาทผู้รับมรดกที่ไม่ชอบกัน ขุด

พื้นดินยกเอาขุมทรัพย์นั้นไป เมื่อเขาไม่เห็นบ้าง. ขุมทรัพย์นั้น ไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา เพราะเหตุมีการเคลื่อนที่เป็นต้นเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสเหตุที่ไม่สำเร็จประโยชน์ ซึ่งโลกสมมตมีการทำให้เคลื่อนที่เป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อทรงแสดงเหตุ ที่เข้าใจกันว่า ความสิ้นบุญอย่างหนึ่งอย่างเดียวที่เป็นมูลแห่งเหตุแม่เหล่านั้น จึงตรัสว่า ยทา ปลูกบุญกุศล โหติ สัพพเมตฺต วินสฺสตี.

กาลานั้นมีความว่า สมัยใด บุญที่ทำโกศสมบัติให้สำเร็จ สิ้นไป ก็จะทำให้สิ่งที่มีโชบุญ ที่เป็นไปเพื่อความสำเร็จแห่งโกศสมบัติ มีโอกาสตั้งอยู่ สมัยนั้น ธนชาติใดมีเงินและทองเป็นต้น ซึ่งผู้ฝังขุมทรัพย์ฝังไว้แล้ว ธนชาตินั้นทั้งหมด ก็พินาศหมดสิ้นไป.

พรรณนาเวลาที่ ๖

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสถึงขุมทรัพย์ ที่แม้บุคคลฝังไว้แล้วด้วยความประสงค์นั้น ๆ แต่ก็ไม่สามารถประโยชน์ตามที่ประสงค์ ถึงโลกสมมตก็ต้องมีอันพินาศไปเป็นธรรมดา บัดนี้เพื่อทรงแสดงบุญสัมปทาเท่านั้นว่า เป็นขุมทรัพย์โดยปรมาตถ์ เมื่อทรงแสดงนิทกัณฐสูตรนี้ ที่ทรงเริ่มเพื่ออนุโมทนาแก่กุญฺมพินัน จึงตรัสว่า

ขุมทรัพย์ ของใด จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็

ตาม ชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว ก็ด้วยทาน สีล วัณณมะ และ

ทมะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทานํ พิงถิเอาตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในมงคลข้อที่ว่า ทานญจ ธมฺมจริยา นัน. บทว่า สีลํ ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจา คือ สีล ๕ สีล ๘ สีล ๑๐ และปาฏิโมกข์สังวรศีล

เป็นต้น. คิดทุกอย่างท่านประสงค์ว่าคิดในที่นี้. บทว่า สัตถุญโมได้แก่
ความสำรวม ท่านอธิบายว่า การห้ามใจไปในอารมณ์ต่าง ๆ คำนี้เป็นชื่อของ
สมาธิ ที่บุคคลประกอบแล้ว ท่านเรียกว่าผู้สำรวมสูงสุด ในบาลีนี้ว่า หตฺถ-
สณฺณโต ปาทสณฺณโต วาจาสณฺณโต สณฺณตุตฺตโม ผู้สำรวมมือ สำรวม
เท้า สำรวมวาจา ชื่อว่าผู้สำรวมสูงสุด. อาจารย์อีกพวกกล่าวว่าความสำรวม ท่าน
อธิบายว่า ความระวัง ความสังวร คำนี้เป็นชื่อของอินทรีย์สังวร. ความฝึกฝน
ชื่อว่า ทมะ ท่านอธิบายว่า การระงับกิเลส คำนี้เป็นชื่อของปัญญา. จริ่งอยู่
ปัญญาในบาลีบางแห่งเรียกว่า ปัญญา ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า สุตฺตสฺส
ลเก ปญฺญํ ผู้ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา บางแห่งท่านเรียกว่า ธรรมะ ใน
ประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า สจฺจํ ธมฺโม ธิติ จาโค สจฺจํ ธรรมะ ธิติ จาคะ
บางแห่งท่านเรียกว่า ทมะ ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ยถิ สจฺจา ทมา
จาคา ขนฺตยาภิชฺชโย น วิหฺขติ ฌิว่า ธรรมยังฺกว่าสจฺจํ ทมะ จาคะ
ขันติ ไม่มีไฉรั.

บัณฑิตรู้จักท่านเป็นต้น อย่างนี้แล้ว ฟังประมวลมาทราบความแห่ง
กาลานี้ อย่างนี้ว่า ขุมทรัพย์ที่สำเร็จด้วยบุญของผู้ใด เป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็
ตาม เขาจะเอาธรรมะ ๔ เหล่านี้คือ ทาน ศีล สัตถุญมะ ทมะที่ฟังไว้ดีแล้ว
ด้วยการทำธรรมทั้ง ๔ มี ทานเป็นต้น เหล่านั้นไว้ด้วยดี ในจิตสันดานเดียว
หรือในวัตถุมีเจดีย์เป็นต้น เหมือนขุมทรัพย์ที่สำเร็จด้วยธนาชาติ เขาก็เอาเงิน
ทอง มุกดา มณี ฝังไว้ ด้วยการใส่เงินทองเป็นต้นเหล่านั้น ลงในเดียวกัน
ฉะนั้น.

พรรณนาคาถาที่ ๗

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงความที่บุญสัมปทาเป็นขุมทรัพย์
โดยปรมาตม ด้วยกาลานี้ว่า ยสฺส ทานน เป็นต้นอย่างนี้แล้ว เมื่อทรง
แสดงวัตถุที่ขุมทรัพย์อันบุคคลฝังแล้ว ชื่อว่าฝังไว้อย่างดี จึงตรัสว่า

ในเจดีย์กัฏฐิ ในสงฆ์กัฏฐิ ในบุคคลกัฏฐิ ในแขก

กัฏฐิ ในมารดาภิณฑิ ในบิดาภิณฑิ ในพี่ชายภิณฑิ.

ในคณานัน ชื่อว่า เจติยะ เพราะควรก่อ ท่านอธิบายว่า ควรบูชา
ชื่อว่า เจติยะ เพราะวิจิตรแล้ว. เจติยนั้นมี ๓ อย่าง คือ บริโณคเจติย
อุทิสสกเจติย ธาตุกเจติย.

บรรดาเจติยทั้ง ๓ นั้น โภธิพฤกษ์ ชื่อว่า บริโณคเจติย พระพุทธ
ปฏิมาชื่อว่า อุทิสสกเจติย พระสถูปที่มีห้องบรรจุพระธาตุ ชื่อว่า ธาตุก-
เจติย.

บทว่า สจฺโฆ ได้แก่ ผู้ใดผู้หนึ่ง ในหมู่สงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็น
ประมุข. บทว่า ปุคฺคโล ได้แก่ ผู้ใดผู้หนึ่ง ในหมู่ภุคฺคหัตถ์และบรรพชิต
เป็นต้น. ชื่อว่า อติธิ [แขก] เพราะเขาไม่มีคิธิ คือมาในวันไหนก็ได้ คำ
นี้เป็นชื่อของแขกผู้มาในขณะนั้น. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวไว้แล้วทั้งนั้น.

บัณฑิตรู้จักเจติยเป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ พึงทราบความแห่งคณานัน
อย่างนี้ ขุมทรัพย์นั้นใดตรัสว่า เป็นอันฝังดีแล้ว ขุมทรัพย์นั้น ที่เขาฝังไว้
ในวัตถุเหล่านั้น ย่อมชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว. เพราะเหตุไร เพราะสามารถอำนวย
ผลที่น่าปรารถนาได้ตลอดกาลนาน. จริงอย่างนั้น คนทั้งหลายถวายในพระ-
เจติยแม้เล็กน้อย ย่อมเป็นผู้ได้ผลที่ปรารถนาตลอดกาลนาน เหมือนอย่าง
ที่ตรัสไว้ว่า

เอกุปฺปมํ ว ทตฺวาน อสํติกุปฺปโกฏฺเฐ

ทุกฺคตี นาภิขานามิ ปุပ္ผทานสฺสตี ฌลํ .

เราถวายดอกไม้ดอกเดียว ก็ไม่รู้จักบุคคล ถึง
แปลติโกฏีกัป นี่ผลของการถวายดอกไม้.

และว่า

มตฺตาสุขปริจจาคา ปสฺสเส เจ วิปุลํ สุขํ
ถ้าบุคคลพึงเห็นสุขอันไพศาล เพราะสละสุข
พอประมาณไซ้.

พึงทราบการจำแนกผลทาน แม้ในวัดผู้มีพระสงฆ์เป็นต้น ตามนัยที่
กล่าวไว้แล้วในทักขิณาวิสุทธิสูตรและเวลามสูตรเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้.
อนึ่ง ทรงแสดงความเป็นไปและความเจริญผลแห่งทาน ในวัดผู้มีเจดีย์เป็นต้น
โดยประการใด ก็พึงปรารภคุณนั้น ๆ ในที่ทั้งปวง ตามความประกอบแล้ว
จึงทราบความเป็นไปและความเจริญผลแห่งศีล ส่วนที่เป็นจาริตศีลวาริตศีล
สังญะ ส่วนที่เป็นพุทธานุสสติเป็นต้น และทมะ ส่วนที่เป็นวิปัสสนา มนสิการ
และการพิจารณาวิถุนั้น โดยประการนั้น.

พรรณนาคาถาที่ ๘

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงวัตถุ ต่างโดยเจดีย์เป็นต้น ของ
ขุมทรัพย์ที่สำเร็จด้วยบุญ ซึ่งเขาฝังไว้ด้วยทานเป็นต้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้
เมื่อทรงแสดงความต่างของขุมทรัพย์นั้น ที่เขาฝังลงในวัตถุเหล่านั้น จาก
ขุมทรัพย์ที่ฝังลงในที่ลึกลงเป็นที่สุด จึงตรัสว่า

ขุมทรัพย์ ที่เขาฝังไว้ดีแล้วนั้น ใคร ๆ ก็ผจญ
ไม่ได้ ติดทานไปได้ ในน้อบรรดาโคะที่จำต้องละ
ไป เขาก็พาขุมทรัพย์คือบุญไปด้วยได้.

ในกาลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ดีแล้วด้วย
ทานเป็นต้นนั้น ด้วยบทที่ว่า ขุมทรัพย์ที่เขาฝังไว้แล้วนั้น. บทว่า อชยุโย
ได้แก่ คนอื่น ๆ ไม่อาจผจญแล้วเอาไปได้. ปาฐะว่า อชยุโย ก็มี. อธิบาย
ว่า อันใคร ๆ ไม่พึงชนะ ไม่ควรชนะ คือผู้ต้องการประโยชน์สุข ควรก่อ
สร้างเอง. ก็ในปาฐะนี้ ประกอบความว่า ขุมทรัพย์นี้ ใคร ๆ ผจญไม่ได้
แล้วแสดงคำถามอีกว่าเพราะเหตุไร จึงสัมพันธ์ความว่า เพราะเหตุที่ขุมทรัพย์
ที่ฝังไว้แล้วติดตามไปได้. แต่ความที่ขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ดีแล้ว โดยประการนอก
นี้เป็นของที่ใคร ๆ ชนะได้ ก็พึงเป็นอันท่านกล่าวไว้แล้ว แต่ก็หาได้กล่าวไว้
ไม่. แท้จริง ขุมทรัพย์นั้น ที่ฝังไว้ดีแล้ว อันใคร ๆ เอาชนะไม่ได้ คือ
ไม่มีใครเอาชนะได้เลย. ขุมทรัพย์ชื่อว่า อนุคามิก เพราะติดตามไปได้
อธิบายว่า ไม่ละบุคลแม้กำลังไปปรโลก ด้วยการอำนวยการให้ในภพนั้น ๆ.

ได้ยินว่า บทว่า ปหาย คมนิเยสุ เอต อาทาย จจุณติ นี้ มี
ความอย่างนี้ว่า เมื่อมรณกาล ปรากฏขึ้น บรรดาโกะทั้งหลายที่จำต้องละไป
เขาก็พาไปได้แต่ขุมทรัพย์คือบุญนี้. ความนี้ไม่ถูก. เพราะเหตุไร. เพราะโกะ
ทั้งหลายไปไม่ได้ ความจริง โกะนั้น ๆ อันมักจะผู้ต้องตาย พึงละไปเท่านั้น
ไปไม่ได้เลย แต่คตวิเศษนั้น ๆ ต่างหาก จำต้องไป. เพราะเหตุที่ถ้าความพึง
มีอย่างนี้ไซ้ ก็พึงกล่าวได้ว่า บรรดาคตวิเศษทั้งหลายที่จำต้องละโกะทั้งหลาย
ไป ฉะนั้น จึงควรทราบความในข้อนี้ว่า เมื่อโกะทั้งหลายจำละมักจะ
ผู้ต้องต้องไป โดยประการเป็นต้นอย่างนี้ว่า นิธิ วา ฐานา จวติ ขุมทรัพย์
เคลื่อนไปจากที่บ้าง มักจะผู้ต้องตาย ก็พาไปได้แต่ขุมทรัพย์คือบุญ ด้วยว่า
ขุมทรัพย์คือบุญนั้น ไม่ละมักจะนั้น เพราะเป็นทรัพย์ติดตามไปได้. ในกาลา
นั้น ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ในบทว่า คมนิเยสุ นี้ จะพึงมีความว่า อนุตตพเพสุ

ก็ไม่ใช่ความว่า **คจฺจนฺเตสุ** คำนั้น ไม่พึงถือเอาแต่แง่เดียว เหมือนอย่าง
ว่าในคำว่า **อริยา นยฺยานิกา** นี้ มีความว่า **นียฺยนฺตา** ไม่ใช่มีความว่า
นียฺยาตพฺพา ฉนฺใด แม้ในที่นี้ ก็มีความว่า **คจฺจนฺเตสุ** ไม่ใช่มีความว่า
คณฺตพฺเพสุ ฉนฺนํ.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ผู้นี้ ประสงค์จะให้แก่ใคร ๆ ในเวลาจะตาย
ก็จับต้องโกะให้ไม่ได้ ฉะนั้น โกะเหล่านั้น อันเขาจำต้องละไปทางกายก่อน
ภายหลัง จึงจำต้องจากไปทางใจที่หมดหวัง ท่านอธิบายว่า. พึงล่วงเลยไป
เพราะฉะนั้น จึงควรเห็นความในข้อนี้ อย่างนี้ว่า บรรดาโกะทั้งหลายที่จำต้อง
ละไปทางกายก่อน ภายหลัง จึงต้องละไปทางใจ. ในความข้อนี้ สัตตมี-
วิภคติ ลงในนิทธารณะว่า บรรดาโกะทั้งหลายที่จำต้องละไป เขาก็นำโกะ
คือบุญนิธินั้นอย่างเดียวเท่านั้น ออกจากโกะทั้งหลาย พาไป. ในความข้อ
หลัง สัตตมีวิภคติ ลงในภาวลักษณะ โดยภาวะว่า ก็โดยภาวะที่โกะทั้งหลาย
ติดตามไป ก็ย่อมกำหนดภาวะคือขุมทรัพย์นั้นพาไปด้วยได้.

พรรณนาคาถาที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ทรงแสดงความต่างของบุญนิธินี้ จากขุม-
ทรัพย์ที่เขาฝังไว้ในที่ลึก มีน้ำเป็นที่สุด เมื่อทรงยังอุตสาหะให้เกิดแก่เตตา
และมนุษย์ทั้งหลายในบุญนิธินั้น ด้วยการพรรณนาคุณบุญนิธิที่ทรงแสดงด้วย
พระองค์อีก เหมือนพ่อค้าผู้ค้าสินค้าน้ำมันโอฟาร ยังอุตสาหะให้เกิดแก่คนซื้อ
ด้วยการพรรณนาคุณสินค้าน้ำมันของฉนฺฉนํ จึงตรัสว่า

บุญนิธิตือขุมทรัพย์ ไม่สาธารณะแก่ชนเหล่าอื่น

โจรก็ลักไปไม่ได้ บุญนิธินั้นใด ติดตามตนไปได้

ปราชญ์พึงทำบุญนิธินั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสาธารณมณเณส** แปลว่า ไม่ทั่วไป
แก่ชนเหล่าอื่น. ม อักษร ทำบทสนธิ เหมือนในประโยคเป็นต้นว่า **อทุกขม-**
สุขาย เวทนาย สมุปยุติตา ประกอบด้วยเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข.
นิธิ อันโจรทั้งหลายลักไปไม่ได้ ชื่อว่า **อโจราหโร**. อธิบายว่า ย่อม
เป็นนิธิ ที่โจรทั้งหลายลักพาไปไม่ได้. ชื่อว่า **นิธิ** เพราะเขาฝังไว้.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงพรรณนาคุณของบุญนิธิ ด้วยสองบทดังนี้
แล้ว จากนั้นก็ทรงยังอุตสาหะให้เกิดในบุญนิธินั้นด้วยสองบทหลังจึงตรัสว่า
บุญนิธิอันใด คิดตามตนไปได้ ปราชญ์พึงทำบุญนิธินั้น.

กาลนั้นมีคำว่า เพราะเหตุที่ธรรมดาบุญนิธิไม่สาธารณะแก่ชน
เหล่าอื่น และเป็นนิธิที่โจรลักไปไม่ได้. แต่ก็มีชนนิธิที่ไม่สาธารณะ และ
โจรลักไปไม่ได้อย่างเด็ดขาด แท้จริง ยังเป็นนิธิที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า นิธิ
นั้น ฝังไว้ดีแล้ว อันใคร ๆ ผจญไม่ได้ ตามคนไปได้. นิธิใด คิดตาม
ในรูปได้ เพราะเหตุที่นิธินั้นเป็นบุญที่อย่างเดียว ฉะนั้น. ปราชญ์คือบุคคล
ผู้ถึงพร้อมด้วยพุทธความรู้ ถึงพร้อมด้วยชีวิตคือปัญญา พึงทำบำเพ็ญบุญ
ทั้งหลาย.

พรรณนาคาถาที่ ๑๐

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงยังอุตสาหะให้เกิดแก่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย ในบุญนิธิ ด้วยการพรรณนาคุณอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ชนเหล่าใด
อุตสาหะแล้ว ทำอุตสาหะนั้นให้สำเร็จผล ด้วยการทำบุญนิธิ บุญนิธิของชน
เหล่านั้น ย่อมให้ผลอันใด เมื่อทรงแสดงผลอันนั้นโดยสังเขป จึงตรัสว่า
นิธินั้น ให้ผลที่นำใครทุกอย่างแต่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

บัดนี้ เพราะเหตุที่บุญนิธิ เนีงอยู่ด้วยความปรารถนาเป็นเครื่องให้
สิ่งตามปรารถนา จึงจะเว้นความปรารถนาเสียมิได้ เหมือนที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย ผู้ประพடுத்தกรรม ประ-
พடுத்தมำเสมอ พึงหวังว่า โอหนอ เบื้องหน้าแต่ตาย
เพราะกายแตก. เราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของเหล่า
กษัตริย์มหาศาลไซ้ร้ ข้อที่เขาหวังว่า เบื้องหน้าแต่ตาย
เพราะกายแตก เราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของเหล่า
กษัตริย์มหาศาล ก็เป็นฐานะเป็นไปได้. ข้อนั้นเป็น
เพราะเหตุไร. เพราะผู้นั้นเป็นผู้ประพடுத்தกรรม ประ-
พடுத்தมำเสมอ อย่างนั้น. ฯลฯ เขากะทำให้แจ้ง
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ด้วยปัญญา
ยิ่งเองในปัจจุบันแล้วเข้าถึงอยู่. ข้อนั้น เพราะเหตุไร
เพราะเขาเป็นผู้ประพடுத்தกรรม ประพடுத்தมำเสมอ.
จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม
เป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล สุตะ
จาคะ ปัญญา ภิกษุนั้นปรารถนาอย่างนี้ว่า ขอหนอ
เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก เราพึงเข้าถึงความ
เป็นสหายของเหล่ากษัตริย์มหาศาล. ภิกษุนั้นตั้งจิตนั้น
อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น. สังขารปัจจัย เครื่องปรุง
แต่ง และวิหารธรรมเครื่องอยู่เหล่านั้น อันภิกษุนั้น
เจริญให้มากอย่างนี้ ทำให้มากอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อ
เกิดในที่นั้น อย่างนี้เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น เมื่อทรงแสดงปริยายแห่งความหวังอย่างนั้น ๆ ความปรารถนาที่มีอธิษฐานภาวนาด้วยการตั้งจิตเป็นบริวาร เหตุในความที่บุญนิธินั้น ให้ผลที่น่าใคร่ทุกอย่างนั้น จึงตรัสว่า

เทวดาและมนุษย์ ปรารถนาทุกสิ่งอันได้ผลใด ๆ
อริสัจทุกอย่างนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๑

บัดนี้ ผลนั้นใดทุกอย่าง อันเทวดาและมนุษย์ย่อมได้ด้วยบุญนิธินั้น เมื่อทรงแสดงผลนั้นเป็นอย่าง ๆ จึงตรัสคาถาอย่างนี้ว่า ความมีวิริยะงาม ความมีเสียวเพราะเป็นต้น.

บรรดาคาถาเหล่านั้น จะวินิจฉัยในคาถาที่ ๑ ก่อน ความมีวิริยะงาม ความมีผิวหนังคล้ายทอง ชื่อว่าความมีวิริยะงามนั้น บุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินั้น. เหมือนอย่างที่เราได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาตีก่อน ภูพีก่อน กำเนิด
ก่อนตถาคตเกิดเป็นมนุษย์แต่ก่อน เป็นคนไม่โกรธ
ไม่มากด้วยความคับแค้นใจ ถึงถูกเขาวักกล่าวมาก ๆ ก็
ไม่ขัดใจ ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่ใช้กำลัง ไม่ทำ
ความกำริบ โทสะ และความไม่มีเหตุปัจจัยให้ปรากฏ
ทั้งเป็นผู้ให้ผ้าปูลาด ผ้านุ่งห่มเนื้อละเอียดอ่อน ผ้า
เปลือกไม้เนื้อละเอียด ผ้าฝ้ายเนื้อเอียด ผ้ากัมพล
เนื้อละเอียดแม้อันใด ตถาคตนั้น เพราะทำสร้างสม
กรรมนั้น ฯลฯ จุตติจากภพนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้
ย่อมได้มหาปุริสลักษณะนี้คือ เป็นผู้ที่มีวิริยะดังทอง
มีผิวคล้ายทอง.

ความเป็นผู้มีเสียงดังพรหม ความเป็นผู้พูดเสียงดังนกการะเวก ชื่อว่า
ความเป็นผู้มีเสียงเพราะ ความเป็นผู้มีเสียงเพราะเมื่อนั้น อันบุคคลย่อมได้ก็
ด้วยบุญนิธินี้ เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาติก่อน ภพก่อน กำเนิด

ก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์แต่ก่อน ละวาจาหยาบ
เว้นขาดจากวาจาหยาบ กล่าวแต่วาจาไม่มีโทษเป็นสุข
หู น่ารัก จับใจ วาจาชาวเมืองชนเป็นอันมารักใคร่
พอใจ. แม้อันใด เพราะทำสร้างสมกรรมนั้น ตถาคต
นั้น จูติจากภพนั้นมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้มหา-
ปรีดีลักษณะนี้ คือเป็นผู้มีชีวหาใหญ่ มีเสียงดังพรหม
พูดเสียงดังนกการะเวก.

บทว่า สุตตฺถาณา ได้แก่ความมีทรวดทรงดี ท่านอธิบายว่า ความ
ตั้งอยู่แห่งอวัยวะใหญ่่น้อย ในอันที่ควรอ้อมเต็มและกลมโดยความเป็นอวัยวะ
อันอ้อมเต็มสละกลม เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาติก่อน ภพก่อน กำเนิด

ก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์แต่ก่อน หวังประโยชน์
เกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมปลอดจาก
โยคะ แก่นเป็นอันมาก พึงยังชนเหล่านี้ให้เจริญ
ด้วย ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา พึงให้เจริญ
ด้วยไรรนาทที่ติน ด้วยสัตว์สองเท้าสี่เท้า ด้วยบุตรภรรยา
ด้วยทาสกรรมกรชาย ด้วยญาติมิตรพวกพ้องแม้อันใด
เพราะทำสร้างสมกรรมนั้น ฯลฯ ตถาคตนั้น จูติจาก

ภพนั้นมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้มหาปฐักลักษณะ

๓ เหล่านี้คือ มีพระกายครึ่งบนดังสีหะ มีระหว่างพระ-

อังสะ [คือพระอุระ] งาม และมีพระองค์กลมเสมอ

อย่างนี้เป็นต้น.

บทแห่งพระสูตรทั้งหลาย ที่ทำให้การได้สำเร็จด้วยบุญนิธินี้ แม้ในที่อื่นจากนี้ ก็พึงนำมาจากที่นั่น ๆ กล่าวโดยนัยนี้. แต่เพราะกลัวพิสดารเกินไป จึงได้แต่สังเขปไว้ บัดนี้ ข้าพเจ้าจักทำการพรรณนาบทที่เหลือ

ทั่วทั้งเรือนร่างพึงทราบ ว่า รูป ในคำว่า สุรูปตา นี้. เหมือนในประโยชน์เป็นต้นอย่างนี้ว่า สภาพอันอากาศห้อมล้อม ย่อมนับว่ารูปทั้งนั้น. ความที่รูปนั้นดี ชื่อว่า ความมีรูปสวย ท่านอธิบายว่า ไม่ยาวนาน ไม่สั้นนัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก. บทว่า อาธิปจฺจ ได้แก่ ความเป็นใหญ่ อธิบายว่า ความเป็นนาย โดยเป็นกษัตริย์มหาศาลเป็นต้น. บทว่า ปรีวาโร ได้แก่ สำหรับคฤหัสถ์ สมบัติคือชนของตนและชนโดยรอบ สำหรับบรรพชิต สมบัติคือบริษัท. ความเป็นใหญ่และความมีบริวาร ชื่อว่า ความเป็นใหญ่และมีบริวาร. ก็บรรดาอิฐผลเหล่านั้นพึงทราบ ว่า สมบัติคือ โภคะ ตรีศด้วยความเป็นใหญ่ สมบัติคือชนของตนและชนโดยรอบ ตรีศด้วย ความมีบริวาร. ด้วยคำว่า สพฺพเมเตน ลพฺภติ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงว่า คำนั้นได้ตรัสว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายปรารถนาผลใด ๆ ผลนั้น ๆ ทั้งหมด อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้ ในคำนั้นอิฐผลมีความมี วรรณงามเป็นต้น ที่ตรัสไว้ส่วนแรกก่อนเมื่อนี้ พึงทราบว่า ผลทั้งหมดนั้น บุคคลได้ด้วยบุญนิธินี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๒

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสมบัติของเทวดาและมนุษย์ ที่ต่ำกว่าสมบัติคือความเป็นพระราชา ที่บุคคลพึงได้ด้วยบุญญาภพ ด้วยกาลมอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงแสดงสมบัติคือความเป็นพระราชาทั้งสองนั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า

ความเป็นพระราชาเฉพาะประเทศ ความเป็นพระ

ราชาผู้ใหญ่ สุขในความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอัน

น่ารัก แม้ความเป็นพระราชาแห่งเทวดาในหมู่ทิพย์.

อิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปเทสรัชช ได้แก่ ความเป็นพระราชาแห่งประเทศ ในประเทศหนึ่งๆ แม้แต่ทวีปเดียวไม่ถึงทั้งหมด. ความเป็นพระราชาผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า อิสสรียะ. ทรงแสดงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิด้วยบทนี้. สุขของจักรพรรดิ ชื่อว่า จักกวัตติสุข. บทว่า ปิย ได้แก่ นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ. ทรงแสดงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขตด้วยบทนี้. ความเป็นพระราชาในหมู่เทวดา ชื่อว่าความเป็นพระราชาใน หมู่เทพ. เป็นอันทรงแสดงความเป็นพระราชาของเทวดาแห่งมนุษย์ทั้งหลายมีพระเจ้านันทราชาเป็นต้นด้วยบทนี้. ด้วย บทว่า อปีทิพฺพesu นี้ ทรงแสดงความเป็นพระราชาของเทวดาแห่งมนุษย์ทั้งหลาย แม้ที่เกิดในหมู่ทิพย์ทั้งหลาย ที่เรียกกันว่าทิพย์ เพราะมีในภพทิพย์. ด้วยบทว่า สพุพเมเตน ลพฺภติ ทรงแสดงว่า ในคำที่ตรัสไว้ว่า ย ย เทวาลิปฺเตนฺติ สพุพเมเตน ลพฺภติ อิฐผลมีความเป็นพระราชาเฉพาะประเทศที่ตรัสเป็นส่วนใหญ่ที่สองแม้นี้ พึงทราบว่าเป็นอิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๓

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสมบัติคือความเป็นพระราชาของ
เทวดาและมนุษย์ ที่บุคคลพึงได้ด้วยบุญญาภพ ด้วยคาถานี้อย่างนี้แล้ว
บัดนี้ เมื่อทรงทำสมบัติที่ตรัสด้วยสองคาถาไว้ข้างหน้าโดยย่อจะทรงแสดงสมบัติ
คือพระนิพพาน จึงตรัสคาถานี้ว่า

สมบัติของมนุษย์ ความยินดีอันใดในเทวโลก
และสมบัติคือพระนิพพานใด ข้อผลทั้งหมดนั้น อัน
บุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.

พรรณนาบทของคาถานั้น มีดังนี้ ชื่อว่า มานุสิ เพราะเป็นของ
มนุษย์ทั้งหลาย มานุสินันแด ชื่อว่า มานุสิกา. ความถึงพร้อมชื่อว่า
สมบัติ. โลกของเทวดาทั้งหลาย ชื่อว่า เทวโลก. ในเทวโลกนั้น บทว่า ยา
เป็นการถือเอาไม่มีเหลือเลย. ชื่อว่า รติ เพราะยินดีด้วยสมบัติที่เกิดภายในหรือ
เป็นเครื่องอุปกรณ์ภายนอก. คำนี้เป็นชื่อของสุขและวัตถุเครื่องให้มีสุข. คำว่า
ยา เป็นคำแสดงความที่ไม่แน่นอน. จ ศัพท์ มีความว่ารวมกับสมบัติทั้งปวง.
พระนิพพานนั้นแล ชื่อว่า สมบัติคือพระนิพพาน.

ก็การพรรณนาความ มีดังนี้ ด้วยบทว่า สุวณฺณตา เป็นต้น
สมบัติและความยินดีนั้นใด ตรัสไว้ว่า มานุสิกา จ สมฺปตฺติ เทวโลก
จ ยา รติ สมบัติของมนุษย์ และความยินดีใดในเทวโลก. สมบัติและ
ความยินดีนั้นทั้งหมด และสมบัติคือพระนิพพาน ที่บุคคลพึงบรรลุโดยเป็น
พระอริยบุคคล ที่เป็นสัทธานุสารีเป็นต้น อื่น ๆ อธิษฏกดังกล่าวมานี้ที่ตรัส
เป็นที่สาม พึงทราบทั่วว่า อธิษฏกทั้งหมดนั้นอันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.
อีกนัยหนึ่ง สมบัติของมนุษย์อันใด ที่มีได้ตรัสไว้ก่อนด้วยอธิษฏกมีความ
มีวาระงามเป็นต้น และต่างโดยความรู้ความฉลาดเป็นต้น ซึ่งท่านแสดง

ไว้ โดยนัยอย่างนี้ว่า ผู้กล้า มีสติ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระธรรมวินัยนี้ เป็นต้น ความยินดีในฉันทเป็นต้น ในเทวโลกอย่างอื่นใดอีก และนิพพานสมบัติ ตามที่กล่าวแล้วอันใด อริผลดังกล่าวมาแม้นี้ ตรัสไว้เป็นส่วนที่สามพึงทราบว่าเป็นอริผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญคุณนี้. พึงทราบการพรรณนาความในข้อนี้ ด้วยประการฉะนี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๔

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงนิพพานสมบัติที่พึงได้ด้วยปัญญาภาพ และที่พึงบรรลุโดยความเป็นพระอริยบุคคลมีเป็นสัทธานุสารีเป็นต้น ด้วยคาถานี้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงแสดงนิพพานนั้น และอุบายแห่งนิพพานนั้น โดยความเป็นผู้ชำนาญในวิชา ๓ และอุกโตภาควิมุตติ จึงตรัสคาถานี้ว่า

ความที่บุคคลถ้าอาศัยมิตตสัมปทาประกอบความ

เพียรโดยอุบายแยบคาย เป็นผู้ชำนาญในวิชาและ
วิมุตติ อริผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ ด้วยบุญ
คุณนี้.

พรรณนาบทของคาถานั้น มีดังนี้ว่า ชื่อว่า สัมปทาเพราะเป็นเครื่องสำเร็จผล คือถึงความเจริญแห่งคุณสัมปทา คือมิตร ชื่อว่ามิตรสัมปทา. ซึ่งมิตรสัมปทานั้น. บทว่า อากมม แปลว่า อาศัย. บทว่า โยนิโส ได้แก่โดยอุบาย. บทว่า ปญฺญชโต ได้แก่ ทำความขยันประกอบ. ชื่อว่า วิชา เพราะเป็นเครื่องรู้แจ้ง. ชื่อว่า วิมุตติ เพราะเป็นเครื่องหลุดพ้น หรือหลุดพ้นเอง. ทั้งวิชาทั้งวิมุตติ ชื่อว่า วิชาและวิมุตติ. ความเป็นผู้ชำนาญ ในวิชาและวิมุตติชื่อว่า วิชาวิมุตติวิสัฎฐะ.

ส่วนการพรรณนาความ มีดังต่อไปนี้

ความที่บุคคลอาศัยมิตรสัมปทา คืออาศัยพระศาสดาหรือสพรหมจารีผู้เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพท่านใดท่านหนึ่ง รับโอวาทและอนุศาสน์จากท่านแล้ว ประกอบโดยอุบายแยกคาย ด้วยการปฏิบัติตามที่ท่านสอน เป็นผู้ชำนาญ ในวิชา ๓ มีบุพเพนิวาสญาณเป็นต้น และในวิมุตติที่ต่างโดยสมบัติ ๘ และพระนิพพาน ที่มาอย่างนี้ว่า ในธรรมเหล่านั้น วิมุตติคืออะไร คือความหลุดพ้นอันยังแห่งจิตและนิพพาน โดยอรรถว่า ไม่ชักช้าโดยประการนั้น ๆ นี้ใด ผลที่ตรัสเป็นส่วนที่ แม่นี้ พึงทราบว่ามีผลทั้งหมดนั้นอัน บุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.

พรรณนาภาที่ ๑๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงนิพพานสมบัติที่พึงได้ด้วยอานุภาพแห่งบุญอันเป็น ส่วนแห่งความเป็นผู้ชำนาญในวิชาและวิมุตติที่กล่าวมาแล้ว แล้ว ที่พึงบรรลุแม้โดยอำนาจแห่งไตรวิชา และอุกโตภาควิมุตติ ด้วยคานานี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพราะเหตุที่ท่านถึงความเป็นผู้บรรลุความเป็นผู้ชำนาญในวิชาและวิมุตติ แม้เป็นผู้มีวิชา ๓ และหลุดพ้นแล้ว โดยส่วน ๒ [คือ เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ] ท่านเหล่านั้น มิใช่ได้ความเจริญแห่งคุณมีปฏิสัมภิทาเป็นต้นไปทั้งหมด แต่ความเจริญแห่งคุณ อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญสัมปทานี้ แม้ที่ทำแล้วโดยประการนั้น ๆ โดยเป็นปทัฏฐานแห่งวิมุตตินั้น ฉะนั้น เมื่อทรงแสดงความเจริญแห่งคุณเช่นนั้น จึงตรัสคานานี้ว่า

ปฏิสัมภิทา วิโมกข์ สวากขารมี ปัจเจกโพธิ

และพุทธานุโมอันใด อิฐผลทั้งหมดนั้นอันบุคคลย่อมได้

ด้วยบุญนิธินี้.

เพราะเหตุว่า ปัญญาณีไค ที่ถึงความแตกฉานในธรรม อรรถ นิรุติ และปฏิภาณ ท่านเรียกว่า ปฏิสัมภิตา วิโมกซ์ ๘ เหล่านี้ไค โดยนัยว่า ผู้มีรูป ย่อมเห็นรูป เป็นต้น. สาวกบารมีนี้ไค ที่ให้สำเร็จสาวกสมบัติ อันพระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า พึงบรรลุ. ปัจเจกพุทธโพธิไค ที่ให้สำเร็จ ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพุทธภูมิไค ที่ให้สำเร็จความเป็นผู้สูงสุดแห่งสรรพสัตว์ อริยผลที่ตรัสเป็นตอนที่ ๕ แม่นี่พึงทราบว่าเป็นอริยผลทั้งหมดนั้น อันบุคคล ย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้ ซึ่งเขาทำแล้วโดยชอบ.

พรรณนาคาถาที่ ๑๖

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงผลที่ตรัสไว้ว่า เทวดาและมนุษย์ ทั้งหลายปรารถนาอริยผลใด ๆ อริยผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้ เป็นอย่าง ๆ ไปด้วยคาถา ๕ คาถาเหล่านี้เป็นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงสรรเสริญ บุญสัมปทา ที่เข้าจักนี้เป็นนิธิที่อำนวยผลที่น่าปรารถนาทุกอย่างนี้ ทั้งหมด จึงทรงจบเทศนาด้วยคาถานี้ว่า

บุญสัมปทานนี้มีประโยชน์มากอย่างนี้ เพราะฉะนั้น

บัณฑิตผู้มีปัญญา จึงสรรเสริญความเป็นผู้ทำบุญไว้แล้ว.

พรรณนาบทแห่งคาถานั้น ดังนี้. บทว่า เอว เป็นคำแสดงความที่ ล่วงแล้ว. ชื่อว่า มหัตติกา เพราะมีประโยชน์มาก. ท่านอธิบายว่า เป็น ไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่. ปาฐะว่า มหิตฺติกา ดังนี้ก็มี. บทว่า เอสา เป็นคำอุเทศ [กระทั้] ขกบุญสัมปทา ที่ตรัสตั้งต้น แต่บทนี้ว่า ยสุส ทาเนน สีเสน จนถึงบทว่า กยิราถ ธีโร ปุณฺณานิ ด้วยคำอุเทศนั้น. ศัพท์ว่า ยทิท เป็นนิบาต ลงในอรรถทำให้พร้อมหน้ากัน. เพื่อทรงอธิบายบทอุเทศที่ ทรงยกขึ้นว่า เอสา จึงทรงทำให้พร้อมหน้ากันว่า ยา เอสา ด้วยศัพท์นิบาต ว่า ยทิท นั้น. ความถึงพร้อมแห่งบุญทั้งหลาย ชื่อว่าบุญสัมปทา. บทว่า

ตสฺมา เป็นคำแสดงเหตุ. บทว่า ธีรา ได้แก่ ผู้มีปัญญา. บทว่า ปถํ สนฺติ แปลว่า สรรเสริญ. บทว่า ปณฺธิตา ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา. บทว่า กตปฺปญฺจํ แปลว่า ความเป็นผู้ทำบุญไว้แล้ว.

ส่วนการพรรณนาความมีดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงสรรเสริญบุญนิธินี้มีความเป็นผู้มีพระณะงามเป็นต้น มีพุทธภูมิเป็นที่สุด ซึ่งพอที่บุคคลจะพึงบรรลุได้ด้วยอานุภาพแห่งบุญสัมปทา ดังนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงประมวลแสดงตามข้อนั้นนั่นแหละ เมื่อทรงยกความที่บุญสัมปทา ตามที่กล่าวแล้วมีประโยชน์มาก ด้วยความนั้นนั่นแหละ จึงตรัสว่า ข้อที่บุญสัมปทาซึ่งเราแสดงโดยนัยว่า ยสฺส ทาเนน สีเลน อย่างนี้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตผู้มีปัญญา เช่นเราจึงสรรเสริญความเป็นผู้ทำบุญไว้แล้ว ซึ่งมีอาการและโวการคือชั้นรํมาก ด้วยคำที่กล่าวในที่นี้มีว่า นิธิไม่สาธารณะแก่คนอื่น ๆ อันโง่ล็กไปไม่ได้เป็นต้น และที่ไม่ได้กล่าวไว้ [ในที่นี้] มีว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่ากลัวบุญเลย คำว่าบุญเป็นชื่อของความสุข ดังนี้เป็นต้น ด้วยคุณตามที่จริง เพราะไม่คร้านในการแสดงธรรม อันนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่สัตว์ทั้งหลาย มิใช่สรรเสริญด้วยเข้าข้างพรรคพวกตน.

จบเทศนา อุบาสกนั้น ก็ตั้งอยู่ในโศคาปีติผลพร้อมด้วยชนเป็นอันมาก และเขาก็เข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลความข้อนั้น. พระราชาทรงยินดียิ่งอย่างเหลือเกิน ทรงชมว่า ดีจริง คฤหบดี ดีจริงแล คฤหบดี ท่านฝั่งชุมทรัพย์ ที่แม้เรานำไปไม่ได้ ได้ทรงทำการบูชาเป็นอย่างมากแก่อุบาสกผู้นั้นแล.

จบอรรถกถานิธิกัณฺทสูตร

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อปรมัตถโชติกา

เมตตสูตร

ว่าด้วยการแผ่เมตตาในสัตว์ทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสอนพวกภิกษุผู้อยู่ป่าว่า

[๑๐] กิจนั้นใด อันพระอริยะบรรลुบทอันสงบ

ทำแล้ว กิจนั้นอันกุศลบุตรผู้ฉลาดพึงทำ

กุศลบุตรนั้น พึงเป็นผู้อาจหาญ ตรงและตรงด้วยดี

พึงเป็นผู้ว่าง่าย อ่อนโยน ไม่มีอติมานะ

พึงเป็นผู้สันโดษ เลี้ยงง่าย เป็นผู้มียกน้อย

ประพฤติเบาใจจิต

พึงเป็นผู้มีอินทร์สงบ มีปัญญารักษาตัว เป็น

ผู้ไม่คะนอง ไม่คิดในสกุลทั้งหลาย

วิญญูชนติเตียนชนทั้งหลายอื่นได้ ด้วยกรรม

ลามกอันได้ ก็ไม่พึงประพฤติกกรรมอันลามกนั้น

พึงแผ่เมตตจิตไปในหมู่มสัตว์ว่า ขอสัตว์ทั้งปวง

จงเป็นผู้มีสุข มีความเกษม มีตนถึงความสุขเถิด

สัตว์มีชีวิตทั้งหลาย เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ ยัง

เป็นผู้สะดุ้ง [มีตัณหา] หรือเป็นผู้มั่นคง [ไม่มีตัณหา]

ทั้งหมดไม่เหลือเลย.

เหล่าใดยาวหรือใหญ่ ปานกลางหรือนั้น ผอม

หรืออ้วน.

เหล่าใดที่เราเห็นแล้ว หรือมิได้เห็น เหล่าใด

อยู่ในที่ไกลหรือไม่ไกล ที่เกิดแล้ว หรือที่แสวงหา

ภพเถิด.

ขอสัตว์ทั้งปวงเหล่านั้น จงเป็นผู้มีตนถึงความสุข

เถิด.

สัตว์อื่นไม่พึงข่มเหงสัตว์อื่น ไม่พึงดูหมิ่นอะไร ๆ

เขาไม่ว่าในที่ใด ๆ เลย ไม่พึงปรารถนาทุกข์แก่กัน

และกัน เพราะความกริ้วโกรธ และเพราะความคุม

แค้น.

มารดาถนอมบุตรคนเดียวผู้เกิดในตน ด้วยชีวิต

ฉันใด พึงเจริญเมตตาในใจไม่มีประมาณ ในสัตว์

ทั้งปวง แม้ฉันนั้น.

พึงเจริญเมตตาในใจไม่มีประมาณ ในโลก

ทั้งปวง ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง เป็นธรรม

อันไม่คับแค้น ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู.

ผู้เจริญเมตตาฉันนั้น ยืนก็ดี เดินก็ดี นั่งก็ดี นอน

ก็ดี เป็นผู้ปราศจากความง่วงนอน [คือไม่ง่วงนอน]

เพียงใด ก็พึงตั้งสติมั่นไว้เพียงนั้น.

ปราชญ์ทั้งหลายเรียกการอยู่นี้ว่า พรหมวิหาร

ในพระศาสนา.

มีเมตตา ไม่เข้าถึงทิฏฐิ [ลักกายทิฏฐิ] เป็นผู้

มีศีล ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ [สัมมาทิฏฐิในโศดาปัตติ

มรรค] นำความหมกมุ่นในกามทั้งหลายออกไปได้ ก็

ย่อมไม่เข้าถึงการนอนในครรภ์อีก โดยแท้แล.

จบเมตตสูตร

อรรถกถาเมตตสูตร

ประโยชน์ของการตั้งสูตร

บัดนี้ ถึงลำดับการพรรณนาความของเมตตสูตร ซึ่งยกตั้งไว้ในลำดับ
ต่อจากนิธิกัณฐสูตร. ในที่นี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวประโยชน์ของการตั้งเมตตสูตรนั้น
แล้ว ต่อจากนั้น พึงทราบการชี้แจงบทเหล่านั้นว่า เมตตสูตรนั้นผู้ใดกล่าว กล่าว
เมื่อใด กล่าวที่ใดและกล่าวเพราะเหตุใด ชำระนิทานแล้วจึงจักทำการพรรณนา
ความของเมตตสูตรนั้น.

ในเมตตสูตรนั้น เพราะเหตุที่ตรัสบุญสัมปทานิทาน สิลเป็นต้นด้วย
นิธิกัณฐสูตร. เมื่อบุคคลทำเมตตาในสัตว์ทั้งหลาย บุญสัมปทานั้น ย่อมมีผล
มาก จนถึงสามารถให้บรรลุพุทธภูมิได้ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงยกเมตตสูตรขึ้น
ตั้งในที่นี้ เพื่อแสดงว่าเมตตาเป็นอุปกะระแก่บุญสัมปทานั้น หรือเพราะเหตุ
ข้าพเจ้าครั้นแสดงกรรมฐานอันสามารถละโทสะ. ด้วยทวัตติงสาการ สำหรับ
ชนทั้งหลาย ผู้นับถือพระศาสนาด้วยศรัทธาแล้วตั้งอยู่ในศีลด้วยสิกขาบททั้ง
หลาย และสามารถละโมหะด้วยกุมารปัญญา จึงแสดงว่าความประพาศิระณะ
เป็นต้นนั้น เป็นมงคลและรักษาตนเองด้วยมงคลสูตร แสดงการรักษาผู้อื่นอัน
เหมาะสมแก่ภคณด้วยรัตนสูตร แสดงการเห็นญาติบางพวกในบรรดาญาติ
ทั้งหลายที่กล่าวไว้ในรัตนสูตร และความวิบัติของเหล่าชนที่ประมาทในบุญ
สมบัติ ดังที่กล่าวแล้ว ด้วยติโรกฐาทสูตร และแสดงสมบัติอันเป็นปฎิปปักษ์
ต่อวิบัติที่กล่าวไว้ในติโรกฐาทสูตร ด้วยนิธิกัณฐสูตร แต่ยังมีได้แสดงกรรม-
ฐานที่สามารถละโทสะ ฉะนั้น เพื่อแสดงกรรมฐานอันสามารถละโทสะนั้น
ข้าพเจ้าจึงยกเมตตสูตรนี้ขึ้นตั้งในที่นี้. เมื่อเป็นดังนั้น ขุททกปาฐะ จึงย่อมจะ

บริบูรณ์ด้วยดี ข้อที่กล่าวมาดังนี้ เป็นประโยชน์แห่งการตั้งเมตตสูตรนั้นไว้ในที่นี้.

การชำระนิทาน

บัดนี้ ข้าพเจ้ายกมาดิกาหวัชข้อนี้ได้ไว้ว่า

พึงทราบการชี้แจงบทเหล่านั้นว่า เมตตสูตรนี้ผู้ใด

กล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวที่ใด และกล่าวเพราะเหตุ

ใด ข้าพเจ้าชำระนิทานแล้วจึงจักทำการพรรณนาความ

แห่งเมตตสูตรนั้น ดังนี้.

ในมติกาหวัชข้อนี้ พึงทราบการชี้แจงบทเหล่านั้นและการชำระนิทานโดยสังเขปอย่างนี้ก่อนว่า เมตตสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวตรัสพระสาวกเป็นต้น มิได้กล่าว. ก็แต่ว่า เมื่อใด ภิกษุทั้งหลายถูกเวทดาทั้งหลายรบกวนข้างภูเขามิวันต์ จึงพากันมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเมตตสูตรนั้น เพื่อป้องกันและเพื่อเป็นกรรมฐานสำหรับภิกษุเหล่านั้น.

ส่วนโดยพิศดาร พึงทราบอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง โกสัลลิตีเข้าจำพรรษา พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่กรุงสาวัตถี. สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายจากชาวเมืองต่างๆ จำนวนมาก รับกรรมฐานในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประสงค์จะเข้าจำพรรษาในที่นั้น ๆ จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ยินว่าสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกรรมฐานทั้งหลายที่อนุกุลแก่จริตจำนวน ๘๔,๐๐๐ ประเภท โดยนัยนี้คือ อสุภกรรมฐาน ๑๑ อย่าง คือ อสุภที่มีวิญญูณและไม่มีวิญญูณ สำหรับคนราคจริต, กรรมฐานมีเมตตากกรรมฐานเป็นต้น ๔ อย่าง สำหรับคนโทสจริต, กรรมฐาน

มีมรณัสสติกรรมฐานเป็นต้นสำหรับคนโมหจริต, กรรมฐานมีอานาปานัสสติ และปฐวิกสิตเป็นต้นสำหรับคนวิตกจริต, กรรมฐานมีพุทธานุสติกรรมฐานเป็นต้นสำหรับคนสัทธาจริต, กรรมฐานมีจตุราควัตถานกรรมฐานเป็นต้นสำหรับคนพุทธิจริต.

ลำดับนั้น ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป เรียนกรรมฐานในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า กำลังแสวงหาเสนาสนะที่เป็นสปปายะและโคจรคาม เดินไปตามลำดับ ได้พบภูเขา พันศิลาล้ายมณีสัทธรรม ประดับด้วยราวป่าสีเขียวมีร่มเงา ทิพย์เย็น มีภูมิภาคเคลื่อนด้วยทรายเสมือนแผ่นเงินขำยมุกดา ล้อมด้วยชลาลัย ที่สะอาดเย็นดี คิดเป็นพิศเดียวกับป่าหิมวันต์ ในปัจฉิมประเทศ. ภิกษุเหล่านั้น พักอยู่คืนหนึ่ง ณ ที่นั้น เมื่อราตรีรุ่งสว่างทำสรีริกแล้ว ก็พากันเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านแห่งหนึ่งใกล้ ๆ นั้นเอง หมู่บ้านประกอบด้วยตระกูล ๑,๐๐๐ ตระกูล ซึ่งอาศัยอยู่กันหนาแน่นในหมู่บ้านนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีศรัทธา ปสาทะ พวกเขาเห็นภิกษุทั้งหลายเท่านั้น ก็เกิดปีติโสมนัส เพราะการเห็นบรรพชิตในปัจฉิมประเทศหาได้ยาก นิมนต์ภิกษุเหล่านั้นให้ฉันแล้ว ก็วอนขอว่า ท่านเจ้าข้า ขอท่านอยู่ในที่นี้ตลอดไตรมาสเถิด แล้วช่วยกันสร้างกุฏิสำหรับทำความเพียร ๕๐๐ หลัง จัดแจงเครื่องอุปกรณ์ทุกอย่าง มีเตียง ตั้งหมอนน้ำฉัน น้ำใช้เป็นต้น ณ ที่นั้น.

วันรุ่งขึ้น ภิกษุทั้งหลายเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านตำบลอื่น. ในหมู่บ้านนั้น มนุษย์ทั้งหลาย ก็บำรุงอย่างนั้นเหมือนกัน อ้อนวอนให้อยู่จำพรรษา. ภิกษุทั้งหลายรับนิมนต์โดยมีเงื่อนไขว่า เมื่อไม่มีอันตราย จึงพากันเข้าไปยังราวป่า นั้น เป็นผู้ปรารถนาความเพียรตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน ดิระขังบอชยาม เป็นผู้มากด้วยโยนิโสมนสิการอยู่จึงเข้าไปนั่งที่โคนไม้. รุกขเทวดาทั้ง

หลาย ถูกระดมของเหล่าภิกษุผู้สืบทอดคำสั่งเสียแล้ว ก็ลงจากวิมานของตน ๆ พาพวกลูก ๆ เที้ยระหกระเหินไป เปรียบเหมือนเมื่อพระราชา หรือราชมา-
มาตย์ ไปยังที่อยู่ของชาวบ้าน ยึดโอกาสที่ว่างในเรือนทั้งหลาย ของพวกชาว
บ้าน พวกชาวบ้านก็ต้องออกจากบ้านไปอยู่ที่อื่น ก็ได้แต่มองดูอยู่ไกล ๆ
ด้วยหวังว่า เมื่อไรหนอ ท่านจึงจักไปกัน ฉันทิด เทวดาทั้งหลายต้องละทิ้ง
วิมานของตน ๆ กระเจิดกระเจิงไป ได้แต่มองดูอยู่ไกล ๆ ด้วยหวังว่า เมื่อไร
หนอ ท่านจึงจักไปกัน ก็ฉันทิดเหมือนกัน. แต่นั้น เทวดาทั้งหลายก็ร่วมคิด
กันอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เข้าพรรษาแรกแล้ว จักอยู่กันตลอดไตรมาสแน่
แต่พวกเราไม่อาจจะพาพวกเด็กอยู่อย่างระหกระเหินได้นาน ๆ เอาเถิด
พวกเราจักแสดงอารมณ์ที่น่ากลัวแก่ภิกษุทั้งหลาย. เทวดาเหล่านั้น จึงเนรมิต
รูปยักษ์ที่น่ากลัว ยืนอยู่ข้างหน้า ๆ เวลาภิกษุทั้งหลายทำสมณธรรมตอนกลาง
คืน และทำเสียงที่น่าหวาดกลัว เพราะเห็นรูปเหล่านั้น และได้ยินเสียงนั้น
หัวใจของภิกษุทั้งหลาย ก็วัดแกว่ง ภิกษุเหล่านั้น มีผิวเผือดและเกิดเป็น
โรคพอมเหลือง ด้วยเหตุนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงไม่อาจทำจิตให้มีอารมณ์เดียวได้
เมื่อจิตไม่มีอารมณ์เดียวสลัดใจบ่อย ๆ เพราะความกลัว สติของภิกษุเหล่านั้น
ก็หลงเลื่อนไป แต่นั้น อารมณ์ที่เหม็น ๆ ก็ประจวบแก่ภิกษุเหล่านั้น ซึ่งมี
สติหลงลืมแล้ว. มันสมองของภิกษุเหล่านั้น ก็เหมือนถูกกลืนเหม็นนั้นบีบคั้น
โรคปวดศีรษะก็เกิดอย่างหนัก. ภิกษุเหล่านั้น ก็ไม่ยอมบอกเรื่องนั้นแก่กันและ
กัน.

ต่อมาวันหนึ่ง เมื่อภิกษุทุกรูปประชุมกันในเวลาบำรุงพระสังฆเถระ.
พระสังฆเถระก็ถามว่า ผู้มีอายุ เมื่อพวกท่านเข้าไปในราวป่านี้ ผิวพรรณดูบริสุทธิ์
ผุดผ่องอย่างเหลือเกินอยู่ ๒ - ๓ วัน ทั้งอินทรีก็ผ่องใส แต่บัดนี้ ในที่นี้พวก

ท่านชูปมอม ผิวเผือด เป็นโรคผอมเหลือง ในที่นี้พวกเธอไม่มีสัปปายะหรือ.
ลำดับนั้น ภิกขุรูปหนึ่งกล่าวว่า ท่านขอรับ ตอนกลางคืนกระผมเห็นและได้
ยินอารมณ์ที่น่ากลัวอย่างนี้ ๆ สุดแต่กลิ่นเช่นนี้ ด้วยเหตุนี้ จิตของกระผมจึง
ไม่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ. ภิกขุเหล่านั้นทุกรูปจึงพากันบอกเรื่องนั้น โดยอุบายนี้
เหมือนกัน. พระสังฆเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติการ
เข้าจำพรรษาไว้ ๒ อย่าง ก็เสนาสนะนี้ไม่เป็นสัปปายะแก่พวกเรา มาเถิดผู้มีอายุ
พวกเราจะพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลถามถึงเสนาสนะที่เป็นสัปปายะอื่น ๆ
ภิกขุเหล่านั้น รับคำพระเถระว่าดีละขอรับ ทูกรูปก็เก็บจำเสนาสนะ ถือบาตร
จีวรไม่บอกกล่าวใคร ๆ ในตระกูลทั้งหลาย พากันจาริกไปทางกรุงสาวัตถี ก็
ถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับแล้ว ก็พากันเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นภิกขุเหล่านั้นจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกขุ
ทั้งหลาย เราบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า ภิกขุไม่พึงเที่ยวจาริกไปภายในพรรษา
เหตุไร พวกเธอจึงยังจาริกกันอยู่เล่า. ภิกขุเหล่านั้น จึงกราบทูลเรื่องทั้งหมด
แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนึก ก็ไม่ทรงเห็นเสนาสนะที่
เป็นสัปปายะอื่นสำหรับภิกขุเหล่านั้น ท่วมพุกทวีป โดยที่สุด แม้แต่เพียงตั้งมี
๔ เท้า ดังนั้น จึงตรัสบอกภิกขุเหล่านั้นว่า ดูก่อนภิกขุทั้งหลาย เสนาสนะที่
เป็นสัปปายะอื่นสำหรับพวกเธอไม่มีดอก พวกเธออยู่ในที่นั่นนั่นแหละจักบรรลु
ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ ไปเถิดภิกขุทั้งหลาย พวกเธอเข้าไปอาศัยเสนาสนะนั้น
นั่นแหละอยู่กันเถิด แต่ถ้าว่าพวกเธอปรารถนาความไม่มีภัยจากเทวดาทั้งหลาย
ก็จงพากัน เรือนพระปริตรนี้. ด้วยว่าพระปริตรนี้จักเป็นเครื่องป้องกัน และจัก
เป็นกรรมฐานสำหรับพวกเธอ ดังนี้ แล้วจึงตรัสพระสูตรนี้.

แต่อาจารย์พวกอื่นอีกกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระดำรัสที่ว่า
“ไปเถิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเข้าไปอาศัยเสนาสนะนั้นนั่นแหละ อยู่กันเถิด
แล้วจึงตรัสว่า อนึ่งเล่า ภิกษุผู้อยู่ป่าควรรู้จักบริหาร. บริหารอย่างไร. บริ-
หารอย่างนี้คือ แผ่เมตตา ๒ เวลา คือทำเวลาเย็นและเช้า ทำพระปริตร ๒ เวลา
เจริญอสุภ ๒ เวลา เจริญมรณัสสติ ๒ เวลา และนึกถึงมหาสังเวควัตถุ ๘ ทั้ง
๒ เวลา ชาติ ขรา พยาธิ มรณะ. อบายทุกข์ ๔ ชื่อมหาสังเวควัตถุ ๘.

อีกนัยหนึ่ง ชาติขราพยาธิมรณะ ๔ อบายทุกข์เป็นที่ ๕ ทุกข์มีวิภังค์
เป็นมลในอดีต ๑ ทุกข์มีวิภังค์เป็นมูลในอนาคต ๑ ทุกข์มีการแสวงอาหารเป็น
มูล ในปัจจุบัน ๑. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้ง ทรงบอกการบริหารอย่างนี้แล้ว
จึงได้ตรัสพระสูตรนี้เพื่อเป็นเมตตา เพื่อเป็นพระปริตรและเพื่อมานอันเป็น
บาทแห่งวิปัสสนาแก่ภิกษุเหล่านั้น. พึงทราบการชี้แจงบทเหล่านั้นว่า เยน วุตตัม
ยथा ยตุล ยสุมา เจ และการชำระนิทาน ด้วยประการฉะนี้.

มาติกาหวัช้อนั้นใด ข้าพเจ้าตั้งไว้ว่า เยน วุตตัม ยथा ยตุล ยสุมา
เจเตส ทิปนา นิทาน โสธยิตฺวา. มาติกาหวัช้อนั้น เป็นอันข้าพเจ้ากล่าว
พิสดารแล้ว โดยอาการทั้งปวง ด้วยกลามีประมาณเพียงนี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑

บัดนี้ จะเริ่มพรรณนาความแห่งพระสูตรนั้น ที่ทำการชำระนิทานแล้ว
อย่างนี้ เพราะข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า จึงจักทำการพรรณนาความแห่งพระสูตรนั้น
ดังนี้. ในคานานั้น จะเริ่มพรรณนาบทแห่งคานานี้ว่า **กรณียมตูกุสเลน**
ก่อน ดังนี้. บทว่า **กรณี** แปลว่า พึงทำ อธิบายว่า ควรแก่การทำ.
ปฏิบัติ **ชื่อว่าอรรถ** หรือประโยชน์เกื้อกูลแก่คนอย่างใดอย่างหนึ่งประโยชน์
เกื้อกูลนั้นทั้งหมด ท่านเรียกว่าอรรถะ เพราะไม่มีกิเลสดังข้าศึก ชื่อว่า

อภินิยะ เพราะอันบุคคลพึงเข้าถึง. อันผู้ฉลาดในประโยชน์ ชื่อว่าอรรถกุสละ
ท่านอธิบายว่า อันผู้เทียบแหลมในประโยชน์. บทว่า ยัม เป็นปฐมวิภัติแสดง
ความไม่แน่นอน. บทว่า ตัม เป็นทุติยวิภัติแสดงความแน่นอน. หรือว่า
คำว่า ยัม ตัม แม้ทั้งสอง เป็นปฐมวิภัติ. คำว่า สนฺตัม ปทํ เป็นทุติยวิภัติ.
บรรดาคำทั้งสองนั้น ที่ชื่อว่า สันตะ เพราะเป็นลักษณะ. ที่มีชื่อว่าปทะ เพราะ
อันบุคคลพึงถึง คำนี้เป็นชื่อของพระนิพพาน. บทว่า อภิสเมจฺจ แปลว่า
บรรลุแล้ว. ผู้ใดย่อมอาจ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า สักกะผู้อาจ. ท่านอธิบาย
ว่า ผู้สามารถ ผู้อาจหาญ. บทว่า อชฺช ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความตรง.
ผู้ใดตรงด้วยดีเหตุนี้ ผู้นั้น ชื่อว่า สหุชฺช ผู้ตรงด้วยดี. ความว่าง่ายมีในผู้
นั้น เหตุนี้ ผู้นั้น ชื่อว่า สุวโจ ผู้ว่าง่าย. บทว่า อสุส แปลว่าพึงมี
พึงเป็น. บทว่า มุทฺธ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความอ่อนโยน. ผู้ใดไม่มีอดิमानะ
เหตุนี้ ผู้นั้น ชื่อว่า อนดินานิ ไม่มีอดิमानะ.

ส่วนการพรรณนาความในคาถาที่ ๑ ดังนี้.

จะวินิจฉัยในคำว่า กรณียมตฺตกุสเลน ยนฺตัม สนฺตัม ปทํ อภิ-
สเมจฺจ นี้ก่อน. กรณียะ ก็มี อกรณียะ ก็มี. ในสองอย่างนั้น โดย
สังเขป สิกขา ๓ ชื่อว่า กรณียะ. ศีลวิบัติ ติฏฐีวิบัติ อาจารวิบัติ อาชีวีวิบัติ
ดังกล่าวมาอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า อกรณียะ. อนึ่ง อตฺตโกสลก็มี อนตฺต-
โกสลก็มี. ใน ๒ อย่างนั้น ผู้ใดบวชในพระศาสนานี้ไม่ประกอบตนไว้โดยชอบ
เป็นผู้มีศีลขาด อาศัยอนเสนาการแสวงหาที่ไม่สมควร ๒๑ อย่างเลียงชีวิต คือ
๑ ให้ไม้ไผ่ ๒ ให้ใบไม้ ๓ ให้ดอกไม้ ๔ ให้ผลไม้ ๕ ให้ไม้ชำระฟัน ๖
ให้น้ำล้างหน้า ๗ ให้น้ำอาบ ๘ ให้ผงทาตัว ๙ ให้ดินถูตัว ๑๐ ประจบ ๑๑
พุดจริงปนเท็จ ๑๒ เลียงลูกให้เขา ๑๓ รับใช้คฤหัสถ์ ๑๔ ทำตัวเป็นหมอ

๑๕ ทำตัวเป็นทูต ๑๖ รับส่งข่าวคฤหัสถ์ ๑๗ ให้ข่าวของหวังผลตอบแทน ๑๘ แลกเปลี่ยน ๑๙ เป็นหมอดูพื้นที่ ๒๐ เป็นหมอดูฤกษ์ ๒๑ เป็นหมอดูลักษณะ. และประพุดโอโจร ๖ คือ ๑ หญิงแพศยา ๒ หญิงหม้าย ๓ หญิงสาวแก่ ๔ บัณเฑาะก์ ๕ ภิกษุณี ๖ ร้านเหล้า. คลุกคลีกับคฤหัสถ์ คือพระราชา อนาคตของพระราชา เดียรถีย์ สวากเดียรถีย์ ด้วยการคลุกคลีอัน ไม่สมควร. เสพคบ เข้าใกล้ตระกูลที่ไม่มีศรัทธาปสาทะ ไม่เป็นดั่งบ่อน้ำ ดำและบริภาษ หวังแต่สิ่งที่ไม่มีประโยชน์ไม่เกื้อกูล ไม่ผาสุก ไม่ปลอดโยคะ แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้นี้ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในสิ่งที่ไม่มีประโยชน์.**

อนึ่ง ผู้ใดบวชในพระศาสนา นี้ ประกอบคนโดยชอบ ละอนธนาปรารถนาแต่จะตั้งอยู่ในจิตปาริสุทธิศีล บำเพ็ญปาติโมกขสังวรศีลด้วยศรัทธาเป็นสำคัญ บำเพ็ญอินทริยสังวรศีลด้วยสติเป็นสำคัญ บำเพ็ญอาชีวปาริสุทธิศีลด้วยความเพียรเป็นสำคัญ บำเพ็ญการเสพปัจจัยด้วยปัญญาเป็นสำคัญ ผู้นี้ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในประโยชน์.**

อนึ่ง ผู้ใดชำระปาติโมกขสังวรศีล โดยชำระอาบัติ ๗ กอง ชำระอินทริยสังวรศีล โดยไม่ให้กิเลสเป็นต้นเกิด ในอารมณ์ที่กระทบในทวาร ๖ ชำระอาชีวปาริสุทธิศีล โดยเว้นอนธนา และเสพแต่ปัจจัยที่วิญญูชนสรรเสริญ และที่พระพุทธเจ้า สวากของพระพุทธเจ้าสรรเสริญ ชำระการเสพปัจจัย โดยการพิจารณาปัจจัยตามที่กล่าว และชำระสัมปชัญญะ โดยการพิจารณาโดยเป็นสาตกสัมปชัญญะเป็นต้น ในการเปลี่ยนอิริยาบถทั้ง ๔ แม้ผู้นี้ ก็ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในประโยชน์.**

อนึ่ง ผู้ใดรู้ว่า ผ้าสกปรก อาศัยน้ำเค็ม ก็ทำให้สะอาดได้ กระจก อาศัยเถ้า ก็ทำให้สะอาดได้ ทองอาศัยเบ้าหลอมก็ทำให้ผ่องแผ้วได้ ฉันท

ศีลอาศัยญาณก็่องแผ้วได้ฉันนั้น แล้วชำระด้วยน้ำคือญาณ ก็ทำศีลให้บริสุทธิ์ได้ เปรียบเหมือนนกต้อยตีวิดรักษาไข่ เนื้อทรายจามรีรักษาขนหาง นรีมีบุตรคนเดียวรักษามิตรคนเดียวที่นารัก บุรุษมีดวงตาข้างเดียวรักษาดวงตาข้างเดียวนั้นไว้ ฉนใด ผู้ไม่ประมาทอย่างเหลือเกิน ก็รักษาศิลชั้นของตนฉันนั้น เขาพิจารณาทั้งเย็นเช้า ก็ไม่พบโทษแม้ประมาณน้อย แม้ผู้นี้ ก็ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในประโยชน์.**

อนึ่งเล่า ผู้ใดตั้งอยู่ในศีล ที่ไม่ทำความเดือดร้อน ย่อมประกอบปฏิบัติเครื่องข่มกิเลส. ครั้นประกอบปฏิปทานั้นแล้ว ย่อมทำบริกรรมในกสิณ ครั้นทำบริกรรมในกสิณแล้ว ย่อมยังสมาบัติทั้งหลายให้เกิด แม้ผู้นี้ ก็ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในประโยชน์.**

อนึ่งเล่า ผู้ใดออกจากสมาบัติ พิจารณาสังขารทั้งหลายย่อมบรรลुพระอรหัต ผู้นี้เป็นยอดของผู้ฉลาดในประโยชน์. ชนเหล่านั้นใดเป็นผู้ฉลาดในประโยชน์อันท่านสรรเสริญแล้ว โดยเพียงตั้งอยู่ในศีล ที่ไม่ทำความเดือดร้อน หรือโดยเพียงประกอบปฏิบัติเครื่องข่มกิเลส ชนเหล่านั้น ท่านประสงคว่า ผู้ฉลาดในประโยชน์ในอรรถนี้. และภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นอย่างนั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสด้วยเทศนาเป็นบุคลาธิษฐานอย่างหนึ่งว่า **กรณียมตถกุสเลน อันผู้ฉลาดในประโยชน์** พึงทำดังนี้.

ต่อแต่นั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้น เกิดความสงสัยว่ากิจอะไรที่ต้องทำ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ยนุตฺตํ สนุตฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ.** ในคำนี้มีอธิบายดังนี้. พระพุทธะและอนุพุทธะทั้งหลายต่างสรรเสริญกิจที่ผู้ประสงคฺจะบรรลุ สันตบพโดยการแทงตลอดแล้วอยู่พึงทำ ก็ในคำนี้พึงทราบว่ คำว่า **ยํ** ข้าพ-

เจ้ากล่าวไว้ข้างต้นบทกล่าวนั้นแล้ว ย่อมเป็นไปโดยอธิการว่า **กรณียะ** คือ **ตัม** **สนฺตัม** **ปทํ** **อภิสเมจฺจ**. แต่เพราะเหตุที่ความนี้ มีปาฐะที่ต้องเติมคำที่เหลือ ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า **วิหริตุกาเมน**.

อีกอย่างหนึ่ง ในคำนี้พึงทราบอธิบายอย่างนี้ว่า คำว่า **สนฺตัม** **ปทํ** **อภิสเมจฺจ** ย่อมเป็นไปโดยอธิการว่า กิจนั้นได้ อันผู้ประสงค์จะรู้บทคือพระนิพพานว่า **สันตะ สงบ** ด้วยโลกียปัญญา โดยได้ฟังกันมาเป็นต้น จะบรรลुบทคือนิพพานนั้นพึงทำ. อีกนัยหนึ่งครั้งเมื่อตรัสว่า **กรณียมตฺถกฺกุสเลน** เมื่อภิกษุทั้งหลายพากันคิดว่าอะไร จึงตรัสว่า **ยหนฺตัม** **สนฺตัม** **ปทํ** **อภิสเมจฺจ**. นัยนี้พึงทราบอธิบายอย่าง นี้ กิจใดอันบุคคลรู้บทอันสงบด้วยโลกียปัญญาแล้ว พึงทำพึงประกอบกิจนั้นก็ควรทำ ท่านอธิบายว่ากิจนั้นควรแก่การทำทั้งนั้น.

ถามว่า กิจนั้นคืออะไร. ตอบว่า กิจอะไรอื่นพึงมีอยู่นอกจากอุบายบรรลุนิพพานบทนั้น. กิจนั้นข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วด้วยบทต้นอันแสดงสิกขา ๓ เพราะอรรถว่าควรแก่การทำ ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้นในการพรรณนาความแห่งคำนั้น ข้าพเจ้าก็ได้กล่าวไว้แล้วว่า **กรณียะ** ก็มี **อกรณียะ** ก็มี. ในสองอย่างนั้น โดยสังเขป สิกขา ๓ ชื่อว่า **กรณียะ**. แต่เพราะทรงแสดงไว้สังเขปเกินไป บรรดาภิกษุเหล่านั้น บางพวกก็ไม่รู้. แต่นั้นเมื่อตรัสกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ภิกษุผู้อยู่ป่าควรทำให้พิสดาร เพื่อให้พวกภิกษุที่ไม่รู้ได้รู้จึงตรัสถึงกาลานี้ก่อนว่า **สกุโ** **อุชฺ** **จ** **สุหฺ** **จ** **สุวโจ** **จ** **สุส** **มฺห** **อนติมานิ**.

ท่านอธิบายไว้ว่าอย่างไร. ท่านอธิบายว่า ภิกษุผู้อยู่ป่า ประสงค์จะบรรลุสันตบทยอยู่ หรือบรรลุสันตบทนั้น ด้วยโลกียปัญญาแล้ว ปฏิบัติเพื่อบรรลุสันตบทนั้น ไม่อาลัยในกายและชีวิต ด้วยประกอบด้วยปรานียังกะข้อ ๒ และ

๔ พึงเป็นผู้อาจปฏิบัติเพื่อแทงตลอดสัจจะ กรณียกิจที่ควรทำไรรู้ๆ นั้นใด ไม่ว่าสูงต่ำของสพรหมจารี ในการบริกรรมกสิณสมาทานวัตรเป็นต้น และในการซ่อมแซมบาตรจีวรเป็นต้นของตน ก็พึงอาจ พึงขยัน ไม่เกียจคร้านสามารถใน รณียกิจ เหล่านั้น และในกิจเช่นนั้น อย่างอื่นก็เหมือนกัน. แม้เมื่อเป็นผู้ อาจ ก็พึงเป็นผู้ตรงด้วยการประกอบด้วยปธานยังกะข้อที่ ๓. แม้เมื่อเป็นผู้ตรงก็พึงเป็นผู้ตรงด้วยดี ด้วยเป็นผู้ตรงคราวเดียว หรือด้วยเป็นผู้ตรงในเวลา ยังหนุ่ม ด้วยไม่ถึงสันโดษแต่ทำไม่ย่อหย่อนบ่อยๆ จนตลอดชีวิต. หรือว่า ชื่อว่า **ตรง** (อุหุ) เพราะทำด้วยความไม่อวดดี ชื่อว่า **ตรงดี** (สุหุหุ) เพราะไม่มีมายา. หรือว่า ชื่อว่า **ตรง** เพราะละความคิดทางกายและวาจา ชื่อว่า **ตรงดี** เพราะละความคดทางใจ. หรือชื่อว่า **ตรง** เพราะไม่อวดคุณที่ไม่มีจริง ชื่อว่า **ตรงดี** เพราะไม่อดกลั้นต่อลาภที่เกิดเพราะคุณที่ไม่มีจริง. พึง ชื่อว่าเป็นผู้ตรงและตรงดี ด้วยอาร์มมณูปนิชฌานและลักขณูปนิชฌาน ด้วย สิกขาข้อ ๒ - ๓ ข้างต้น และด้วยปโยคสุทธิตถะและอาสยสุทธิตถะ ด้วยประการฉะนี้.

ภิกษุมิใช่พึงเป็นผู้ตรงและตรงคืออย่างเดียวดอก ที่แท้พึงเป็นผู้ว่าง่าย อีกด้วย. ก็บุคคลใดถูกท่านว่ากล่าว ท่านไม่ควรทำข้อนี้ ก็พูดว่าท่านเห็นอะไรท่านได้ยินอย่างไร ท่านเป็นอะไรกับเราจึงพูด เป็นอุปัชฌาย์ อาจารย์ เพื่อน เห็นเพื่อนคบหรือ หรือเบียดเบียนผู้นั้นด้วยความนิงเสียด หรือยอมรับแล้วไม่ทำอย่างนั้น ผู้นั้น ชื่อว่ายังอยู่ไกลการบรรลุลุณวิเศษ. ส่วนผู้ใดถูกท่านโอวาท ก็กล่าวว่า ดีละ ท่านขอรับ ท่านพูดดี. ขึ้นชื่อว่าโทษของตนเป็นของเห็นได้ยาก ท่านเห็นกรรมเป็นอย่างไร โปรคอาศัยความเอนดูว่ากล่าวอีกเถิด กรรมไม่ได้รับ โอวาทจากสำนักท่านเสียนาน และปฏิบัติตามที่ท่านสอน ผู้นั้น ชื่อว่าอยู่ไม่ไกลการบรรลุลุณวิเศษ เพราะฉะนั้น บุคคลรับคำของผู้อื่นแล้วกระทำอย่างนี้. พึงชื่อว่าเป็นผู้ว่าง่าย.

อนึ่ง เป็นผู้วางใจอย่างใด ก็พึงเป็นผู้อ่อนโยนอย่างนั้น . บทว่า มุทุ
ความว่า ภิกษุถูกพวกคฤหัสถ์ใช้ในการเป็นทูตไปรับส่งข่าวเป็นคน ก็ไม่ทำ
ตามอ่อนแอในกิจนั้น เป็นผู้แข็งแกร่งกล้าเสีย พึงเป็นผู้อ่อนโยน ในวัตรปฏิบัติ
และพรหมจรรย์ทั้งสิ้น ทนต่อการไม่ต้องรับใช้ในกิจนั้น เหมือนทองที่ช่างตกแต่งด้วยดี. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า มุทุ ได้แก่เป็นผู้ไม่มีหน้าสยั คือเป็นผู้มี
หน้าเบิกบาน เจริญแต่คำที่ทำให้เกิดสุข ดื่มน้ำรับแขก พึงเป็นเหมือนผู้ลงสู่ทำน้ำ
ที่ดีโดยสะดวก มิใช่แต่เป็นผู้อ่อนโยนอย่างเดียวดอก พึงเป็นผู้ไม่มีอติมานะ
คูหมั่นเขาด้วย. ไม่พึงคูหมั่นผู้อื่นด้วยวัตถุแห่งการคูหมั่น มีชาติและโคตร
เป็นต้น พึงมีใจเสมอด้วยเด็กจันทาลอยู่ เหมือนท่านพระสารีบุตรเถระนั้น.

พรรณนาคาถาที่ ๒

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสกรรมกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งของภิกษุผู้อยู่
ป่า ซึ่งประสงค์จะบรรลุตันตอยู่ หรือปฏิบัติเพื่อบรรลุตันตบถนั้นอย่างนี้
แล้ว มีพระพุทธประสงค์จะตรัสยิ่งในรูปกว่านั้นอีก จึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า
สนตุตฺตโก จ เป็นต้น.

ในคาถาที่ ๒ นั้น ภิกษุชื่อว่า สันโดษ เพราะสันโดษด้วยสันโดษ
๑๒ อย่าง มีประเภทที่กล่าวไว้แล้วในมงคลข้อนี้ว่า สนฺตุฏฺฐิ จ กตญฺญตา
นี้. อีกนัยหนึ่ง ภิกษุใดข่มยินดี เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า ตุสสะ ผู้ยินดี
ภิกษุผู้ยินดีด้วยของตนเอง ผู้ยินดีด้วยของที่มีอยู่ ผู้ยินดีด้วยอาการสมมาเสมอ
เหตุนั้น จึงชื่อว่าสันตุสสะผู้สันโดษ. ในลักษณะ ๓ อย่างนั้น ปัจจัย ๔ ที่
ท่านยกขึ้นแสดงในโรงอุปสมบถอย่างนี้ว่า ปิณฺฑิยาโลปโกชนํ นิสฺสยา
อาศัยโกชนะ คือคำข้าวที่หามาด้วยปลีแข้งเป็นต้น และตนก็รับไว้แล้ว ชื่อว่า
ของ ๆ ตน.

ภิกษุไม่แสดงอาการผิปกติในเวลารับและในเวลาบริโภค ยังอวดภาพให้เป็นไป ด้วยปัจจัยของคนนั้น ดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม ที่เขาถวายโดยเคารพ และไม่เคารพก็ตาม เรียกว่า **ผู้ยินดีด้วยของๆ คน**.

ของใด ได้มาแล้วมีอยู่แก่คน ของนั้นชื่อว่า **มีอยู่**. ภิกษุยินดีด้วยของมีอยู่นั้นนั่นแล ไม่ปรารถนาของนอกจากนั้น ละความเป็นผู้ปรารถนาเกินส่วนเสีย [มักมาก] เรียกว่า **ผู้ยินดีด้วยของมีอยู่**.

การละความยินดีในร้าย ในอภีธรรมและอนิภีธรรม ชื่อว่า **สมา**. ภิกษุยินดีในอารมณ์ทั้งปวงด้วยอาการสมาเสมอ นั้น เรียกว่า **ผู้ยินดีด้วยอาการสมาเสมอ**.

ชื่อว่า **สุภระ** เพราะเขาเลื่องโดยง่าย. ท่านอธิบายว่าผู้ที่เขาเลื่องง่าย. ภิกษุใด เมื่อมนุษย์เอาบาตรบรรจุเต็มด้วยข้าวสาทิเนื้อและข้าวสุกเป็นต้นถวายแล้ว แสดงภาวะหน้าเสีย และใจเสีย พูกว่า พวกท่านให้อะไร หมิ่นบิณฑบาตนั้นต่อหน้าเขา ให้แก่สามเณรและคฤหัสถ์เป็นต้นเสีย ภิกษุนั้น ชื่อว่า **ทุพภระ** ผู้ที่เขาเลื่องยาก. มนุษย์ทั้งหลายเห็นภิกษุนั้นแล้ว ก็ละเว้นเสียแต่ไกลทีเดียว ด้วยกล่าวว่า ภิกษุเลื่องยาก ใครก็ไม่อาจเลื่องดูได้. ส่วนภิกษุใด ได้ของป้อนหรือประณีตอย่างใดอย่างหนึ่งน้อยหรือมาก มีใจดี หน้าตาผ่องใส ยังอวดภาพให้เป็นไปภิกษุนั้นชื่อว่า **สุภระ** ผู้เลื่องง่าย. มนุษย์ทั้งหลายเห็นภิกษุนั้น เป็นผู้สนิทสนม ก็ป้อนถวายรับเลื่องว่า พระคุณเจ้าของเราเลื่องง่าย ภิกษุเห็นปานนี้ ท่านประสงคฺว่า เป็นสุภระผู้เลื่องง่าย ในที่นี้.

กิจของภิกษุนั้นน้อยเหตุนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่า **อปปกิจจะผู้มีกิจน้อย** มิใช่ผู้ชวนขวายด้วยกิจมากอย่างเช่น เพลินงาน เพลินสุข เพลินคลุกคลีเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้เว้นกิจ มีงานก่อสร้าง การบริโภคของสงฆ์ การสั่งสอน

สามเณรและคนวัดเป็นต้น ทั้งทั้งวิหาร. ท่านอธิบายว่า ทำการปลงผม ตัด เล็บ ระบบบาตร ซ่อมจีวรเป็นต้นของคน นอกจากกิจคือสมณธรรม.

ความประพฤติของภิกษุนั้นเบา เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า **สัลลหุภุตติ ผู้มีความประพฤติเบา**. ภิกษุผู้มีบริวารมากบางรูป เวลาออกเดินทางก็ให้ มหาชนยกบาตร จีวร เครื่องปูลาด น้ำมัน น้ำอ้อยงบเป็นต้น เป็นอันมากเดิน ศีรษะ กระเดียดสะเอวเป็นต้น อย่างไรก็ดี ภิกษุใด ไม่เป็นอย่างนั้น ย่อมเป็นผู้มี บริวารน้อย รักษาแต่เพียงสมณบริวารแปดมีบาตรจีวรเป็นต้นเท่านั้น เวลาเดินทาง ก็ถือเดินทางไปเหมือนนกมีแต่ปีก ภิกษุเห็นปานนั้น ท่านประสงคฺว่า ผู้มีความประพฤติเบา ในที่นี้ อินทรีย์ทั้งหลาย ของภิกษุนั้น สงบ เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า **ผู้มีอินทรีย์สงบ**. ท่านอธิบายว่า ผู้มีอินทรีย์ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจระคะเป็นต้น ในอิฏฐารมณ์เป็นอาทิ. บทว่า นิปโก ได้แก่ ผู้เป็น วิญญูชน ผู้แจ่มแจ้ง มีปัญญา อธิบายว่า ผู้ประกอบด้วยปัญญา เครื่องตาม รักษาศีล ด้วยปัญญากำหนดปัจจัยสี่มีจีวรเป็นต้น และด้วยปัญญากำหนด รู้สัปายะเจ็ดต่างมีอาวาสสัปายะเป็นต้น.

ผู้ไม่คะนอง เหตุนั้น จึงชื่อว่า **อัปคัพพะ ผู้ไม่คะนอง** อธิบายว่า เว้นจากการคะนองทางกาย ๘ ฐาน จากการคะนองวาจา ๔ ฐาน และจาก การคะนองทางใจมากฐาน.

การทำไม่สมควรทางกาย ในสงฆ์ คณะ บุคคล โรงฉัน เรือนไฟ ทำ อาบน้ำ ทางบิณฑบาต และการเข้าสู่ละแวกบ้าน ชื่อว่า การคะนองทางกาย ๘ ฐาน คือ เป็นต้น อย่างนี้ว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนา นี้ นั่งรัดเข่า หรือ เอาเท้าจับเท้าในท่ามกลางสงฆ์. ในท่ามกลางคณะ ในที่ชุมนุมบริษัท ๔ ก็เหมือน กัน ในบุคคลผู้แก่กว่า ก็เหมือนกัน. ส่วนในโรงฉัน ภิกษุไม่ให้อาสนะแก่ผู้

แก้ว่า ห้ามอาสนะแก่ภิกษุใหม่ในเรือนไฟ ก็เหมือนกัน. ถ้าในเรือนไฟนั้น ภิกษุไม่ขอโอกาสภิกษุผู้แก้ว่า ทำการติดไฟเป็นต้น. ส่วนในทำอาบน้ำ ท่านกล่าวคำนี้ได้ว่า ไม่ต้องถือว่า หนุ่มแก่ ฟังอาบน้ำได้ ตามลำดับของผู้มาถึง ภิกษุไม่ขัดคำนั้น มาทีหลัง ก็ลงน้ำ ก็ดกัณภิกษุผู้แก้ และภิกษุใหม่. ส่วนในทางบิณฑบาต ภิกษุไปข้างหน้า ๆ เอาแขนกระทบแขนภิกษุผู้แก้ เพื่อประสงค์อาสนะอันเลิศน้ำอันเลิศและอาหารอันเลิศ. ในการเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ก็มีเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภิกษุเข้าไปก่อนภิกษุผู้แก้ ทำการเล่นทางกายกับภิกษุหนุ่ม.

การเปล่งวาจาไม่สมควร ในสงฆ์ คณะ บุคคลและละแวกบ้าน ชื่อว่า คณองทางวาจา ๔ ฐาน คือ เป็นต้นอย่างนี้ว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ ไม่ขอโอกาสในท่ามกลางสงฆ์กล่าวธรรม. ในคณะ. ในบุคคลผู้แก้ว่า ดังที่. กล่าวมาก่อนแล้วก็เหมือนกัน. ณ ที่นั้น ภิกษุ ถูกมนุษย์ทั้งหลายถามปัญหา ไม่ขอโอกาสภิกษุผู้แก้ว่า ก็ตอบปัญหาส่วนในละแวกบ้าน ภิกษุกล่าวเป็นต้นอย่างนี้ว่า มีอะไร ในบ้านโน้น ข้าวต้มหรือของเคี้ยวหรือของกิน ท่านจักให้อะไรแก่เรา วันนี้เราจักเคี้ยว จักกินอะไร จักดื่มอะไร.

แม้ไม่ถึงความละเมิดทางกายวาจา ในฐานะนั้น ๆ แต่ก็มีวิตกอันไม่สมควรประการต่าง ๆ มีกามวิตกเป็นต้นทางใจ ชื่อว่า การคณองทางใจ มีมากฐาน.

บทว่า กุเลสุ อนนุกิโธ ความว่า ภิกษุเข้าไปหาตระกูลเหล่านั้นใด ไม่ติดด้วยความอยากได้ปัจจัย หรือด้วยการคลุกคลีที่ไม่สมควรในตระกูลเหล่านั้น ท่านอธิบายว่า ไม่โสภะสร่วมด้วย ไม่ร่าเริงร่วมด้วย ไม่สุขด้วย เมื่อตระกูลเหล่านั้นประสบสุข ไม่ทุกข์ด้วย เมื่อตระกูลเหล่านั้นประสบทุกข์

หรือเมื่อกรรมกิจทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ไม่เข้าประกอบด้วยตนเอง. ก็คำใดว่า อสุส
ที่ตรัสไว้ในคำนี้ว่า สุวโจ อสุส แห่งคานาณี้ คำนั้น พึงประกอบเข้ากับ
บททุกบทอย่างนี้ว่า สนฺตุสฺสโก จ อสุสฺ สุภโร จ อสุส.

พรรณนาคาถาที่ ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสบอกกรรมชยะ แม้อย่างนั้น โดย
เฉพาะอย่างยิ่ง แก่ภิกษุผู้อยู่ป่า ซึ่งประสงค์จะบรรลุดันตบทแล้วอยู่ หรือ
ประสงค์จะปฏิบัติเพื่อบรรลุดันตบทนั้น อย่างนี้แล้วบัดนี้ มีพระพุทธรประสงค์
จะตรัสบอกกรรมชยะ จึงตรัสถึงคาถาว่า น จ ขุทฺถํ สมาจเร ภิกฺขุจि เยน
วิญญู ปเร อุปวเทยฺย .

ถึงคานาณี้ มีความดังนี้ ภิกษุเมื่อทำกรรมชยะอย่างนี้ ก็ไม่พึง
ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต ที่เรียกว่า ขุทฺถะ คือลามก เมื่อ
ไม่ประพฤติกาย มิใช่ไม่ประพฤติแต่กรรมชยะอย่างเดียว แม้กรรมเล็กน้อยไร ๆ
ก็ไม่ประพฤติกาย ท่านอธิบายว่า ไม่ประพฤติกายลามกกรรมทั้งจำนวนน้อย ทั้งขนาด
เล็ก.

แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงโทษที่เห็นได้เอง ในการ
ประพฤติกายลามกกรรมนั้นว่า เยน วิญญู ปเร อุปวเทยฺย . ก็ในคำนี้ เพราะ
เหตุที่ผู้มีวิญญูชนเหล่านี้ ไม่ถือเป็นประมาณ. เพราะอวิญญูชนเหล่านั้น
ยังทำกรรมไม่มีโทษหรือมีโทษ มีโทษน้อยหรือมีโทษมาก. ส่วนวิญญูชนทั้ง
หลายท่านนั้น ถือเป็นประมาณได้ เพราะว่าวิญญูชนเหล่านั้น ใครครวญทบท
วนแล้ว ย่อมติเตียนผู้ที่ควรติเตียน สรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ. ฉะนั้น จึง
ตรัสว่า วิญญู ปเร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสอุปจารแห่งกรรมฐาน ต่างโดยกรณียะ และอกรณียะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่ภิกษุผู้อยู่ป่า ซึ่งประสงค์จะบรรลุสันตบพ แล้วอยู่หรือประสงค์ปฏิบัติ เพื่อบรรลุสันตบพนั้น และแก่พวกภิกษุผู้ประสงค์จะรับกรรมฐาน อยู่แม้ทุกรูป โดยยกภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นสำคัญ ด้วยสองคาถาครั้ง นี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัสเมตตากถา โดยนัยว่า สุจิโน ว่า เข- มิโน โหนตุ เป็นต้น เพื่อเป็นปริตรกำจัดภัยแต่เวทคานั้น และเพื่อเป็น กรรมฐาน โดยฉานเป็นบาทแห่งวิปัสสนา แก่ภิกษุเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุจิโน ได้แก่ ผู้ร่าเริงพร้อมด้วยสุข. บทว่า เขมิโน แปลว่า ผู้มีความเกษม. ท่านอธิบายว่าผู้ไม่มีภัย ไม่มีปีศาจ บทว่า สพุเพ ได้แก่ ไม่เหลือเลย. บทว่า สตุตา ได้แก่ สัตว์มีชีวิต บทว่า สุขิตตุตา ได้แก่ ผู้มีจิตถึงสุข. ก็ในคำนี้ พึงทราบว่า ชื่อว่าผู้มี สุข โดยสุขทางกาย. ชื่อว่ามีจิตถึงสุข โดยสุขทางใจ, ชื่อว่ามีความเกษม แม้โดยสุขทั้งสองนั้น หรือโดยไปปราศจากภัยและอุปัทวะทั้งปวง. ก็เหตุไร จึงตรัสอย่างนี้. ก็เพื่อแสดงอาการแห่งเมตตากาวนา. ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ จึงควร เจริญเมตตาว่า ขอสัตว์ทั้งปวง จงมีสุข ดังนี้บ้าง ว่า จงมีความเกษม ดังนี้บ้าง จงเป็นผู้มีตนถึงสุข ดังนี้บ้าง.

พรรณนาคาถาที่ ๔

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเมตตากาวนา โดยสังเขป ตั้งแต่ อุปจารจนถึงอัปนาเป็นที่สุดอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงเมตตากาวนา นั้น แม้โดยพิสดาร จึงตรัสสองคาถาว่า เยเกจิ เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่จิตถูกสะสมอยู่ในอารมณ์มาก ๆ ย่อมไม่หยุดอยู่ในอารมณ์เดียว โดยเบื้องต้นเท่านั้น แต่จะเล่นคิดตามประเภทอารมณ์โดยลำดับ ฉะนั้น จึง ตรัสสองคาถาว่า เยเกจิ เป็นต้น เพื่อจิตที่เล่นคิดตามไปแล้วหยุดอยู่ ใน

อารมณ์อันเป็นประเภทแห่งทูกะหมวดสองแห่งสัตว์และดิเกหมวดสามแห่งสัตว์ มีตถาวรทูกะเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่อารมณ์ใด ของผู้ใดเป็น อารมณ์ที่ปรากฏชัดแล้ว จิตของผู้นั้น ย่อมตั้งอยู่เป็นสุขในอารมณ์นั้น ฉะนั้น อารมณ์ใดของภิกษุรูปใดในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ปรากฏชัดแล้ว พระผู้มีพระภาค เจ้ามีพระพุทธรูปประสงคฺจะให้จิตของภิกษุรูปนั้น ตั้งอยู่ในอารมณ์นั้น จึงตรัสสอง คาถาว่า **เยเกจิ** เป็นต้น อันแสดงความต่างแห่งอารมณ์เป็นทูกะและดิเก มีตถาวรทูกะ เป็นต้น.

ความจริง ในสองคาถานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงทูกะ หมวดสองแห่งสัตว์ ๔ ทูกะ คือ **ตถาวรทูกะ** หมวดสองแห่งสัตว์ ผู้สะดุ้งและ ผู้มันคง. (ไม่สะดุ้ง) **ทิฏฐาทิฏฐทูกะ** หมวดสองแห่งสัตว์ ผู้ที่ตนเห็นแล้ว และผู้ที่ตนยังไม่เห็น **ทูลธัมมทูกะ** หมวดสองแห่งสัตว์ ผู้ที่อยู่ไกลและ ผู้ที่อยู่ใกล้ **ภูตธัมมทูกะ** หมวดสองแห่งสัตว์ ผู้ที่เกิดแล้วและผู้ที่เกิด หายที่เกิด. และทรงแสดงดิเก หมวดสามแห่งสัตว์ ๓ ดิเก. คือ **ทิมรัสสมัช- ฌิมดิเก** หมวดสามแห่งสัตว์ ผู้มีอัธยาศัยดำและปานกลาง **มหันตานุ- มัชฌิมดิเก** หมวดสามแห่งสัตว์ ผู้มีอัธยาศัยใหญ่เล็กและปานกลาง **อูลา- ญกมัชฌมดิเก** หมวดสามแห่งสัตว์ ผู้มีอัธยาศัยอ้วน ผอมและปานกลาง โดยมัชฌิมบทเป็นที่เกิดประโยชน์ใน ๓ ดิเก และอญกอุลบทเป็นที่เกิด ประโยชน์ใน ๒ ดิเก ด้วยบท ๖ บท มีทิมบทเป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เยเกจิ** เป็นคำแสดงว่าไม่มีส่วนเหลือเลย. หมู่สัตว์ที่เกิดแล้วคือ **ปาณะ** ชื่อว่า **ปาณภูตะ**. อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายย่อมหายใจ เหตุนี้ จึงชื่อว่า **ปาณะ**. ทรงถือเอาปัญญาโวหารสัตว์ ที่เนื่องด้วยอัสสาสปัสสาสะ ลมหายใจเข้าออก ด้วยบทนี้. สัตว์ทั้งหลายย่อมเกิด เหตุนี้ จึงชื่อว่า **ภูต**. ทรงถือเอาเอกโวหาร. สัตว์และจุตฺวาโวหารสัตว์ด้วยบทนี้. บทว่า **อตุถิ** แปลว่า **มี มีพร้อม**.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสัตว์ทั้งปวง ที่ทรงสงเคราะห์ด้วย
ทุกะและติกะรวมกัน ด้วยคำว่า **เยเกจิ ปาณญตฺตติ** นี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้
ทรงสงเคราะห์สัตว์เหล่านั้นแม่ทั้งหมด แสดงด้วยทุกะนี้ว่า **ตสา วา ถาวรา**
วา อนวเสสา.

ในทุกะนี้ สัตว์ทั้งหลายย่อมสะดุ้ง เหตุนั้น จึงชื่อว่า **ตสา** คำนี้เป็น
ชื่อของสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีคัมภีระและมีภัย. สัตว์ทั้งหลาย ย่อมมั่นคง เหตุนั้น
จึงชื่อว่า **ถาวรา** คำนี้เป็นชื่อของพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้ละคัมภีระและภัยได้
แล้ว. ส่วนเหลือของสัตว์เหล่านั้นไม่มี เหตุนั้น จึงชื่อว่า **อนวเสสา** ท่าน
อธิบายว่า แม้ทุกตัวสัตว์. ก็คำใด ครัสไว้ท้ายแห่งคาถาที่ ๒ คำนั้น พึงเชื่อม
กับทุกทุกะและติกะ. บทว่า **เยเกจิ ปาณญตฺตติ** ความว่า สัตว์ทั้งหลายที่สะดุ้ง
กลัวก็ดี ที่มั่นคงก็ดี ไม่เหลือเลย สัตว์แม่เหล่านั้นทั้งหมด จงเป็นผู้มีตนถึงสุข
หมู่สัตว์ที่เกิดแล้วก็ดี แสวงหาที่เกิดก็ดี เพียงใด สัตว์ทั้งหมดแม่เหล่านี้เพียง
นั้น จงเป็นผู้มีตนถึงสุขเกิด ด้วยประการฉะนี้.

บัดนี้ บรรดาบททั้ง ๖ มี **ทิมมา วา** เป็นต้น ที่แสดงติกะ ๓ หมวด
มี **ทิมรัสสมัชฌิมติกะ** เป็นต้น. บทว่า **ทิมมา** ได้แก่ สัตว์ที่มีอัตรภาพยาว
มีนาค, ปลา, เขี้ยว เป็นต้น จจริงอยู่ อัตรภาพของนาคทั้งหลายในมหาสมุทร
แม้มีขนาดหลายร้อยวา. อัตรภาพของปลาและเขี้ยว เป็นต้น ก็มีขนาดหลายโยชน์
บทว่า **มหนฺตา** ได้แก่ สัตว์ที่มีอัตรภาพใหญ่ ในน้ำก็มีปลาและเต่า บนบก
ก็มีพระยาช้าง เป็นต้น ในจำพวกมนุษย์ ก็มีท้าวเป็นต้น และตรัสว่า ราหู
เป็นยอดของสัตว์ที่มีอัตรภาพทั้งหลาย. จจริงอยู่ อัตรภาพของราหู นั้น สูง
๔,๘๐๐ โยชน์ แขน ๑,๒๐๐ โยชน์ ระหว่างคิ้ว ๕๐ โยชน์ ระหว่างนิ้วก็
เหมือนกัน ฝ่ามือ ๒๐๐ โยชน์แล. บทว่า **มชฺฌิมมา** ได้แก่ อัตรภาพของม้า
โคกระบือสุกร เป็นต้น. บทว่า **รสฺสกา** ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย มีขนาดต่ำ
ตรงกลางยาว ตรงกลางอ้วน มีคนแคะเป็นต้น ในชาตินั้น ๆ บทว่า **อญฺจกา**

ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายที่อรรถาพระเอียด หรือเล็กเป็นต้น ที่บังเกิดในน้ำเป็นต้น ไม่เป็นอารมณ์ของมังสจักขุ เป็นวิสัยของทิพยจักขุ. อนึ่ง สัตว์เหล่าใด มีขนาดต่ำ ตรงกลางใหญ่ และตรงกลางอ้วนในชาตินั้น ๆ สัตว์เหล่านั้น พึงทราบทั่ว เล็ก. บทว่า ภูตา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย ที่มีอรรถาพกลม มีปลา เต่า หอยกาบ หอยโข่ง เป็นต้น.

พรรณนาคาถาที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงสัตว์ทั้งหลายไม่เหลือด้วยดิกะ ๓ ดิกะ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงสงเคราะห์แสดงด้วยทูกะ ๓ ทูกะ ว่า ติฏฐา วา เย จ อติฏฐา เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ติฏฐา ได้แก่ สัตว์เหล่าใด เคยเห็น โดยมาปรากฏแก่ตาของตน บทว่า อติฏฐา ได้แก่ สัตว์เหล่าใด ตั้งอยู่ในสมุทรรื่นภูเขารื่นและจักรวาลอื่นเป็นต้น. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสัตว์ที่อยู่ไกลและไม่ไกลอรรถาพของตนด้วยทูกะนี้ว่า เย จ ภูเร วสนฺติ อวิภูเร. สัตว์เหล่านั้น พึงทราบโดยเป็นสัตว์ไม่มีเท้าและสัตว์ ๒ เท้า. ก็เหล่าสัตว์ที่อยู่ในกายของตน เรียกว่า อวิภูเร อยู่ไม่ไกล เหล่าสัตว์ที่อยู่นอกกาย เรียกว่า ภูเร อยู่ไกล. อนึ่ง เหล่าสัตว์ที่อยู่ภายในอุปจาร เรียกว่า อยู่ไม่ไกล. ที่อยู่ภายนอกอุปจาร เรียกว่า อยู่ไกล. ที่อยู่ในพระวิหาร ตามชนบท ทวีป จักรวาล เรียกว่า อยู่ไม่ไกล ที่อยู่ในจักรวาลอื่น เรียกว่า อยู่ไกล.

บทว่า ภูตา ได้แก่ เกิดแล้ว บังเกิดแล้ว. พระชินาสพเหล่าใด เป็นแล้วนั้นแล ไม่นับว่าจักเป็นอีก คำนั้นเป็นชื่อของพระชินาสพเหล่านั้น. สัตว์เหล่าใด แสงหาที่เกิด. เหตุฉะนั้นสัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า สัมภเวสี. คำนี้เป็นชื่อของพระเสขะและปุณฺณทั้งหลายที่กำลังแสวงหาที่เกิด แม้ในอนาคต

เพราะภวสังโยชนยังไม่วิน. อีกอย่างหนึ่ง บรรดาภวคณา ๔ เหล่า สัตว์ที่เป็น
อณฺทพะเกิดในไข่และชลัพพะเกิดในครรภ์ ยังไม่ทำลายเปลือกฟองไข่และรอก
ออกมาตราบใด ตราบนั้น ก็ชื่อว่า สัมภเวสี. ที่ทำลายเปลือกฟองไข่ และ
รอกแล้วออกมาข้างนอก ชื่อว่า ภูต. เหล่าสัตว์ที่เป็นสังเสทพะ และ โอปปาติกะ
ชื่อว่า สัมภเวสี ในขณะที่ปฐมจิต ตั้งแต่ขณะทุติยจิตไปชื่อว่า ภตะ. หรือสัตว์
ทั้งหลายเกิดโดยอิริยาบถใด ยังไม่เปลี่ยนอิริยาบถเป็นอื่นไปจากอิริยาบถนั้น
ตราบใด ตราบนั้น ยังชื่อว่า สัมภเวสี นอกจากนั้น ไปชื่อว่า ภูตะ.

พรรณนาภวคณาที่ ๖

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเมตตาทวนในสัตว์ทั้งหลาย โดย
ปรารภนาแต่จะให้เข้าถึงประโยชน์สุขของภิกษุเหล่านั้น โดยประการต่าง ๆ ด้วย
๒ คาถาครั้งว่า สุจิโน วา เป็นต้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงแสดง
ทวนานั้น แม้โดยปรารภนาให้ออกไปจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และทุกข์จึง
ตรัสว่า น ปโร ปริ นิภุพฺเพถ. นี้เป็นปาฐะเก่า แต่ปัจจุบันสวดกันว่า
ปริ ปี ดังนี้ก็มี ปาฐะนี้ไม่งาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปโร ได้แก่ คนอื่น. บทว่า น
นิภุพฺเพถ ได้แก่ ไม่หลอกลวง. บทว่า นาติมณฺเฑถ ได้แก่ ไม่สำคัญเกิน
ไป [ไม่ดูหมิ่น]. บทว่า กตฺถจิ ได้แก่ในโอกาสไหนๆ คือในหมู่บ้านหรือ
ในเขตหมู่บ้าน ท่านกลางญาติหรือท่ามกลางบุคคล ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า น
แปลว่า นั้น. บทว่า ภิกฺขุจิ ได้แก่ผู้ใดผู้หนึ่ง คือภิกษุหรือพราหมณ์
ภควัสน์หรือบรรพชิต ที่ถึงสุข หรือที่ถึงทุกข์ ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า พยา-
โรสนา ปฐฺมิตฺตมฺหา ได้แก่ เพราะความกริ้วโกรธด้วยกายวิการและวจีวิการ
และเพราะคุมเค้นด้วยมโนวิการ. เพราะเมื่อควรจะตรัสว่า พยาโรสนาย
ปฐฺมิตฺตมฺหา แต่ที่ตรัสเสียว่า พยาโรสนา ปฐฺมิตฺตมฺหา เหมือนเมื่อ

ควรจะตรัสว่า สมมตญฺเญย วิมุตตา แต่กัฏฐเสยฺว่า สมมตญฺเญย
วิมุตตา และเหมือนเมื่อควรจะตรัสว่า อนุปฺพุทฺธิกุขาย อนุปฺพุทฺธิกริยาย
อนุปฺพุทฺธิปฺปทาย แต่กัฏฐเสยฺว่า อนุปฺพุทฺธิกุขา อนุปฺพุทฺธิกริยา
อนุปฺพุทฺธิปฺปทา อญฺญาราชนา ฉนัณฺ. บทว่า นาญญมญฺญสุส
ทุกฺขมิจฺจุญฺญ ความว่า ไม่พึงปรารถนาทุกฺข์แก่กันและกัน. ท่านอธิบายไว้
อย่างไร. ท่านอธิบายไว้ว่ามีไข้เจริญเมตตา โดยมนสิการเป็นต้นว่า ขอสัตว์
ทั้งหลายจงมีสุข มีความเกษมเกิดดังนี้อย่างเดียว ที่แท้พึงมนสิการอย่างนี้ว่า
โอหนอ บุคคลอื่นไม่ว่าใคร ๆ ไม่พึงข่มเหงบุคคลอื่นไม่ว่าใคร ๆ ด้วย
กิริยาตโกณมีล่อลวงเป็นต้น ไม่พึงดูหมิ่นบุคคลอื่นไม่ว่าใคร ๆ ไม่ว่าในประเทศ
ไหน ๆ ด้วยวัตถุแห่งมานะ ๕ อย่าง มีชาติเป็นต้น และไม่พึงปรารถนาทุกฺข์
แก่กันและกัน เพราะความกริ้วโกรธหรือเพราะความคุ่มแค้น ดังนี้อีกด้วย.

พรรณนาคาถาที่ ๗

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเมตตาทาวนา โดยอรรถด้วย
ปรารถนาให้เขาออกไปจากสิ่งไม่เป็นประโยชน์และทุกข์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อ
ทรงแสดงเมตตาทาวนานั้นนั้นแลด้วยอุปมา จึงตรัสว่า มาตา ยถา นิย
ปุตุตฺติ เป็นต้น.

คานานี้มีความว่า มารดาพึงอนุรักษบุตรในตน คือบุตรที่เกิดใน
ตน เกิดแต่อก พึงทะนุถนอมบุตรนั้นซึ่งมีคนเดียวเท่านั้นด้วยชีวิต คือยอม
สละแม้ชีวิตของตนถนอมบุตรนั้น เพื่อห้ามกันทุกข์มาถึงบุตรนั้น ฉนฺใดภิกฺขุ
พึงทำมณัสที่ประกอบด้วยเมตตานี้ให้เจริญ คือให้เกิดบ่อย ๆ ให้ขยายไปและยัง
เมตตาทาวนานั้นให้เจริญไม่มีประมาณ โดยถือสัตว์ไม่มีประมาณเป็นอารมณ์
หรือโดยแผ่ไปไม่เหลือเลย แม้แต่ในสัตว์ผู้หนึ่ง.

พรรณนาคาถาที่ ๘

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเมตตาทาวนาโดยอาการทั้งปวง
อย่างนี้ บัดนี้ เมื่อทรงแสดงการเจริญเมตตาทาวนานั้นนั้นแล จึงตรัสว่า
เมตตฺตจ สพฺพโลกสุมี เป็นต้น.

ในคานานั้น ชื่อว่า มิตร เพราะรักและรักษา อธิบายว่า ห่วงใย
เพราะมีอริยาสัยมุ่งประโยชน์เกื้อกูล และรักษาให้พ้นจากการมาถึงของสิ่งไม่
เป็นประโยชน์. ความเป็นแห่งมิตร ชื่อว่าเมตตา. บทว่า สพฺพโลกสุมี
ได้แก่ ในสัตว์โลกไม่เหลือเลย. มีในใจ เหตุนั้น จึงชื่อว่า มานสะ. ก็คำว่า
มานสํ นั้น ท่านกล่าวอย่างนี้ก็เพราะประกอบกับจิต บทว่า ภาวเย แปลว่า
ให้เจริญ. ประมาณของมานสํนั้น ไม่มีเหตุนี้จึงชื่อว่า อปริมาณ. ท่านกล่าว
อย่างนี้ ก็เพราะเมตตามีสัตว์ไม่มีประมาณเป็นอารมณ์. บทว่า อูทุธํ แปลว่า
เบื้องบน. ทรงถือเอาอรุณภพด้วยบทนั้น. บทว่า อโธ แปลว่า เบื้องล่าง ทรง
ถือเอาภพด้วยบทนั้น. บทว่า ติริยํ ได้แก่เบื้องขวาง ทรงถือเอาอรุณภพ
ด้วยบทนั้น. บทว่า อสมฺพาธํ ได้แก่เว้นจากความคับแคบ. ท่านอธิบายว่า
มีขอบเขตอันแตกแล้ว [ไม่มีขอบเขต]. ข้าศึกท่านเรียกชื่อว่า ขอบเขต อธิบาย
ว่า เป็นไปในที่ไม่มีขอบเขตนั้น. บทว่า อเวรํ ได้แก่เว้นจากเวร อธิบายว่า
เว้นจากความปรากฏแห่งเจตนาก่อเวรแม้ในระหว่างๆ บทว่า อสฺปตฺตํ ได้แก่
ปราศจากข้าศึก. จริงอยู่บุคคลผู้อยู่ด้วยเมตตา ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์เป็น
ที่รักของพวกมนุษย์. ข้าศึกไร ๆ ของเขาย่อมไม่มี. ด้วยเหตุนี้ มานสํสิ่งที่มี
ในใจของเขานั้น ท่านจึงเรียกว่า อสฺปตฺตะ เพราะปราศจากข้าศึก. ก็คำที่ว่า
ข้าศึก ศัตรู. เป็นคำโดยปริยาย. การพรรณนาคความตามบทมีเท่านี้ ส่วนการ
แสดงความที่ประสงค์ในที่นี้ มีดังนี้.

พึงเจริญขยายเมตตาที่ตรัสไว้ว่า **เอวมปิ สพฺพญฺเตสุ มานถํ**

ภวเย **อปริมํ** ดังนี้ แผ่นเมตตาที่มีอยู่ในใจไม่มีประมาณ ให้บรรลุถึงความ
เจริญงอกงามไพญฺลย์ในโลกทั้งปวง. ทำอย่างไร คือแผ่นเมตตานี้ ไปไม่เหลือ
ทั้งเบื้องบน เบื้องล่างเบื้องขวางคือ เบื้องบนก็ตั้งแต่ภวคฺคพรหมลงมา เบื้องล่าง
ก็ตั้งแต่เวจฺนรกขึ้นไป เบื้องขวางก็ตั้งแต่ทิศที่เหลือ หรือเบื้องบนก็ได้แก่
อรุปรธาตุ เบื้องล่างก็ได้แก่กามธาตุ เบื้องขวางก็ได้แก่รูปธาตุ ก็แลเมื่อเจริญ
เมตตาอยู่อย่างนี้ การทำไม่ให้เกิดความคับแคบแหวและข้าศึก พึงเจริญ เมตตานี้
โดยประการที่ไม่มีความคับแคบ ไม่มีแหวและไม่มีข้าศึก. หรือว่าเมตตานี้
ถึงภวานาत्मปทา เป็นคุณชื่อว่าไม่คับแคบ เพราะเป็นโอกาสโลกทั้งปวง (คือ
๓๑ ภูมิ) เป็นคุณชื่อว่าไม่มีแหว เพราะกำจัดความอาฆาตของตนในสัตว์อื่นเสีย
เป็นคุณชื่อว่าไม่มีข้าศึก เพราะกำจัดความอาฆาตของสัตว์อื่นในตนเสียก็พึงเจริญ
ขยายเมตตาอันมีในใจนั้น ที่ไม่คับแคบ ที่ไม่มีแหว ที่ไม่มีข้าศึก ไม่มีประมาณไป
ในโลกทั้งปวง โดยกำหนดทิศทั้งสาม คือ เบื้องบน เบื้องล่างและเบื้องขวาง.

พรรณนาคาถาที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ทรงแสดงการเจริญเมตตาภาวนาอย่างนี้แล้ว
เมื่อทรงแสดงความไม่มีอริยาบถแน่นอนของผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการเจริญ
เมตตานี้ อยู่ จึงตรัสว่า **ติฏฺฐ จริ ๗ เป ๗ อธิญฺเจยุย** ดังนี้.

คานานี้มีความว่า ผู้เจริญเมตตาเมื่อเจริญเมตตาในใจนี้ อย่างนี้ ไม่
ต้องจำกัดอริยาบถ เหมือนอย่างในบาลีว่า นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรง เมื่อทำการ
บรรเทาความปวดเมื่อยด้วยอริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามสบาย จะยืนหรือ
เดิน นั่งหรือนอน ยังเป็นผู้ปราศจากความง่วงนอน เพียงใด ก็พึงตั้งสติ
ในเมตตาภาวนานี้ไว้เพียงนั้น.

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการเจริญเมตตาภาวนา
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงแสดงความเป็นผู้ชำนาญ จึงตรัสว่า **ติฏฺฐิ จริ**
เป็นต้น. จริอยู่ ผู้ชำนาญแล้ว ยังประสงค์จะตั้งสติในเมตตาภาวนาด้วย
อิริยาบถเพียงใด จะยืนหรือเดิน จะนั่งหรือนอนก็ย่อมได้. อีกนัยหนึ่ง
ผู้ชำนาญ จะยืนหรือเดิน จะนั่งหรือนอน เพราะเหตุนี้ การยืนเป็นต้น ย่อม
ไม่ทำอันตรายแก่ผู้นั้น. อนึ่งเล่า ผู้ชำนาญ ยังประสงค์จะตั้งสตินั้น ไว้ใน
เมตตาภาวนาเพียงใด ก็ต้องเป็นผู้ปราศจากความง่วงนอนจึงตั้งสติไว้ได้เพียงนั้น.
ความเอนช้ำในเมตตาภาวนานั้น ของผู้นั้นย่อมไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่าจะยืน
หรือเดิน นั่ง หรือนอน ยังเป็นผู้ปราศจากความง่วงนอนเพียงใด ก็พึงตั้งสตินั้น
ไว้เพียงนั้น.

กาลานั้น มีอธิบาย ดังนี้ ผู้ชำนาญพึงเจริญเมตตา ที่ตรัสไว้ว่า
เมตตุณฺณ สพฺพโลกสุมี มานถิ ภาวเย โดยประการที่ผู้ชำนาญ ไม่จำ
ต้องเฝ้าด้วยอิริยาบถ บรรดาอิริยาบถมียืนเป็นต้น หรือถึงอิริยาบถมียืนเป็นต้น
ยังประสงค์จะตั้งสติในเมตตาภาวนานั้นเพียงใด เป็นผู้ปราศจากความง่วงนอน
แล้วก็พึงตั้งสตินั้น ไว้เพียงนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงความเป็นผู้ชำนาญในเมตตาภาวนา
อย่างนี้ ทรงประกอบภิกขุไว้ในเมตตาวิหาร การอยู่ด้วยเมตตานี้ว่า **เอตฺ**
สตี อธิญฺเญยฺย พึงตั้งสตินั้นไว้ บัดนี้ เมื่อทรงชมเชยการอยู่นั้นจึงตรัสว่า
พฺรหฺมเมตํ วิหาริ อิทฺมาหุ.

กาลานั้น มีความว่า การอยู่ด้วยเมตตานี้ใด ทรงสรรเสริญตั้งต้นแต่
พระพุทธานุสว่า **สุจิโน** วา **เขมิโน** วา **โหนตุ** จเป็นผู้มีสุข หรือ
มีความเกษม จนถึงพระพุทธานุสว่า **เอตํ สตี อธิญฺเญยฺย** พึงตั้งสตินั้น

ไว้เพียงนั้น. ปราชนฺ์ทั้งหลายกล่าวการอยู่นั้นว่าพรหมวิหาร การอยู่อย่างพรหม กล่าวการอยู่นั้นว่า เสนฺุวิหาร การอยู่อย่างประเสริฐสุด ในพระศาสนา คือในธรรมวินัยของพระอรินฺ์ เพราะไม่มีโทษในการอยู่อย่างทิพย์ อยู่อย่างพรหม อยู่อย่างพระอรินฺ์และอยู่โดยอิริยาบถวิหาร และการอยู่ด้วยเมตตานัน้ทำประโยชน์ทั้งแก่คนทั้งแก่ผู้อื่น. เพราะเหตุที่ความสงบติดต่อกัน ไม่ถูกแทรกแซง ฉะนั้น ผู้เจริญเมตตา ยืนก็ดี เดินก็ดี นั่งก็ดี นอนก็ดี ยังไม่ง่วงนอนเพียงใด ก็พึงตั้งสติมั่นไว้เพียงนั้น.

การพรรณนาคาถาที่ ๑๐

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเมตตามหานาประการต่าง ๆ แก่ภิกษุเหล่านั้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพราะเหตุที่เมตตาใกล้ต่ออรรถทิฐิความเห็นว่าเป็นคน เพราะมีสัตว์เป็นอารมณ์ ฉะนั้น เมื่อทรงแสดงการบรรลุนิธิภูมิ ทำเมตตามหานัน้นั้นแหละให้เป็นบาท แก่ภิกษุเหล่านั้น โดยยกการห้าม การถือทิฐิขึ้นหน้า จึงทรงจบเทศนาด้วยคาถานี้ว่า ทิฐิจินฺจ อนุปคมฺม เป็นต้น.

คาถานั้น มีความว่า การอยู่ด้วยเมตตามหานนี้ใด ทรงสรรเสริญไว้ว่า พรหมเมตฺติ วิหาริ อธิมาหุ ปราชนฺ์ทั้งหลายกล่าวการอยู่นั้น ว่าพรหมวิหารในพระธรรมวินัยนี้ ผู้เจริญเมตตา ออกจากการอยู่ด้วยเมตตามหานัน้นี้แล้ว กำหนด [นาม] ธรรม มีวิตกวิจารณ์ัน้น ในที่นั้น และรูปธรรมตามแนวการกำหนด [นาม] ธรรมเหล่านั้นเป็นัน้น แล้วกำหนดรูปธรรม และด้วยการกำหนดนามรูป ก็ไม่ยึดทิฐิอย่างนี้ว่า นี้กองสังขารอันบริสุทธิ์บุคคลย่อมถือไม่ได้ว่าสัตว์ในสังขารนี้ดังนี้ เป็นผู้มีศีลโดยโลกุตรศีลตามลำดับ ถึงพร้อมด้วยทศสนะ ที่เข้าใจกัน ว่าสมาทิฐิในโศคาปัตติมรรค ซึ่งประกอบ

ด้วยโลกุตรศีล ต่อจากนั้น ก็นำออก ขจัดระงับความหมกมุ่นในกามทั้งหลาย คือกิเลสกำที่ขังละไม่ได้ ด้วยการทำให้เบาบางด้วยสกทาคามีมรรคและอนาคามีมรรค และด้วยการละไม่ให้เหลือเลย ก็ย่อมไม่เข้าถึงการนอนในครรรถมารดาอีก คือ ไม่ต้องนอนในครรรถอีกอย่างแน่นอน ได้แก่ บังเกิดในหมู่เทพชั้นสุทธาวาสทั้งหลาย บรรลุพระอรหัตแล้วปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้นนั่นเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจบเทศนาอย่างนี้แล้วตรัสกะภิกษุเหล่านั้น ว่า ไปเถิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงอยู่ในราวป่านั้นนั่นแหละ และจงเคาะระฆังในวันธรรมสวนะ ๘ วัน ต่อเดือนแล้วจงสวดพระสูตรนี้ จงทำกรรมกถา กล่าวธรรม สนทนาธรรม อนุโมทนากัน จงช่งเสพ เจริญทำให้มาก ซึ่งกรรมฐานนั้นแหละ พวกอมนุษย์แม่เหล่านั้น จักไม่แสดงอารมณ์น่าสะพึงกลัวนั้น จักเป็นผู้หวังดี หวังประโยชน์แก่พวกเธอแน่แท้ ภิกษุเหล่านั้น รับพระพุทธดำรัสแล้ว ลุกจากอาสนะ. กราบถวายบังคมแล้ว ทำประทักษิณไปในราวป่านั้น แล้วทำตามทีที่ทรงสอนทุกประการ. เทวดาทั้งหลาย เกิดปีติโสมนัสว่า พระคุณเจ้าทั้งหลาย ช่างหวังดีหวังประโยชน์แก่พวกเรา. ก็พากันเก็บกวาดเสนาสนะเอง จัดแจงนำร้อนนวดหลัง นวดเท้า จัดวางอารักขาไว้ ภิกษุแม่เหล่านั้น ก็พากันเจริญเมตตา ทำเมตตานี้ให้เป็นบาท เริ่มวิปัสสนากัมมัฏฐาน บรรลุพระอรหัต อันเป็นผลเลิศภายในไตรมาสนั้นนั่นเองหมดทุกรูป ปวารณาด้วยวิสุทธิปวารณา ในวันมหาปวารณา ออกพรรษาแล.

พระศาสดาผู้เป็นเจ้าแห่งธรรม ผู้ทรงฉลาดใน
ประโยชน์ ตรัสกรณียเมตตสูตรอันมีประโยชน์ด้วย
ประการฉะนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีปัญญาบริบูรณ์ ได้รับความ

สงบแห่งทุกข์อย่างยิ่ง ก็บรรลु สันตบพ.

เพราะฉะนั้นแล วิญญูชนผู้ประสงค์จะบรรลु

สันตบพอันเป็นอมตะ ที่นำอัสจรรย อัมพระอริยเจ้า

รักอยู่ ก็พึงทำกรณียะอันมีประโยชน์ ต่างโดยศีลสมาธิ

ปัญญาอันไรรวมกัน ต่อเนื่องไม่ขาดสาย เทอญ.

จบอรรถกถาเมตตสูตร

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อว่า ปรมัตถโชติกา

นิคมกถา

ด้วยกถามีประมาณเท่านี้ ข้าพเจ้ากล่าวคำใดไว้ว่า

ข้าพเจ้าไหว้พระรัตนตรัยอันสูงสุดแห่งวัตถุที่ควร

ไหว้แล้ว จักแต่งอรรถกถาแห่งขุททกปาฐะบางปาฐะ.

ในคำนั้น เป็นอันข้าพเจ้าแต่งอรรถกถาแห่งขุททกปาฐะ ๕ ประเภท คือ ๑. สรรณะ ๒. ลีกขาบท ๓. ทวัตติงสาการ ๔. กุมารปัญหา ๕. มงคล-
สูตร ๖. รัตนสูตร ๗. ตีโรกฺขททสูตร ๘. นิธิกัณฐสูตร และ ๙. เมตตสูตร
ก่อน. ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวคำนี้ว่า

ข้าพเจ้า ประสงค์จะให้พระสัทธรรมตั้งมั่น จึง

แต่งอรรถกถาแห่งขุททกปาฐะนี้ ประสบกุศลอันใด.

ขอชนนี้ จงพลันบรรลुकความเจริญ งอกงาม

ไพบุญในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว เพราะอาณู-

ภาพแห่งกุศลอันนั้น.

อรรถกถาแห่งขุททกปาฐะชื่อปรมัตถโชติกานี้ ปรมาจารย์พระเถระ ที่
ท่านครูทั้งหลายถวายนามว่า พุทฺธโสมสะ ผู้ประดับด้วยคุณคือความบริสุทธิ์
ความเชื่อ ความรู้และความเพียร อันคุณสมบัติ คือ ศีลอาจารย์ อาชวะและ
ปัททวะเป็นต้นคลบบันดาลแล้ว ผู้สามารถยังลงสู่ขัณฑ์ คือ ลัทธิตนและลัทธิอื่น
ประกอบด้วยความรู้ความฉลาด ผู้มีประภาพคืออำนาจแห่งญาณอันไม่มีอะไร
ขัดขวางในสัตตศาสนา อันต่างโดยพระไตรปิฎกปริยัติธรรมพร้อมทั้งอรรถกถา
เป็นมหากวีประกอบด้วยความงามแห่งวจนะอันไพเราะโอฬารที่เปล่งได้สะดวก

ซึ่งสมบัติคือกรรมให้เกิดแล้วโดยมหาไวยากรณ์ ผู้มีวาตะถูกต้องแตกฉาน มี
วาตะอันประเสริฐ ผู้มีความบริสุทธิ์และความรู้อันไพบูรณ์ เป็นอสังการแห่ง
วงศ์ของพระเถระทั้งหลาย ผู้อยู่ ณ มหาวิหาร ประทีปแห่งเถรวังศ์ [เถรวาทา]
ซึ่งมีความรู้มั่นคงดีแล้ว ในธรรมอันยิ่งของมนุษย์ อันประดับด้วยคุณต่างโดย
อภิญญา ๖ และปฏิสัมภิทาเป็นต้น.

ตาว ติฏฺฐตุ โลกสุมี โลกนิตุรณสนัน

ทสฺเสนุตี กุลปุตฺตานํ นยํ สีลาทิวสุทฺธิยา.

ยาว พุทฺโธติ นามมปิ สุตฺตจิตฺตสฺส ตาทิโน

โลกมฺหิ โลกเขมฺมสฺส ปวตฺตติ มเหสิน.

[คัมภีร์ปรมัตถโชติกา] อันแสดงนัยแห่งวิสุทธิมี
ศีลวิสุทธิเป็นต้น แก่กุลบุตรทั้งหลายผู้แสวงหาการออก
จากโลก จงดํารงอยู่ トラบเท่าที่ แม้พระนามว่าพุทธะ
ของพระผู้มีจิตบริสุทธิ์ ผู้คงที่ ผู้เจริญที่สุดแห่งโลก
ผู้ทรงแสวงหาพระคุณอันยิ่งใหญ่ ยังเป็นไปอยู่ในโลก
เทอญ.

จบอรรถกถาขุททกปาฐะ

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อว่า ปรมัตถโชติกา